

Міністерство освіти і науки України
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
Кафедра суспільних дисциплін

**ПОДІЛЛЯ ТА ПІВДЕННО-СХІДНА ВОЛИНЬ
У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ:
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ, СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНІ, КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ
ПРОЦЕСИ ТА ПОВСЯКДЕННЯ**

**Матеріали міждисциплінарної науково-
практичної конференції
(м. Хмельницький, 6 грудня 2017 р.)**

Хмельницький
2017

УДК 930(477.43/82)»19»(063)

ББК 63.3(4Укр-4Хме)6.215.1

П 44

*Рекомендовано до друку вченою радою
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
(протокол № 14 від 20 грудня 2017 р.)*

П 44 Поділля та Південно-Східна Волинь у першій половині ХХ століття: суспільно-політичні, соціально-економічні, культурно-освітні процеси та повсякдення: Матеріали міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 6 грудня 2017 р.) / [І. М. Шоробура (гол. ред.), В. М. Островий (відп. ред.), В. Р. Адамський та ін.]. – Хмельницький: ХГПА, 2017. – 298 с.

Редакційна колегія: **І. М. Шоробура** – ректор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, заслужений діяч науки і техніки України, дійсний член Академії наук вищої школи України, доктор педагогічних наук, професор (головний редактор); **В. М. Островий** – кандидат історичних наук, доцент, т. в. о. завідувача кафедри суспільних дисциплін ХГПА, член НСК України (відповідальний редактор); **В. Р. Адамський** – завідувач Центру досліджень історії освіти Поділля при Відділенні загальної педагогіки та філософії освіти НАПН України, кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін ХГПА, член НСК України; **Ю. І. Блажевич** – доцент, кандидат історичних наук, Почесний краєзнавець України, доцент кафедри суспільних дисциплін ХГПА; **О. М. Галус** – проректор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, доктор педагогічних наук, професор; **Г. С. Гамрецька** – доцент, кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних дисциплін ХГПА; **О. П. Григоренко** – доктор історичних наук, професор, академік Міжнародної академії інформатизації, дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України, член НСК України; **Д. П. Красносілецький** – доцент, кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін, член НСК України; **Л. С. Пісоцька** – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету дошкільної освіти ХГПА; **О. С. Поліщук** – доктор філософських наук, доцент, декан факультету мистецтв ХГПА; **І. М. Предборська** – доктор філософських наук, професор; **Н. С. Савчук** – доцент, кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних дисциплін ХГПА.

Рецензенти:

Л. В. Баженов – доктор історичних наук, професор

Ю. В. Телячий – доктор історичних наук, професор

У збірнику вміщені повідомлення, виголошені авторами, в якості доповідей на міждисциплінарній науково-практичній конференції «Поділля та Південно-Східна Волинь у першій половині ХХ століття: суспільно-політичні, соціально-економічні, культурно-освітні процеси та повсякдення», в яких розкрито різні методологічні рефлексії, проблеми політичної, економічної та соціальної історії знакового у вітчизняному поступі історичного періоду.

УДК 930(477.43/82)»19»(063)

ББК63.3(4Укр-4Хме)6.215.1

© Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, 2017

© Автори статей, 2017

ЗВЕРНЕННЯ ДО УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ

Шановні колеги!

В умовах розбудови незалежної Української держави велику роль відіграють завдання активізації культурно-освітнього будівництва, формування національної самосвідомості та історичної пам'яті українського народу. В їх реалізації суттєвим чинником виступають гуманітарні науки, які виконують відповідальні науково-пізнавальні та виховні функції.

Сучасний стан гуманітарного знання визначається появою та еволюцією нових дослідницьких парадигм, розмиванням меж традиційних дисциплін, активним розвитком міждисциплінарних студій, широким тематичним і методологічним різноманіттям. При цьому предметна галузь гуманітаристики постійно розширюється, охоплюючи все нові й нові культурні традиції, у соціогуманітарному знанні увиразнюються нові грані зростання, починають проявлятися кумулятивні ознаки, відбувається інтенсивне «схрещування» теоретичних мов і дискурсивних практик, їх множення й поширення, асиміляція одних традицій іншими. Відтак спостерігається перестановка смислових акцентів і зміна пізнавальних пріоритетів.

2017 рік ознаменований доволі вагомою датою сьогоденного українського календаря – 100-річчям від дня початку Української революції 1917–1921 рр. Ця одна із найголовніших подій вітчизняної історії XX ст. буквально сколихнула не лише Україну, але й мало чи не всю Європу і явила справді унікальний досвід державотворення. Відтак, справою честі науковців-істориків України є посилення дослідницької уваги до вивчення історії цього суспільно-політичного феномену з метою об'єктивної й усебічної реконструкції подій тих буремних і славних років. Саме на це націлює й Указ Президента України від 16 січня 2016 р. «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 рр.».

Акцентуємо увагу на тому, що попри на перший погляд розлогий і багатожанровий доробок вітчизняних авторів у царині вивчення революційних подій 100-річної давнини залишається ще й чимале гносеологічне поле. Адже й на сьогодні бракує фундаментальних досліджень комплексного характеру в усій

хронологічній тягlostі цієї знакової сторінки української історії. Що ж стосується регіонального аспекту означеної проблеми, то є вагомим підстави говорити про початковий і спорадичний характер її осягнення. Усе це вповні відноситься до історії Хмельниччини, яка в історичному вимірі охоплює терени Поділля та Південно-Східної Волині. Адже ці регіони є одними із ключових в сенсі розгортання національно-визвольної боротьби за відновлення української державності, а їхні жителі особливо активно включилися у державотворчі процеси.

У зв'язку з цим сьогоднішня конференція є дуже своєчасною та вкрай необхідною для вирішення як дослідницьких, так і освітніх завдань, оскільки тематичний блок, пов'язаний із аналізом різних аспектів Української революції 1917–1921 рр. досить вагомо представлений в авторських повідомленнях. Учасниками форуму є знані не лише на Поділлі, але й у Всеукраїнському вимірі дослідники, котрі представляють різні науково-навчальні інституції та практикують у різних галузях гуманітарного знання.

Не менш вагомими для національного самопізнання є й інші історичні періоди, що також представлені у авторських повідомленнях. Передусім це проблема однієї з найжахливішої сторінки в історії українського народу, пов'язаної з голодомором-геноцидом 1932–1933 рр., а також тематика політичних репресій 1930-х рр.

Переконана, що Ваша тісна співпраця та творчі дискусії, поза сумнівом, є запорукою появи нових ґрунтовних студій з історії краю, виконаних на міждисциплінарному рівні, що, у свою чергу, розширюватиме наші уявлення про історичне минуле регіону, даватиме додатковий інструментарій для власного самопізнання, навчатиме любові до рідного села, містечка, краю. Також маємо сподівання, що науковий форум стане одним із багатьох кроків у напрямку плекання наукової культури в царині студій пам'яті та предметному просторі історіографічних і методологічних досліджень.

*І. М. Шоробура,
ректор Хмельницької гуманітарно-
педагогічної академії,
доктор педагогічних наук,
професор*

ПОДІЛЛЯ ТА ПІВДЕННО-СХІДНА ВОЛИНЬ У ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РОКІВ

УДК 94:32+008(478.43-21)«1917/1918»

О. М. Завальнюк,
(м. Кам'янець-Подільський)

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ У ПЕРШІ РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ: ПОЛІТИЧНІ ТА НАЦІОНАЛЬНО- КУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ (1917-1918)

Висвітлюється питання про події у місті Кам'янці-Подільському, пов'язані з ліквідацією органів царського самодержавства, створенням нових державних структур, підлеглих російському Тимчасовому уряду, розгортанням національно-визвольного руху, українського державотворчого процесу, участю військ місцевого гарнізону та збільшовизованих фронтових частин у боротьбі за/проти утвердження УНР і певною підтримкою міською громадою національних/більшовицьких політичних сил, впливом на державотворення збільшовизованих російських військ, встановленням гетьманського режиму та його поваленням в ході народного повстання. Звертається увага на проведення у місті виборів до російських та українських Установчих зборів, а також різноманітних заходів, спрямованих на підвищення рівня революційної і національної свідомості мешканців, участь місцевого організованого українства у культурно-освітньому національному відродженні. Зокрема, наголошується на всеукраїнському значенні відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету, кількох українських середніх шкіл, часткову українізацію навчальних закладів різних етносів. Показано здобутки у культурному житті: концерти, вистави, видання україномовної літератури і преси, що посилювало національне відродження.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський, Лютнева революція, Українська Центральна Рада, універсали, гарнізон, міське самоврядування, осередки політичних партій, національне відродження, гетьманат, губернські комісар і староста, більшовицькі збройні загони, українське військо, австрійський гарнізон, національна вища та загальноосвітня школа, культурно-мистецьке життя, антигетьманське повстання, Директорія УНР.

Відзначення 100-літнього ювілею від початку Української революції 1917-1921 рр. сприяє росту інтересу науковців до поглиблення роботи із вивчення різноманітних складових державотворчого процесу як на загальноукраїнському, так і регіональному рівнях. Продовження цієї важливої справи у підсумку дасть змогу створити якомога повнішу, синтетичну наукову працю з історії цієї вікопомної події, яка стане важливим надбанням вітчизняної історіографії і дасть відповідь на низку запитань, що цікавлять як наукову спільноту, так і широку громадськість, особливо після українських подій 2014 р., зокрема щодо ролі у цій революції невеликих міст, таких як Кам'янець-Подільський.

Звістка про перемогу Лютневої революції 1917 р. у Петрограді швидко поширилася українськими губерніями. Офіційно про це оголосили 3 березня 1917 р., під час засідання Подільських губернських земських зборів. Тоді ж цей форум звернувся до населення краю з відповідною інформацією, надіслав вітальну телеграму голові Тимчасової Ради Державної Думи М. Родзянку [1, с. 3-4]. Щоправда, на неофіційному рівні кам'яничани дізналися про падіння самодержавства дещо раніше, через солдатів-телеграфістів і залізничників, що вилитося в демонстративний погром приміщення жандармського губернського і повітового поліцейського управлінь радикально налаштованою молоддю, за підтримки солдатів запасних полків. Вони зривали зі стін портрети імператора та імператриці, поширювали написані від руки листівки революційного змісту [2, с. 67].

Відповідно до розпорядження нової петроградської влади, 6 березня губернатор А. Мякінін склав свої повноваження, передавши свої функції голові Подільської губернської земської управи П. Александрову [3, с. 68]. А наступного дня у приміщенні Кам'янець-Подільської міської думи відбулися збори представників громадськості, які обрали оргкомітет для сформування владних структур [3]. Свою лояльність до нової влади почали засвідчувати організовані професійні групи інтелігенції, зокрема лікарі і учителі. Про свою підтримку заявили і купці [4; 5].

10 березня на Семінарійській площі відбулася перша велика міська маніфестація, за участю здебільшого військових, пересічних громадян, учнів з революційною символікою (червоними бантами в петлицях). Після неї відбувся велелюдний мітинг мешканців і

військовиків. Грали духові оркестри, із захопленням виконували «Марсельєзу». До присутніх промовляли міський голова К. Турович, відомі діячі І. Борщевський і В. Приходько. Після того активісти з червоними стягами пішли вулицями міста. Увечері свій мітинг провів місцевий осередок РСДРП [6].

15 березня було обрано Кам'янець-Подільську Раду об'єднаних громадських організацій, до якої увійшли по 15 осіб від чотирьох національних курій. А через три дні відбулося перше спільне засідання нових громадських структур, де вирішили питання про міську міліцію. Для ефективної роботи виконкому обрали його президію [6; 7]. Подільським губернським комісаром Тимчасового уряду призначили П. Александрова. Повітовий комісаріат Кам'яниччини на нетривалий час очолив український соціал-демократ П. Блонський. Щодо влади у самому Кам'янці-Подільському, то тут гласним міської думи довелося обрати нового міського голову через несподівану смерть К. Туровича. Новим господарем міста став О. Шульмінський. Переобрали і міську управу [7].

Творення рад робітничих і солдатських депутатів, як альтернативних органів влади у всій країні, не обійшло і Кам'янець-Подільський. 12 (за іншими даними, 17) березня у місті обрали Раду робітничих депутатів (РРД), утім через політичні чвари, створення її виконкому затягнулося аж до 12 квітня. Більшість у Раді належала російським есдекам (вони провели на голову свого однопартійця Р. Саркісова) і есерам. На початку діяльності основну увагу депутати приділяли поліпшенню матеріального становища і умов праці місцевого робітництва, допомагали йому під час страйків [8 с. 308]; [1, с. 5-6]. Солдати місцевого гарнізону обрали депутатів до своєї Ради, яка певний час існувала поза зв'язком з РРД.

Напередодні святкування 1 Травня (за старим стилем - 18 квітня) РРД вирішила провести політичну акцію, надавши їй соціалістичного забарвлення. Інші демократичні сили прагнули до об'єднання усіх працюючих на засадах нової Росії. У святковий день на Семінарійську площу прибули, організовані різними політичними силами, мешканці, солдати гарнізону, духовенство. До присутніх звернулися представники самоврядування, різних політичних партій. Від РРД нікого до слова не запросили, після чого ті покинули площу з частиною робітників і провели свій

мітинг в іншому місці [10, с. 48-49].

У травні обидві Ради об'єдналися, визнавши за пріоритет захист інтересів робітничих і солдатських мас. До об'єданого органу тоді влилися нові діячі, як правило, заангажовані загальноросійськими інтересами. Восени у ній посилювався більшовицький вплив [10, с. 136-137]. До її складу входили також українські есери на чолі з Діяченком, і група соціал-демократів (меншовиків), яку очолював Гуменер. Після жовтневого перевороту у Петрограді та спроби проголосити радянську владу у Кам'янці-Подільському депутати, які були членами УПСР, вийшли зі складу Ради [11, с. 144].

Важливою складовою революційного процесу у місті став український національно-визвольний рух. Створення Української Центральної Ради та Подільської губернської української ради активізувало його. Мережа осередків українських політичних партій та інших організацій ставала все більш очевидною. 17 березня у Кам'янці-Подільському відновило свою діяльність товариство «Просвіта» на чолі з лікарем К. Солухою. Просвітянами стали національно свідомі українці – гласні міської думи, учителі, лікарі, працівники культурно-освітніх установ тощо. Вони наполегливо пропагували ідею українізації адміністративних структур, навчальних закладів міста і губернії [4, с. 69]. На засіданні Подільської губернської управи, що відбулося у березні, її члени підтримали курс на українізацію народних шкіл регіону [9, с. 120].

У квітні 1917 р. український есер, просвітянин В. Приходько, учителька-просвітянка О. Пащенко, голова Кам'янець-Подільської філії Товариства українських поступовців Н. Григоріїв і голова Подільської «Просвіти» К. Солуха взяли участь у роботі Українського національного конгресу: перші двоє були кооптовані до складу УЦР відповідно від Всеукраїнського педагогічного товариства і Поділля, третього обрали від регіону за територіальним представництвом [12; 13, с. 104; 14, с. 85; 15, с. 26]. Повернувшись зі столиці, вони розгорнули широку роботу в українських організаціях. Зокрема, переконували делегатів Подільських надзвичайних губернських зборів у необхідності підтримки національно-визвольного руху, запровадження української мови у навчальний процес початкових шкіл. Збори схвалили запропоновані заходи і прийняли відповідну постанову. Запорукою успішного проведення відповідних підготовчих заходів

із її виконання стало обрання В. Приходька завідувачем шкільного відділу управи губерньського земства [16, с. 263]. Як встановили дослідники, до кінця 1917 р. в різних містах і селах губернії вдалося українізувати 37 нижчих і 34 вищих початкових школи [17, с. 12; 18, с. 61-62]. Окремі з них працювали у губерньському місті.

Після проголошення I Універсалу УЦР, який сколихнув усю країну, 30 червня українські організації Кам'янця-Подільського провели маніфестацію, приурочену цій події. Крім цивільних кам'янчан та частини солдатів місцевого гарнізону, у ній взяли участь делегації низки сільських громад Кам'янецького повіту. Учасники несли червоні та українські національні прапори, транспаранти з гаслами «Земля і воля – народові!», «Хай живе Українська Центральна Рада!» Біля будинку «Просвіти» до демонстрантів промовляли авторитетні українські діячі, зокрема К. Солуха. Він наголосив на значенні I Універсалу, створенні Генерального секретаріату, як виконавчого органу УЦР, для майбутнього всіх українців, творення української автономії у російській федеративній демократичній державі. Кілька тисяч українців сприйняли цей виступ із захопленням, вшанували Українську Центральну Раду, її Голову та перший уряд, нарешті, голову «Просвіти» гучним «Слава!» Потім відбувся мітинг. Захід завершився виконанням національного гімну «Ще не вмерла Україна» і Шевченкового «Заповіту» [19, с. 30]. Резонанс цієї події на території губернії був чималий.

Надалі частина кам'янчан підтримували УЦР коштами, різними організаційними заходами, спрямованими на творення її регіональних структур. II Універсал не справив на українців міста такого сильного враження, як перший. Контрнаступ австро-німецьких військ, що розпочався 6 липня, призвів до того, що Кам'янець-Подільський опинився перед загрозою захоплення противником. Звідси спішно евакуювали штаб ПЗФ до Бердичева, губерньські установи – до Вінниці [2, с. 6-7]. Туди ж відбули активні громадські діячі, що дещо послабило український рух у місті та його околицях. Евакуювалися представники й інших структур, а РРСД саморозпустилася [9, с. 143]. Утім Кам'янець-Подільський не здали. Військовики і надалі мали намір відстоювати його як важливий опорний пункт у прикордонні. Тому тут і далі утримували значний гарнізон. Корніловці, які намагалися встановити в країні військову диктатуру, спробували взяти його під

свій контроль силами жіночого ударного батальйону смерті і бронеавтомобільного загону. Та з цієї затії нічого не вийшло. 16, за іншими даними, 18 серпня у місцевому гарнізоні створили свій виконком з 13 осіб на чолі з Гурським. У суспільно-політичне життя прифронтового міста цей орган не втручався, обмежуючись закликком до частин 56-ї та 112-ї піхотних дивізій знайомитися з есерівською періодикою [20, с. 99].

8-12 вересня 1917 р. у Вінниці відбувся II Подільський губернський з'їзд робітничих, солдатських і селянських депутатів. Одним із найбільш важливих питань у його роботі стало вироблення ставлення до автономії України і українського руху взагалі. У відповідній резолюції недвозначно наголошувалося, що реалізація автономних прав українців на території 5 губерній, де вони мали чисельну перевагу, у принципі можливе «лише за збереження незалежності російської держави та завоювань великої російської революції». Українців закликали до спільної боротьби вкупі з демократіями інших національностей «для порятунку держави та соціалістичних ідеалів» [21, с. 111].

Осінь відзначилася посиленням у суспільстві деструктивних процесів під впливом більшовицької пропаганди: військова дисципліна послаблювалася, правопорушення особового складу стрімко зростали, збільшувалася кількість випадків «само демобілізації». Найбільш розпропагованими виявилися військові частини ПЗФ на відтинку Кам'янець-Подільський – Скалат [22, с. 156, 158]. Не випадково цивільні заявляли, що у місті і регіоні «дуже багато шкодять [українській роботі] фронтові організації» [23, с. 56].

Військово-більшовицький чинник виявився серйозною перешкодою в поширенні впливу УЦР як в регіоні, так і самому Кам'янці-Подільському. Коли 29 жовтня помічник комісара при арміях ПЗФ оголосив у регіоні військовий стан, то губкомісар рекомендував місцевим органам не виконувати цей наказ, адже «зараз верховною владою на Україні є Центральна Рада і її орган Генеральний Секретаріат, які можуть видавати чи скасовувати ті чи інші закони і постанови» [1, с. 14-15]. Саботаж військових розпоряджень загрожував великими неприємностями.

28-29 жовтня у Кам'янці-Подільському відбувся Надзвичайний з'їзд делегатів батальйонних і полкових комітетів збільшовиченого 3-го Кавказького корпусу. Він визнав владу Тимчасового уряду

завершеною і висловив довір'я Радні Народних Комісарів на чолі з В. Ульяновим (Леніним). Для проведення більшовицької політики обрали свій військревком на чолі з більшовиком А. Маркіним, який 1 листопада відвідав засідання РРСД, де було ухвалено (за мемуарним джерелом) рішення розпустити міське самоврядування, передати владу Раді [10, с. 137]. Реальних фактів, які б підтвердили, що тут діяв більшовицький ревком, виявити не вдалося. З існуванням в той час у місті режиму більшовиків не узгоджується доведений факт про те, що, після прийняття Центральною Радою 7 листопада III Універсалу і проголошення УНР, у Кам'янці-Подільському 15 листопада українські сили біля Народного дому відсвяткували цю велику подію. Вранці відбувся мітинг-концерт, який від імені УЦР відкрив І.Гореміка-Крупчинський. Він зачитав і прокоментував текст III Універсалу. Потім відбувся військовий парад вірних Центральній Раді частин. А увечері історичний документ зачитали вдруге, «при великому зібранні народу. Оголошення Універсалу всі вислухали стоячи» [24, с. 149]. Проведений за участю багатьох патріотично налаштованих українців захід означав, що їм у цьому ніхто не перешкодив.

Більшовики намагалися відновити контроль за прифронтовим Кам'янцем-Подільським за допомогою своїх військових частин. Реалізувати реставраційний план допоміг Військревком ПЗФ, який 26 листопада заявив: вся влада в країні належить Раднаркому. Ситуація змінилася докорінно. Попередні владні інститути перестали працювати. 7 грудня солдати збільшовиченого 205-го піхотного Шемахінського полку не допустили проведення у місті повітового селянського з'їзду, заарештували комісара повіту П. Блонського, його помічника О. Красовського і учителя Цимбалістого. Губкомісар висловив РРСД свій рішучий протест. Більше того, він звернувся до С. Петлюри з проханням «водворити в Кам'янці тверду українську владу під захистом зброї» [21, с. 182]. Для придушення більшовицького виступу 27 грудня до міста прибули частини українізованої 12-ї стрілецької дивізії, які виконали поставлене перед ними завдання [8, с. 309]. На допомогу їм прибули українізовані частини 56-ї та 108-ї дивізій, які посилили органи УНР [22, с. 393]. До 21 січня 1918 р. Кам'янець-Подільський був у сфері української політики, хоча мемуарне джерело наполягає, що 6 січня 1918 р. у місті відбулася військова демонстрація за участю робітників, під більшовицькими гаслами

[13, с. 137]. В одній із праць на основі архівного джерела цю дату змінили на 18 січня, що виглядає більш правдоподібно [8, с. 309].

Після складних демократичних виборів, проведених восени на основі закону Тимчасового уряду, до Кам'янець-Подільської міської думи потрапили представники основних національних курій, які представляли такі політичні блоки – об'єднаний єврейський, соціалістичний, український соціалістичний, а також польський список. Українці (11 осіб) утворили у думі свою фракцію. Українця О. Красовського гласні обрали головою думи [24, с. 28].

На початку грудня в місті відбулися вибори до Всеросійських Установчих зборів. Явка виборців становила усього 45%. Найбільше прихильників зібрали кандидати Єврейського національного виборчого комітету – 3823. 1200 виборців проголосували за українських есерів, Селянську спілку та українських соціал-демократів, 1094 – за крайовий польський список. Ці політичні сили підтримали загалом 77% виборців, які взяли участь у голосуванні. Їх конкуренти відстали серйозно. Так, кадети набрали всього 443 голоси, «Поалей-Ціон» – 324, український трудовий список – 229, більшовики – 219, Об'єднана єврейська соціалістична партія – 192, Бунд – 150, соціал-демократи (меншовики) – 111, єдиний список есерів, Ради селянських депутатів і солдатів ПЗФ – 65, народні соціалісти – 26, об'єднаний польський список – 11, єврейський список – 13 і список Ушицького повіту – 1 [26, с. 4]. Тож мешканці Кам'янця-Подільського не виявили довір'я більшовикам (отримали менше 3% голосів).

Вибори до Українських Установчих зборів наприкінці грудня, у яких взяли участь лише 33% внесених до списку виборців, найбільше голосів дали представникам Єврейського національного виборчого комітету (2768 голосів), Подільського польського окружного списку (960), Поалей-Ціон (677), УСДРП і Селянської спілки (601), УПСР, українських вояків-селян ПЗФ (40), Партії народної свободи (145), Блоку Української трудової партії і партії соціалістів-федералістів Подільського виборчого округу (122). Інші політичні сили підтримали менше ніж по 100 голосів. Більшовики участі у виборах не брали, а українські партії загалом зібрали 963 голоси [28]. Що ж до 67% відсутніх виборців, то в разі участі у голосуванні їх волевиявлення могло суттєво вплинути на підсумковий результат. Так завершився перший революційний рік

у Кам'янці-Подільському.

Упродовж наступного 1918 року політичний контроль над містом змінювався кілька разів. Спочатку це було пов'язано із заколотом передислокованого сюди підконтрольного більшовикам 74-го Ставропольського полку. 21 січня ставропольці розпустили міську думу, взяли під контроль усі губернські, повітові та інші установи, передали владу місцевій РРСД, яка розпорядилася негайно заарештувати членів Центральної Ради, реквізувала адмінбудинки, військові склади, транспортні засоби, частину житлового фонду, встановила контроль над харчовими запасами, відділенням Державного банку, приватними об'єктами, обклавши їх власників революційним податком. Скасували діяльність судів, усі правопорушення кримінального, військового характеру, а також пов'язані з контрреволюційною діяльністю, мародерством, саботажем, грабунками тощо розглядала відразу створена при Раді юридична комісія із 9 осіб [9, с. 262-263]. За будь-які порушення розпоряджень приліплювали ярлики «ворога радянської влади» і погрожували розправою через суд військово-революційного трибуналу. Врешті-решт, у лютому стало відомо, що замість старої судової системи створюється суд революційного трибуналу, до юрисдикції якого віднесли кримінальні справи, конфлікти між робітникам і буржуазією [9, с. 272-273]. Про масштаби репресивної діяльності нової влади відомо дуже мало. О. Пащенко згадувала, що у той час припинилася українська культурна праця, припинили усі громадські діячі, які до того працювали в інтересах національного відродження [16, с. 341].

Наступна зміна влади у місті пов'язана із визволенням його українськими підрозділами, за підтримки австрійських вояків. Свій внесок у поразку більшовицького війська вніс 2-й Подільський корпус під командуванням П. Єрошевича [28, с. 42]. Противник покинув Кам'янець-Подільський наприкінці лютого, а повністю місто перейшло під українсько-австрійський контроль 3 березня. Більшовицькі частини відступили у напрямку на Жмеринку [10, с. 147]. На жаль, знайти підтвердження, що разом з австрійськими частинами на Кам'янець-Подільський наступав легіон УСС, як це стверджує І. Дацків [29, с. 199], не можливо. На історичній карті, укладачами якої є Д. Вортман і Л. Криницький, добре видно, що маршрут легіону проліг значно північніше від міста [30, с. 97].

Державні структури УНР скасували попередні «революційні

порядки», відновили чинність попередніх законів. Для покарання тих, хто руйнував український лад, заснували військово-революційний суд [31]. Поступово налагоджувалася торгівля. Запрацювали місцеві органи державної і міської влади. На вулиці вийшла міліція. Міські дума і управа взялися за наповнення казни, спустошеної більшовиками, надання матеріальної допомоги тим, хто найбільше постраждав від пошкоджень і руйнувань приватних будинків. Запрацювали осередки політичних партій, зокрема есерів, товариство «Просвіта», міський театр, у якому виступали трупи М. Садовського і Національного театру, артисти Київської опери тощо [32; 33; 23, с. 79, 80].

Пожвавилися заходи із заснування українського держуніверситету, розпочаті ще у першій половині січня 1918 р. 28 березня відновила свою роботу університетська комісія. 4 квітня до міста прибула спеціальна делегація столичних науковців. Було накреслено план дій, структуру майбутнього вишу [34, с. 35-36, 39-42], що було схвалено Міністерством освіти УНР, громадською комісією, яка виробляла проект мережі національних університетів [35].

Кам'яничани змирилися з перебуванням австрійської комендатури, керівництво якої застерігало міську владу щодо неприпустимості критики гетьманського уряду, часто безцеремонно втручалася у різні сфери міського життя, не погоджуючи свої дії з українськими органами, зокрема у продовольчому і майнових питаннях [36, с. 29-30]. З армійських складів австрійці спробували самовільно забрати військові кухні, утім їм перешкодили рішуче налаштовані українські вояки [37, с. 23].

Про гетьманський переворот у Кам'янці-Подільському дізналися не відразу. Офіційні представники попередньої влади продовжували функціонувати ще якийсь час і виконували розпорядження, отримані до тієї події з центру. Зокрема, це стосувалося проведення першотравневої демонстрації [38; 39; 40]. І лише 3 травня губкомісар повідомив про появу гетьманату, закликавши стати на захист Центральної Ради. Він пропонував негайно провести селянські і робітничі з'їзди з протестом проти державного перевороту [5, с. 60]. Проте, у місті не відбулося жодного масового заходу на підтримку УНР. Більше того, 9 травня на засіданні міської думи від об'єднаного єврейського блоку

пролунала гостра критика національної політики УЦР. При цьому більшість гласних висловилися проти захоплення влади Павлом Скоропадським [25, с. 29-30].

Лише 13 травня у місті отримали телеграму з наказом широко оповістити населення про прихід до державного керма гетьмана, підтриманого німецьким і австрійським командуванням, яке буде суворо карати за непослух чи опір його режиму [41, с. 6]. 19 травня Подільським губернським старостою призначили поміркованого земського діяча С. Кисельова. Про нього писали як розумну людину, яка володіла народною мовою і використовувала її у спілкуванні з українськими діячами [42, с. 638]. Він відразу заборонив проводити без його дозволу будь-які з'їзди і збори, а згодом табу наклав і на вечірки, гулянки, концерти, вистави, бали, публічні лекції [43; 44]. Староста розпорядився вилучити у населення вогнепальну зброю [45]. На скарги поміщиків сприяв направленню їм на допомогу австрійських загонів, які відновлювали у селах попередній поміщицький лад, карали винних у порушенні прав земельної власності [46, с. 297-298]. Місцеві підприємці збільшували тривалість робочого дня понад 8 годин. З серпня такі заходи дозволяв спеціальний гетьманський закон. Страйкарів почали карати [47, с. 178, 242]. Профспілкам заборонили втручатися у питання звільнення робітників.

Нова владна команда намагалася встановити тотальний контроль за діяльністю громадян. 22 травня намісник гетьмана подав начальнику австрійського гарнізону список політичних опонентів, які агітували проти гетьманщини і окупаційних військ, та просив розпочати проти них слідчі дії за антидержавну діяльність [41, с. 19]. Після прийняття у червні «Статуту тимчасових ревізійних комісій з перевірки діяльності органів місцевого самоврядування» взялися за аудит діяльності членів міської думи і управи. 22 серпня оприлюднили імена міських діячів, які за рішенням комісії мали бути позбавлені статусу гласних думи (уся соціалістична і двоє членів української фракції) та 7 членів міської управи, з формулюванням за «політизованість і порушення закону» [48; 49, с. 126]. Через це міський голова та його заступники подали у відставку. Більшість гласних думи заявили рішучий протест [50]. Але демарш не вплинув на позицію гетьманців. Пізніше для контролю за роботою міськуправи С. Кисельов утворив особливу комісію, яка складалася із 14 осіб [51, с. 358].

Дотримуючись «Закону про вибори губернських і повітових земських гласних», губстароста провів роботу зі створення у Кам'янці-Подільському «окремої повітової земської одиниці». Міська дума набувала прав повітового земського зібрання, а міська управа – повітової земської управи. Такий крок (він мав місце у 19 містах, не рахуючи Києва та Одеси) був пов'язаний із потребою наповнення бюджету власне повітових земств. У контексті цих змін передбачали провести в Україні вибори до губернських і повітових земських органів на основі вміщених у тому законі «Правил». Виборче право отримували громадяни з 25-річного віку, які мали у власності майно, що обкладалося земським збором [47 с. 280-284].

Було скасовано дію розпорядження Тимчасового уряду про вибори гласних міських дум і взято курс на вибори нового складу цих органів відповідно до «Тимчасового Статуту міських дум та порядку виборів гласних цих дум» [47, с. 312-326]. І хоча «Закон про зміну діючого Статуту громадського управління міст» (5 жовтня 1918 р.) передбачав вибори гласних міських дум у поточному році, провести цю кампанію в умовах кризи гетьманату виявилось непросто. І це тоді, коли держава згаданим законом позбавила представників громад у міських думах своїх повноважень. Залишалися тимчасово діючими лише міські управи. Мабуть, прогноз на майбутні вибори самоврядних органів у містах був не дуже втішним, оскільки незабаром без будь-яких пояснень довелося відновлювати права міських самоврядувань у повному форматі, діяльність яких була припинена. У Кам'янці-Подільському міська дума не працювала з кінця вересня і до 21 листопада 1918 р. 20 жовтня губернський староста допустив до виконання обов'язків міського голови раніш обраного А. Морозовського [41, с. 19], та й то у зв'язку з необхідністю його участі у церемоніалі з нагоди відкриття університету.

Місцеві гетьманці у тій чи іншій мірі сприяли реалізації заходів із заснування К-ПДУУ, зокрема діяльності університетської комісії, створеній міською думою. Після того, як Павло Скоропадський 17 серпня затвердив закон про заснування цього вишу у складі чотирьох факультетів, з українською мовою навчання, упродовж двох неповних місяців вдалося добrotно відремонтувати триповерховий університетський будинок, обладнати аудиторії і кабінети навчальним обладнанням, зробити перші кроки з наповнення університетської бібліотеки, улаштувати студентську

бурсу.

22 жовтня відбулося наповнене національним колоритом і духовністю свято відкриття вишу, яке стало великою всеукраїнською культурною подією. Тут побували понад 500 офіційно запрошених осіб, зокрема чимало київських українських діячів, усі гласні міської думи; 6 тис. школярів взяли участь в урочистій ході по місту, яка завершилася біля К-ПДУУ. Святування і кам'ячанам, і гостям запам'яталося надовго: вони мали змогу прослухати лекції просвітян про значення вищої школи для національного відродження України, побували у першому храмі вищої освіти і науки на Поділлі, слухали промови видних представників української культури, упродовж двох днів насолоджувалися театральними виставами та виступами Київського та Кам'янець-Подільського національних хорів тощо [36, с. 59-128].

Для участі у цьому заході збирався прибути Павло Скоропадський. Лише 21 жовтня інспектор Подільської державної варти отримав таємну телеграму, після якої усім залученим до операції дали відбій через скасування поїздки високого гостя [53]. За мемуарним джерелом, у Кам'янці-Подільському ліві есери готували на гетьмана замах, відкривши поруч з будинком університету крамничку з продажу газованої води. Вона закрилася через розголос про відміну приїзду гетьмана [53, с. 51-52, 54].

1 листопада професори і приват-доценти розпочали читати свої вступні лекції, на які прибули і представники міської інтелігенції. За В. Бідновим, в найбільшу аудиторію №1 набиралося до 200 студентів і гостей. «Кожен із цих викладів, – наголошував професор, – викликав рясні оплески, що свідчило про задоволення слухачів» [54, с. 148]. До кінця 1918 р. навчальну працю забезпечували всього 13 вчених, які прибули з різних міст України [55]. Здобувати вищу національну освіту на історико-філологічному та фізико-математичному факультетах з різних регіонів записалося 414 хлопців і дівчат різних національностей, серед яких переважали українці [56, с. 207]. Восени з'явилися й інші навчальні заклади – українська гімназія для дорослих з правами для учні середніх шкіл (110 осіб) [57] та державна змішана українська гімназія (у складі перших трьох молодших класів нараховувалося 62 учні) [58, с. 214-217]. У трьох російськомовних середніх навчальних закладах і двох польських гімназіях розпочали

вивчення українознавчих дисциплін.

Не припиняла діяльності «Просвіта». Вона займалася, зокрема, проведенням півторарісних курсів з українознавства для 260 осіб; організацією лекторіїв з української історичної тематики та з нагоди відкриття університету; запровадженням українознавства у місцеві духовні школи; відміною податкового збору на ввезення в країну україномовної літератури; збільшенням фонду своєї єдиної у місті громадської української бібліотеки (до 3 тис. примірників) і поживленням роботи своєї читальні; заснуванням просвітянської газети; використанням для концертів українського хору та вистав аматорських гуртків Пушкінського народного дому; наданням державної фінансової підтримки 1-му міському українському дитсадку на 50 місць; поліпшенням технічного стану Кам'янецької фортеці тощо [23, с. 86-257].

Створений товариством Український національний хор у вересні-грудні 1918 р. дав у місті щонайменше 7 концертів, репертуар яких увібрав твори з народної пісенної спадщини, а також українських композиторів М. Лисенка, О. Кошиця, К. Стеценка, В. Завадського, Я. Галя та інших. Кам'яничани також насолоджувалися публічними виступами заїжджих скрипалів, піаністів, оперних артистів [59, с. 56; 60, с. 33-35]. Тут гастролювали українська трупа із Чернівців і єврейська оперетково-драматична трупа з Києва. Десятки вистав поставили місцеві аматорські драматичні гуртки «Просвіти» та єврейського культурного товариства [57, с. 55-59].

Кам'янець-Подільський поступово ставав регіональним центром національного книговидавництва та друку преси. Лише завдяки зусиллям управи губернського земства у 1918 р. було видано 33 різних назв україномовної літератури, що у 15 разів більше, ніж роком раніше [61, с. 189-192]. Тоді ж у місцевому інформаційному просторі з'явилися україномовні газети «Поділля», «Подільські губернські відомости», «Свято Поділля», «Життя Поділля».

«Просвіта» не обминала і політичних питань, про що засвідчує підтриманий нею гострий «Меморандум українського громадянства на Поділлі Подільському губернському старості на захист української державності» [62, с. 210-216].

В умовах системної кризи гетьманської держави у Кам'янці-Подільському, за розпорядженням С. Кисельова, «для підтримання

законності та порядку» взялися виконувати постанову Ради Міністрів про організацію парамілітарних добровольчих дружин. В контексті цих заходів виробили план оборони міста від ймовірних повстанців. За неповний місяць до складу дружини записалося усього 69 добровольців, переважно офіцери, хоча розраховували на майже 2 тис. осіб. Для їх озброєння видали велику кількість гвинтівок, 200 тис. набоїв, 20 кулеметів і 120 стрічок до них. Коли 14 листопада розпочалося антигетьманське повстання, то з'ясувалося, що певна частина цієї дружини була не на боці влади [63, с. 412-413].

На думку окремих істориків, повстання відбулося і у Кам'янці-Подільському, хоча тут не було зафіксовано гострих сутичок. В деяких працях стверджується, що падіння влади гетьмана на Поділлі відбулося 19-20 листопада [64, с. 176]. Щоправда, факти свідчать, що у ті дні на бік повстанців у Вінниці перейшов II Подільський корпус під командуванням генерала П. Єрошевича, що призвело, зокрема, до ізолювання губернського центру від Києва. Рада відділу Українського Національного Союзу і Подільського земства, для координації дій повстанців, обрала підпільний комітет із 3-х осіб, який опирався у першу чергу на патріотично налаштовані військові частини, у другу – на селянські озброєні загони, які направлялися до Кам'янця-Подільського поквитатися з гетьманцями [41, с. 26]. Кульмінацією у розвитку подій став перехід місцевого гарнізону на чолі з полковником М. В'яземцевим на бік Директорії після висунення йому ультиматуму. За твердженням одних дослідників, події 19 листопада у Вінниці деморалізували губернського старосту С. Кисельова, і 20 листопада він передав свої обов'язки представникові Директорії Г. Степури [65, с. 210]. На переконання інших, ця подія відбулася пізніше – у грудні 1918 р. [49, с. 217]. Наведений різнобій можна пояснити дотриманням різних стилів у датуванні використаних джерел – старого і нового. До примусової відставки чільника Поділля підштовхнув, за свідченням одного із учасників тих подій, уповноважений всеукраїнського штабу повстанських сил Г. Степура [46, с. 354-355].

Після перемоги повстанці створили військовий штаб, який забезпечив охорону міста, а з тих невеликих озброєних загонів, що прибули на підтримку республіканської влади, сформували боездатні підрозділи і направили залізницею до Фастова, у

розпорядження штабу діючої повстанської армії [66, с. 357-358]. Проте у той самий час у місті залишалися невеличкі розрізнені групи офіцерів російської армії, які підтримували гетьмана. За В. Приходьком, ці небагаточисельні сили, згуртувавшись і озброївшись кулеметами, захопили фортецю. Щоб уникнути кровопролиття, їм висунули вимогу здатися в обмін на гарантію безпеки. В протилежному разі погрожували застосувати артилерію. Офіцери покинули фортецю, залишивши там зброю [46, с. 357-358]. Також було обеззброєно рештки міської добровольчої дружини. У цьому активну участь взяла студентська добровольча сотня (приблизно 40-50 осіб), якій і дістався арсенал дружинників [63, с. 415].

Після цих подій напруга у місті послабилася. Відновлювалися демократичні інституції. Важливе значення для розуміння завдань і підтримки нової влади мала публікація «Декларації Директорії УНР» від 26 грудня [67]. У новий рік кам'яччани вступали з певним оптимізмом.

Отож, Кам'янець-Подільський, у якому українське населення становило чисельну меншість, з березня по грудень 1917 р. переживало історичні події, пов'язані з поширенням на периферію російської Лютневої революції і викликані нею демократизацію суспільно-політичного життя. Національно-визвольний рух титульного етносу реалізовувався через відновлення уславленої просвітньої організації, відповідну діяльність українського політикуму, згуртування місцевих демократичних сил навколо Центральної Ради, її політики щодо автономії України тощо. Кам'яччани підтримали Універсали і проголошення УНР. Наприкінці 1917 р. місто, частина мешканців якого взяли участь у виборах до всеросійських і українських Установчих зборів, за підтримки українського війська де-факто увійшло до складу УНР, і загалом було готове підтримувати молоду українську державу. 1918-й рік став для мешканців не менш важким і складним – чотири рази змінювалася політична влада, що свідчило про нестабільність державотворчого процесу, його суперечливість і слабку прогнозованість. Русійною силою зміни владних структур стали, по-перше, регулярні і повстанські збройні сили, які дотримувались різних орієнтацій, у тому числі більшовицької. Переважна більшість населення не брали участі у тодішніх пертурбаціях, були незаангажованими спостерігачами. Політика

військово-політичних режимів дуже швидко поляризувала громадську думку, збільшуючи чи зменшуючи кількість прихильників залежно від соціального статусу, наближеності до влади та задоволення своїх очікувань. У той час в місті відкрили український університет, дві українські гімназії, розпочали українізацію російських і польських гімназій. Громадяни різних національностей мали змогу задовольняти у певній мірі свої культурні потреби, знайомлячись з літературою в читальні «Просвіти», відвідуючи різні театральні вистави, сольні концерти, а також виступи двох українських хорів. Це був новий крок у розвитку національно-культурного життя, який мав важливе значення для майбутнього.

Список використаних джерел та літератури:

1. Лозовий В. С. Поділля в добу Центральної Ради: іст. нарис. Київ: Комітет виборців України, 1999. 28 с.
2. Завальнюк О. М., Комарницький О. Б. Нарис історії Кам'янця-Подільського. Львів: Центр Європи, 2006. 136 с.
3. Державний архів Хмельницької обл., ф. 66, оп. 1, спр. 1280, арк. 80.
4. Подолянин. Каменец-Подольск, 1917, 12 марта.
5. Подолянин, 1917, 14 марта.
6. Подолянин, 1917, 21 марта.
7. ЦДАВО України, ф.1792, оп.1, спр.1, арк.35, 48.
8. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область / редкол. тому: М. І. Мехеда та ін. Київ: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. 708 с.
9. Боротьба за владу Рад на Поділлі (березень 1917 р. – лютий 1918 р.): Док. і матеріали. [Хмельницький]: Хмельницьк обл. газет. вид-во, 1957. 308 с.
10. В боях за Жовтень: Спогади учасників революційної боротьби на Поділлі / редкол.: Зеленюк І. С. (редактор) та ін. [Хмельницький]: Хмельн. обл. вид-во, 1959. 230 с.
11. Завальнюк О. М., Стецюк В. Б. Земства Поділля в добу Української революції 1917-1920 рр. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 220 с.
12. Малюта О. В. Приходько Віктор Кіндратович // Енциклопедія історії України: у 10 т. Київ: Наук. думка, 2012. Т. 9. С. 14.

13. Малюта О. В. Пащенко Олімпіада Михайлівна // Енциклопедія історії України: у 10 т. Київ: Наук. думка, 2011. Т. 8. С. 104-105.

14. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Біограф. довідник. Київ, 1998. 255 с.

15. Трембіцький А. М. Кость Солуха у спогадах Тетяни Приходько (Солухи) // Кость Солуха - людина, освітній і громадський діяч (до 150-річчя від дня народження та 110-річчя від заснування Подільської «Просвіти»): зб. матеріалів кругл. столу. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2016. С. 21-29.

16. Пащенко О. Матеріали до життєпису / упор. і автор передм. В. Адамський. Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2012. 469 с.: іл.

17. Собчинська М. М. Становлення і розвиток шкільництва і педагогічної думки в Українській Народній Республіці (1917-1920 рр.): Автореф. дис. ... канд. пед. наук / Укр. пед. ун-т ім. М. Драгоманова. Київ, 1995. 24 с.

18. Кукурудзяк М. Г., Собчинська М. М. З історії національної школи і педагогічної думки в Українській Народній Республіці. Кам'янець-Подільський: Абетка, 1997. 176 с.

19. Костюк Г. Зустрічі й прощання: Спогади. Едмонтон, 1987. Кн. 1. 324 с.

20. Завальнюк О. М., Стецюк В. Б. Залога Кам'янця-Подільського в лютому-грудні 1917 р. // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: Матеріали IV міжн. наук.-практ. конф. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2016. С. 98-101.

21. Логінов О. В., Семенко Л. І. Вінниця у 1917 році. Революція у провінційному місті. Вінниця: ДП „Держ. картогр. ф-ка“, 2009. 272 с.

22. Ковальчук Михайло. Битва двох революцій. Перша війна Української Народної Республіки з Радянською Росією. 1917-1918 рр. Київ: Вид. дім «Стилос», 2015. Т. 1. 698 с.

23. «Просвіти» Поділля в добу Української революції (1917-1920): зб. док. і матеріалів / упор., вст. стаття В. Адамського, Б. Крищука. Кам'янець-Подільський: «Медобори-2006», 2014. 571 с.

24. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. В 2-х т.: док.-наук. видання / упор. К. Ю. Галушко. Київ: Темпора, 2002. Т. 1: доба Центральної ради. 320 с.: іл.

25. Нестеренко В. Діяльність Кам'янець-Подільської думи в період Української Центральної Ради та гетьманату Павла Скоропадського (листопад 1917 – грудень 1918 рр.) // Формування та діяльність місцевих державних адміністрацій та самоврядування в період Української революції 1917-1920 рр.: матеріали круглого столу. Кам'янець-Подільський, 2015. С. 25-32.

26. Протасова Л. Г. Вибори до Всеросійських Установчих зборів у Кам'янці-Подільську // VIII Подільська істор.-краєзнав. конф.: тези доповідей. Секція істор. рад. періоду. Кам'янець-Подільський, 1990. С. 3-5.

27. Известия Подольской окружной по делам о выборах в Учредительное Собрание Комиссии. Винница, 1917, 20 декабря.

28. Парандій В. В. Генерал-поручник Армії УНР Петро Єрошевич – командир 2-го Подільського корпусу // Матеріали XV Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2017. С. 42-46.

29. Дацків І. Б. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів. 1917-1923 рр.: монографія. Тернопіль, Астон, 2009. 520 с.

30. Бойко О. Д. Легіон Українських Січових Стрільців // Енциклопедія історії України: У 10 т. Київ: Наук. думка, 2009. Т. 6. С. 96-98.

31. Поділля. Кам'янець-Подільський, 1918, 23 (10 квітня), с. 1.

32. Поділля, 1918, 22 берез., с. 4.

33. Поділля, 1918, 24 берез., с. 3.

34. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) у документах і матеріалах / Уклад. і авт. статті С. А. Копилов, О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. 848 с.

35. Державний архів міста Києва, ф. р-936, оп.1, спр. 7, арк. 18-19.

36. Приходько В. Під сонцем Поділля: спогади / Упор. і автори передм. Ю. Легун, О. Кравчук. Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. Ч. 2. 416 с.

37. Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 р. – грудень 1920 р.): Док. і мат. Вінниця: Книж.-газ. вид-во, 1959. 488 с.

38. Поділля, 1918, 21 (8) квіт., с. 4.

39. Поділля, 1918, 24 (11) квіт., с. 1.

40. Поділля, 1918, 3 трав. (20 квіт.), с. 1.

41. Лозовий В. С. Поділля в період гетьманату (1918 р.): навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський: «Медобори», 2003. 36 с.
42. Кравчук О. М. Губернський староста Поділля С. Кисельов в спогадах голови самоврядування регіону В. Приходька (1918 р.) // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції (18-19 лист. 2010 р.). Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. С.636-648.
43. Слово Подолии, Каменец-Подольск, 1918, 16 трав., с. 1.
44. Слово Подолии, 1918, 6 червня, с. 1.
45. Подільські губернські відомості. Кам'янець-Подільський, 1918, 2 черв., с. 1.
46. Приходько В. Під сонцем Поділля: спогади. Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. Ч. 2. 416 с.
47. Українська держава (квітень-грудень 1918 року). Док. і матеріали. Київ: Темпора, 2015. Т. 2. 412 с.
48. Подольський край. Каменец-Подольск, 1918, 22(9) авг., с. 2.
49. Галатир В. В., Лозовий В. С. Місцеві органи державної влади гетьманату в Правобережній Україні (квітень - грудень 1918 р.): монографія. Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2015. 380 с.
50. Подольская мысль. Каменец-Подольск, 1918, 22 авг., с. 2.
51. Лозовий В. С. Кам'янець-Подільський в період гетьманату (травень-листопад 1918 р.) // Матеріали X Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2010. С.357-360.
52. ЦДАВО України, ф. 1794, оп. 1, спр. 25, арк. 2-111зв.
53. Приходько В. Повстання Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі: відбитка з «Нашої культури». Варшава: Друкарня Синодальна, 1935. 60 с.
54. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921): Ювілейні спогади / Упор. та автор перед. В. Р. Адамський. Кам'янець-Подільський: «Медобори-2006», 2015. 359 с.
55. Державний архів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 5, арк. 22.
56. Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. 644 с.
57. Державний архів Хмельницької обл., ф. Р-3023, оп. 1, спр. 6, арк. 1зв.-2, 11.
58. Мельник Е. М. Українські середні навчальні заклади на

Поділля в 1917-1920 рр. // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. Т.4. С. 48-67.

59. Бачинська О. М. Театральне життя на Поділлі в добу гетьманату П.Скоропадського // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. Т.20. С. 50-61.

60. Бачинська О. М. Кам'янець-Подільський український національний хор: заснування та діяльність у добу гетьманату Павла Скоропадського // Поділля у добу Української революції 1917-1921 рр.: матеріали круглих столів. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2013. С. 29-37.

61. Матеріали до книговидавничого репертуару Поділля (1852-1923): Бібліографічний посібник. / Укл. Т. Р. Соломонова. Вінниця. 2006. 352 с.

62. Східне Поділля в добу Центральної Ради та гетьманату П. Скоропадського (березень 1917 р. – грудень 1918 р.): зб. док. і матеріалів / Упор. К. В. Завальнюк, Т. В. Стецюк. Вінниця: О. Власюк, 2008. 208 с.

63. Завальнюк О. М., Стецюк В. Б. Добровольчі дружини Кам'янця-Подільського (листопад-грудень 1918 р.) // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції (18-19 лист. 2010 р.). С. 410-416.

64. Кравчук О. М. Становлення гетьманської системи управління в Подільській губернії (1918 р.) // Поділля в контексті української історії: Матеріали всеукр. наук. конф., 29-30 лист. 2001 р. Вінниця: Вінниц. держ. пед. ун-т, 2001. С. 172-176.

65. Кравчук О. М. Встановлення влади Директорії УНР на Поділлі (листопад-грудень 1918 р. Кам'янець-Подільський – остання столиця Української Народної Республіки: матеріали всеукр. наук. конф., 6-7 жов. 2009 р. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. С. 205-219.

66. Малюта О. «Просвіти» і Українська Державність (друга половина XIX – перша половина XX ст.). Київ: Вид. центр «Просвіта», 2008. 840 с.

67. Життя Поділля, 1918, 31 груд, с. 2.

The issues about the events in the city of Kamianets-Podilskyi, related to the liquidation of the organs of the tsarist autocracy, creation of the new state structures, subordinate to the Russian Provisional Government, the

deployment of the national liberation movement, Ukrainian state-building process, participation of the troops of the local garrison and following the Bolshevik ideas front units in the struggle for/against the approval of the UPR and the certain support of the city community of national / Bolshevik political forces, the influence on the state-building of the following the Bolshevik ideas Russian troops, the establishment of Hetman's regime and its overthrow during the people uprising. The attention is drawn to the holding of elections in the city to the Russian and Ukrainian Constituent Assembly, as well as various measures aimed at raising the level of revolutionary and national consciousness of its inhabitants, the participation of local organized Ukrainians in the cultural- educational national rebirth. In particular, it is emphasized on the nationwide significance of the opening of Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University, several Ukrainian secondary schools, and the partial Ukrainianization of educational institutions of various ethnic groups. The achievements in cultural life have been shown: concerts, plays, editions of Ukrainian-language literature and press, which intensified the national revival.

Key Words: *Kamianets-Podilskyi, February Revolution, Ukrainian Central Rada, universals, garrison, municipal government, centers of political parties, national revival, Hetmanate, provincial commissar and village headman, Bolshevik armed forces, Ukrainian army, Austrian garrison, national higher and general education school, cultural-artistic life, anti-hetman uprising, Directory of the UPR.*

УДК 37.018.5:323. 27(477)«1917/1920»(09)

В. С. Прокопчук,
(м. Дунаївці)

БУДІВНИЦТВО НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ ПІД ЧАС УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1920 РОКІВ

У статті простежується процес розбудови в Україні системи національної освіти у важких умовах національно – визвольних змагань 1917-1920 рр., вплив освітніх реформ українських урядів на розвиток шкільництва у нашому краї.

Ключові слова: *Україна, Українська революція 1917-1920 рр., УНР, реформи, Поділля, освіта, школа, учитель.*

Проблему розбудови національної освіти урядами Української Народної Республіки та Української держави ґрунтовно

досліджували в своїх монографіях професори М. Г. Кукурудзьяк, Ю. В. Телячий, М. М. Собчинська та інші науковці [8; 9; 21-24]. Мета цієї статті – розглянути стан шкільництва в нашому краї під час освітніх реформ 1917-1920 рр.

Освітні перетворення вказаної доби відбувалися у вкрай важких умовах. Перша світова війна поглибила кризу в усіх сферах суспільного життя, у тому числі й освіти. Багатьох учителів призвали на фронт, чимало навчальних закладів краю евакуювали з прифронтової зони. Нерідко приміщення попадали під постій, зазнавали руйнувань, школи припиняли роботу. Наприклад, Рачинецька початкова школа на Дунаєвеччині після тривалої перерви відновила заняття аж 1 вересня 1916 року, прийнявши 14 дітей. Їх навчав Михайло Станіславович Мельник.

З поваленням царизму в Україні розпочалася революція – каскад кардинальних змін, своїм вістрям спрямованих на здобуття незалежності. На початку березня 1917 року українські партії, громадські організації сконсолідувавши зусилля, утворили Центральну Раду на чолі з відомим ученим – істориком, політичним і громадським діячем Михайлом Сергійовичем Грушевським. Поступово Українська Центральна Рада почала перебирати на себе владні функції і під тиском мас проводити в Україні реформи. Її основні напрями в освіті – українізація шкіл, створення матеріальних і кадрових передумов для розширення мережі початкових, середніх і вищих навчальних закладів, переходу до загальної обов'язкової початкової освіти.

З середини XIX ст. – до початку 1915 року кількість початкових шкіл в Україні зростає з 1320 до 21104, учнів – з 65 тис. до 1,5 млн., у 27 вищих навчальних закладах здобували освіту 35,2 тис. студентів [8, с. 10]. Однак відсоток грамотних в Україні був нижчий навіть загальноросійського, школа зрусифікованою, абсолютно позбавленою національного обличчя. Перед українською владою стояло невідкладне завдання будівництва національної школи.

Каталізатором реформ став рух громадськості і нової української влади назустріч один одному у вирішенні як теоретичних, так і практичних питань шкільного будівництва. Рух педагогічної громадськості очолило Всеукраїнське товариство шкільної освіти, в якому з перших днів революції головував Іван Матвійович Степенко. За його ініціативи і безпосередньої участі була вироблена програма розбудови національної освіти,

обговорена і схвалена на I і II Всеукраїнських учительських з'їздах. Делегати I Всеукраїнського учительського з'їзду (5-7 квітня 1917 року) запропонували утворити при УЦР Головну шкільну раду, яка «планово повела б справу організації рідної школи і освіти на Україні», її українізації [22, с. 111]. Створена при Центральній Раді шкільна комісія приступила до підготовки плану єдиної школи в Україні. Його довершували спільно з комісією Генеральний секретаріат освіти, що постав 15 червня 1917 року (генеральний секретар І. М. Стешенко, заступник П. І. Холодний), та Генеральна шкільна рада при ньому [9, с. 134]. Від імені комісії план був внесений П. І. Холодним на обговорення II Всеукраїнського учительського з'їзду (10-12 серпня 1917 р.). З'їзд у резолюції підкреслив, що школа має бути єдиною, безплатною, обов'язковою і світською. План ліг в основу проекту Єдиної школи в Україні, над яким працювало більше десятка комісій, понад 130 педагогів-учителів, професорів ВНЗ, громадських діячів [20, с. 144-145]. Роботу над проектом завершили 1919 року аж у Кам'янецький період Директорії.

«Проект Єдиної Школи на Вкраїні» складався з трьох томів. У Кам'янці-Подільському був опублікований перший («Проект Єдиної школи на Вкраїні. Книга I: Основна школа») [15]. Проект передбачав початок навчання з 6-8 і тривалість протягом 12 років. Єдина школа ділилася на три ступені: I – Нижча початкова школа (1-4 класи), II – Вища початкова школа (5-8 кл.), III – Середня школа (9-12 кл.). Перші 8 класів проголошувалися обов'язковими, мовою навчання – українська, вивчення Закону Божого – тільки за заявою батьків. Проект не обійшов увагою освіту національних меншин в Україні, передбачивши здійснення її рідною мовою, дав бачення змісту навчання, розподілу годин тощо [21, с. 149-155]. Рада міністра освіти в липні 1919 року створила на період з 1 серпня по 1 жовтня 1919 року комісію «для технічного переведення реформи школи на Україні», яка мала переглянути навчальні плани і програми, підручники, організувати їх видання, проаналізувати стан матеріально – навчальної та кадрової бази. Реформування освіти мислилось, як тривалий, але цілком реальний процес. Однак доля розпорядилась по – своєму, виділивши українським урядам менше чотирьох років на розбудову національної школи.

З перших кроків наткнувшись на опір старого керівництва, нова українська влада 28 грудня 1917 року ліквідувала навчальні

округи, 14 січня 1918 року – дирекції та інспекції народних училищ, натомість створила губернські та повітові комісаріати, освітні Ради. Першим губернським комісаром освіти на Поділлі став Віктор Кіндратович Приходько, відомий просвітник, земський діяч, член УЦР, а з 20 квітня по 7 грудня 1918 року – викладач Вінницького учительського інституту Юхим Онуфрійович Щириця. На їх долю випало робити перші кроки з реформування освіти на Поділлі: ліквідацію дирекції, інспекцій, поступову українізацію діючих і створення нових українських шкіл, підготовку кадрів, забезпечення шкіл підручниками тощо. В Ушицькому повіті ці зміни проводив повітовий комісар І. Іванов [5, с. 20]. Після призначення Ю. О. Щириці завідуючим відділом освіти при Директорії, а згодом і товаришем міністра народної освіти губернським комісаром освіти став колишній заввідділом освіти губернської народної управи М. В. Ільїнський. З 15 липня 1919 року Кам'янецьким повітовим комісаром призначений Сергій Козицький, Летичівським – Михайло Іваненко, Проскурівським – Василь Мудрий, Ушицьким – Григорій Піскун [5, с. 24-25].

Важливу роль у розбудові системи національної освіти відіграла «Просвіта». 1917 року, на початок Української революції, вона мала в Україні понад 800 організацій, основу яких склали учителі [1, с. 54]. Протягом року мережа зросла до понад 2000 організацій. Виробилася ефективна структура товариств: керівні центри – у губернських містах, філії – у повітових, осередки – у селах і містах. Підтримана Українською Центральною Радою «Просвіта» з гнаної перетворилася ледь не в офіційну структуру революційного процесу, активно впливаючи на формування національної свідомості, у тому числі й через мережу національних освітніх закладів, у розбудові якої відіграла важливу роль.

На Національному конгресі 6-8 квітня 1917 року «Просвіта» висунула до УЦР свого дієвого члена Івана Стешенка, з середини червня 1917 року українського освітнього міністра. «Просвіта» займалась розробкою стратегії і тактики будівництва національної школи, в основі якої лежала українська викладава мова та зміна змісту навчання в бік національного компоненту [1, с. 55]. Товариство відкривало на свій кошт або ставало співзасновником низки навчальних закладів.

Підтримали заходи нової влади й учителі Дунаєвеччини – члени місцевої «Просвіти». Весною 1917 року відновили діяльність

на Дунаєвеччині просвітянські осередки в Дунаївцях, Жванчику, Тинній. 9 травня 1917 року разом з могилівською сільською громадою і Українським військовим клубом ім. П. Полуботка просвітяни Дунаївців і навколишніх сіл організували мітинг і збір коштів до Національного фонду підтримки діяльності Української Центральної Ради [4, с. 262-263]. Активно включились вони в агітаційну кампанію під час виборів до Українських установчих зборів, які проходили 14-16 січня 1918 року. Подоляни обрали до установчих зборів 39 делегатів, у списку № 2 значився дунаївчанин С. С. Дармограй [4, с. 265].

Не просто було просвітянкам волосних Дунаївців організувати свою роботу в умовах недостатньої підтримки місцевої влади та дестабілізуючої ролі більшовицької організації. У листопаді 1918 року учитель С. Риндик, згодом голова дунаєвцького просвітянського осередку, з тривогою писав: *«Часті розмови про нездібність «Просвіти» та не вартість українізації. Це ж пропагують і отці церковні. На вічах «Просвіта» набуває вигляду зібрання буржуїв, де Т. Шевченко показується як люцифер. Пора зрозуміти, що «Просвіта» – це шлях до свідомості»* [19]. 1919 року, з приходом у Дунаївці підрозділів Української Галицької Армії, діяльність просвітян активізувалася – діяли бібліотека, яку очолювала Антоніна Мельник, хор під орудою учителя Володимира Гушля, драмгурток, який час од часу ставив п'єси українських авторів для учнів, вояків УГА, містян, лекторська група, члени якої доносили до громади воєнні, політичні і міжнародні новини [16].

Важливим завданням будівництва національної школи була українізація освіти – поетапний рух, що зайняв тривалий час і полягав у переході на українську викладову мову, впровадження у зміст освіти українознавчого компоненту. Вже 28 березня 1917 року на звернення до Тимчасового уряду було отримано дозвіл у народних школах Київського навчального округу проводити «навчання усіх предметів українською мовою», відкрити дві українські гімназій [8, с. 32]. Це вже був суттєвий прорив. Приступивши до виконання обов'язків генерального секретаря освіти, І. М. Стешенко на другий день, 17 червня, видав розпорядження про перехід на викладання в школах українською мовою, і цей факт став поворотним моментом на шляху творення національної школи. Він звернувся «До українців – педагогів» з

проханням повернутися в Україну. Водночас добився демобілізації з російської армії восени 1917 року близько 13 тис. українських учителів [8, с. 33]. Влітку 1917 року учителі пройшли українознавчі курси.

Впровадження української мови у навчальний процес здійснювалося двома напрямками: шляхом українізації діючих російськомовних і відкриття нових україномовних шкіл. 1917 року замість двох дозволених українці відкрили тільки на Київщині 18 україномовних гімназій, а загалом – 50 [24]. У шкільному розкладі з'явилися уроки української мови, літератури, історії та географії. За Гетьманату, аби уникнути конфліктів, замість українізації російськомовних пішли шляхом створення нових українських шкіл.

Більш рішуче за українізацію освіти взялася Директорія, 1 січня 1919 року прийнявши закон про запровадження української мови як державної. 30 січня міністр народної освіти Іван Огієнко своїм наказом встановив, що *«викладовою мовою по всіх школах України: вищих, середніх та нижчих повинна бути мова українська»* [8, с. 34]. 27 липня, блище до початку нового навчального року, видання міністерства преси УНР газета «Селянська громада» дала офіційне повідомлення міністерства народної освіти під назвою «Українська мова в школі – обов'язкова»: *«Міністерство нагадує, що у всіх державних школах, котрі утримуються на кошти держави або одержують від неї субсидії, перехід на викладову державну мову є обов'язковий з початку 1919-1920 року»* [25]. Тимчасово з дозволу міністра для вищих навчальних закладів, губерньського комісара освіти – для середніх, повітового – для нижчих шкіл викладовою мовою допускалася й інша. Прийом на роботу учителів, які не володіли українською мовою, припинявся. Працюючі учителі мали скласти іспит на знання української мови перед комісією міністерства народної освіти. Попереджено, що школи, які не перейдуть на державну викладову мову, будуть позбавлені державного утримання [8, с. 36].

Перехід цей здійснювався складно. Незадовільною була матеріально-навчальна база закладів освіти, не вистачало коштів, україномовних підручників, кадрів. Старе вчительство, як і російськомовне населення, чинило опір. Виконуючий обов'язки інспектора Смотрицької вищої початкової школи Черневський повідомляв кам'янецького повітового комісара освіти, що

«відношення до школи українців байдуже, з боку міщан – недоброчливе» [7, с. 10]. 29 липня 1918 року був убитий колишній міністр освіти І. М. Стешенко. Подільський губернський комісар освіти в жовтні 1919 року вимушений був видати розпорядження «взяти від усього учительства розписку такого змісту: *«Урочисто обіцяю вірно служити Українській Народній Республіці, визнавати її інтереси та добробут»* [20, с. 120].

Ускладнювали справу бойові дії. Нерідко військові перетворювали школи в тимчасові казарми. 17 лютого 1918 року, наприклад, із-за необережного поводження з вогнем бійців кулеметної команди 309 полку 30-ої бригади згоріло шкільне приміщення в Балині. Із-за цих труднощів подекуди відмовляли дітям у прийомі до школи. Так 1919 року поза школою у Жванці, Оринині, Купині, Лянцкоруні, Чемерівцях залишились 95 хлопчиків і 68 дівчаток [7, с. 10-11].

Значно погіршив ситуацію прихід на Поділля запрошених українською владою польських військ. У ніч з 16 на 17 листопада 1919 року Кам'янець-Подільський та околиці зайняли підрозділи 7-ої польської дивізії генерала Крайовського. Вони реквізували шкільні приміщення для своїх потреб, зокрема забрали два поверхи української гімназії ім. С. Руданського, класні кімнати духовного училища, духовної семінарії та ін. Польська окупаційна влада намагалася підпорядкувати собі управління освітою. На Кам'янецьчині польський повітовий староста розпустив українську шкільну управу, усунув від керівництва освітнього комісара С. О. Козицького. Проблемою стало фінансування закладів освіти. Але навіть у цих умовах Головноуповноваженому уряду УНР І. І. Огієнку вдавалося вирішувати важливі питання будівництва національної школи, зокрема перевести на державне утримання університетську гімназію та змішану гімназію товариства «Групи батьків» у Дунаївцях [11, с. 6].

Усі свої зусилля – організаційні, матеріально-технічні, фінансові, науково-методичні – нова влада спрямовувала на забезпечення дітям шкільного віку загальної обов'язкової освіти. Ще за генерального секретаріату освіти при Генеральній шкільній раді була створена особлива комісія, яка вже в березні 1918 року виробила засади загального безплатного навчання. За Гетьманату її робота припинилася. А з приходом Директорії про актуальність проблеми нагадала Всеукраїнська учительська спілка, у

Меморандумі до нової влади наголосивши: *«Необхідно приступити до переведення обов'язкового, загального, рівного і безплатного навчання в обсягу перших двох ступенів єдиної школи від 7 до 14 років, не зупиняючись для досягнення цього навіть перед надзвичайними мірами»*. За дорученням Директорії міністерство народної освіти під керівництвом міністра І.І. Огієнка підготувало проект закону «Про безплатне і обов'язкове навчання всіх дітей шкільного віку громадян України». 9 квітня 1919 року закон ухвалила Рада народних міністрів, 12 квітня затвердила Директорія. Він передбачав безплатне і обов'язкове навчання всіх дітей шкільного віку в нижчих і вищих початкових школах, зобов'язував МНО виробити детальний план поступового протягом 5 років переведення закону в життя. При департаменті нижчої освіти створений спеціальний відділ, на який покладалася реалізація плану [8, с. 33].

Фундаментом єдиної школи в Україні була **нижча початкова школа**. Перший і другий Всеукраїнські вчительські з'їзди визначили, що НППШ мала бути демократичною, українізованою, безкоштовною. На початку 1917-1918 навчального року в Україні було близько 4400 початкових шкіл, у них працювало 62 тис. учителів [13, с. 94].

Перед Генеральним секретарством освіти, губернськими і повітовими комісарами стояло завдання значно розширити мережу цих шкіл та українізувати їх. Реалізовувалось воно шляхом українізації і взяття на державне утримання діючих церковно-парафіяльних, відомчих, приватних шкіл та відкриття нових. 1917 року на Поділлі було українізовано і взято на державний бюджет 37 і відкрито 30 нових нижчих початкових шкіл [20, с. 120-121].

Аналогічним чином відбувалося творення нижчих початкових шкіл на Дунаєвеччині. У числі перших 1917 року з'явилась українізована НППШ у Старій Гуті, 1918 року – у Маліївцях. Були українізовані нижчі початкові школи в Дунаївцях і Могилівці та інших селах і містечках Дунаєвеччини. У першому класі НППШ вивчались предмети: рідна мова – 10 год., арифметика – 2 год., Закон Божий – 2 год., співи – 2 год., фізкультура (руханка) – 2 год., у другому добавлялася година геометрії, у третьому і четвертому – по дві години природознавства, географії, історії. Наповнюваність класів згідно «Статуту Єдиної школи» складала 30-40 учнів.

Відкриття нових НППШ продовжувалося і в наступні роки. На початку 1918-1919 навчального року в Подільській губернії відкрилося 50 нижчих початкових шкіл, у 1919-1920-му в Кам'янецькому повіті діяло 225 НППШ, у Проскурівському – 237. Такі школи відкривали і національні меншини. 1919 року в Проскуріві відкрили єврейську і польську НППШ, у Кам'янецькому повіті – 4 єврейських і 15 польських. 1919 року в Подільській губернії діяло 4064 НППШ, у них навчалось 203200 учнів – 51 % від усіх дітей шкільного віку [20, с. 121-122].

Другим ступенем єдиної школи в Україні була **вища початкова школа** в складі 5-8 класів. У ній навчалися діти 10-12 років, які закінчили нижчу початкову школу. Навчання було платним, у межах 17-50 крб. на рік, діти з бідних сімей могли бути звільненими від плати. У 1917-1919 рр. учні вивчали 17 предметів. З 1919 року їх кількість зменшилась за рахунок переведу російської мови в розряд факультативних, вивчення однієї замість двох іноземних мов, виключення з навчального плану деяких інших предметів. У результаті зменшилося і сумарне тижневе навантаження із 136 уроків на усі чотири класи до 122 [8, с. 154]. В основному школи були мішаними, однак подекуди дотримувалися дореволюційної практики функціонування окремо дівочих і хлоп'ячих шкіл, як це було в Новій Ушиці, Кам'яні-Подільському.

У 1916-1917 навчальному році в Україні діяло всього 356 ВППШ – 343 державних, 13 приватних і громадських. З початком Української революції і розбудовою системи національної освіти розпочалася їх дерусифікація. 1917 року українізували 262 вищі початкові школи, у тому числі 34 – на Поділлі [8, с. 61-62]. Розбудова мережі ВППШ здійснювалася традиційним методом – взяття на державний бюджет діючих на той час закладів і відкриття нових. 1918 року МНО прийняло на свій бюджет 248 вищих початкових шкіл, зокрема на Поділлі – 29, на Волині – 41. Того року міністерство народної освіти відкрило 345 нових ВППШ, у тому числі на Поділлі – 50, на Волині – 39.

У січні 1919 року Подільська губернська народна управа, заслухавши доповідь про стан вищої початкової освіти в губернії, прийшла до висновку про необхідність будівництва нових приміщень для ВППШ з метою реалізації курсу на загальну обов'язкову восьмирічну освіту і закликала сільські громади взяти в цьому активну участь. На заклик відгукнулися десятки сільських

громад, прагнучи за участі держави збудувати в своїх селах нові шкільні приміщення для вищої початкової школи. Села Іванько та Олешко Проскурівського повіту повідомили, що виділяють землю під будівництво.

1918 року вища початкова школа була відкрита в Підлісному Мукарові Ушицького повіту, навчально-виховну роботу розпочав педколектив у складі учителів Березовського, Курочки, Лопушанського, Сенек, завідуючого школою Афанасія Андрійовича Лозюка [14]. Щоб забезпечити колективу учителів та учнів нормальні умови, підлісномукарівська сільська громада просила народну управу включити в план будівництво школи в селі й обіцяла надати грошову допомогу, закупити цеглу і безплатно доставити її [244, с. 21].

На початок 1919 року на Поділлі діяло 142 вищі початкові школи [3, с. 176].

1919 року мережу ВПШ тільки на Кам'янецьчині поповнили школи в Бережанці, Великому Карабчієві, Гусятині, Савинцях, Смотричі. Відкрили ВПШ також у Купині, Кузьмині, Миньківцях, Михамполі, Старій Синяві, Пиляві та інших населених пунктах. Наповнюваність цих шкіл була різною, у Маківській ВПШ навчалось 158 школярів, у Смотрицькій – 140, у Балинській – 103, у Шатавській – 77 [7, с. 10]. За неповними даними на 1 липня 1919 року в УНР функціонувало 1210 вищих початкових шкіл [8, с. 63].

Діяли ці школи, як і інші, у нелегких умовах: слабке фінансування, нестача приміщень, педагогічних кадрів, підручників, навчальних посібників, приладдя. Держава в умовах воєнних дій з усіх сил намагалася вирішувати ці проблеми. На ремонт приміщень та придбання навчального приладдя до нового 1919-1920 навчального року МНО виділило фінансову допомогу Городку в сумі 62000 грн., Дунаївцям – 24700 грн., Зінькову – 10000 грн., Заміхову – 24700 грн., Миньківцям – 10000 грн., Меджибожу – 276000 грн. Низька зарплата ставила вчителя в скрутне становище. 22 вересня 1919 року в.о. керівника Смотрицької ВПШ Чернявський просив допомоги в Кам'янецькій повітовій управі для вчителя Куриляка, який «недоїдав, був немічним» [7, с. 8]. У такій ситуації вчителі, особливо сільські, надолужували за рахунок підсобного господарства, нерідко в ущерб основній роботі. С. О. Козицький, у листопаді 1919 року

проінспектувавши Жванчицьку вищу початкову школу, доповідав Подільській губернській народній управі: *«Учителі занадто встряли в господарство, худобою чинять збитки в шкільній садибі. Приватні справи в них важливіші від школи. До 11 листопада – жодних класних журналів, жодних записів того, що пройдено, не робилося»*. Учителька французької мови Новицька записала в класних журналах тільки 13 уроків, а вчитель математики Ковердинський – жодного. У школі впала дисципліна, а з нею і результати навчальної праці: за підсумками 1918-1919 навчального року із 60 учнів були переведені до наступного класу 32, залишені на повторний курс 6, мали перескладати екзамени 22 [7, с. 9].

ВПШ мали національні меншини, 1919 року на Поділлі діяло 4 єврейських вищих початкових школи, а в Ориніні – польська.

Випускники вищих початкових шкіл отримували атестати.

Завершувала шкільну освіту **середня школа**, представлена в УНР гімназіями, реальними та єпархіальними училищами. Царська доба передала добі новій в Україні понад 400 середніх шкіл [214, с. 66]. Їх трансформація в систему єдиної школи відбувалася різними методами, зокрема шляхом одержавлення діючих та відкриття нових. Як уже зазначалося, 1917 року замість двох гімназій, дозволених Тимчасовим урядом, вдалося відкрити 50, у тому числі на Поділлі – 5, Київщині – 18. На державний кошт прийнято й українізовано 20 гімназій, на Поділлі – 6, Волині – 1, Київщині – 2 [8, с. 67].

До гімназій вступали у віці 14-16 років ті, хто закінчив вищу початкову школу. Гімназії були здебільшого мішані, але діяли й хлоп'ячі та дівочі. Навчання було платним, що утруднювало доступ до середньої освіти дітям з бідних сімей. Наприклад, 1919 року з Тульчинської гімназії за несплату коштів відчислили 160 гімназистів із 360 [8, с. 73].

За Гетьманату протягом літа 1918 року з'явилася 40 гімназій і 10 реальних шкіл, у тому числі гімназія в Дунаївцях. Вона постала на основі дозволу департаменту середньої школи міністерства народної освіти від 21 червня 1918 року і розмістилася в двоповерховому приміщенні колишнього лютеранського училища. Засновниками гімназії за досвідом західноєвропейських країн виступило Товариство «Група батьків», створене 14 червня 1918 року здебільшого власниками і працівниками суконних фабрик, міськими ремісниками і торгівцями. Раду Товариства

склали голова М. М. Дрель і члени Г. Ш. Блейхман, Р. В. Дрель, Є. П. Кристяк [12, с. 63], педколектив – І. Р. Ляскович (директор), учителі В. К. Гушло, К. А. Келлер, Є. М. Маркова, А. З. Мурзаков, В. З. Сваричевський, О. А. Стемпковська, Стемпковський і Сачковський. Стемпковські і Гушло за сумісництвом працювали ще й у Дунаєвецькій вищій початковій школі [12, с. 65]. Гімназія мала підготовчий і чотири основних класи й утримувалася за рахунок батьківської плати: 250 крб. річної плати вносили батьки учнів підготовчого класу, 300 крб. – I, 350 крб. – II, 375 крб. – III, 450 крб. – IV класів. 1919 року збір склав 102505 крб. Кошти потратили на заробітну плату, оренду приміщення, шкільні меблі, паливо, придбання підручників, створення кабінетів фізики і природознавства та бібліотеки. Бібліотеку укомплектували шкільними підручниками та іншими програмовими творами, всього – 82 назви. Наступного року бібліотека поповнилася ще 11 назвами книг на суму 2900 крб. Учителі та учні користувалися «Читанкою для школи» та «Читанкою Крушельницького», виданими Подільською губернською управою, «Граматики» Залозного, Курила, з російської – «Грамматикой» О. Пуциковича, «Хрестоматией», «Родной речью» Соколова, з математики – «Сборником арифметических задач» П. Гуриновича, «Руководством алгеброй» та «Элементарной геометрией» Кисельова, з історії і географії – «Учебником русской истории» для I і II класів Острогожського, «Историей Греции и Рима» і «Начальным курсом географии» Іванова, «Короткою географією України» Хомика, а також «Учебником природоведения» М. Левина, «Учебником немецкого языка» П. Глезера, «Кратким курсом французького языка» Шаланди та ін. [12, с. 64].

Створивши необхідні умови та використовуючи надані державою можливості, рада Товариства і педколектив порушили клопотання про взяття закладу на державне утримання. Директор гімназії І. Р. Ляскович у зверненні до департаменту середньої освіти зазначав, що *«більшість учнів – діти дрібних комерсантів і фабричних робітників, які з різних обставин часто переїжджають в інші міста, одержання прав гімназією поліпшило б становище всіх учнів, а зазначених верств особливо. Крім того, для кращої постановки справи одержання прав для вчителів дало би можливість далі гімназією поповнювати учительський персонал добрими педагогами, що є нелегке завдання при відсутності в теперішній час бажаючих тяжко працювати на твердій*

ниві освіти та ще й без жодного матеріального забезпечення в майбутньому». У жовтні 1919 року відбулася перевірка закладу. У результаті 31 грудня 1919 року Подільський губернський комісар освіти М. Ільїнський просив Головноуповноваженого уряду УНР Івана Огієнка підтримати клопотання. Приймаючи позитивне рішення, той виставив вимогу не тільки викладання і діловодство перевести на українську мову, а й терміново поміняти штампелі і печатки. Так 1920 року Дунаєвецька змішана гімназія отримала статус державної з усіма належними колективу правами [12, с. 64-65].

1918 року змішані гімназії діяли в Деражні, Кам'янці-Подільському, Меджибожі, Жванці, хлоп'ячі – у Могилеві – Подільському, жіночі – у Городку, Немирові, реальні школи – у Вінниці, Проскурові [7, с. 6]. Гімназії засновувались за участі або й на кошти «Просвіти», зокрема – у Вінниці, Волочиську. За підтримки «Просвіти» була відкрита «Перша українська гімназія для дорослих з правами для учнів» при Кам'янець-Подільському державному українському університеті [8, с. 69]. Загалом протягом 1917-1920 рр. «Просвіта» доклала чимало організаційних і фінансових зусиль до створення і діяльності в Україні 436 середніх навчальних закладів, у тому числі на Поділлі 30 хлоп'ячих, 14 дівочих гімназій та однієї реальної школи [1, с. 56].

Використовувались й інші способи українізації гімназій. Влітку 1919 року після прийняття закону про перетворення шкіл духовного відомства Кам'янець-Подільське жіноче училище було реорганізоване в державну селянську дівочу гімназію. А наказом МНО від 5 вересня 1919 року хлоп'ячу російську гімназію об'єднали з українською імені С. Руданського в Кам'янецьку державну українську гімназію імені С. Руданського [8, с. 71].

На початок 1919 року в УНР діяло 836 гімназій, 70 реальних і 24 єпархіальних школи, в яких навчалося 293840 учнів [23, с. 386], у тому числі 83 середні школи – на Поділлі [3, с. 176].

Розбудову середньої школи, як і перших двох освітніх ланок, супроводжувала проблема відсутності добре підготовлених кадрів та нових підручників.

Кадрову проблему покликані були вирішувати учительські семінарії та інститути. Однак на початковому етапі вони самі потребували корінної перебудови. Тому влітку 1917 і 1918 року для учителів початкових шкіл проводились **короткотермінові курси**,

розраховані на 177 годин, у тому числі – у Кам'янці-Подільському, Житомирі та інших містах. Переважну кількість годин відводили українознавчим дисциплінам – українській мові, правопису, письменству, історії України та географії. Учительські курси проводили національні меншини. Восени 1919 року в Кам'янці – Подільському місцева єврейська організація «Культур-Ліга» провела тримісячні курси із значним національним компонентом для учителів єврейських початкових шкіл [8, с. 86].

Важливу роль у формуванні кадрового потенціалу українських шкіл відіграли так звані «іспитові комісії», створені 1919 року при губернських шкільних управах у відповідності з розпорядженням освітнього міністерства. До їх складу входили три кращих учителі, а також представник учительської української спілки. Іспити з трьох предметів – українознавство, педагогіка, методика викладання предмету – для отримання звання народного вчителя проходили особи з середньою освітою та російськомовні вчителі. Крім того вони зобов'язані були дати в присутності комісії два пробних уроки [8, с. 87].

Впроваджувалися також **одно – та дворічні педагогічні курси**. 1918-1919 навчального року на Поділлі, наприклад, було відкрито 92 вищих початкових школи, і навіть попри те, що на вчительські посади було призначено чимало фахівців без відповідної освіти, не вистачало 130 учителів. Нерідко там, де мали працювати 4-5 педагоги, їх було 2-3. Це спонукало губернську народну управу шукати вихід із становища. Голова управи В. К. Приходько звернувся до міністерства народної освіти УНР відкрити в Кам'янці-Подільському дворічні педагогічні курси, щоб «1) дати педагогічну підготовку для осіб з середньою освітою; 2) дати середню загальну освіту для осіб, котрі не мають її, а також підготувати їх з боку педагогічного» [6, с. 237-238]. Такий дозвіл був отриманий, і 15 січня 1919 року педагогічний журнал «Освіта» вмістив оголошення про прийом заяв і відкриття курсів 10 лютого. У зазначений час курси відкрилися на базі Кам'янець-Подільського державного українського університету, прийнявши перших 100 курсистів. Педагогічний колектив склали в основному викладачі університету, зокрема професор В. О. Біднов, приват-доцент М. М. Васильківський, асистент О. А. Аленич та інші, очолив курси приват-доцент М. А. Чайківський. У числі здобувачів свідоцтв учителів вищих початкових шкіл були вихідці з

Дунаєвщини та інших населених пунктів краю [6, с. 239-241].

На початок революції в Україні діяло 33 **учительських семінарій**, які готували вчителів нижчих початкових шкіл. У 1917-1918 навчальному році вчительські кадри для нашого краю готували учительські семінарії в Кам'янці-Подільському, Житомирі, Коростишеві, Києві, 1919 року – учительські семінарії з реорганізованих церковно-вчительських шкіл – у Дермані, на Поділлі – у Вінниці, Меджибожі, Ольгополі та ін. [8, с. 88-89].

Українській владі дісталось з царських часів 8 **учительських інститутів**. На Поділлі ще з 1912 року діяв Вінницький учительський, на початку 1919-1920 навчального року учительський інститут відкрили і в Кам'янці-Подільському. Інститути мали три відділи – словесно-історичний, фізико-математичний, природничо-географічний і готували учителів для вищих початкових та середніх шкіл [8, с. 88-89].

З початком революції проводилась значна робота з українізації **університетів** та інших вищих навчальних закладів. За Гетьманату П. П. Скоропадського при міністерстві народної освіти та мистецтва діяла комісія зі створення в Україні університетських закладів. Передбачалося відкрити українські національні університети в Києві, Кам'янці-Подільському, Полтаві, Чернігові та деяких інших містах [18, с. 55].

22 жовтня 1918 року на підставі закону, затвердженого гетьманом Павлом Скоропадським, постав Кам'янець-Подільський державний український університет. Чимало його вихованців згодом поповнили колективи середніх і вищих навчальних закладів, зокрема й дунаївчанин Степан Титович Риндик, відомий педагог, письменник, просвітник і громадський діяч.

Загалом на 1 січня 1919 року в Україні діяло, за твердженням істориків освіти доби Української революції 1917-1920 рр. М. Г. Кукурудзяка, М. М. Собчинської, 70 ВНЗ різного профілю [8, с. 96-97].

Забезпечення шкіл новими підручниками вирішувалася різними способами і не другорядну роль при цьому виконував Кам'янець-Подільський, який 1919 року став державним центром УНР. У січні 1918 року при міністерстві народної освіти був створений видавничий відділ, який розіслав повітовим управам анкету, щоб вивчити учнівський контингент, наявність і потребу в підручниках, створив більше 10 предметних комісій для підготовки

підручників, оголосив конкурс, розглянув 29 рукописів. Весною того ж року Рада народних міністрів виділила 5 млн. для реалізації видавничого плану. Зміна влади відтермінувала його виконання, але не могла зняти з порядку денного, оскільки потреба в підручниках була пекучою. Скажімо, у січні 1919 року Рада народних міністрів прирівняла їх до «продуктів першої потреби» і зажадала від залізничників забезпечити першочерговий пропуск вагонів з підручниками. За даними журналу «Книгар», 1918 року було видано 111 назв навчально-педагогічної літератури тиражем 1972000 примірників [8, с. 109].

За Директорії над випуском навчальної книги працювали видавництва «Вернигора», «Дніпросоюз», «Українське видавництво в Катеринославі» та його філія на Поділлі, «Дністер». В умовах воєнних дій деякі видавництва («Дзвін», «Вернигора», «Час» та ін.) виїхали на Захід, де продовжили видання підручної літератури для українських шкіл. Її доставка в Україну була непростою справою. У березні 1920 року Подільський губернський комісар освіти В. Ільїнський зумів якось допровадити 8 вагонів підручників. А ось з Німеччини переправити заготовлених 100 вагонів книг ніяк не вдавалося, у справу втрутився навіть посол України в Німеччині М. Порш, просив допомоги в С. Петлорі [8, с. 109].

Цей книжковий голод на Поділлі намагалися вдовольнити й місцевими силами. При губернській народній управі був створений видавничий відділ, який очолив виходець з Малої Кужелівки, що на Дунаєвеччині, Василь Андрійович Сочинський, активний просвітник, керівник видавництва «Дністер», створеного ще 1908 року і закритого 1914 року місцевою владою за вимогою жандармського управління. 1919 року за української влади В. А. Сочинський відновив діяльність видавництва «Дністер», залучив до справи в якості редакторів та авторів професорів відкритого 22 жовтня 1918 року в Кам'янці-Подільському державного українського університету, передовсім – В. Біднова, Л. Білецького, М. Драй-Хмару, М. Плевако та ін. Йому допомагав дунаївчанин Степан Риндик і як редактор, коректор, так і письменник, а також Н. Григоріїв. *«У видавничому відділі «за Сочинського» було, як у великому млині, – згадував В. К. Приходько, – тріщали машинки, цокали рахівниці, безперестанно звонив телефон, а в кабінеті завідуючого – безперервний людський потік: то приходили письменники, університетські професори, коректори, поети і дуже*

часто між ними – від початку 1919 року – маяла сива борода «діда» М. Грушевського... Такий широкий розмах роботи швидко давав свої наслідки: книжка виходила за книжкою, їх, як висловлювався Сочинський, просто «лопатами гребли», і земські підводи та автомобіль не встигали їх з друкарень відбирати» [17, с. 219]. Газети, що виходили в Кам'янці-Подільському, щоразу інформували про книги, що вийшли з друку й знаходяться в книгарні.

Однак з приходом польських військ ситуація погіршала. Василь Андрійович чотири рази сидів під арештом із-за обстоювання свого паперу, а друкарню було опечатано на кілька днів [2]. Ще важче стало з приходом більшовиків: вони забрали тільки паперу на два з половиною мільйони крб., реквізували з друкарні книг на 480 тис. крб., а ще – друкарські машинки, цінні літографічні матеріали, фарби, різне приладдя. Загалом збитки склали три з половиною мільйони крб. В. А. Сочинському довелося переховуватись. Щоб відновити виробництво і завершити друк розпочатих книг, довелося взяти в уряду позику на суму понад три з половиною мільйони. На 15 листопада 1920 року вдалося видати 23 назви книг тиражем 126 тис. примірників. Серед них – підручники з арифметики О. Дробоцюна, всесвітньої історії – Н. Григорієва, природознавства – І. Трояновського; художня література – «Камінний хрест» В. Стефаніка, «Маруся» М. Вовчка, «Козацька вдача» та «З історії України» С. Руданського, «Золотий жук» Едгара По; низка книг для самоосвіти з питань економіки, кооперації та сільського господарства в перекладі самого видавця В. А. Сочинського та його земляка – дунаївчанина С. Т. Риндика.

1920 року, перед останнім приходом більшовицьких військ, почалася евакуація українських урядових установ, чиновників, працівників різних українських структур. Видавництво «Дністер» припинило діяльність, опублікувавши більше 30 назв книг, здебільшого підручників [17, с. 220]. Ще довго ними був забитий книжковий склад народної управи, звідки навіть очільники більшовицької влади постачали підручниками та різними книгами школи не тільки Подільської, а й інших губерній.

Отже, отримавши від царських часів слабку зрусифіковану систему освіти, яка не вирішила навіть мінімального завдання – введення загальної початкової освіти, нова українська влада поставила амбіційне завдання не тільки розбудувати національну школу, а й у стислий термін забезпечити загальну обов'язкову

восьмирічну освіту для дітей шкільного віку. І, не зважаючи на складні умови, усілякі труднощі, в основному сформувала систему національної освіти з чотирьох ланок: нижча початкова школа, вища початкова школа, середня (гімназії, реальні школи), вища школа. За неповними даними, 1919 року в Українській Народній Республіці діяло 17140 загальноосвітніх шкіл (15 тис. нижчих початкових, 1210 вищих початкових і 930 середніх) – у три рази більше ніж створила в Україні царська влада за більш ніж 250 років перебування українських земель у складі Російської імперії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Богуславська В. Г. Роль Товариства «Просвіта» в організації народної освіти в Україні в період національно – демократичної революції (1917-1920 рр.) // Історичні і політологічні дослідження. – 2000. – № 14. – С. 54-58.

2. Від т-ва «Дністер» // Слово. – 1920. – 3 лип. (Чис. 30). – С. 2.

3. Гудима В. В. Освітня діяльність органів самоврядування Поділля в добу Директорії УНР (листоп. 1918 – лют. 1920) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ.: Оіюм, 2008. – Т. 12. – С. 176-183.

4. Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. Ушицький повіт в добу Центральної Ради: на матеріалах містечок // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук-краєзн. пр. – Дунаївці; Кам'янець-Поділ.: ПП «Медобори-2006», 2008. – Вип. 3. – С. 262-273.

5. Коваль В. В. Створення інституту комісарів народної освіти та його діяльність на Поділлі (1917-1919 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ.: Оіюм, 2006. – Т. 7. – С. 12-27.

6. Його. Дворічні педагогічні курси при Кам'янець-Подільському державному українському університеті (лютий-червень 1919 р.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ.: Оіюм, 2007. – Т. 9. – С. 236-242.

7. Комарніцький О. Б. Документи Державного архіву Хмельницької області про стан освіти в містечках Подільської губернії в добу // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ.: Оіюм, 2005. – Т. 5. – С. 3-13.

8. Кукурудзяк М. Г., Собчинська М. М. З історії національної школи і педагогічної думки в УНР. – Кам'янець-Поділ.: Абетка,

1997. – 175 с.

9. Їх же. Реформа системи управління освітою в Українській Народній Республіці // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. – Кам'янець-Подільський: К-ПДПУ, 1997. – Т. 1 (3). – С. 134-142.

10. Онищук О. Г. У пам'яті людській живе і досі...// Дунаєвецький вісник. – 14 січ. (№ 2). – С. 4; 4 лют. (№ 5). – С. 8.

11. Мельник Е. М. Дунаєвецька приватна (державна) змішана гімназія у 1918-1920 рр. // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець Поділ.: Оіюм, 2013 – Т. 20. – С. 62-67.

12. Його ж. Становлення національної початкової і середньої школи в Україні в добу Української Центральної Ради (березень 1917-квітень 1918 р.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ.: Оіюм, 2014. – Т. 21. – С. 93-101.

13. Його ж. Вища початкова школа на Поділлі в добу Української революції (1917-1920) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ.: Оіюм, 2006. – Т. 6. – С. 10-25.

14. Його ж. Українська школа і польський окупаційний режим на Поділлі: проблема виживання (1919-1920рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ.: Оіюм, 2006. – Т. 8. – С. 3-9.

15. Проект Єдиної школи в Україні. Кн. 1: Основна школа. – Кам'янець-Поділ.: Дністер, 1919. – 172 с.

16. Прокопчук В. С. Голова Дунаєвецької «Просвіти» в 1918-1919 рр. // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. пр. – Київ: Рідний край, 2003. – Вип. 3. – С. 264-267.

17. Його ж. В. А. Сочинський – видатний діяч Подільської «Просвіти»// Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. пр. – Дунаївці; Кам'янець-Поділ.: Зволейко Д. Г., 2013. – С. 215-221.

18. Розовик Д. Становлення національної вищої освіти і науково-дослідної праці в Україні // Етнічна історія народів Європи: зб. наук. пр. – Київ: Унісерв, 2001. – Вип. 8. – С. 55-58.

19. Село. – 1918. – 22 листоп. (№46-47).

20. Українська мова в школах – обов'язкова // Селянська громада, 1919. – 27 лип. (Чис. 6). – С. 7.

21. Телячий Ю. В. Центральна Рада та українське шкільництво (березень 1917 – квітень 1918 рр.) // Освіта, наука і культура на

Поділля: зб. наук. пр. – Київ; Дунаївці; Кам'янець-Поділ.: Оіюм, 1998. – Т. 1. – С. 110-119.

22. Його ж. Освітнє життя м. Кам'янця-Подільського за часів Директорії УНР: з хроніки подій (червень-листопад 1919 р.) // Матеріали Х-ої Подільської іст.-краєзн. конф. – Кам'янець-Поділ., 2000. – С. 384-388.

23. Собчинська М. М. Розвиток початкової освіти на Поділлі (1917-1920) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ.: Оіюм, 1998. – Т. 1. – С. 119-126.

24. Її ж. Реформа школи в Українській Народній Республіці // Наукові праці історичного факультету. – Кам'янець-Поділ.: Апостроф, 1995. – Т.1. – С. 143-158.

25. Тригубенко В. Іван Степенко – перший міністр освіти України // Педагогічна газета. – 1998. – Черв. (№ 6).

The process of development of the system of national education in Ukraine under the difficult conditions of the national liberation struggles of 1917-1920, the impact of educational reforms of Ukrainian governments on the development of schooling in our region have been traced in the article.

Key Words: *Ukraine, Ukrainian Revolution of 1917-1920, UPR, reforms, Podillia region, education, school, teacher.*

УДК 323.272:351.746.1(477)«1917/1921»(09)

М. І. Кабачинський,
(*м. Хмельницький*)

ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ КОРДОНІВ У РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РОКІВ

У повідомленні аналізується процес створення прикордонних військ в період національного відродження 1917–1921 рр. з метою захисту української етнічної території. Показано реалізацію цих спроб за різних політичних режимів (Центральної ради, Гетьманату П. Скоропадського, Директорії УНР) та охарактеризовано причини, які не дозволили завершити справу із організації захисту державного кордону.

Ключові слова: *державний кордон, військо, кордонна бригада, Українська Народна Республіка, флотилія.*

Вчення кордонів та організація їх охорони були важливою складовою відновлення української державності у 1917-1921 роках.

Як і сам процес відновлення країни, процес встановлення національної території, боротьби за її кордони, організація їх охорони в Україні проходив у важкій боротьбі. Сусідні країни та їхні політичні режими не хотіли допустити створення незалежної української держави, постійно зазіхали на її території, захоплювали їх.

Тому в період 1917-1921 років робота щодо встановлення кордонів держави та будівництва її прикордонної охорони була вкрай напруженою, проходила у постійній політичній, дипломатичній та військовій боротьбі.

У роки Першої світової війни хід збройної боротьби, наявність на території України військ Німеччини та Австро-Угорщини не давали можливості осмислено, з урахуванням особливостей моменту, підійти до організації охорони державного кордону. Тому розв'язання цього питання необхідно було базувати на максимальному використанні досвіду охорони державного кордону в попередні часи.

До війни кордон Російської імперії охороняв Окремий корпус прикордонної сторожі. На території України розташовувались його 4-й (штаб у Києві) та 5-й (штаб у Одесі) прикордонні округи. До складу 4-го округу входили 16-та Сандомирська, 17-та Томашівська, 18-та Волинська, 19-та Волочиська та 20-та Хотинська бригади, до складу 5-го округу – 21-ша Скуляньська, 22-га Ізмаїльська, 23-тя Одеська, 24-та Кримська бригади та Особливий Керченський відділ.

На початку війни з бригад прикордонного округу було сформовано військові частини, які безпосередньо брали участь у бойових діях на Західному та Південно-Західному фронтах, та охороняли тиллові райони частин діючої армії [1, с. 28-34].

З початком 1918 р. перед Центральною Радою гостро постало питання контролю й охорони кордонів УНР. Для його вирішення було вжито ряд заходів:

6 березня 1918 р. Мала рада ухвалила закон про адміністративно-територіальний устрій УНР;

7 березня Рада Народних Міністрів УНР уперше розглянула на своєму засіданні справу організації охорони кордону;

20 березня Рада Народних Міністрів проголошує створення організації для охорони кордону «Окремий корпус кордонної охорони» (далі – ОККО) і затверджує полковника Б. Желіховського її отаманом;

23 березня міністри обговорили статут корпусу і доручили міністру фінансів внести його на розгляд і затвердження до Центральної Ради [2, с. 64].

Першими в організації охорони кордону були кроки зі створення пунктів митного догляду. На початок квітня 1918 р. такі точки на кордоні України з Німеччиною та Австро-Угорщиною діяли у 12 місцях: Усаковці, Гусятин, Волочиськ, Збараж, Радзивилів, Голуби, Маневичі, Лукинці, Ямпіль, Рибниця, Могилів-Подільський, Тирасполь.

6 квітня 1918 р. Рада Народних Міністрів УНР ухвалила найближчим часом під керівництвом Департаменту митних зборів організувати 15 пунктів митного догляду і на кордоні з Росією.

За цією ж ухвалою Рада Народних Міністрів виділяла 500 тис. крб. департаменту митних зборів для утримання ОККО [3, с. 226].

29 квітня 1918 року стався державний переворот, унаслідок якого була ліквідована Центральна Рада, а влада перейшла до рук гетьмана П. Скоропадського, тому план створення Окремого корпусу кордонної охорони, розроблений за часів Центральної Ради, втілювався в життя у добу Української Держави.

Корпус мав складатись із дев'яти лінійних та однієї навчальної бригад:

- 1-ша Волинська кордонна бригада (Луцьк);
 - 2-га Подільська кордонна бригада (Кам'янець-Подільський);
 - 3-тя Одеська кордонна бригада (Одеса);
 - 4-та Північна кордонна бригада (Гомель);
 - 5-та Чорноморська кордонна бригада (Одеса);
 - 6-та Хоперська кордонна бригада (Бутурлинівка, фактично – Валуїки);
 - 7-ма Донецька кордонна бригада (Луганськ);
 - 8-ма Азовська кордонна бригада (Маріуполь);
 - 9-та Курська кордонна бригада (Обоянь, фактично – Суми);
- Учбова бригада (Нова Прага) [4, с. 246].

Базою формування 1-ї, 2-ї, 5-ї, 6-ї та 7-ї бригад визначався колишній 4-й прикордонний округ. До їхнього складу увійшли також кадри Проскурівського та Хотинського окремих

прикордонних полків. Основою для формування решти бригад стали кадри підрозділів колишнього 5-го прикордонного округу.

Був призначений і командний склад: командир корпусу – генерал Л. Байков, начальник штабу – генерал Т. Протазанов, командир корпусу берегової охорони – адмірал Фабрицький.

Тимчасовий штат управління корпусом було затверджено міністром фінансів гетьманського уряду 24 травня 1918 року. Він складався із 49 старшин, 32 військових урядовців і 85 канцеляристів та немуштрових козаків. Річне утримання управління корпусом складало 928440 крб.

Управління здійснювалось через відділи: загальний, персональний, організаційний, кордонний, а також частини: морську, судових справ, санітарну, ветеринарну, будівничу й управління начальника постачання корпусу. Таким чином, структура штабу відповідала основним напрямкам організації та забезпечення охорони державного кордону [2, с. 65].

Наприкінці весни – на початку літа 1918 року укомплектування прикордонних частин проходило досить активно. Проте створенню боєздатних прикордонних частин заважали посіяні ще у 1917 р. віруси анархії і дезертирства. На жаль, самочинне залишення служби було притаманне і для прикордонників. У наказі по Подільській бригаді від липня 1918 р. за подібний вчинок тільки з 4-го відділу було виключено 27 козаків. Такі явища були характерні для усіх збройних формувань того часу.

Одночасно уряд Української Держави здійснив ряд односторонніх заходів для захисту своїх інтересів на кордонах з Росією, 30 серпня 1918 р. були встановлені кордонні пункти на станціях Орша, Клинці, Хутір-Михайлівський, Коренево, Гостинцево та Валуйки. На кордонних пунктах контролювалось виконання вимог щодо регулювання закордонних зв'язків, правил транскордонного руху, перевірялись документи.

Постійне збільшення обсягів завдань з охорони кордону вимагало відповідного матеріально-технічного забезпечення. Тому повсякчас продовжувалось облаштування прикордонних об'єктів: будувались телефонні лінії, утримувались у робочому стані сигналізація, проводилась закупка коней, зброї. У складі прикордонної флотилії приводяться в готовність парові катери «Сокіл» і «Чайка» [2, с. 67].

18 листопада 1918 р. Рада Міністрів затвердила штати усіх підрозділів корпусу. Кожна наземна бригада складалась із 6 відділів, відділ – з 5 загонів, а загін – з 3 вартарок. Наземно-морська бригада мала 4 морських відділи і 1 наземний. До морського відділу входили 4 загони, а до наземного – 5 загонів з 3 вартарками. Штат наземного загону налічував 71 чол., з них 8 старшин і підстаршин та 57 козаків.

Для охорони морських кордонів замість Чорноморської кордонної бригади було створено Штаб охорони узбережжя Чорного моря, якому відповідно до проекту, мали підпорядковуватися три полки Чорноморської охорони, які формувалися в Одесі.

Провівши низку організаційних заходів, уряд української держави все ж не спромігся до кінця вирішити справу з формуванням Окремого корпусу кордонної охорони. У результаті, на початку протигетьманського повстання в листопаді 1918 р. існували кадри 2-ї (дві-три сотні козаків), 3-ї, 8-ї та 9-ї бригад (по декілька десятків козаків), було розпочато формування інших бригад, 4-ту бригаду не було сформовано взагалі [5, арк. 4].

За часів Директорії проблеми в питаннях охорони кордону ще більше ускладнились. Головною причиною було те, що в умовах бойових дій територія УНР обмежувалась зоною стратегічного впливу армії. Кордони в цей час були рухомими, нестійкими, нечіткою була їх політико-етнографічна окресленість, що відповідно впливало на організацію прикордонної охорони.

Начальником Окремого корпусу кордонної охорони УНР Директорії було призначено О. Т. Жуківського. Він намагався зберегти кадри ОККО, але значна частина старшинського складу бригад перейшла на бік білогвардійців. Про своє підпорядкування Добровольчій армії у повному складі оголосили Одеська, Донецька, Азовська кордонні бригади, більша частина Учбової бригади, а також кадри всіх трьох полків охорони Чорноморського узбережжя.

Коли з території Радянської Росії Червона армія почала свій наступ проти військ УНР, Хоперська кордонна бригада була евакуйована її командиром до Куп'янська, де цілком демобілізувалася. У своїй доповіді від 18 січня 1919 р. начальник Окремого корпусу кордонної охорони О. Жуківський констатував, що у його розпорядженні залишилися лише кадри Північної,

Курської, Волинської (всі переведені до Луцька) та Подільської (продовжувала нести варту на румунському кордоні) бригад [4, с. 246].

Керуючись такими обставинами, Кабінет Міністрів з 21 січня 1919 року ввів ОККО до складу діючої армії.

Керівництво УНР протягом 1919-1920 років зробило ще кілька спроб щодо відновлення Окремого корпусу кордонної охорони.

Так Олександр Жуківський наприкінці січня 1919 р. зібрав штаб ОККО та кадри чотирьох наявних бригад у Кам'янці-Подільському, але після того як 17 квітня радянські війська зайняли місто Волинську і Дністровську бригади було розформовано, інших прикордонників забрали в Червону армію. У кінці травня Радянською владою було видано наказ про реєстрацію старшин, а 4 червня 1919 року оголошено примусову мобілізацію всіх прикордонників. 246 старшин та 1584 козаки пішли служити в Червону армію. Майно, зброя конфісковувались і передавались у радянські полки [4, с. 246].

Коли Кам'янець-Подільський було знову відбито українськими військами, знову розпочалося формування ОККО. У червні 1919 р. у нові частини корпусу вплили залишки Подільської, Волинської та Курської прикордонних бригад.

У липні командиром корпусу було призначено полковника О. Пилькевича. За короткий термін йому вдалося підібрати командні кадри для управління кордонної охорони та бригад.

Того ж місяця в наказах по армії УНР вперше фігурують прикордонники як окремий рід військ. Для них було встановлено особливі відзнаки – петлиці жовто-гарячого кольору із зеленим кантом.

Однак постійні бойові дії знову не дали змоги командуванню завершити створення корпусу кордонної охорони. Полковник О. Пилькевич, номінально залишаючись командиром корпусу, фактично виконував функції начальника охорони тилу армії УНР.

У жовтні 1919 р. деякі функції щодо охорони кордону здійснювали Волинська та Подільська бригади [2, с. 70].

У березні 1920 року в наказі по армії УНР прикордонні частини знов фігурують як окремий рід військ і їм підтверджується право на особливі відзнаки. Але й ця спроба закінчилась невдачею, і функції щодо охорони державного кордону виконувала 2-а стрілецька (згодом 3-я Залізна) дивізія генерал-хорунжого О. Удовиченка.

У жовтні 1920 р. знову почали формуватись частини кордонної охорони. За кілька днів було створено кадри управління, командиром корпусу залишився полковник О. Пилькевич (у листопаді його було підвищено до звання генерал-хорунжого). Частини корпусу формувались у Кам'янці-Подільському, а з 27 жовтня для подальшого формування вони були переведені в Дунаївці.

Прийом до окремого кордонного корпусу відбувався за спеціально розробленою інструкцією. Потрапити на службу в корпус мали змогу прикордонники, а також військові, які були грамотні, з добрим слухом і зором, не нижчі середнього зросту. Не приймалися до корпусу особи нехристиянської віри, а також ті, що проживали ближче 50 верст від кордону [6, арк. 26].

Одними з останніх вартових українського державного кордону в період національно-визвольних змагань були прикордонники загону першого відділу Подільської бригади у складі 62 козаків і 7 старшин, які 9 листопада, очолювані командиром відділу, сотником Лозицьким та командиром загону Гантковським, змінили польову жандармерію на ділянці кордону Чернокозинці – Жванець. Постерунки розташовувались у Жванці, Войтківцях, Заваллі, Кудринцях, Чернокозинцях [6, арк. 35].

У кінці листопада 1920 р. прикордонники разом з частинами армії УНР опинились на еміграції. На лютий 1921 р. в кадрах штабу корпусу кордонної охорони нараховувалось 17 офіцерів та 28 козаків, Подільської бригади – 25 офіцерів та 73 козаки.

У 1921 році прикордонників-емігрантів ще не покидала надія повернутись на батьківщину. Особливі сподівання покладались на похід Ю. Тютюнника. Генерал О. Пилькевич та його оточення розробили проект реорганізації корпусу з урахуванням нового бачення системи охорони державного кордону. Але він не знадобився, чергові національно-визвольні змагання зазнали краху.

27 листопада 1921 року наказом Головної команди військ УНР Окремий корпус кордонної охорони було згорнуто до однієї Окремої кадрованої бригади кордонної охорони [6, арк. 27].

Отже визвольні змагання українських національних сил, спроби створення та закріплення незалежної української держави у 1917-1921 роках виявились невдалими і зазнали поразки. Українці в пору свого короткого державного існування зробили не одну спробу відвоювати свою етнічну територію, створити для її захисту

прикордонні війська власного зразку, що могли б служити гарантом цілісності та недоторканності їх краю. Реалізовувались ці спроби у часи Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, але жодна з названих державних структур не довела їх до завершення. На це було багато вагомих причин. А з усього зрозуміло одне – завдання охорони державного кордону, державних територій є одним з найголовніших завдань кожної країни, кожного народу, адже це, передусім, збереже їх цілісність, волю та незалежність.

Список використаних джерел та літератури:

1. Плеханов А. А., Плеханов А. М. Отдельный корпус пограничной стражи Императорской России (1893-1917). – М.: «Граница», 2002. – 334 с.
2. Буравченков А. О., Савченко Г. В. Боротьба за українську державність та спроби організувати прикордонну варту в 1917–1920 роках // Прикордонні війська України: історія і сучасність. – Хмельницький: Видавництво Академії ПВУ, 1997. – С. 62–75.
3. Кабачинський М. І. Історія охорони кордонів України: Монографія. – Хмельницький: Видавництво НАДПСУ ім. Б. Хмельницького, 2005. – 365 с.
4. Тинченко Я. Українські збройні сили, березень 1917 р. – листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії). – К.: Темпора, 2009. 455 с.
5. ЦДАВО України. – Ф. 1434. – Оп. 2. – Спр. 36. – Арк. 4.
6. ЦДАВО України. – Ф. 3884. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 26.

The process of the creation of the border troops during the period of the national revival of 1917-1921 in order to protect the Ukrainian ethnic territory has been analyzed in the report. The realization of these attempts under various political regimes (Central Council, Hetmanate of P. Skoropadskiyi, Directorate of the UPR) has been shown, and the reasons that did not allow to complete the act on the organization of protection of the state border have been described.

Key Words: *state border, army, border brigade, Ukrainian People's Republic, flotilla.*

І УНІВЕРСАЛ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ: ПОДІЛЬСЬКИЙ ВИМІР

У повідомленні аналізується знаковий період в діяльності Української Центральної ради, пов'язаний з ухваленням I Універсалу. Відстежується оцінка і сприйняття цього документа органами місцевого самоврядування Поділля та різними громадськими організаціями та його вплив на розвиток українського руху у регіоні.

Ключові слова: *революція, національне відродження, земство, Центральної рада, Поділля, Універсал, український рух.*

З часу утворення Центральної ради основні її зусилля були спрямовані передусім на вирішення політичних та організаційних питань. Щодо першого блоку, то тут особливо важливого значення набувало вирішення справи національного самовизначення та закріплення за Центральною радою статусу найвищого політичного органу в Україні [1, с. 21].

Переговори з Тимчасовим урядом з цих базових питань, проведених навесні 1917 р. позитивних результатів не дали. Відтак, зважаючи на факт росту стихійних проявів українського руху, як і на те, що негативна відповідь уряду буде і надалі стимулювати їх, Рада вирішила «звернутись до всього українського народу із закликом організуватися і приступити до негайного закладення підвалин автономного ладу на Україні» [2, с. 150].

Проголошення 10 червня 1917 р. I Універсалу Центральної ради стало рубіжною подією в новітній історії України, яка знаменувала перший реальний крок до відновлення української державності. Він насамперед формулював політичне кредо представницького органу українства: «...Хай буде Україна вільною! Не одділяючись від усїєї Росїї, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Вкраїні дають вибрані все людним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські Збори (Соїм) ... Ніхто краще нас не може знати, чого нам треба й які закони для нас лучші.

Ніхто краще наших селян не може знати, як порядкувати своєю землею. І через те ми хочемо, щоб після того, як буде одібрано по всій Росії поміщицькі, казенні, царські, монастирські та інші землі у власність народів, як буде видано про це закон на Всеукраїнським Учредительнім Зібранні, право порядкування нашими українськими землями, право користування ними належало, тільки нам самим, нашим Українським Зборам (Соймові!)» [3].

Інформація про ухвалення Універсалу завдяки київській пресі досить швидко поширилася регіонами держави. І, звісно, ця подія не могла залишитись не поміченою як репрезентантами державних та самоврядних інституцій, так і широкими колами громадськості. «Поділля пощастило. Воно перше по щасливому випадку мусило вияснити своє відношення до Українського життя»[4], – так писав М. Литвицький з нагоди оприлюднення І Універсалу Центральної Ради саме в той час, коли на своє позачергове зібрання з'їхалися гласні Подільського земського зібрання.

Однак до сьогодні ми не маємо усталеної оцінки представницьким органом Поділля цього знакового документу [5, с. 11; 6, с. 108; 7, с. 25]. Також у вітчизняній історіографії залишається відкритою тема відношення громадських організацій та фахових форумів до цього знакового акту. Тому в даному повідомленні ставиться за мету проаналізувати Подільське віддуння І Універсалу, оприявлене фракціями Подільського земського зібрання повітовими представницькими органами, громадськими інституціями, народними вічами та іншими учасниками процесу.

Надзвичайне засідання губернського самоврядного органу розпочало роботу 12 червня 1917 р. о 3 годині дня. Відкриваючи його, Подільський губернський комісар П. Александров дав пояснення присутнім про причину термінового зібрання. Гласним передусім необхідно було вирішити дві нагальних проблеми. По-перше, поповнити своїми представниками склад Подільського губернського комітету Всеросійського земського союзу допомоги хворим і пораненим військовим. По-друге, планувалося розглянути вельми важливе питання щодо фінансового становища губернського земства.

На початку засідання гласні кооптували до свого складу нових представників. Зокрема, право ухвального голосу надали П. Самулевичу та З. Григор'єву, делегованих Кам'янецькою радою

робітничих депутатів. Такі ж повноваження отримали усі дванадцять представників Подільського губернського виконавчого комітету, з яких на засідання з'явилося лише п'ятеро – Слободянюк, Карпачов, Костюк, Майборода та Гарбулінський [8, арк. 10].

Загалом питання загальної кількості гласних Подільського губернського земства і відповідно правного кворуму залишається відкритим до сьогодні. З урахуванням попередньої кооптації їх налічувалось понад сотню. У журналі надзвичайного засідання відсутня цифра зареєстрованих гласних [8, арк. 10]. Саме цей факт у подальшому породить між фракціями і групами взаємні суперечки і звинувачення.

Зранку наступного дня відбувалася звичайна робота, але політичний градус поступово підвищувався. Ще звечора 12 червня з публікації в «Киевской мысли» стало відомо про ухвалення Центральною радою Універсалу, але ситуація залишалася непевною. Усе змінилося зранку, коли надійшов черговий номер «Нової ради» з оприлюдненим текстом цілісного документу [3]. Це спонукало до перерви в засіданні та проведенні кулуарних зустрічей різних фракцій та груп, де жваво обговорювалося питання щодо виступу українців. На таке зібрання терміново зібралася й українська частина гласних, яка, за наслідком обміну думками, ухвалила загальну резолюцію [9].

Вечірнє засідання поновило свою роботу о 7 годині вечора. Спершу виступив Й. Лозинський з доповіддю про уведення інституту волосних земств. Попри актуальність та нез'ясованість питання, воно не викликало серйозного обговорення і було підтримане присутніми.

Після цього до слова для внесення позачергової заяви від імені українців попросився Д. Маркович. «В залі маленька метушня, як подих вітру перед бурєю», – писав очевидець тих подій [4]. «Панове громадянство – починає старий діяч – мені випало щастя оголосити перед Вами перший акт Української Центральної Ради, яку ми – українці визнаємо своїм національним правительством. Я говорю про Універсал, який уже всім Вам відомий. Дозвольте оголосити його. (Просимо, просимо – лунає з місць). І слова Універсалу голосно лунають в залі» [4].

Після оголошення тексту Універсалу Д. Маркович заявив, що українці в жодному разі не будуть входити ані в критику, ані в

обговорення документу, але цілковито підкоряються йому. При цьому він наголосив, що більшість українців не мають нічого спільного з самостійницькими течіями українського руху і, підтримуючи у загальнодержавних питаннях Тимчасовий уряд, виступають за продовження війни до переможного завершення, але без анексії і контрибуцій, та визнають рівні права всіх національностей, що проживають на Україні [8, арк. 13 зв.].

Завершуючи свій виступ, Д. Маркович запропонував присутнім визначити своє відношення до Центральної Ради шляхом голосування за внесену ним резолюцію, яка складалася із двох пунктів: «Губернське Земське Зібрання, вислухавши універсала Центральної Української Ради признає: 1) для себе обов'язковим бути в найтіснішому контакті з Українською Центральною Радою, 2) необхідним просити повітові земські Управи зівзати повітові земські збори для в'яснення своєї позиції – і переходить до чергових справ» [8, арк. 13 зв.].

Ця пропозиція була зустрінута бурхливими оплесками з боку української фракції, але, всупереч їхньому бажанню, питання на голосування відразу поставлене не було. Натомість таки розпочалося обговорення.

Першим взяв слово «землячок» Л. Заботін. Він заявив про те, що у годину важких бід війни не час для сепаратних виступів, оскільки такі грають на догоду німцям. Відтак і Центральної Ради він визнати не може, позаяк вона не обрана усім народом [8, арк. 13 зв.]. Щодо самого Універсалу, то йому місце хіба що в музеї. Рахуватися з ним серйозно не доводиться. Але боротися треба, «бо хто зна, чи не являється головний діяч проф. Грушевський емісаром Вільгельма II» [4].

Останні слова неймовірно збурили зал, так що Заботін змушений був прилюдно вибачитися, а голова зібрання поляк Ф. Михайловський зачитав коротеньку біографічну довідку на М. Грушевського як громадського діяча.

Далі з коротенькою промовою виступив Вінницький повітовий комісар П. Ренненкампф, сутність якої полягала в тому, що він не вважає можливим вирішувати питання предметно, доки є невідомою реакція Тимчасового уряду, а тому запропонував відмовитися від подальших дискусій та голосування [8, арк. 14].

Представник від Кам'янецької ради робітничих депутатів П. Самулевич визнав, що його жодним чином не влаштувають

заспокійливі пояснення Д. Марковича. В оприлюдненні Універсалу він вбачає один із виступів, що вносить анархію. Сама ж Центральна Рада сформована неправильно, без участі всього населення України [8, арк. 14]. У даному разі слід відмітити, що позиція Кам'янецької ради робітничих депутатів базувалася на цілковитому несприйнятті органу самоорганізації українства через відмінність основних програмних засад. Це яскраво підтверджується офіційними публікаціями у заснованій нею газеті. Оцінюючи декларацію Центральної Ради на адресу Тимчасового уряду, С. Ільницький, зокрема, писав: «...особенно странное впечатление производит то место декларации, где говорится, что на Украине нет классов, т.е. нет крупной, средней и мелкой буржуазии, нет полупролетарских и чисто пролетарских элементов. Выходит так, что на Украине существуют только рабочие люди, а фабрикантов, заводчиков, помещиков, крестьян, владеющих десятками и сотнями десятин земли и в помине нет. Но так ли это? Разумеется, не так. И это до очевидности ясно для нас, живущих на территории этой самой Украины, знающих, что здесь имеется экономически весьма сильная буржуазия (самого что ни на есть украинского происхождения), что деревня наша в экономическом отношении весьма расслоена, вмещаая в себе совершенно безземельных и крестьян, владеющих крупными поместьями. Говорить другое – значит умышленно закрывать глаза на действительное положение вещей» [10].

Наступним від польської фракції губерньського зібрання виступив гласний Стемповський. Він відзначив, що з їхнього боку широкий розмах українського руху викликає повне співчуття. Але, надаючи величезної ваги оприлюдненому «дорогоцінному для українців документу», і з огляду на те, що цей документ «має велике значення для всіх народів, що живуть на Україні, всіх їх торкається, то через це поляки стримуються висловити своє остаточне слово, допоки не будуть зібрані голоси всіх поляків, що живуть на Україні» [9]. У цьому ж руслі була виписана ними лапідарна резолюція, яку також озвучив Стемповський [8, арк. 14].

Врешті, до слова запросили Подільського губерньського комісара П. Александрова. Останній виразив здивування з приводу заяви Д. Марковича щодо неможливості обговорення Універсалу. «Українці запевняють, – наголосив він, – що вони бажають спокою, але акт Центральної Ради створює двовладдя, яке за всяких

обставин не терпиме і існування однієї влади у Петрограді, а іншої у Києві неможливе, а тому група гласних, до якої він належить, не вважає можливим обговорювати універсал» [8, арк. 14]. У цьому ж дусі була запропонована ним резолюція: «Група гласних Подольського Губернського Земства, заслушав оглашений Д. В. Марковичем «Універсал Української Центральної Ради к українському народу» от 10 июня с. г., данный в Киеве, заявляет: Признавая, что польза родины, находящейся в настоящую минуту в смертельной опасности безусловно требует от нас полного содействия Временному Правительству, которому мы, вместе со всей Россией присягнули, обещав беспрекословно повиноваться ему впредь до тех пор, пока не будут установлены основные законы России Учредительным Собранием, избранным всей Россией на основании всеобщего, прямого, равного и тайного голосования и считая в тоже время это Временное Правительство единственной правящей силой, способной ввести порядок в нашей стране, мы не можем не только присоединиться к универсалу, отношение к которому со стороны Временного Правительства еще не определилось, но и обсуждать его. При таких условиях наше присоединение к «универсалу» могло бы повлечь за собою последствия, размеры и характер коих теперь трудно даже предусмотреть.

По изложенным основаниям мы признаем недопустимым баллотировать в настоящую минуту вопрос об отношении Подольского Губернського Земства к «универсалу». П. Н. Александров, А. А. Савостьянов, П. Ренненкамф, Л. Заботин, Н. Можайский и Четвериков» [8, арк. 14–14 зв.].

З окремою заявою виступив гласний Дамберг. Він зізнався, що обіцяв українській фракції підтримати її у даному конкретному випадкові за умови вільного обговорення змісту універсалу. Однак свідоме обмеження такої можливості, з одного боку, а також неможливість бути особисто присутнім на засіданні фракції, коли вироблялася стратегія поведінки в загальному зібранні – з іншого, залишили за ним повну свободу дій [8, арк. 14 зв.].

По цьому голова запропонував земцям шляхом голосування визначитися принципово, чи вважають вони можливим виносити з обговорюваного питання будь-яке рішення. У результаті таємного голосування 14 гласних висловились «за», 7 – «проти», а 26 – «утрималось» [8, арк. 14 зв.; 11]. Реакцією на такі наслідки

голосування стала заява одного з гласних, котрий кваліфікував наявну ситуацію як непорозуміння. «Чому це є ще й «воздержавшиися»? Слід би було в цім разі, або за, або проти голосувати, бо тут іде річ не по змісту резолюції» [9]. Протокол засідання не фіксує усіх обставин, що відбувалися в залі, але після цього голова зібрання таки поставив на таємне голосування внесену Д. Марковичем резолюцію. Під час організації цього процесу майже половина гласних залишила зібрання, ігноруючи процедуру особистого волевиявлення. Як наслідок, резолюцію підтримали 13 гласних, проти висловилося 3, а 12 – утрималося [8, арк. 15].

З огляду на відсутність кворуму голова оголосив засідання закритим.

Наступного ранку засідання продовжилось о 10 годині. Передусім гласні заслухали протокол попереднього засідання. При його обговоренні О. Савостьянов від групи гласних озвучив наступну заяву. «Вчера 13 июня 1917 г. состоялось в Губернском Земском Собрании закрытое голосование по вопросу о присоединении Собрания к Универсалу Украинской Центральной Рады, данному 10 июня с. г. в г. Киеве. В голосовании участвовало лишь 16 человек при наличном числе Собрания из 47 человек, из коих около 30 участников отказались принимать участие в обсуждении вопроса и большей частью покинули перед голосованием Собрание. Не смотря на то, что 16 человек не составляли ни в каком случае кворума Собрания, так как военные обстоятельства не помешали собраться 47 членам и принимать участие в обсуждении всех вопросов, за исключением лишь вопроса об универсале, 16 человек 13-ю голосами против 3 вынесли резолюцию о присоединении Земского Собрания к универсалу. Такое постановление 13 человек, не может быть признано постановлением Земского Собрания, тем более, что предмет обсуждения не подходит под статью закона, допускающего рассмотрение вопроса при любом числе членов. (Ст. 74).

Вследствие чего считаем, что при таких условиях постановление 13 членов Собрания не может почитаться за постановление Губернского Земского Собрания и должно считаться недействительным». Заяву підписали О. Савостьянов, І. Четвериков, С. Карпенко, Новотний, Н. Можайський, Л. Заботін,

І. Кручинін, П. Ренненкампф, князь Щербатов, А. Баранов та Бернштейн [8, арк. 8].

У відповідь С. Іваницький від імені української фракції оголосив наступну заяву: «Рассмотрев заявление группы гласных, признающих решение вопроса, внесенного гласным Марковичем незаконным, в виду отсутствия кворума, сим заявляем: 1) что такое отсутствие вызвано подавшими заявление, ибо они в момент баллотировки покинули зал заседания и 2) что законного состава не было, ибо этой группе гласных к глубокому сожалению не хватило мужества открытою или закрытою баллотировкою высказать свободно свое то или другое отношение к предложенному для разрешения вопроса». Під документом стояли підписи Д. Марковича, В. Приходька, Й. Лозинського, В. Злотчанського, С. Іваницького, Я. Карпачова, Ф. Слободянюка та М. Охрімовича [8, арк. 7].

Природно, що обидві позиції спричинили до чергового обміну думками. Першим взяв слово О. Савастьянов. Розпочав він з констатації того факту, що за останні тринадцять років земської діяльності йому вперше доводиться виступати з особистого питання. На думку гласного, оприлюднена С. Іваницьким заява є некоректним випадом проти іншої групи колег, яка досить чітко умотивувала причини, що не дозволили їй брати участь у голосуванні питання про універсал.

Гласний Дамберг, співставивши обидві заяви, дійшов висновку про нікчемність винесеного тринадцятьма гласними рішення щодо приєднання до універсалу, при цьому запропонувавши ще раз поставити питання на голосування.

П. Ренненкампф частково повторив аргументи О. Савастьянова, назвавши внесену С. Іваницьким заяву випадом, який залишиться на відповідальності тих, хто її підписав. Він ще раз наголосив на тому, що будучи прибічниками Тимчасового уряду група гласних не вважає для себе можливим протягом короткого відрізка часу декілька раз змінювати присягу, до того ж за відсутності відношення до питання Тимчасового уряду. Власне з огляду на ці обставини група гласних не могла брати участі в голосуванні.

Й. Лозинський заперечив тезу щодо випадку, вказавши, що якщо це трактувати й так, то це була лише відповідь на дії гласних, котрі покинули зал засідання.

Гласний С. Іваницький визнав, що українська фракція протестувала не проти того, що група гласних відмовилася від голосування, а лише проти того, що вона залишила зал і в такий спосіб зірвала кворум.

Наразі В. Злотчанський сформулював питання у риторичний спосіб, запитавши у колег по засіданню, що це за диво, коли вільний громадянин виходить за кафедру і зізнається у своїй безпорадності, оскільки не знає, що йому накаже керівництво.

Князь Щербатов спробував спростувати думку про те, що група гласних не голосувала через брак мужності. Він, наприклад, залишався у залі і утримався від голосування. Ті ж гласні, котрі залишили засідання, обрали іншу тактику. Це їхнє право.

Врешті, певний підсумок до цього спонтанного обговорення підвів В. Приходько. Він розпочав з того, що зовсім не бажає, аби зібрання завершилось у тій напруженій атмосфері, яка створена завдяки промова останніх ораторів. У розлогій промові В. Приходько поволі перейшов до змістовної характеристики Універсалу, при цьому відверто зізнавшись, що українська фракція передбачала можливе відношення до цього документу представників інших народностей, що проживають на Україні. Останню тезу він так проілюстрував, чим і завершив свій виступ: «Вековая история украинского движения показывает, что великороссы слишком захвачены врасплох движением и мысли великоросса должна сначала эволюционировать, прежде чем пойти за этим движением; другие народности, населяющие Украину: поляки и евреи отнеслись, как и следовало ожидать, с симпатией к движению охватывая его умом и сердцем. Русская демократия тоже понимает это движение, но лишь умом, а не сердцем, но он считает, что придет время когда это сгладится и верит, что другое Земское Собрание отнесется иначе к Украинскому движению, чем теперешнее» [8, арк. 4 зв.-5].

На цьому засідання завершилося. Гласні розійшлися.

Очевидець тих подій М. Литвицький так охарактеризував роботу Подільського губернського земського зібрання: «Я не беруся вирішати питання про законність чи незаконність постанови, винесеної при присутності більшості гласних Земських зборів (28 з 47 як видно з протокольних цифр), хай це роблять старі земські діячі, але для мене та й для всіх мусить бути ясним, що по братньому протягнута рука одкинута, що щирий

заклик до організаційного контакту задля підготовчої роботи до переведення автономії України, лишився гласом вопіючого в пустині. А з цього не трудно зробити і належний висновок: «Не надійтеся на князів та на синів чоловічеських, в них бо несть спасенія». Ми, Українці, самі повинні винести весь тягар організаційної роботи. З подвійною енергією повинні ми працювати над організацією народних мас, над творенням тих цінностей соціально-економічного життя, які творити нам забороняв старий уряд. Без всяких ексцесів повинні ми переводити свою організаційну роботу, бо ми щирі сини свого народу, бажаємо йому добра, бажаємо і створимо такі форми громадського життя, в яких кожному буде найкраще жити. Народ український не може не зрозуміти нас. Він піде за нами, з огидою одкинувши наклепи землячків про Вільгельма, як одкидав він і наклепи про Прусські Марки» [4].

Втім, не дивлячись на позицію Подільських земців, на рівні повітів Універсал також став предметом розгляду на повітових зібраннях та у виконавчих структурах.

18 червня 1917 р. позачергове земське зібрання відбулося в Ольгопільському повіті. Під час його роботи місцевими просвітянами було піднято питання про Універсал і запропоновано підтримати його. Проти виступив гласний Соколов, котрий доводив, що «не время теперь этим заниматься». Проте, коли дійшло до голосування, то тільки він один висловився проти [12].

Значно потужнішою виглядала опозиція у ставленні до Універсалу на надзвичайному земському зібранні Брацлавського повіту, яке відбувалося 25 червня 1917 р. Зал засідання був переповнений місцевими жителями, більшість яких репрезентувала «тутешніх великоросів-старовірів». Селян же приїхало небагато.

На обговорення питання про Універсал записалося чимало охочих. Представники від росіян наголошували на тому, що вони визнають право України на автономію, але наразі вважають ухвалення документу не на часі. Натомість позиція «землячків-малоросів» визначалася більш агресивним підходом. За свідченням очевидців, вони «нападають на українську справу, виливають на неї помий, не визнають навіть українського народу, яко нації, а українську мову називають «наречієм» [13]. Щобільше, гласний

Червінський назвав Центральну раду «кремінною рушницею ХХ віку! Центральна Рада – союзник Вільгельма сухорукого!» [14].

З огляду на таку реальність селяни заявили, що не братимуть участі в голосуванні і покинули засідання. Разом з ними зібрання залишили й «усі інші українці». Для подальшого розгляду питання не вистачило кворуму, а тому голові довелося закрити засідання, не провівши процедури голосування [13].

Натомість Могилів-Подільська повітова земська управа ухвалила рішення про провадження свої діяльності у напрямку, який визначено Універсалом Центральної ради [15].

На відміну від земців більшість громадських організацій та численні фахові форуми здебільшого висловлювали позитивне ставлення до цього знакового документу. Так, Вінницька «Просвіта», звертаючись до усіх культурно-освітніх осередків Поділля, писала: «Велику і відповідальну роботу перед нашими нащадками дано нам «Універсалом Української Центральної Ради»; праця має бути напружена без спочинку; не жалувати нам ні рук, ні здоров'я, ні майна, і гасло наше «Все для України» повинно бути у кожного не тільки на устах, але і на ділі. Но всяка праця може бути тільки тоді користна, коли будемо з'єднані, згуртовані – без єднання нічого не вдіємо; треба нам викоринити з себе ту «хворобу наших прадідів» розпилення, роздріблення, а в гурті не страшний (с. 6) жадний ворог. Подільська губернія йде в хвості других українських губерній, бо в правді «Просвіт» є коло 120, а з'єднаних всего 10-15. Вего не повинно бути; жадної користи не буде, коли кожне село і кожне Т-во буде робити по своєму, часом всупереч нашій загальній справі. Вінницька «Просвіта» робить приготування на губернський з'їзд всіх «Просвіт» Поділля, де будуть обговорені дуже важні питання на теперішній час. Тож просимо всіх «Просвіт» Поділля вступайте в члени Вінницької «Просвіти» (членський взнос від 3 карб. річно), подавайте свої точні адреси, справоздання своєї роботи, стан Т-ва і т. д. Звертаємось з гарячим закликком до всеї інтелігенції Поділля на селі, а передовсім до учительства і духовенства негайно організувати всюди, по селах і містечках «Просвіти», котрі мають дійсно вивести наш нарід на дорогу свідомості. Всякі вказівки, поради, допомоги дає Вінницька «Просвіта» безплатно» [16].

Повне довір'я Центральній раді висловила і рада Брацлавського повітового товариства «Просвіта». Вона визнала її

єдиною законодавчою інституцією на Україні і звернулася з проханням присилати їй усі постанови та інструкції для реалізації у селах і містечках повіту [17].

За участі місцевої «Просвіти», а також громади автономістів-федералістів, повітового комітету селянської спілки та ради повітової учительської спілки відбулося об'єднане засідання у Могилеві-Подільському. Зібрання ухвалило негайно ознайомити населення повіту з Універсалом, з'ясувати його значення і закликати усі установи та громадянство працювати в тісному зв'язку з Центральною радою [15].

25 червня 1917 р. за ініціативи інструктора-організатора від УЦР та місцевих членів Подільської губернської української ради відбувся повітовий з'їзд у Літині, на який кожне село делегувало по 2 представники, кооперативні організації по 1 та українські товариства – по 2. Загалом на форум прибуло 310 делегатів з правом ухвального голосу. Одним із чотирьох питань порядку денного стояло відношення до Універсалу. Присутні стоячи прослухали документ і винесли постанову підтримувати Центральну раду в її домаганнях. Насамкінець проспівали гімн «Ще не вмерла Україна» та з підготовленими текстами Універсалу роз'їхались по домівках [18].

У низці міст та містечок регіону з нагоди видання I Універсалу відбулися народні віча. Зокрема, велика маніфестація за участі міщан та сільських трудівників пройшла у Кам'янці-Подільському. Під синьо-жовтими та червоними прапорами і транспарантами з написами «Земля і воля народові!» та «Хай живе Українська Центральна Рада!» маніфестанти влаштували мітинг біля приміщення «Просвіти» [19, с. 35–36].

Народне віче відбулося й у Дунаєвцях. Заслухавши Універсал, учасники схвалили «цей акт величезного значіння» і погодилися допомагати Центральній раді у її прагненні «здобути волю і землю всьому трудовому люду» [20]. Крім того, за ініціативи Ради Українського військового клубу ім. Полуботка у містечку був скликаний волосний український з'їзд. Його вітали представники від Подільської губернської української ради, Могилів-Подільської та Дунаєвецької «Просвіт», місцевого осередку української соціал-демократичної робітничої партії. Присутні ухвалили резолюцію про розподіл землі між працюючими та надіслали телеграму О. Керенському, в якій висловили протест проти заборони

Всеукраїнського військового з'їзду [21].

Окремо від військової Ради товариства ім. Полуботка вітання було надіслано на адресу Центральної ради, в якому Універсал оцінювався як маніфест до народу, «котрого приймаємо не на словах, а на ділі, змінивши пункт про податки добровільними внесками» [22].

Своє прихильне ставлення до Універсалу засвідчила й Рада старшин Вінницького гарнізону. У телеграмі на ім'я князя Львова вона констатувала: «Рада старшин військових спілок українців усього Вінницького гарнізону цілком приймає Універсал Центральної Ради, з якою вона в тісному контакті завше». У свою чергу українці Повітряної ескадри також надіслали Львову телеграфне повідомлення. У ньому фіксувалося: «Ми, українці солдати ескадри повітряних кораблів Вінницького гарнізону цілком приєднуємось до Універсалу Центральної Української Ради» [23].

Не обійшов увагою оприлюднений документ й духовних осіб. Так, на з'їзді духовенства і парафіян Ольгопільського повіту, попри початкову ворожу налаштованість проти українства, після дебатів ухвалили підтримати партію соціалістів-революціонерів, заслухали Універсал і зал засідання покрили криками: «Слава нашій Центральній Раді! Слава Україні!». На завершення проспівали «Заповіт» та «Ще не вмерла Україна» [24].

Зібрання української громадськості відбувалося й у селах. Одним із перших 15 червня 1917 р. такий захід організували в с. Хащувата Гайсинського повіту. За наслідком прослуханої доповіді та проведеного обговорення присутні ухвалили досить однозначне рішення: «Послати своє щире і гаряче привітання Українській Центральній Раді і оповістити через усі Українські часописи, що ми, Українська Хащуватська Громада, визнаємо за верховний орган влади у нас на Україні лише одну Українську Центральну Раду, накази котрої будемо виконувати безперечно» [25].

Однак далеко не усі громадські інституції краю висловлювали своє позитивне відношення до Універсалу. Ми уже писали про оцінку документу репрезентантами Кам'янець-Подільської ради робітничих депутатів. Аналогічне ставлення було характерне й представникам Гайсинської ради робітничих та солдатських депутатів. Щобільше, останні з нагоди видання Універсалу

висловили догану Центральній раді. Щодо місцевих українських сил, то рада ухвалила продовжувати з ними працю «постільки, поскільки їх діяльність не буде йти всупереч інтересам революції і постановам тимчасового правительства» [26]. Реагуючи на цю заяву, українці дивувалися: «Варт «Совету» взяти на увагу, що той, хто «порицає» Укр. Центр. Раду не може бути приятелем українського народу, не зможе працювати з нами в згоді» [27].

Досить непростим ставлення до українського руху спостерігалось у місті Проскурові та Проскурівському повіті [28].

Проте у сільській місцевості Поділля Універсал, як правило, був сприйнятий більш ніж схвально. Уже 14 червня 1917 р. в с. Грузькому Гайсинського повіту селяни після заслуховування тексту документу вирішили піти до поміщика на буряки, заробити грошей та відіслати їх на українські справи. У результаті цієї акції Центральній раді послали 1754 карбованці [29].

Із повідомлення до газети «Нова рада» дізнаємося про святкування в с. Огієвка цього ж Гайсинського повіту. «Ми, громадянство всього села Огієвки на Поділлі, – йшлося у повідомленні, – чоловіки, жінки, хлопці, дівчата, – відсвяткувавши своє свято Вільної України, прослухали Універсал і цілком приєднуємося до нього. Центральну Раду признаєм своїм вищим головним Правительством на чолі з батьком Грушевським, щиро вітаєм її, обіцяєм піддержувати її всі постанови для вільного життя Українського народу» [30].

14–15 червня 1917 р. селянський з'їзд Ямпільського повіту, на який прибуло біля 500 делегатів, вислухав зміст Універсалу стоячи. Щодо ухвалених рішень, то з'їзд вирішив уважати Центральну раду найближчим оборонцем інтересів трудового народу на Україні. На її підтримку вирішили приступити до збору податку по всіх селах повіту у розмірі 10 коп. з десятини і негайно надіслати до Києва. З'їзд завершився співом «Заповіту» та «Ще не вмерла Україна». Насамкінець селяни вирішили звернутися до президії зібрання, аби у кожне село надіслали постанови форуму та текст Універсалу [31].

Подібне рішення, але більш об'ємне і чітке ухвалили делегати 12 сіл на волосному сході Кунянської волості 25 червня 1917 р. Після обговорення Універсалу вони постановили:

«1) Цілком приєднатись до постанов Всеукраїнського Селянського З'їзду і добиватись здійснення тих домагань, які

висловлено в резолюціях з'їзду;

2) Цілком приєднуємось до Універсалу Центральної Української Ради і все положимо для проведення його в життя;

3) «Податок на рідну справу» з десятини в 10 копійок находимо дуже малим; бажано, щоб на наші справи йшло більше грошей. Цей податок мусить бути обов'язковим, і платити повинні всі, хто живе в нашій волості і має землю.

4) Центральну Українську Раду признаємо за наш найближчий Уряд, який дійсно дбає про наші справи, піклується день і ніч за нас і за наші домагання;

5) Центральну Українську Раду ми будем підтримувати, бо в ню ми вибрали наших людей, наших найкращих людей, наших найкращих працівників;

6) Бажаєм, щоб всі закони, які до нас і до наших розпорядків належать, йшли від Тимчасового Російського Уряду через Центральну Українську Раду, яка і буде вже проводити їх в життя, бо вона – Центральна Українська Рада – найкраще знає, хто ми і чого нам треба» [32].

Досить чітке формулювання оцінки дій Центральної ради відображено у рішенні Вінницького повітового селянського з'їзду, який відбувся 29 червня 1917 р. Про це йшлося у двох пунктах прийнятої ухвали: «3) Зважаючи на те, що Українська Центральна Рада, обрана на першій Всеукраїнським Конгресі, поповнена і признана всіма іншими українськими з'їздами, в своєму Універсалі висловлює волю всього українського народу, ми вважаємо своїм обов'язком прийняти і виконати Універсал; накази і розпорядження тимчасового російського правительства ми будемо вважати для себе обов'язковими і надалі, якщо вони не будуть суперечити волі нашого народу, висловленій в Універсалі Центральної Ради. У всяких справах всі сільські, волостні і повітові громадські установи (комітети і всякі управи) повинні мати тісні організаційні зв'язки і зносити з Центральною Українською Радою і підлягати всім її розпорядженням і наказам. Вважаємо своїм обов'язком оповістити Універсал всьому сільському населенню і подбати про те, щоб кожне село визнало Універсал Центральної Ради для себе законом і установило податок на рідну справу не менше як по 10 коп. з десятини.

4) Послати до Центральної Ради телеграму такого змісту: «Вінницький Повітовий З'їзд, приєднуючись до Універсалу,

посилає Українській Центральній Раді щире бажання успішної праці над організацією українського народу і заведення автономного ладу на Україні. З'їзд визнає Центральну Українську Раду своїм українським урядом і постановляє переводити всі накази і розпорядження Ради в життя» [33].

Таким чином, оприлюднення 10 червня 1917 р. І Універсалу Центральної ради мало надто вагоме значення для розвитку українського руху. Справа автономії України стала загальним надбанням. У лічені дні національна проблема опинилася у центрі політичного життя, охопивши й регіональний вимір держави. Обговорення питання під час засідання Подільського губерньського земського зібрання продемонструвала відмінні підходи й тактичні дії різних фракцій та груп, але ініціатива українців не була підтримана. Непростою виявилася ситуація й у земських зібраннях повітового рівня. Натомість переважна більшість громадських організацій, а особливо селянські форуми у своїх ухвалах підтримали Центральну раду, намагаючись при цьому відшукувати власні рішення, які б допомагали реалізувати визначенні актом завдання.

Список використаних джерел та літератури:

1. Терещенко Ю. Соціально-економічна політика урядів УНР доби Центральної ради // Студії з історії Української революції 1917–1921 років: на пошану Руслана Яковича Пирога. Зб. наук. праць / гол. редкол.: В. Ф. Верстюк. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – С. 21 – 35.

2. Верстюк В. Українська Центральна Рада: Навчальний посібник. – К.: Заповіт, 1997. – 344 с.

3. Універсал Української Центральної Ради до українського народу, на Україні й поза Україною суцього // Нова Рада (газета політична, економічна й літературна). – Київ. – 1917. – 13 червня.

4. Литвицький М. Перша проба (од власного кореспондента) // Народня воля (щоденна народня газета). – Київ. – 1917. – 4 липня (21 червня).

5. Лозовий В. Поділля в добу Центральної Ради (Історичний нарис). – К., 1999. – 27 с.

6. Логінов О. В., Семенко Л. І. Вінниця у 1917 році: Революція у провінційному місті. – Вид. 2-ге, виправ. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. – 272 с.

7. Реєнт О. П. Рекрут В. П. Нариси життя Літинщини 1917–1921 рр.: революційні події та повсякденність / наук. ред. акад. В. А. Смолій. – К.: Інститут історії України НАН України, 2017. – 298 с.
8. Державний архів Хмельницької області. – Ф 233, оп. 1, спр. 2885, 38 арк.
9. Овод П. Земці про універсал // Нова Рада (газета політична, економічна й літературна). – Київ. – 1917. – 18 червня.
10. Ильницький С. Так ли это? // Известия Каменец-Подольского Совета рабочих депутатов. – 1917. – 11 июня.
11. Овод П. Дитяча слухняність чи щось інше (Лист з Поділля) // Робітнича газета (Центральний орган УСДРП). – Київ. – 1917. – 20 червня.
12. Кропива І. Дописи. М. Ольгопіль (на Поділлі) // Нова Рада (газета політична, економічна й літературна). – Київ. – 1917. – 27 липня.
13. «Малороси» і Універсал (од власного кореспондента) // Народня воля (щоденна народня газета). – Київ. – 1917. – 21 (8) липня.
14. Вісти з краю. Брацлавські україножери // Нова Рада (газета політична, економічна й літературна). – Київ. – 1917. – 25 липня.
15. К-в Володимир. Лист із Могилева-Подільського // Нова Рада (газета політична, економічна й літературна). – Київ. – 1917. – 6 липня.
16. До всіх «Просвіт» на Поділлі // Народня воля (щоденна народня газета). – Київ. – 1917. – 14 (1) липня.
17. Голос Українського народу // Народня воля (щоденна народня газета). – Київ. – 1917. – 12 липня (29 червня).
18. Поділля. Літин // Воля (видання Бюро ЦК УСДРП). – Київ. – 1917. – 16 липня.
19. Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. Кам'янець-Подільський в Українській революції 1917–1920 рр: Навчальний посібник зі спецкурсу для студентів історичного факультету. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 115 с.
20. Народне віче про Універсал // Народня воля (щоденна народня газета). – Київ. – 1917. – 17 (4) липня.
21. По Україні. М. Дунаєвці // Робітнича газета (Центральний орган УСДРП). – Київ. – 1917. – 18 червня.

22. Привітання. Центральній Українській Раді // Вісти з Української Центральної Ради. – Київ. – 1917. – № 11-12.

23. Вісти з краю. Прилучення до Універсалу // Нова Рада (газета політична, економічна й літературна). – Київ. – 1917. – 22 червня.

24. Вісти з краю. З'їзд духовенства й парафіян // Нова Рада (газета політична, економічна й літературна). – Київ. – 1917. – 25 липня.

25. Дописи. М. Хашувате (на Поділлі) // Нова Рада (газета політична, економічна й літературна). – Київ. – 1917. – 24 червня.

26. Універсал і Гайсинська рада робітничих та солдатських депутатів // Народня воля (щоденна народня газета). – Київ. – 1917. – 6 липня (23 червня).

27. Цікава замітка // Народня воля (щоденна народня газета). – Київ. – 1917. – 11 липня (28 червня).

28. Дописи. Чорний Острів (на Поділлі) // Нова Рада (газета політична, економічна й літературна). – Київ. – 1917. – 6 липня.

29. Вісти з краю. Свято з приводу «Універсалу» // Нова Рада (газета політична, економічна й літературна). – Київ. – 1917. – 28 липня.

30. Вісти з краю // Нова Рада (газета політична, економічна й літературна). – Київ. – 1917. – 13 липня.

31. Поділля // Народня воля (щоденна народня газета). – Київ. – 1917. – 6 липня (23 червня).

32. Голос Українського народу // Народня воля (щоденна народня газета). – Київ. – 1917. – 17 (4) липня.

33. Дописи. М. Вінниця (на Поділлі) // Нова Рада (газета політична, економічна й літературна). – Київ. – 1917. – 11 липня.

The significant period in the activity of the Ukrainian Central Council, connected with the adoption of the First Universal has been analyzed in the article. The assessment and perception of this document by the factions of the Podillia provincial assembly has been monitored.

Key Words: *Podillia provincial zemstvo, Central Council, First Universal, public, discussion, Ukrainian movement.*

КОНФЕСІЙНА ПОЛІТИКА ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО І ПОДІЛЬСЬКИЙ РЕГІОН (29 КВІТНЯ – 14 ГРУДНЯ 1918 РОКУ)

В статті на основі документальних, історичних та архівних матеріалів, публікацій періодичних видань висвітлено державно-політичний курс Української держави гетьмана Павла Скоропадського в релігійній сфері, спробах будівництва незалежної від Російської православної церкви канонічної української православної конфесії та поширення реформаційних церковних процесів в Подільському регіоні.

Ключові слова: Гетьманат, Україна, Поділля, гетьман Павло Скоропадський, православна церква, українізація релігійного життя, автономізація, сесії Всеукраїнського церковного Собору.

Актуальність проблеми і стан її вивчення. Згідно з Указом Президента України щодо відзначення 100-річчя Української революції 1917-1921 років в Україні та її регіонах, зокрема й на Хмельниччині, продовжились активні дослідження духовно-релігійних процесів в добу Української революції і їх впливу на сучасну церковну політику. Врахування досвіду розбудови релігійного життя українськими урядами 1917-1921 рр. (як позитивного, так і негативного), на наш погляд, могло б уберегти від численних помилок, неправомірних рішень і, що найголовніше, – намагань перенести практику швидкісних змін у світських соціально-політичних процесах на церковний організм, який тим більше, за Конституцією відокремлений від держави.

Історіографія зазначеної проблеми ділиться на кілька етапів. Перші спеціальні публікації на цю тему вийшли з-під пера істориків Церкви, – українських емігрантів професора Василя Біднова, протоієрея Павла Корсуновського, професора Олександра Потоцького та архієпископа Івана Павловського, митрополита Василя Липківського та інших. Водночас об'єктивніше підійшли до вивчення церковної політики українських урядів світські історики, серед них Д. Дорошенко, Б. Боцюрків, П. Христюк, В. Петрів, В. Андрієвський, А. Чайковський, І. Огієнко, І. Мазепа,

Ю. Самоїлович, О. Агієнко, П. Мазюкевич, А. Річинський та ін.

На сучасному етапі розпочали активні дослідження Б. Андрусин, В. Верстюк, О. Ігнатуша, В. Ульяновський, О. Реєнт, Д. Яневський, А. Грищенко, О. Лисенко, С. Кульчицький, А. Зінченко, О. Завальнюк, А. Трембіцький, А. Опря, В. Галатир, автор цієї статті тощо.

Виклад основного матеріалу. З кінця квітня до середини грудня новий державно-політичний курс Гетьманату Павла Скоропадського полягав у пошуку компромісу між активними реформаційними силами, в авангарді яких йшли прихильники національного відродження та сталим консерватизмом в діяльності церковних структур. Гетьманський уряд визнавав надзвичайно важливу роль церкви в суспільному, державному та національному житті. Фактично Гетьманат зберіг традиційну схему державно-церковних відносин, намагаючись водночас модернізувати насамперед українську православну конфесію. Церква не була відокремлена від держави. Необхідно зазначити, що вже 29 квітня 1918 р. в «Законі про тимчасовий устрій» другий розділ називався «Про віру». У першому його параграфі закріплювалося пріоритетне становище в суспільстві православної Церкви, а в другому проголошувалося, що «всі, не належні до православної віри громадяни Української території України користуються ...свобідним відправленням їх віри і богослужіння оної» [1, с. 125-126].

Важливу роль у налагодженні державно-церковних зв'язків відіграло Міністерство ісповідань, яке очолював спочатку В. Зіньківський, з 24 жовтня до 14 листопада 1918 р. – О. Лотоцький, а потім – М. Воронович. Відділи і департаменти Міністерства співпрацювали з єпархіями та консисторіями (їх було 9), архієреями РПЦ, євангельсько-лютеранськими церковними радами, іудейськими рабинами. Як вже зазначалось, держава насамперед стояла на захисті інтересів православної церкви: гарантувалося вшанування найбільших православних свят і передбачалося суворе покарання за дії, що кваліфікувалися як святотатство; церковний клір звільнявся від військової служби; церковні організації одержували статус юридичних осіб; церковні посади прирівнювалися до державної служби. Окрім того, за віковою традицією державні нормативи про шлюб і розлучення узгоджувались з православним церковним правом, а церковні

метричні книги порівнювались до актів цивільного стану. Церковні школи мали права державних. Очільник Міністерства подільчанин В. Зіньківський доручив професорові Київської духовної академії П. Кудрявцеву, який очолював Міністерський Учений комітет, створити спеціальну комісію і розробити новий Статут для академії. 16 серпня 1918 р. Рада Міністрів затвердила цей Статут. Його положення, зокрема, передбачали автономію, адміністративну залежність від Міністерства ісповідань, а канонічну – від Київського митрополита. З подачі В. Зіньківського, передбачалось впровадження в навчальний процес обов'язкових курсів історії України, української мови, літератури і права, історії Української Церкви з відкриттям відповідних кафедр [1, с. 126-127].

Держава надавала православній Церкві значну фінансову підтримку. Так, в червні 1918 р. уряд виділив 1 млн. 117 тис. карбованців для проведення другої сесії Всеукраїнського православного Собору. У липні було здійснено одноразову виплату всім священикам (по 650 крб.), дияконам і псаломщикам (по 325 крб.). Загалом на це було витрачено 11 млн. крб. Близько 3 млн. крб. було виділено на допомогу ресвакуюваному духовництву Волині, Гродненщини, Підляшшя й Мінської губернії, а також для відбудови та ремонту храмів, зруйнованих під час Першої світової війни та Української революції. Держава також асигнувала майже 1,4 млн. крб. для допомоги позаштатному духовенству, одноразову грошову допомогу удовам і неповнолітнім дітям загиблих і померлих священнослужителів [1, с. 127-128].

Варто також зазначити, що дві сесії Всеукраїнського церковного собору (20 червня – 11 липня та 28 жовтня – 17 грудня) яскраво проілюстрували оживлення ідеї соборності та автономії. Лунали й заклики до повної автокефалії Української Церкви, однак це не знайшло підтримки в українському єпископаті. До речі, це відчувалося й на регіональному рівні. Так, наприклад, в травні 1918 р. у Кам'янці-Подільському відбувся з'їзд священиків Подільської єпархії. Більшість з'їздів висловились проти автокефалії Української Православної Церкви та українізації богослужіння, але погодились на зміну деяких застарілих церковно-слов'янських виразів і конструкцій [2, с. 106-108]. В серпні-вересні проходив Третій єпархіальний з'їзд Подільського духовенства, який засудив рішення Другого з'їзду Подільського духовенства щодо реорганізації єпархіального церковного

управління і ліквідації консисторії, а також не підтримав ідеї автокефалії [3, с. 53].

Однак серед найвагоміших підсумків роботи сесії Всеукраїнського церковного Собору стало прийняття «Положення про Вище церковне управління», за яким Українська православна церква проголошувалася автономною у складі РПЦ. Патріархові в Москві залишалося право затверджувати митрополита Київського, благословляти єпископів на українські єпархії (попередньо визначених Собором єпископів України) та скликання церковних соборів в Україні. Патріарх також залишався вищою апеляційною інстанцією в судових справах над єпископами. Вищим органом автономної церкви мав стати Український Церковний Собор, сформований «із правлячих єпископів Українських єпархій, із вікарних єпископів, що є їх заступниками, кліриків, мирян, обраних на єпархіяльних зібраннях». Собор мав скликатися не рідше ніж у трирічний термін [4, арк. 1].

Постійно діючими виконавчими органами визначалися Священний Собор та Вища церковна рада. Священний Собор – виключно з правлячих єпископів українських єпархій – повинен був скликатися не менше одного разу на рік. До його компетенції передбачалося включити питання, що визначають внутрішній зміст церковного життя: віровчення, богослужіння, церковне управління, суд й дисципліна. Питання адміністративної, господарської, навчально-просвітницької, церковно-правової та ревізійної сторони – довірялися віданню Вищої церковної ради. До останньої допускалися й миряни у кількості п'яти осіб. На жаль, Собор визнав за доцільне, аби «богослужбовою мовою в православній церкві на Україні залишити як і раніше, церковнослов'янську». І лише після богослужіння, у проповіді, якщо цього побажають парафіяни, дозволялося користуватися українською мовою [5, с. 127-128].

На жаль, український єпископат та й більшість мирян і ченців не знали, або ігнорували практику багатьох сусідніх народів, які уже тривалий час проводили служіння рідною мовою. В Російській імперії дозвіл на вживання національних мов у богослужінні отримало багато «іногородців». 15 січня 1885 р. указом Синоду їм було дозволено відправляти богослужіння своїми мовами постійно або, чергуючи з відправами, церковнослов'янською. Посилаючись на матеріали журналу «Церковне ведомости», А. Річинський

узагальнював: «За почином Російської церкви на початку ХХ ст. православне богослужіння відправлялося: у краях надбалтійських – фінською, естонською, латинською, німецькою мовами; на Волині – чеською (для чеських колоністів); на Кавказі – вірменською, осетинською, грузинською, новою сирохалдейською, абхазською й деколи російською; в Криму, Сибірі й східних володіннях Росії – татарською, чуваською, киргизською, черемиською, мордовською, зирянською, монгольською, китайською, японською, правдоподібно також остяцькосамойдською; в Північній Америці – ескімоською, індійською, англійською» [6, с. 314-315].

«Положення про Вище церковне управління» було стверджене постановою Собору РПЦ та Московським патріархом. При цьому було внесено деякі уточнення щодо автономії: «Автономія Української Церкви поширюється на місцеві церковні справи... і не поширюється на справи загально церковного значення», збереження «Православної Церкви на Україні... нерозривною частиною Православної Російської Церкви» тощо [7, арк. 39-40].

На наш погляд, відновлення української церковної автономії після двох з половиною століть її нищення, було актом важливим і прогресивним. Воно заклало канонічні основи для національної розбудови національної церкви.

Однак, не досягнувши соборного проголошення автокефалії й проведення корінних реформ національно-демократичного характеру, національно-церковний рух політизувався. Так, наприклад, у серпні 1918 р. члени церковного «Кирило-Мефодіївського братства» влилися до складу опозиційного гетьману П. Скоропадському Українського національного союзу. Там вони продовжили розробляти проекти церковних реформ [5, с. 130].

Водночас, як вже зазначалось, Міністерство ісповідань, та й гетьманський уряд, активно співпрацювали з регіональною владою, зокрема й на Поділлі. Так, наприклад, 17 серпня 1918 р. законом постановили «заснувати з 1 липня 1918 р. в місті Кам'янці-Подільському державний український університет в складі чотирьох факультетів, причому в 1918 р. відкрити в цьому університеті факультети історико-філологічний та фізико-математичний з двома відділами – математичним та природничо-історичним». Мовою викладання закон визначив українську з єдиним застереженням – «по проханню факультетів, з дозволу

міністра народної освіти, в окремих випадках можливо читання лекцій і російською мовою» [8, с. 216].

22 жовтня 1918 р. цей університет було урочисто відкрито. Окрім вищеназваних факультетів тут було започатковано діяльність й богословського факультету та відкрито відділення Кирило-Методіївського братства, яке діяло в Кам'янці-Подільському з лютого 1918 р., коли сюди переїхала з Києва Всеукраїнська Православна Церковна Рада після того, як столицю захопили більшовики. З діячів ВПЦР і було сформовано Кирило-Методіївське братство. Головою братства був обраний Василь Біднов. Його активними членами були, зокрема, Володимир Чехівський, протоієрей Василь Липківський (майбутній митрополит УАПЦ) та Євфимій Сіцінський. Братчики склали першу в Кам'янці українську парафію, провели велику роботу по формуванню перших парафій УАПЦ на Кам'янецьчині [2, с. 147].

Хоча богословський факультет запрацював з жовтня 1918 р., однак закон «Про заснування богословського факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету» був прийнятий тільки 20 листопада 1918 р. Цим законом було визначено у складі факультету 28 кафедр: Священне Писання Старого закону, Старозаконне богослов'є (3 кафедри); Священне Писання Нового закону, новозаконне богослов'є, євангельська історія (3 кафедри); історія стародавнього церковного письменства, християнська аскетика і містика (2 кафедри); історія стародавньої церкви, історія апостольського століття, церковно-історична географія з хронологією, джерелознавство, історіографія стародавньо-церковної історії (5 кафедр); порівнюєче богослов'є, історія західних церков, історія та розбір західних ісповідань (2 кафедри); філософія та психологія релігій й апологетика откровенних релігій (1 кафедра); догматичне богослов'є та історія догматів (1 кафедра); єврейська мова, біблійська археологія, біблійська географія з хронологією (2 кафедри); історія православного богослужіння (літургіка) – (1 кафедра); історія Російської церкви й джерелознавство та історіографія російської церковної історії (1 кафедра); історія Української Церкви і джерелознавство та історіографія української церковної історії (1 кафедра); історія проповіді (гомілетика) – (1 кафедра); біблійська історія та історія релігій Сходу (1 кафедра); церковна археологія та історія християнського мистецтва (1 кафедра); історія греко-східної

церкви (1 кафедра); історія розколу та сектантства та історія православної місії (1 кафедра); історія слов'янських церков (1 кафедра); Патрологія (1 кафедра); Церковне право (1 кафедра) [8, с. 217-218].

Необхідно також зазначити, що ідеї соборності і автокефалії все-таки, незважаючи на спротив значної частини духовенства, зокрема й подільського, звучали не тільки з уст прогресивних священнослужителів і представників освіти, культури, мистецтва, літератури, мовних інституцій, вчених, краєзнавців, засобів масової інформації, а й представників Гетьманату. Так, наприклад, у жовтні 1918 р. розпочала роботу третя сесія Всеукраїнського Церковного Собору. 14 листопада перед делегатами виступив міністр ісповідань О. Лотоцький, який виклав вимоги уряду щодо юрисдикції Української Православної Церкви. «Основна засада Української центральної влади, – наголосив промовець, – полягає в тому, що в самостійній державі має бути й самостійна церква. Ніякий уряд... не може погодитись на те, щоб осередок церковної влади перебував в іншій державі. Українська Церква має бути автокефальною під головуванням київського митрополита та в канонічному зв'язку з іншими самостійними Церквами. Автокефалія української Церкви – не лише церковна, а й національна необхідність. Це конечна потреба нашої Церкви, нашої держави, нашої нації...» [1, с. 128-129].

Як бачимо, ситуація, яка склалася 100 років тому, повторюється в дещо інших аспектах й сьогодні.

Висновки. Незважаючи на труднощі й проблеми, гетьманський період у житті православної Церкви був плідний і повчальний. Церква відновила соборноправність і виступила не як придатак державної структури, а як суспільна самодостатня і самобутня інституція. Діалог між Українською державою і православною Церквою не лише виявив больові точки у взаєминах, а й накреслив шляхи подолання їх у самій Церкві та можливості для оновлення її ролі в самостійній національній державі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Реєнт О. П. Українські визвольні змагання 1917-1921 років. – Київ: Вид-во «Арій», 2016. – 280 с.: іл. – (Таємниці історії).
2. Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба гетьманату Павла Скоропадського). – Київ: Либідь,

1997. – 372 с.

3. Смолінський В. І. Церква на Поділлі: від найдавніших часів до наших днів: Хроніка подій. Коментарі. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – 116 с.

4. Центральний державний архів вищих органів України. – Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 792. – 17 арк.

5. Ігнатуша О. М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.). – Запоріжжя: Поліграф, 2004. – 440 с.

6. Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості. – Київ; Тернопіль: Воля, 2000. – 426 с.

7. Російський державний історичний архів. – Ф. 1579. – Оп. 1. – Спр. 37. – 49 арк.

8. Яневський Д. Б. Проект «Україна», або Спроба Павла Скоропадського. – Харків: Фоліо, 2010. – 284 с.

Based on documentary, historical and archival materials, publications of periodicals, the article highlights the state and political course of Ukrainian State under power of Pavlo Skoropadsky, the Hetman, in religious sphere, its attempts to build canonic Ukrainian Orthodox Confession independent of Russian Orthodox Church and sharing of reformative church processes in Podillya region.

Key words: *Hetmanate, Ukraine, Podillya, Pavlo Skoropadsky, Orthodox, Ukrainian traditions of religious life, autonomy, sessions of All-Ukrainian Church Council.*

УДК 929-051Андро Д.:323.2/33(477)«1918»(09)

В. В. Галатир,
(м. Хмельницький)

В. Д. Коцюк,
(м. Хмельницький)

ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛИНСЬКОГО ГУБЕРНСЬКОГО СТАРОСТИ Д. АНДРО В КВІТНІ-ГРУДНІ 1918 РОКУ

Висвітлено діяльність губернского старости Волині – Д. Андро у період гетьманування П. Скоропадського.

Ключові слова: *Волинь, Д. Андро, губернский староста.*

Сучасний період розвитку України обумовлений потребою розробки оптимальної моделі взаємодії політичного керівництва та державного управління. Впровадження ефективної державної політики не можливе без урахування особливостей регіонів та їх історичних традицій. Останнім часом з'явилась необхідність поглибленого вивчення історії українського державотворення доби Української революції 1917-1921 років. Значну увагу дослідників у цьому контексті привертає Українська Держава гетьмана П. Скоропадського та його система влади.

В історіографічному плані дана проблема не була достатньо висвітлена в історичній літературі. Фрагментарні відомості подають у своїх дослідженнях Д. Дорошенко [1]. Сучасні українські історики – Т. Козинець [2], І. Ярмошик [3] значно розширили джерельну базу дослідження, проте їхні праці не передбачають цілісного висвітлення проблеми діяльності Д. Андрю у період гетьманату П. Скоропадського.

На початку травня 1918 р. губернські комісари, які очолювали губернії за доби УНР, законом від 18 травня 1918 р. були перейменовані в губернських старост [4]. У Правобережній Україні виконувати владні функції найперше доручили Волинському губернському старості. На початку травня Волинський губернський комісар С. Куриленко передав справи прибулому з Києва представнику на посаду губернського старости. Відтак Волинським губернським старостою 4 травня 1918 р. призначили Д. Андрю. Народився він 1870 р. в м. Санкт-Петербург. Після початку французької інтервенції на Півдні Росії стверджував, що є нащадком графа А. Ланжерона. Закінчив Пажеський корпус, перебував на військовій службі (офіцер лейб-гвардії Козачого полку). З 1897 р. пішов у відставку. Був Рівненським повітовим предводителем дворянства, головою повітового відділення октябристів (1905-1906 рр.). 15 квітня 1906 р. був обраний депутатом Державної Думи I скликання Російської імперії від Волинської губернії. У роки Першої світової війни займався державними поставками хліба. Був учасником з'їзду «хліборобів» 1918 р., був головою Рівненського повітового земського зібрання, головою Волинського губернського продовольчого комітету. Отже, він знав проблеми регіону [5]. Помічником Волинського губернського старости призначили О. Зарембського, колишнього члена Луцької повітової земської управи та Луцької повітової комісії з

землевпорядкування [6].

Уже 14 травня 1918 р. Волинський губернський староста Д. Андро направив до повітових та волосних управлінь повідомлення про те, щоб розграбоване майно та розділені між селянами землі були повернуті власникам. За порушення цього наказу винні мали каратися штрафом до 3 тис. карб. або ув'язненням на строк до 3 місяців, а за наявності повторного порушення – ув'язненням до 4 років. Як чільний посадовець губернії, Д. Андро головував у

губернському правлінні, багатьох губернських комісіях та комітетах. Він був активним старостою, стараним виконавцем урядових розпоряджень. Його високі ділові якості оцінив Д. Дорошенко, підкресливши, що староста до кінця залишився вірним гетьманському уряду [7]. Д. Андро часто їздив губернією, вникав у місцеві справи, вважаючи, що особисті бесіди, розпорядження і вказівки на місцях необхідні для налагодження справ [8]. Для цього він просив міністерство шляхів виділити йому вагон для службового користування та автомобіль. У вагоні йому відмовили, проте автомобіль «Паккард» – надали [9].

Оперативність призначення на найвищу адміністративну посаду в губернії сприяла й швидкому становленню інших органів влади. 14 травня були затверджені на своїх посадах 4 повітові старости та помічник [10]. До інформаційного відділу департаменту Державної варті МВС від 7 липня 1918 р. надійшла доповідь, у якій характеризувалась ситуація в губернії і вказувалось, що в деяких місцях не визнається чинна влада переважно посадовими особами, які були обрані на добре оплачувані посади і яких потрібно звільнити, у зв'язку з приходом нової влади. Повітові старости, завдяки енергійним діям та умілому підборі людей губернським старостою Д. Андро, в більшості випадків були «на висоті» та перебували на «своєму місці». В

доповідній губернського очільника варті також зазначалося, що у губернського старости недостатньо коштів для посилення Державної варті і прискорення встановлення влади [11]. Волинський губернський староста з розумінням поставився до складного матеріального становища колишніх працівників управлінь. Так, 21 червня він видав наказ, в якому говорилось, що 34 канцелярські урядовці губернського управління, котрі, згідно наказу колишнього губернського комісара, мали бути звільнені з 1 травня 1918 р. у зв'язку зі зменшенням роботи в управлінні, вважалися звільненими з 1 липня 1918 р. Їм видали, як допомогу, заробітню плату за травень та червень 1918 р. [12].

У Волинській губернії траплялись випадки конфіскації чиновниками як для особистих потреб, так і для потреб управлінь майна, залишеного військовими частинами, руйнації та розкрадання будівель. Губернський староста Д. Андро закликав припинити подібне свавілля [13].

8 червня 1918 р. Д. Андро видав наказ колишнім власникам аптек негайно відновити роботу установ у регіоні, що були закриті через військові дії, в іншому випадку права на них переходили до нових претендентів [14].

Ще одна проблема підлягала вирішенню губернським старостою. У зверненнях до уряду Д. Андро висловлював стурбованість анархією, яка панувала в прикордонних Пінському і Мозирському повітах, а оскільки він не мав офіційних відомостей про їх належність, то не вважав себе уповноваженим вживати необхідних заходів з наведення порядку [15]. 12 серпня Волинського губернського старосту повідомили, що ці повіти будуть об'єднані в окрему Поліську округу. 14 серпня це рішення ухвалила Рада Міністрів [16]. Центром округи спочатку визнали Річицю. Згодом, відповідно до розпорядження міністра внутрішніх справ від 20 липня 1918 р., адміністративний центр перенесли до Мозиря [17].

Боровся Д. Андро проти свавілля місцевого населення. В обов'язковій постанові від 15 травня староста розпорядився, що особи, винні в самовільному випасанні худоби на чужих землях, а також у самовільній вирубці лісів, підлягають арешту до 3 місяців або грошовому штрафу у 3 тис. карб. [18]. За здійснення цих правопорушень групою мешканців передбачалося покарання у вигляді чотирирічного перебування в арештантських ротах.

Д. Андро звертався до Луцького повітового старости з проханням вжити заходів до селян, які знищували ліси в Бережницькому лісництві та на сінокосах випасали корів [19]. Селяни с. Дмитрівки Кременецького повіту також знищували посіви [20].

Напружену суспільно-політичну ситуацію в країні мала стабілізувати реквизиція в населення наявної зброї, якою воно оволоділо за роки війни і революції. Зброєю здавати не поспішали, тому іноземні війська здійснювали постійні рейди, щоб примусово її вилучити. Після розпоряджень про її здачу представники влади, державна варта, австро-німецькі солдати складали план обшуку дворів населених пунктів та вилучали зброю й апарати самогонаріння. Проте частина незнайденої зброї залишалась в населення [21].

Дії влади сусідніх губерній в цьому напрямку мали би бути згуртовані. Так, Д. Андро 25 травня повідомляв МВС, що Старокостянтинівський повітовий староста, намагаючись роззброїти населення повіту, потрапив під обстріл селян сусіднього Проскурівського повіту Подільської губернії. Тому просив Подільського губстаросту вжити відповідні заходи [22]. Д. Андро 14 червня повідомляв МВС, що селяни Володимир-Волинського та Луцького повітів відмовлялися здавати зброю [23]. Дубенський повітовий староста – що спроба обеззброїти с. Дермань і с. Кунин закінчилась збройним протистоянням [24].

Губернський староста в доповідній записці нарікав на труднощі придушення революційних виступів [25]. Звітуючи про події, що стались, перед МВС, зазначав, що 24 липня в Рівненському повіті відбулось повстання селян, було вбито 2 вартових. 26 липня виникло організоване повстання селян в Авратинській та Базалійській волостях Старокостянтинівського повіту [26], були вбиті начальник повітової державної варти та начальник дільничної варти, частина загону знищена, а частина розігнана. Селяни Авратина, Гальчинець, Ожигова, Янівки, Свинної, озброєні рушницями і кулеметами, виступили проти влади, іноземне командування кинуло проти повстанців регулярні війська, які жорстоко з ними розправилися [27]. Він повідомляв про виступи проти державної варти в м. Базар, м. Старокостянтинів та селах Рівненського повіту [28].

Д. Андро повідомив С. Кисельова 1 червня про підготовку повстання в Літинському повіті, приблизно вказав дату повстання

та організаторів [29]. Неодноразово місцеві органи влади надсилали телеграми до начальників повітових Державних варт уважно стежити за настроями селян [30], звертались до губернських старост за дозволом та розмірами контрибуції, які накладалися після придушення повстань, оскільки, за повідомленнями, вони були завищені [31].

Волинський губстароста в жовтні попередив повітових старост, що, за його відомостями, представники влади на місцях для придушення виступів цілих сіл і окремих осіб накладають контрибуції, до того ж у різних повітах за ті самі порушення суми занадто різні. У деяких повітах вони за суворістю не відповідали скоєним злочинам, супроводжувались вилученням продовольства, підпалами садиб. Надалі він заборонив старостам самостійно накладати контрибуції, а з'ясовувати їх розміри телеграмами [32].

Становище гетьмана та його система місцевих органів державної влади суттєво похитнулося в середині листопада 1918 р. На Волині у листопаді губернський староста утворив «Волинський військовий відділ» добровольців [33].

Д. Андро попередив населення, що в прикордонних повітах відбуваються погроми залізничних станцій, крадіжки, з 6 листопада оголосив у губернії надзвичайний стан, будь-які виступи обіцяв зупинити військовою силою, закликав населення губернії об'єднатися для підтримки та допомоги адміністрації [34]. 13 листопада Волинський губернський староста повідомив департамент Державної варти про складну ситуацію на кордоні Старокостянтинівського повіту, Волочиська, Білоозерки. Там населення, заволодівши покинутою австрійськими військами зброєю, грабувало односельчан. Через кордон поверталися озброєні полонені, у Дубенському повіті їх намагалися роззброїти [35].

Також було змінено назву вищої адміністративної посади. Ще 9 листопада Д. Андро під оголошенням для населення підписується як губернський староста, а уже 18 листопада – як головноначальствуючий Волинської губернії, а з 23 листопада – і Бердичівського повіту [36]. 18 листопада для стабілізації суспільної ситуації заборонив на вулицях, площах і в закритих приміщеннях збиратися більше 6 особам. Театри, кінотеатри, цирки, ресторани мали зачинятись до 22 години. Порушники підлягали арешту до 3 місяців та штрафу до 3 тис. карб. Мешканцям Житомира

заборонялося виходити з дому із 22 до 7 години [37]. У містах запроваджувався «комендантський час».

15 листопада Волинський губернський староста доповів в департамент Державної варти, що в Житомирі становище надзвичайно напружене, прогножуючи найближчим часом повний розпад владних інституцій [38]. Намагаючись врятувати ситуацію у зв'язку з наступом більшовицьких військ, він наказав Овруцькому гарнізону розібрати залізничні рейки [39].

24 листопада, за словами директора департаменту Державної варти, головнокомандувач української північної армії Д. Андро міцно закріпився в Коростені і планував просуватися на Сарни. Подальше пересування старости на Козятин та Конотоп із Бахмача затрималося через заборону німцями перевозити ешелони. 25 листопада в телеграмі до МВС губернський староста повідомив, що в Бердичеві спокійно, у Сарнинському напрямку загін генерала Кисліцина відновив порядок і адміністративну владу, в Рівному з відновленням влади налагодився зв'язок з Луцьком, Кременцем і Острогом. 26 листопада Д. Андро, телефонуючи з місця, повідомляв, що у різних місцях губернії поступово відновлюється порядок, сподівався, що надалі справи будуть покращуватися, труднощі будуть подолані. Проте, уже 27 листопада він заявив, що німецьке командування оголосило про свій нейтралітет. Цілий день противники відтісняли загони старости зі сторони Бердичева, становище у Житомирі було загрозливе [40].

Не маючи змоги втриматись у Житомирі, Д. Андро пробивався до Кисва, зберігши гармати і броневики. Преса звинувачувала його у організації добровольчих дружин, що вели військові дії «за Андро» [41]. В ніч на 27 листопада гетьманська влада залишила Житомир. Губернським комісаром призначили С. Куриленка [42].

Таким чином, процес становлення а тим більше функціонування найвищої адміністративної посади в губернії у період Гетьманату П. Скоропадського був важким та проблематичним. На посаді Волинського губернського старости Д. Андро перебував незмінно. Його діяльність була досить жвавою, він намагався вжити відповідних заходів для стабілізації ситуації в губернії, видавав розпорядження, об'яви і т. д., проте ефективних зрушень у державотворчому процесі так і не вдалося здійснити.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дорошенко Д. І. Історія України. 1917-1923. В 2 т.: документально-наукове видання / [Упоряд. К. Ю. Галушко]. – К. : Темпора, 2002. – Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 року. – 352 с.
2. Козинець І. Ю. Державотворчі процеси на Волині в добу Гетьманату П. Скоропадського [Текст]: дис. канд. іст. наук.: 07.00.01; Київський нац. лінгв. ун-т. – Київ, 2009. – С. 86.
3. Ярмошик І. І. Місцеві органи влади Волинської губернії в період Гетьманату Павла Скоропадського (травень-грудень 1918 року) // Український консерватизм і гетьманський рух : історія, ідеологія, політика. Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія : Історія, економіка, філософія. – Вип. 11-12 / [гол. ред. Ю. І. Терещенко]. – К.: Вид. Центр КНЛУ, 2006. – С. 88 – 96.
4. Закон про переіменування Губерніальних і Повітових Комісарів і їх помішників // Державний вісник. – 1918. – № 10. – 5 червня. – С. 3.
5. Розпорядженням Гетьмана України // Волинь. – 1918. – 5 травня. – С. 3.; Засідання губерньського продовольчого комітету // Волинь. – 1918. – 11 квітня. – С. 2.
6. Олуйко В. М. Історія влади. – Хмельницький : Приватна друкарня ФОП Сторожук О. В., 2012. – С. 138.
7. Дорошенко Д. І. Історія України 1917-1923 рр.: [у 2 т.] / [упоряд. К. Ю. Галушко]. – К. : Темпора, 2002. – Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 року. – 2002. – С. 291.
8. Державний архів Житомирської області, ф. Р-1644, оп. 1, спр. 22, арк. 1.
9. Там само, арк. 14, 6.
10. Виписки з наказів Міністра Внутрішніх справ Української Держави // Вісник Волинського губерніяльного старости (Житомир). – 1918. – Ч. 18. – 22 червня. – С. 1.
11. ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 1, спр. 73, арк. 10.
12. Копії наказів Волинського Губерніяльного Старости // Вісник Волинського губерніяльного старости. – 1918. – Ч. 24. – 9 липня. – С. 3.
13. Державний архів Житомирської області, ф. Р-1644, оп. 1, спр. 5, арк. 129.
14. Вісник Волинського губерніяльного старости. – 1918. –

22 червня. – ч. 18. – С. 2.

15. Державний архів Житомирської області, ф. Р-1644, оп. 1, спр. 25, арк. 11.

16. Постанова Ради Міністрів про прилучення до певних Українських губерній повітів Могилівської, Курської і Воронізької губерній, які нині прилучені до Української Держави // Державний вістник. – 1918. – № 43. – 3 вересня. – С. 2.

17. Державний архів Житомирської області, ф. Р-1644, оп. 1, спр. 25, арк. 48, 51.

18. Дем'янюк О. Й. Військово-політичні аспекти розвитку Волинської губернії у 1914-1921 роках. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2011. – С. 196.

19. Державний архів Житомирської області, ф. Р-1644, оп. 1, спр. 32, арк. 74.

20. Там само, спр. 16, арк. 1, 1а.

21. Державний архів Київської області, ф. Р-2797, оп. 1, спр. 2, арк. 170 зв.

22. ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 1, спр. 5, арк. 9.

23. Там само, арк. 37-38.

24. Державний архів Житомирської області, ф. Р-1585, оп. 1, спр. 64, арк. 158.

25. ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 1, спр. 9, арк. 2.

26. Галатир В. Селянські повстання в Правобережній Україні за Гетьманату П. Скоропадського // Науковий вісник «Меджибіж»: Матеріали Четвертої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» / [під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін.]. – Меджибіж – Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2011. – Ч. 1. – С. 290.

27. ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 1, спр. 73, арк. 20.

28. Там само, спр. 95, арк. 119.

29. Там само, ф. 628, оп. 1, спр. 13, арк. 176.

30. Там само, ф. 1216, оп. 1, спр. 24 а, арк. 4.

31. Державний архів Житомирської області, ф. Р-1644, оп. 1, спр. 4, арк. 222.

32. Державний архів Житомирської області, ф. Р-1644, оп. 1, спр. 4, арк. 222-222 зв.

33. Державний архів Хмельницької області, ф. Р-270, оп. 1, спр. 4, арк. 15.

34. К населению Волинской губернии // Вісник Волинського губерніяльного старости. – 1918. – Ч. 74. – 10 листопада. – С. 1.

35. ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 1, спр. 73, арк. 108.

36. Копия приказа Волинского Губернского старосты // Вісник Волинського губерніяльного старости. – 1918. – Ч. 81. – 24 листопада. – С. 3.

37. Объявление // Вісник Волинського губерніяльного старости. – 1918. – Ч. 78. – 19 листопада. – С. 1; Діяльність місцевих органів державної влади на Правобережжі у добу Гетьманату Павла Скоропадського [Текст]: зб. док., матеріалів та світлин / Держ. архів Хмельниц. обл., Хмельниц. обл. громад. орг. архівістів та дослідників Поділля «Поклик віків»; [упоряд: Галатир В. В., Олійник Ю. В., Павлунішена Т. Д. ; редкол.: Лозовий В. С. (наук. ред.) та ін.]. – Хмельницький : Мельник А. А., 2014. – С. 276.

38. ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 1, спр. 73, арк. 154.

39. Там само, спр. 95, арк. 260.

40. Там само, спр. 73, арк. 125. Там само, арк. 139-139 зв., 152. Там само, арк. 129.

41. ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 1, спр. 73, арк. 152-163; Дорошенко Д. І. Історія України 1917-1923 рр. : [у 2 т.] / [упоряд. К. Ю. Галушко]. – К. : Темпора, 2002. – Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 року. – 2002. – С. 291; Ірод // Громадянин (Житомир). – 1918. – 24 грудня. – С. 2.

42. У Волинському Національному Союзі // Свободная Волинь (Житомир). – 1918. – 7 грудня. – С. 3.

The activity of provincial headman of Volyn region - D. Andro during the period of hetman P. Skoropadskyi has been cleared out.

Key Words: *Volyn region, D. Andro, provincial headman.*

УДК 323.272-029:9(477)«1917/1921»

Л. О. Григоренко,
(м. Київ)

АКТ ЗЛУКИ УНР І ЗУНР 22 СІЧНЯ 1919 РОКУ – ВИЗНАЧНИЙ ІСТОРИКО-ЮРИДИЧНИЙ АКТ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РОКІВ

В статті в стислій формі зроблено спробу простежити найбільш

характерні дані тяглості історичного процесу до ідеї консолідації українського народу в єдину державу. Основна увага акцентується на вікопомних подіях Української революції 1917-1921 років і початку 1990-х років, що були в епіцентрі державного і суспільно-політичного життя України.

Ключові слова: *Українська революція, Центральна Рада, Українська Народна Республіка, Західноукраїнська Народна Республіка, Гетьманат, Директорія, незалежність, соборність, Акт Злуки, свято.*

Упродовж IX – початку XIII століть на політичній мапі Європи існувала відома в усьому світі українська держава Київська Русь. У середині XIII століття поступальному розвитку Київської Русі непоправного удару завдали монголо-татари. Вони зруйнували державу, її господарство, матеріальну й духовну культуру. І все ж державницькі традиції давньоруського народу продовжували жити, оскільки на їх основі утворилася Галицько-Волинська держава, безпосередня спадкоємиця Київської Русі.

В роки Української національної революції середини XVII століття гетьман Богдан Хмельницький в лютому 1649 року сформулював положення про соборність Української держави [1, с. 203-206]. Трохи згодом, уже з весни 1649 року, збереглися відомості про те, що Богдан Хмельницький розглядає козацьку Україну як спадкоємицю Київської Русі та воліє створення Української козацької держави по тих кордонах, «як володіли благочестиві великі князі» [2, с. 169]. Таким чином упродовж першої половини 1649 року вперше в історії української суспільно-політичної думки було сформульовано національну державну ідею, що стала визначальною у визвольних змаганнях народу протягом наступних десятиліть і століть. Вона передбачала створення незалежної Української держави в етнічних межах України.

Піонерами національного відродження в першій половині XIX століття на західноукраїнських землях, що перебували в складі Австро-Угорської імперії, були вихованці Львівської духовної семінарії, члени гуртка «Руська трійця» (1833-1837) М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький. У 1837 році вони видали альманах «Русалка Дністрова». Головною тут була ідея єдності західноукраїнських земель з усією Україною. Однак з тисячного накладу до читачів дійшли лише 200 примірників, решту було

конфісковано владою, щоб не допустити в краї поширення національної ідеї. При цьому начальник поліції Львова зазначив: «...ці божевільні тут хочуть відродити давно мертвий і похований русинський народ».

Революційна хвиля 1848-1849 років не оминула і Австрійську імперію. 2 травня 1848 року в Галичині було створено українське національно-політичне представництво – Головну руську раду. Раду, яка складалася з передових представників українського громадянства – вищого освіченого духовенства, світської інтелігенції, національної буржуазії, очолив єпископ Григорій Яхимович, а його заступниками стали львівський крилошанин капітули Михайло Куземський та правник Іван Борискевич. До її складу увійшов провідник закарпатських українців Адольф Добрянський. У Маніфесті до народу від 15 травня 1848 року, повідомляючи про своє утворення, Рада проголосила ідею національної єдності галицьких та наддніпрянських українців. Водночас декларувалась самостійність та окремішність українського народу від польського та великоросійського. У процесі розвитку національно-демократичної революції 1848 року в Галичині була вперше сформульована соборницька державна ідея. Її автором став сільський священик (парох) з університетською освітою Василь Подолинський. У 1848 році він написав брошуру «Голос перестороги», де на противагу пануючій на той час в українському русі панславистській ідеї об'єднання усіх слов'янських народів в єдиній федерації, відстоював необхідність побудови соборної суверенної української держави.

Перша світова війна з особливою наполегливістю поставила на порядок денний національне питання. Гасла свободи народів та права на самовизначення використовували обидві воюючі сторони. У 1917 році впала Російська імперія. У 1918 році розпалась Австро-Угорщина. Українська революція 1917-1921 років стала безпосереднім наслідком Першої світової війни, яка суттєво зблизила західні й східноукраїнські землі. У революційному вогні народилися національні демократичні держави: Українська Народна Республіка та Західноукраїнська Народна Республіка. На порядку денному постало питання великого історичного значення про утворення соборної України шляхом їх об'єднання. Це сталося 22 січня 1919 року.

Рівно за рік до того, 22 січня у Києві дослівно «під грім гармат»

Українська Центральна Рада проголосила під тиском зовнішніх обставин незалежність і суверенність Української Народної Республіки. Четвертим Універсалом УЦР проголосила УНР «самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу» [3, с. 112] і виклала власну зовнішньополітичну доктрину, спрямовану на побудову добросусідських відносин зі своїми сусідами, а також з Туреччиною. Джерелом влади проголошувався народ України. Проголошення України самостійною державою давало змогу підписати на юридично оформленій підставі договір із країнами Четверного союзу, що означало б початок нового етапу національно-визвольної боротьби за утвердження української державності.

Але в лиху годину відродилася тоді Українська держава. Уже через кілька днів більшовицькі банди Муравйова почали ураганний обстріл Києва з важкої артилерії. Вогонь вели по найвищих і найкращих будівлях. Майже тиждень Київ у нерівному бою захищав молоду Українську державу. То був страшний і чорний тиждень. «Божевільна сила більшовицької анархії, – писала в ті дні газета «Нова Рада», – захопила серце України і погрожувала потопити його в брудних і каламутних водах. Сім день билосся це серце в страшній пароксизмі. Сім днів велике місто лишалося без хліба, без води, без світла, без газет. То більшовицькі банди «визволяли» Київ, а з ним і всю Україну від «буржуазної» Центральної Ради» [4, с. 12].

На західноукраїнських землях постала Західноукраїнська Народна Республіка. Назву й територіальні межі новоствореної держави уточнив «Тимчасовий Основний Закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії», ухвалений 13 листопада 1918 року. Відразу після народження ЗУНР опинилася у стані війни з польськими збройними формуваннями. Польща претендувала на захоплення основної частини західноукраїнських земель – Східної Галичини. Претензії обґрунтовувалися історичними причинами: до втрати державності у XVIII столітті Галичина перебувала у складі Польського королівства. Одночасно свої претензії на Буковину висунула Румунія. Ставало зрозумілим, що без допомоги з боку Великої України ЗУНР не вистійть у боротьбі з ворогами.

У Києві Директорія, що прийшла на зміну гетьманській владі,

була також у важкому становищі. Їй протистояли ворожі сили по всьому периметру кордонів: на заході – війська Ю. Пілсудського, на півночі і північному сході – армії Л. Троцького, на південному сході – Добровольча армія А. Денікіна. У Чорне море увійшов флот Антанти і почав висаджувати війська від Одеси до Новоросійська.

В таких складних умовах тогочасні керманічі УНР і ЗУНР добре усвідомлювали, що для боротьби за свої національні інтереси Україні була вкрай важливою територіальна єдність. Досягнення державного об'єднання з обох сторін розглядалося, по-перше, як втілення в життя вікового прагнення українського народу до державної єдності, а по-друге, як засіб об'єднати сили в боротьбі проти зовнішніх ворогів. Переговори про об'єднання провадилися швидко і конструктивно. 3 січня 1919 року законодавчий орган ЗУНР Українська Національна Рада затвердила «передвступний договір про злуку» і доручила урядові негайно розпочати переговори з урядом УНР про «сфіналізування» справи. Зокрема, в ухвалі Національної Ради зазначалося: «Українська Національна Рада виконуючи право самовизначення українського народу, проголошує торжественно з'єднання... ЗУНР і УНР в одну одноцілну суверенну Народну Республіку». У перші дні січня по всій Галичині проводилися святкові маніфестації на честь злуки з Великою Україною. Вулиці міст були прикрашені синьо-жовтими прапорами, зображеннями тризубів і галицьких левів, портретами М. Грушевського і С. Петлюри.

17 січня 1919 року галицька делегація, очолювана Л. Бачинським і С. Витвицьким, прибула до Києва на урочистий Акт Злуки, присвячений першій річниці проголошення самостійності Наддніпрянської України. Церемонія розпочалася на Софійському майдані о 12-й годині дня. Її розпочав міністр закордонних справ ЗУНР Л. Цегельський, який зачитав грамоту-ухвалу Української Національної Ради ЗУНР від 3 січня 1919 року і передав її голові Директорії В. Винниченку. Член-секретар Директорії Ф. Швець оприлюднив Універсал Директорії Української Народної Республіки: «Однині во єдино зливаються століттями одірвані одна від одної частини єдиної України – Західно-Українська Народня Республіка (Галичина, Буковина і Угорська Україна) і Наддніпрянська Велика Україна.

Здійснились віковічні мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України.

Однині є єдина незалежна Українська Народня Республіка» [5, с. 295].

Наступного дня, 23 січня, розпочався Трудовий конгрес України, який мав виконувати функцію всеукраїнського парламенту. Акт Злуки був затверджений вищим законодавчим органом України. На основі Закону «Про форму влади в Україні» Західноукраїнська Народна Республіка отримала назву «Західна область Української Народної Республіки» (ЗО УНР).

День 22 січня 1919 року є одним із найпрекрасніших моментів нашої непростой, часто трагічної історії, назавжди залишиться у пам'яті українського народу як свято Соборності України. Про перше свято соборності зберігся магнітофонний запис спогадів Івана Огієнка, який тоді був міністром народної освіти УНР. «Вся Софіївська площа усипана людьми... Усе йде. Увесь Київ повен.

До комісії, яка мала прикрашати площу, я призначив артиста Миколу Садовського. Хто поїде на блискучому білому коні? Садовський убрався в одержу гетьмана і їде на історичне свято.

Три дні дзвонила вся Україна. Середу 22-го я, як міністр освіти, оголосив вільним від занять. Учнів – безконечне число. Народу – безконечне число. Цієї радісної події, хто бачив, ніколи не забуде. Я її ніколи не забуду до могили.

На другий день – величуца подія: в четвер зібрався перший український парламент...

Зібралися в оперному театрі в Києві. Театр величезний. Все рішуче набито. Певна частина відгороджена виключно для послів. Решта переповнена народом. І там, де треба було сидіти вдвох, сиділо п'ятеро. На п'яту годину призначені перші збори українського парламенту. На повістці дня затвердження Соборності України, прийняття Галичини, й узагалі всієї Західної України, прийняття вже парламентарне, повне, в склад української держави...

Зібралась українська земля, щоб сказати: українська держава єсть, українська держава незалежна і соборна.

Від другої години йдуть наради партій. Постановили: прийняття Галичини в склад України зробити без дебатів, без дискусій, без розмов.

Розпочав засідання відомий Вітек. Коротка промова. Сильна промова. Закликав весь парламент прийняти Соборність України. По його короткому слову Вітвіцький прочитав постанову ЗУНР,

Постанову Галицької Національної Ради. Професор Злотчанський прочитав п'ятий універсал, над яким і я трудився. Все це коротко. Після цього Вітек постановив – голосувати через вставання. «Хто за те, що Україна єсть вільна і соборна. Прошу встати». Вся зала встала. Цікаво: повставала вся публіка. Яка б де не була. Всі встали. Оплески без кінця...

Хто був на тих зборах, виніс враження безконечне: українська держава затверджена українським народом. Зроблено вибору парламенту і парламент затвердив» [6, с. 8].

Акт Злуки був глибоко детермінований історично й спирався на споконвічну мрію українського народу про незалежну, соборну національну державу. Він став могутнім виявом волі українців до етнічної й територіальної консолідації, свідченням їх самовизначення, становленням політичної нації. Уперше за 600 років ідея соборності українських земель набула державного статусу й стала реальним кроком до об'єднання всіх українських земель, що вплинуло на подальші національно-політичні процеси в Україні. Акт Злуки об'єднав все українство навколо держави. На жаль, спроба возз'єднання двох українських народних республік в єдину соборну державу, як через складне воєнне та міжнародне становище, так і через значні суперечності між урядами ЗУНР та УНР щодо внутрішньої та зовнішньої політики була приречена залишитися лише декларацією. З сучасної точки зору важко сказати, наскільки проголошена в 1919 році соборність була дійсністю, виразом справжньої, а не теоретичної єдності обох частин України, а наскільки – гаслом, навколо якого ще слід було створити українську націю. Однак із впевненістю можна стверджувати, що вона стала підставою для майбутнього об'єднання і націєтворення, сприяла згуртуванню українців у боях проти спільного ворога – проти червоної московсько-більшовицької чуми.

Вперше урочисте відзначення на офіційному рівні Дня Соборності відбулося лише 22 січня 1939 року у Карпатській Україні (м. Хуст), де пройшла маніфестація за участю майже 30 тисяч місцевого населення, яке з'їхалось до столиці Карпатської України з усіх куточків краю [7, с. 114].

В сучасній Україні перше публічне відзначення Дня Соборності відбулося 21 січня 1990 року. На рубежі 1980-1990-х років бурхливі зміни в радянському суспільстві сприяли

відродженню національно-визвольних процесів. Суспільно-політичний рух, що відбувався в Україні в зазначений період, мав одночасно демократичний і національно-визвольний характер. Темп політичного життя в Україні різко прискорився з осені 1989 року, коли організаційно оформився Народний Рух України, якому доля відвела роль найпотужнішої масової громадської організації, що об'єднала кращі національно-демократичні сили суспільства і кинула виклик панівній ролі Компартії України в державному та суспільно-політичному житті країни [8, с. 4]. Саме НРУ найактивніше за всіх інших представників неформальних громадських організацій Демократичного блоку України виступав за відновлення вшанування на належному рівні Акта Злуки від 22 січня 1919 року. 13 січня 1990 року Велика Рада РУХу відбула свою третю (спеціальну) сесію, присвячену дню Соборності України. В роботі сесії взяли участь науковці суспільствознавчих інститутів Академії наук Української РСР. Беручи до уваги зміст виголошених науковцями доповідей та виступи учасників дискусій; визнаючи Акт Злуки УНР та ЗУНР, здійснений 22 січня 1919 року, як історико-юридичний факт у розвитку української державності; визнаючи проголошення 22 січня 1919 року з'єднання століттями відірваних одна від одної частин єдиної країни (Галичини, Буковини й Закарпатської України – з одного боку, та Великої Наддніпрянської України – з другого) – актом здійснення віковичних мрій українського народу; розглядаючи Акт Злуки 22 січня 1919 року як маніфестацію єдності і нероздільності українського народу та його прагнення жити в єдиній національній державі; визнаючи гостру актуальність ідеї єдності та консолідації українського народу, його духовної соборності на сучасному етапі духовного будівництва та суспільного розвитку третя сесія Великої Ради РУХу ухвалила: «1. День 22 січня вважати Днем Соборності України – єдності її народу та держави і всіх українських земель. 2. Звернутися до республіканських органів влади з пропозицією стосовно визнання дати 22 січня Днем Соборності України з занесенням цієї дати до календаря. 3. З метою пропаганди ідеї єдності народу України та української держави організаціям РУХу щороку 22 січня проводити масові заходи (збори, мітинги) на відзначення дня Соборності України» [9, арк. 3]. Особливе враження і величезний резонанс справили на громадськість організований Народним Рухом України «живий

ланцюг злуки» по маршруту Київ-Житомир-Рівне-Тернопіль-Львів-Івано-Франківськ, присвячений 71-й річниці Акту Злуки УНР і ЗУНР. Організація «живого ланцюга» зустріла різку опозицію влади. Однак керівники УСРР і влада на місцях, аби не загострювати ситуацію, не наважилися на вжиття будь-яких силових методів [10, арк. 1-2]. За інформацією Міністерства внутрішніх справ УСРР для ЦК Компартії України, у цій акції взяло участь близько 450 тисяч осіб (згідно з рухівськими даними, близько одного мільйона осіб). Для доставки учасників по маршруту використано близько 840 автобусів, виділених екскурсійними бюро та підприємствами, а також 23000 одиниць приватного автотранспорту. Для забезпечення порядку задіяно 8000 працівників органів внутрішніх справ, понад 3000 членів ДНД.

Крім цього на території Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Рівненської, Житомирської, Волинської областей та міста Києва на відзначення 71-ї річниці проголошення Акту Злуки було проведено 30 мітингів, у яких взяло участь близько 95 тисяч осіб (ці дані також применшені щонайменше вдвічі). Основний зміст виступів зводився до увічнення дати з'єднання УНР і ЗУНР та до закликів активно боротися за незалежну самостійну Українську державу.

Велелюдним був мітинг на майдані перед Софійським собором, який вів Дмитро Павличко. На ньому виступили голова Народного Руху України Іван Драч, керівник секретаріату НРУ Михайло Горинь, народні депутати СРСР Володимир Яворівський, Сергій Конєв, Микола Куценко, письменники Борис Тимошенко, Олесь Гончар, Юрій Мушкетик, Павло Мовчан, всього понад 30 осіб. Серед учасників мітингу були представники Івано-Франківщини, Львівщини, Полтавщини, Харківщини, Донеччини... На майдані майоріло 550 жовто-блакитних, червоно-чорних та малинових прапорів, люди тримали портрети гетьманів Івана Мазепи і Петра Сагайдачного, першого президента УНР Михайла Грушевського, одного з керівників Директорії УНР Володимира Винниченка. Тут розповсюджувалися самвидавні газети «Досвітні вогні», «Голос», латвійська «Атмода».

Крім вказаних заходів, зазначається в інформації МВС, у низці міст і населених пунктів Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Донецької, Закарпатської, Запорізької, Житомирської, Кримської, Полтавської, Харківської, Херсонської,

Чернігівської та Чернівецької областей відбулися ще 15 мітингів та інших масових акцій, в яких взяло участь близько 133000 осіб, на яких також обговорювався Акт Злуки 22 січня 1919 року, питання демократизації суспільства, підтримки української мови [11, арк. 2-4].

Зрозуміло, що такі широкомасштабні акції не могли не сколихнути приспану комуністичними балачками країну і привести її до незалежності.

Лише через десять років після січневої ухвали Великої Ради РУХу про відзначення святкування на державному рівні Дня Соборності України 21 січня 1999 року з'явився Указ Президента України Л. Кучми. В ньому зазначалося: «Враховуючи велике політичне та історичне значення об'єднання Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки для утворення єдиної (соборної) української держави, постановляю: Установити День соборності України, який відзначати щорічно 22 січня – у день проголошення в 1919 році Акта злуки» [12, с. 2]. І хоча були спроби певних політичних сил завуалювати цю знаменну подію, Президент України П. Порошенко відновив офіційне відзначення свята «Дня Соборності» [13, с. 3].

Історичне значення Акта Злуки полягає в тому, що століттями розчленований український народ вирвався з неволі й возз'єднався в єдиній Українській державі. Акт Соборності надав завершеної форми самостійній українській державі, сприяв подоланню рудиментів федералізму в ментальності національної політичної еліти. Об'єднання УНР і ЗУНР 22 січня 1919 року стало моделлю цивілізованого демократичного неекспансіоністського збирання територій в єдиній суверенній державі. Етнонаціональна консолідація базувалася на засадничих принципах історичного самоусвідомлення спільності, ідеалів свободи і незалежності, добровільного волевиявлення, опори на власні політичні і матеріальні ресурси.

Акт Злуки 22 січня 1919 року УНР і ЗУНР назавжди залишиться животворною епохальною подією вітчизняної історії. Ця єдність сьогодні з нами, живе і насажує. В статті 2 Конституції України зазначено: «Суверенітет України поширюється на всю її територію. Україна є унітарною державою. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою» [14, с. 4]. Так склалося, що українці як нація ніколи не загарбували і не

завойовували чужих територій. З їх боку мало місце лише заселення та обживання вільних земель, що потребувало величезних зусиль і відваги. «Наш край великий і багатий, – писав видатний український історик Михайло Грушевський, – один з найкращих країв на світі, створений для розвитку великої, економічно сильної держави. Український народ повний життєвої сили, енергії, здібний, витривалий, високо здатний до організації, до громадської солідарності» [15, с. 50]. Такий народ ніколи не змириться з тимчасовою окупацією своїх споконвічних земель російськими агресорами. Цілісність України, її унітарність – це ті цінності, які не можуть обговорюватися.

Список використаних джерел та літератури:

1. Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет. 2-ге видання, доповнене, перероблене. – К., 1995. – С. 203-206.
2. Литвин В. Історія України. – К., 2009. – С. 169.
3. Томенко М. Історія української Конституції. – К., 2009. – С. 112.
4. Решодько Л. Четвертий Універсал // Голос України. – 1992. – 29 серпня. – С. 12.
5. Рубльов О. С. Реєнт О. П. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. – К., 1999. – С. 295.
6. Опанасюк О. Перше свято соборності // Голос України. – 1993. – 22 січня. – С. 8.
7. Парандій В. О., Трембіцький А. М. До історії творення та відзначення Дня Соборності // День Соборності України: історико-політологічні дискусії. Збірник наукових праць. – Випуск 4. – Хмельницький, 2017. – С. 114.
8. Провісники свободи, державності і демократії. Документи і матеріали. – К., 2009. – С. 4.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 270. – Оп. 1. – Спр. 95. – Арк. 3.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2861. – Арк. 1-2.
11. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2767. – Арк. 2-4.
12. Про День Соборності України // Голос України. – 1999. – 23 січня. – С. 2.

13. Про День Соборності України // Голос України. – 2014. – 15 листопада. – С. 3.

14. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К., 1996. – С. 4.

15. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991. – С. 50.

In the article, in abridged form, the attempt has been made to trace the most characteristic data of the continuity of the historical process to the idea of consolidation of the Ukrainian people into a single state. The main focus is on the events of the Ukrainian Revolution of 1917-1921 and the beginning of the 1990s that were at the epicenter of the state and social-political life of Ukraine.

Key Words: *Ukrainian Revolution, Central Council, Ukrainian People's Republic, West-Ukrainian National Republic, Hetmanate, Directory, independence, conciliarism, Unification act, holiday.*

УДК 929-051Огородник Я.:355.33(477.43)

В. П. Рекрут,
(м. Київ)

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ПОВІТОВИЙ КОМІСАР ЯКІВ ОГОРОДНИК (1894-1930)

У статті вперше висвітлюється життєвий шлях подoliaнина Якова Андрійовича Огородника, аналізується його участь у роботі державних установ УНР в роки Української революції (1917-1921 рр.).

Ключові слова: *Гайсинщина, Яків Огородник, народна управа, повітовий комісар Кам'яниччини, еміграція, Рада республіки.*

Вивчаючи «білі плями» нашого минулого, ми здобуваємо у багатьох випадках зовсім нову інформацію. Зокрема, відкриття колишніх таємних архівних документів і матеріалів про подвижників українського національно-визвольного руху, дозволило повернути із забуття чимало постатей, які народилися на славетному Поділлі, тут боролися за волю власного народу, але, з відомих причин, змушені були покинути рідний край і продовжували здійснювати свою мрію, перебуваючи в еміграції. Серед таких маловідомих діячів доби Української революції на

Поділля знаходиться Яків Андрійович Огородник (1894-1930) – державник, доктор історичних наук, педагог і громадський діяч.

Історіографія доби Української революції (1917-1921 рр.) досить глибоко висвітлена на загальному республіканському рівні й широко представлена дослідженнями вітчизняних істориків. Проте в більшості праць мова йде про постаті першої величини, а про діячів «другого плану» лише згадується.

На жаль, життєвий шлях та діяльність Я. А. Огородника не стали об'єктом дослідження жодного вітчизняного та зарубіжного історика й тому в активі сучасних науково-краєзнавчих праць такі публікації відсутні. Проте ще в 30-х роках ХХ ст. за межами України з'явилося декілька незначних повідомлень, в яких згадувалися наукові праці та розглядався його життєвий шлях. Зокрема, у 1930 р. відомий подолянин В. Приходько опублікував некролог про смерть Я. Огородника [1, арк. 35-35 зв.], а згодом у своїх спогадах «Під сонцем Поділля» коротко охарактеризував його подвижницьку працю [2, с. 293-294]. Його соратник-діяч УНР М. Литвицький присвятив Якову Андрійовичу брошуру «Українська державність і російське в-во «Єдинство» в Празі» [3]. Деякі дані про Я. Огородника подані в монографії «Українська еміграція» С. Наріжного [4]. Однак навіть за межами України мемуаристи з когорти української діаспори не здійснили глибокого аналізу його державницької і громадсько-політичної діяльності та не провели дослідження творчої спадщини вченого. Тому встановлення історичної правди про першопрохідців української державності доби Української революції та їх подвижницьку працю на регіональному рівні не втрачають актуальності й потребують відчутних зусиль вітчизняних істориків і краєзнавців.

Відтак, Яків Андрійович Огородник народився 21 жовтня (9 жовтня за ст. ст.) 1894 р. на Поділля в селі Нижня Кропивна Гайсинського повіту (нині Немирівського р-ну Вінницької обл.) в родині відставного унтер офіцера Андрія Івановича Огороднікова та Лукерії Воніфатівни. Згодом, Указом консисторії від 29 квітня 1915 р. за № 12 затверджувалося читати прізвище як Огородник [5, арк. 130 зв.-131].

Дитинство Якова пройшло в Нижній Кропивні. Тут він вперше разом з двома сестрами (тоді ще були живі) брав участь у діяльності сільського драматичного гуртка. Місцевий вчитель Сокотнюк та семінаристи Кость і Дмитро Білобрусицькі, А. Двержицький, які

«набралися українського духу» в Кам'янець-Подільській духовній семінарії, організували вистави за участі частини місцевої молоді і таким чином поширювали кращі драматичні твори української літератури серед мешканців села [6, арк. 15].

Із переїздом родини до Зятківців (близько 1905 р.) Яків відвідував місцеву школу й успішно її закінчив. Наполегливий юнак намагався отримати вищий рівень освіти й тому протягом 1908/09 рр. мешкав у Кам'янці-Подільському, де навчався в міському реальному училищі. За його згадками, саме там він познайомився з діячами Подільської «Просвіти». Зокрема спілкувався з її секретарем В. Сочинським, «бачив і чув» В. Приходька, К. Солуху, Н. Григоріва, П. Юркевича та «з деякими з них познайомився» [6, арк. 14].

Крім отриманих знань у перерахованих вище навчальних закладах Яків наполегливо займався самоосвітою й 15 липня 1915 р. зумів екстерном здати іспити й отримав «свідоцтво зрілості» про закінчення повного курсу наук Гайсинської державної чоловічої гімназії [7, арк. 43 зв.].

Того ж року, з 1 вересня, Я. Огородник розпочав свій трудовий шлях, вступивши на посаду помічника агента Довідкового робітничого бюро у м. Гайсині. Згодом у січні-листопаді 1916 р. став завідувачем Гайсинського продовольчого пункту для біженців під егідою товариства Червоного Хреста. Із листопада 1916 р. по 01.06.1917 р. працював на посаді завідувача Гайсинського продовольчого складу Всеросійського земського союзу [9, арк. 50 зв.]. Водночас протягом 1915-1917 рр. заочно навчався на правничому факультеті Київського імператорського університету імені Святого Володимира [7, арк. 118].

З вибухом лютневої революції 1917 р. на Гайсинщині значно активізувалася боротьба між різними громадсько-політичними силами. В авангарді цих змагань виступила партія українських соціалістів-революціонерів (есерів), ідеологія якої на теренах краю прижилася найкраще. Ідейні постулати есерів сподобались Я. Огороднику і він приєднався до цієї політичної сили та брав участь в організації міського осередку партії. Цьому посприяв колишній політичний в'язень, учитель І. М. Миколайчук, який, користуючись послабленням поліцейського нагляду, втік із заслання. На початку березні 1917 р. він опинився в Києві і став учасником знаменної події – утворення Української Центральної

Ради (УЦР) – національного органу управління майбутньої автономної держави в складі Росії. Прибувши до рідного села (Кисляка), Іван Маркович активно долучився до громадсько-політичної роботи й організував крайовий осередок «Селянської спілки». Вже в квітні 1917 р. з'їзд представників селянських громад обрав його депутатом УЦР, де він представляв інтереси хліборобів Гайсинського повіту, працюючи як делегат партії українських есерів в комісії по виробленню земельного законодавства [8, арк. 228].

Варто зазначити, що ідея відновлення державності України покликала Я. Огородника з 1 червня 1917 р. покинути посаду завідувача центрального складу лазаретів Гайсинського повіту. Тоді ж внаслідок розширення представництва політичних партій та громадських організацій в органах місцевого самоврядування Я. Огородника призначили секретарем Повітової народної управи [7, арк. 51].

Принциповість, ділова наполегливість та глибоке розуміння політичної ситуації стали визначальними у подальшому просуванні Я. Огородника в структурі органів місцевого самоврядування. Зокрема, 15 березня 1918 р., на Першому зібранні Гайсинської повітової народної ради обранці довірили студенту Я. Огороднику досить відповідальну посаду керівника управи [7, арк. 51]. Тоді ж сформувалася новий склад цього органу з числа молодих, але самовідданих українській справі діячів: вчителя П. Лісоволика – заступника голови; членів А. Сорочинського – студента, О. Московця – вчителя та його колеги С. Михальченка [9, арк. 35].

Приступивши до праці, Яків Андрійович із розумінням сприймав присутність іноземних військ на території повіту. Мотивуючи свою позицію гаслом: «Краще німецький чобіт, ніж російський лапоть», голова управи з допомогою командування 30 австрійського полку поклав край масовому нищенню і грабункам приватних володінь, зупинив незаконне захоплення земельних угідь і вирубку лісів. Однак квітневий державний переворот 1918 р., який влаштували в Києві прихильники генерала П. Скоропадського, вніс додаткові випробування для Я. Огородника та всієї управлінської команди повіту. Ясна річ, що Гетьманат як форма державної влади з орієнтацією на верховенство крупної приватновласницької економіки, суперечив

його концептуальним поглядом щодо розвитку України на засадах аграрно-індустріальної держави на основі пріоритету селянства як провідного класу. Поділяючи вищезазначену ідеологічну доктрину, усе керівництво повітових народних установ стало в опозицію до нової влади й організувало агітаційно-роз'яснювальну роботу щодо негативного впливу Гетьманату на селянство. Голова Ради селянських депутатів П. Кзендзюк, повітовий комісар К. Брезкун, голова народної управи Я. Огородник та авторитетні українські діячі О. Павловський, І. Пшеничний та П. Саморуха 3 травня 1918 р. склали і підписали листівку, в тексті якої звернулися до «...братів-селян і робітників із закликком населення до боротьби з тими, котрі надумують відбирати у них землю, підтримати Центральну Раду, не визнавати владу гетьмана... до боротьби, не зупиняючись ні перед чим». Особисто Я. Огородник найняв хлопчика та передав йому 300 примірників звернення і попрохав його розповсюджувати їх, вручаючи листівки виключно селянам [10, арк. 4].

Реакція новопризначеного повітового старости полковника І. Сінокосова, відвертого українофоба була рішучою. Він наказав філерам Державної варти негайно заарештувати усіх авторів листки. Однак до рук стражників потрапили лише Я. Огородник, К. Брезкун та О. Павловський, а іншим підписантам вдалося своєчасно зникнути з міста. Більше того, розлючений повітовий староста вимагав повністю замінити нинішню повітову управу на «попередній дореволюційний склад», а також видав розпорядження про скасування волосних управ та відновлення відповідних правлінь згідно «Загальних положень про селян 19 лютого 1861 року» [9, арк. 56].

Інкримінуючи посягання на владу Ясновельможного гетьмана України П. Скоропадського, затриманих негайно доправили до Києва, заточили у Лук'янівську в'язницю та встановили неймовірну заставу в розмірі 20 тис. крб. за кожного. Згодом цю заставу зменшили до 5 тис. крб., але й ця сума для родичів та друзів була занадто високою. Все ж таки Я. Огороднику вдалося покинути цей сумнозвісний заклад. Тут стали у нагоді його дружні стосунки з відомим подільським діячем В. Приходьком, який вніс клопотання губернському старості С. Кисельову про звільнення Якова Андрійовича, гарантуючи йому, що він умовить Я. Огородника перебраться з Гайсинського повіту на Кам'янецьчину [2, с. 292]. Крім

того, стрімке погіршення фізичного стану арештанта (відкрита форма туберкульозу) примусило слідчого визнати, що «...для здоров'я Огородника подальше утримання під вартою у в'язниці є згубним» і тому 5 липня він виніс постанову про його негайне звільнення під нагляд Державної варту [10, арк. 13].

Разом з тим, у перебігу сумних подій 1918 р. для Я. Огородника відбулося одне світле дійство, яке, без сумніву, додало йому насаги до життя й, у певній мірі, позитивно вплинуло на стан здоров'я, виснаженого тюремною баландою. Мова йде про шлюб Якова та Ольги, який вони скріпили таїнством вінчання 22 липня в стародавній Мар'янівській церкві поблизу Гайсина [11, арк. 174]. Наречена, дочка священика Прохора Колянківського Хресто-Воздвиженської церкви с. Скипче Кам'янецького повіту (нині: Городоцького р-ну Хмельницької обл.), до кінця днів стала вірною дружиною, поділяла його погляди й, аби врятувати коханого, присвятила своє життя вивченню медицини. Пані Ольга отримала вищу медичну освіту, була членом Українського медичного товариства в Чехословаччині, входила до керівних органів Українського жіночого союзу в Празі і довгі роки працювала лікарем. На жаль, навіть вірність і любов не змогли зупинити страшну недугу чоловіка [12, арк. 2].

Проведення медового місяця в Гайсині для молодого подружжя було надто ризикованим й тому вони вирішили перебратися на Кам'янецьчину до батьків Ольги. Там Я. Огородник протягом декількох місяців поправляв своє здоров'я та водночас, скориставшись запрошенням В. Приходька, налагоджував контакти з місцевими українськими діячами.

Під тиском об'єктивних обставин П. Скоропадський 14 грудня 1918 р. оголосив про відречення од влади, констатує, що «...Бог не дав... сил справитись із... завданням. Нині я, ...керуючись виключно благом України, від влади відмовляюсь» [13, с. 239]. Того ж дня до Києва вступили повстанські військові частини й таким чином був відновлений державний статус Української народної республіки під керівництвом Директорії як вищого органу управління країною.

Ще до остаточного повалення Гетьманату на Поділлі розпочався процес формування нової народної влади. Тому й не дивно, що вже 7 грудня 1918 р. наказом Подільського губернського комісара Я. Огородник приступив до виконання обов'язків

Кам'янець-Подільського повітового комісара [7, арк. 51]. В екстремальних умовах відновлення діяльності народного самоврядування Я. Огородник поринув у напружену працю й знову відчув гостре погіршення здоров'я. Тому в лютому 1919 р. він вимушений був порушити клопотання про звільнення з посади у зв'язку з хворістю і з 21 числа того ж місяця керівництво МВС його заяву задовольнило [14, арк. 17].

Якраз у цей час на Поділлі насувалася потужна більшовицька навала. Тому з метою уникнення чергових переслідувань, які для Я. Огородника могли стати фатальними, подружжя вирішило перебути певний час на батьківщині дружини у с. Скипче. Яків Андрійович розраховував, що спокій і чисте повітря, розташованого серед лісів на обох берегах річки Яромирки села, разом із турботою родини повинні були відновити підірване повіряннями і важкою працею самопочуття.

У квітні 1919 р. відбулися вибори нової губернської народної управи. За пропозицією В. Приходька було вирішено розширити склад управи. Губернською народною радою було обрано новий склад виконавчого органу. До нього увійшли: В. Приходько (голова), М. Река (заступник), М. Куриленко, Ю. Богацький, М. Ільїнський, О. Морозовський та Я. Огородник. Як зазначав сам голова, «все це були переважно молоді українські діячі-патріоти, що показали себе добрими організаторами і адміністраторами в повітах чи в іншій праці» [2, с. 382].

Слід зазначити, що панування більшовиків на Кам'яничині було досить короткочасним: від 17 квітня до 5 червня 1919 р. [15]. Протягом вказаного часу діяльність уряду УНР можна характеризувати приказкою: «У вагоні Директорія, під вагоном територія», тобто, урядовці, з огляду на обставини, рухалися у потягах: Рівне, Проскурів, Житомир, Сарни, Старокостянтинів, Чорторія і, нарешті, на початку червня знову прибули до Кам'янця-Подільського. Власне, згадана вище приказка досить точно відображає невизначеність того часу.

Внаслідок захоплення більшовиками Кам'янця-Подільського, уряд УНР, а також місцеві установи (губернський комісаріат і губернська народна управа) залишили місто і оселилися в м. Борщеві. Делегація губернської народної управи, до складу якої входили В. Приходько, М. Куриленко та Я. Огородник, провели зустріч у Тернополі із С. Петлюрою з метою з'ясування

перспективи військових дій і відновлення цивільної влади [16, с. 181].

Передбачаючи швидке звільнення Кам'янецьчини від більшовиків, Подільський губернський комісар вже 26 травня того ж року знову призначив Я. Огородника на посаду повітового комісара. Водночас протягом виконання цих обов'язків він також очолював регіональну оціночну комісію та опікувався справами військової повинності [7, арк. 51 зв.]. Виконуючи такі виключно відповідальні обов'язки, Я. Огородник переконався, що організація адміністративної та військової влади на місцях знаходиться в хаотичному стані й потребує вжиття невідкладних заходів щодо її налагодження. «Я не раз бачив, – згодом згадував він, – як мені підлеглі, а навіть міністерства діяли з повним анахронізмом у найважливіших справах» [17, арк. 12]. Особливо не подобався комісару безлад у діях МВС УНР, зокрема міністра І. Мазепи та Г. Няньчура – керівника адміністративного департаменту цього ж відомства. У вирішальний для Директорії момент, виконуючи наказ Головного Отамана щодо поповнення втраченої у боях та завдяки дезертирства живої сили Армії УНР, згадані вище особи запровадили мобілізацію, «лишаючи усій Україні старий «царський» порядок», що, за його думкою, значно шкодило ефективному виконанні цього надважливого завдання [17, арк. 12].

Принциповість, відповідальне ставлення до виконання службових обов'язків та висока працездатність значно підняли авторитет Якова Андрійовича і стали вирішальними у його подальшій кар'єрі. Так, у Вінниці, 7-9 вересня 1919 р., на надзвичайному засіданні Губернської народної ради під керівництвом В. Приходька Я. Огородника обрали членом губернської управи, довіривши йому керівництво центральною бухгалтерією, фінансово-податковим відділом та підрозділом допомоги волосним земствам [18, с. 25].

Однак восени 1919 р. Директорія УНР перебувала в екстремальних умовах боротьби проти більшовицької і денікінської навали та намагалася організувати гідну протидію загонам червоногвардійців і вишкolenих золотопогонників Добровольчої армії. Обставини склалися так, що члени Директорії та більша частина уряду УНР змушені були покинути Кам'янець-Подільський. Водночас до міста запросили військовий корпус із сусідньої Польщі, що дозволило, фактично, зупинити

більшовицькі війська від окупації Кам'янецьчини. Такий демарш Директорії надав можливість залишити в Кам'янці-Подільському частину державних інституцій на чолі з головним уповноваженим уряду УНР І. Огієнком [19, с. 170]. Своєю чергою, утворення спільної українсько-польської адміністрації в повіті надало можливість урядовцям брати участь в організації руху опору на захоплених ворогами територіях Наддніпрянської України.

Відмовившись від переїзду за кордон, подружжя Огородників залишилося в Кам'янці-Подільському, фактично, без засобів на матеріальне забезпечення. Однак тут йому згодився досвід, який він здобув підчас проведення українізації шкільної освіти на Поділлі. Зокрема, Я. Огородник, працюючи в губернській управі під керівництвом В. Приходька, брав активну участь у підготовці учительства до роботи у новій, українізованій школі. Йому довелось разом з Ю. Богацьким, М. Рекою, М. Куриленком, М. Ільїнським активно займатися шкільними справами й тому Яків Андрійович вирішив опанувати ниві нову професію [20, с. 430]. Клопотання про надання місця педагога задовольнила Губернська шкільна управа, призначивши його 24. 01. 1920 р. вчителем Кам'янець-Подільської державної гімназії ім. Ст. Руданського. Згодом, щоб уникнути лишніх питань щодо його педагогічної освіти, Яків Андрійович на червневому 1920 р. засіданні екзаменаційного комітету Губернської шкільної управи успішно склав іспити на звання вчителя вищої початкової школи [7, арк. 51 зв.].

Зазначимо, що внаслідок квітневого 1920 р. спільного наступу Армії УНР і збройних сил Польщі відбулося повномасштабне повернення Директорії та урядових структур на територію Наддніпрянської України. Початок спільних польсько-українських воєнних операцій приніс успішні наслідки. На західному фронті Червона армія, проти якої Ю. Пілсудський за підтримки Антанти зосередив 70-тисячну армію, змушені були залишити Проскурів, Шепетівку, Новоград-Волинський. У кінці квітня 1920 р. удари Армії УНР спільно з польськими підрозділами та виступ 23 квітня галичан у Вінниці змусили всі більшовицькі органи терміново покинути територію Поділля [21, арк. 4 зв.]. 1 травня 1920 р. в Кам'янець-Подільський прибув С. Петлюра. За наказом Головного отамана, протягом 3-7 травня 1920 р. міністерства та центральні установи УНР переїхали до Вінниці [22, с. 112]. Уже 2 травня у

тимчасовій столиці УНР з ініціативи громадських діячів і кооператорів з метою «не дати поширення анархії» було утворено Українську Національну Раду [23, арк. 34].

Я. Огородник повернувся до виконання обов'язків члена Губернської управи й в екстремальних умовах намагався налагодити діяльність фінансової системи та відновити функції місцевого самоврядування. Однак черговий демарш керівництва Польщі, яке, намагаючись не загострювати стосунки з Москвою, наказало припинити військові дії проти Червоної армії, спричинило нову окупацію Подільського краю та встановлення тут влади рад. 11 липня 1920 р. Кам'янець-Подільський у третій раз за останні 3 роки опинився в руках більшовиків [15].

Як показав розвиток подій у війні між Польщею і Росією, де Червона армія зазнала поразки під Варшавою, Ю. Пілсудський віддав наказ про наступ 6-ї польської армії, яка разом з українськими підрозділами під командуванням генерала М. Омеляновича-Павленка, у вересні 1920 р., розгромивши частини 14-ї радянської армії між Дністром і Збручем, звільнили Тернопіль і Проскурів, зайняли Кам'янець-Подільський, Жмеринку, Бар, Літин і Вінницю [24, с. 262].

Внаслідок вдалих військових операцій 19 вересня 1920 р. українські війська в останній раз зайняли Кам'янець-Подільський. На звільнених від більшовиків територіях знову розпочалися складні процеси відновлення української влади. Однак налякані жорстокістю більшовицьких каральних органів колишні діячі емігрували за межі України, а брак коштів і справжніх фахівців стримував встановлення ефективного порядку. Разом з тим, до міста повернулася частина патріотів України, яких не перелякала жорстокість більшовицького ЧК, й самовіддано приступили до виконання службових обов'язків та вирішення невідкладних завдань поточного часу. Вже з 22 вересня за відсутності голови Подільської губернської народної управи та його заступників Я. Огородник взяв на себе виконання обов'язків керівника цього органу [9, арк. 52]. Громадськість краю поклала надії на покращення справ у зв'язку з поверненням головного отамана до Кам'янця-Подільського. Дійсно, 30 вересня 1920 р. С. Петлюра прибув до міста, де його врочисто зустріли українсько-польсько-єврейські представники.

Разом з Головним отаманом прибула частина державних діячів,

з якими Якову Андрійовичу довелося раніше співпрацювати і підтримувати дружні стосунки. Зокрема, мова йде про М. Литвицького – земляка, родом із сусіднього села Жерденівка Гайсинського повіту [25, с. 216]. Перебуваючи в еміграції на посаді товариша міністра внутрішніх справ УНР, останній разом із Г. Степурою опікувався підготовкою нового законодавства щодо діяльності місцевого самоврядування. Прибувши на Поділля, М. Литвицький, згідно наказу від 9 жовтня 1920 р., обійняв посаду в. о. начальника цивільного управління при Головній команді військ УНР, а С. Куриленко – в. о. директора канцелярії цієї установи [26, с. 1]. За повної підтримки з боку С. Петлюри урядовці М. Литвицький, Я. Огородник та ін. намагалися використати максимум можливостей для забезпечення потреб українського війська. Зокрема, у Кам'янці-Подільському утворили Комітет допомоги фронту й обрали його раду. До її складу ввійшли чинний голова міста І. Кобза, П. Богацький, Ю. Богацький, генерал В. Савченко-Бельський, О. Мицюк, С. Русова та ще декілька впливових й авторитетних діячів. За короткий час удалося зібрати 150 тис. крб., на 200 тис. крб. борошна, 100 теплих сорочок, 250 аршинів полотна [27, с. 2]. Проте зусилля незначної громади свідомих українців вже не змогли запобігти краху армії Директорії УНР. Реальна загроза потрапити у полон до більшовицьких каральних органів примусила більшість учасників Української революції покинути рідний край і розпорозитися в країнах сусідньої Європи.

Подружжя Огородників 16 листопада 1920 р. також покинуло рідне Поділля і прибуло до м. Тарнова (Польща), де разом з іншими урядовцями поселилося в готелі «Брістоль» [7, арк. 12] Згодом, за дорученням Міністерства народної освіти, із січня 1921 р. Яків Андрійович приступив до виконання обов'язків учителя місцевої української школи для дітей біженців [7, арк. 52]. Там же долучився до утворення Подільського товариства діячів місцевого самоврядування, яке згодом взяло участь у виборах до Ради республіки (далі: РР) – «тимчасового вищого органу народної влади». Згідно закону, ухваленого С. Петлюрою 9 січня 1921 р., РР склався із 67 депутатів – уповноважених представників політичних партій і громадсько-політичних організацій України [28, с. 443]. За квотою діячів земських установ 21 січня Я. Огородник, В. Приходько, С. Тимошенко і С. Могилевський були

обрані до цього поважного зібрання [29, арк. 222 зв.]. Однак, невдовзі, Й. Безпалко, один із фундаторів Всеукраїнського об'єднання діячів місцевого самоврядування, яке утворилося окремо із представників інших регіонів України, звинуватив Я. Огородника у порушенні закону про вибори до РР. Колишній міністр праці в уряді УНР категорично не погоджувався з обранням делегатів до РР виключно від Подільського товариства без урахування представництва інших територій. Більше того, Всеукраїнське товариство також обрало 4-х делегатів, мандати яких на першому засіданні Ради республіки не були визнані. Прецедент викликав неабияке обурення з боку діячів земств Лівобережної та Правобережної України, що входили до складу Всеукраїнського товариства [29, арк. 223]. Намагаючись вгамувати суперечки між сторонами і спростувати звинувачення у підборі членів Ради республіки за принципом «міністропослушання», голова уряду А. Лівіцький пообіцяв збільшити квоту представників самоврядування і тим вичерпати конфлікт [29, 223 зв.]. Разом з тим, сам факт неузгоджених дій і вибіркове трактування ухвалених законів щодо формування РР свідчив, що в політичних колах української еміграції Західної Європи єдності не було.

Аналізуючи матеріали щодо становлення і діяльності Ради республіки, зазначимо, що короткотермінове існування цього органу народовладдя може слугувати взірцем політичного чванства та амбіційності тодішніх лідерів політичних партій і провідників УНР. На жаль, навіть в екстремальних умовах вимушеної еміграції під тиском морально-психологічної катастрофи втраченої державності провідникам України не доставало волі поступитися партійними позиціями заради головного – добра Українського народу. Вийшло так, як завжди. Виявилось, що за межами України одночасно були створенні два органи об'єднання українських національних сил на еміграції – один у Відні під назвою «Всеукраїнська Національна Рада» (далі: ВНР), другий у Тарнові – згадана вище «Рада Республіки». Займаючись «перетягуванням ковдри» щодо верховенства влади віденські і тарновські лідери так і не змогли домовитись про спільні дії та утворити єдиний фронт у боротьбі за відновлення УНР на окупованих більшовиками територіях України. Зокрема О. Андрієвський і О. Макаренко, О. Греков, перебуваючи в числі провідних діячів ВНР, опублікували сепаратистку «Декларацію», пропонуючи визнати

протекторат для України в складі Польщі. Виступ колишніх членів Директорії УНР та ще декількох військових діячів спричинив неймовірний скандал у політичних колах зарубіжної української еміграції. Власне, 21 квітня 1921 р. виконавчий комітет ВНР, реагуючи на «Декларацію» повноважних членів Ради О. Андрієвського та ін., ухвалив постанову про припинення існування цього органу [28, с. 445].

На декілька місяців довше проіснувала Рада республіки, яка припинила свою діяльність внаслідок внутрішньої партійної боротьби між окремими політичними групами та амбіційними претензіями їх лідерів щодо посади голови Уряду УНР. Певні зусилля до розпуску РР вніс С. Петлюра, якому не дуже сподобалась теза про те, що Раді республіки «...належить вся повнота влади» [28, с. 443]. У підсумку, з 15 серпня 1921 р. РР. припинила своє існування. Я. Огородник також «перестав нести обов'язки члена Ради Республіки», тобто склав мандат № 18 повноважного представника органів самоврядування [7, арк. 13, 54]. На цьому його державна праця тимчасово припинилася, але в наступних роках життя він не переставав боротися за незалежність України. Це тема для наступних досліджень.

Список використаних джерел та літератури:

1. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі: ЦДАВО України), ф. 3830, оп. 1, спр. 2.
2. Приходько В. Під сонцем Поділля: спогади. Ч. 2 / упор. Ю. Легун, О. Кравчук. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. – 416 с.
3. Литвицький М. Українська державність та в-во «Єдинство» в Празі. – Прага, 1930. – 42 с.
4. Наріжний С. Українська еміграція. – Прага, 1942. – 610 с.
5. Держархів Вінницької обл., ф. Д-904, оп. 18, спр. 31.
6. ЦДАВО України, ф. 3814, оп. 1, спр. 7в.
7. ЦДАВО України, ф. 3814, оп. 1, спр. 1.
8. Держархів Вінницької обл., ф. Р-93, оп. 3, спр. 18.
9. ЦДАВО України, ф. 1793, оп. 1, спр. 212.
10. Центральний державний історичний архів в м. Києві (далі: ЦДІАК України), ф. 419, оп. 1, спр. 7362.
11. Держархів Вінницької обл., ф. Д-904, оп. 15, спр. 201.
12. ЦДАВО України, ф. 3814, оп. 1, спр. 42.
13. Реєнт О. Павло Скоропадський. – К.: Видавничий дім

«Альтернативи», 2003. – 304 с.

14. ЦДАВО України, ф. 1092, оп. 3, спр. 230.

15. Електронний ресурс. Режим доступу. – www/https://k-r.net.ua.

16. Гудима В. В. Михайло Куриленко – губернський комісар Директорії УНР, освітній та громадсько-політичний діяч Поділля у 1917-1920 рр. // Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2012. – Т. 19. – 432 с.

17. ЦДАВО України, ф. 3814, оп. 1, спр. 37.

18. З життя Подільського губ. Земства // Село, 1919. – № 19.

19. Гай-Нижник П. П. УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917-1920 рр. – К.: «ЩеК», 2010. – 304 с.

20. Завальнюк О. М. Діяльність подільської інтелігенції зі створення української загальноосвітньої школи в добу Директорії УНР (грудень 1918 – листопад 1920 рр. // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. Вип. 7: На пошану академіка П.Т. Тронка (до 100-річчя від дня народження). – Кам'янець-Подільський, 2014. – 432 с.

21. ЦДАВО України, ф. 296, оп. 1, спр. 97.

22. Вінниця: Історичний нарис / Гол. редактор проф. Подолинний А. М. – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – 304 с.

23. ЦДАВО України, ф. 1065, оп. 5, спр. 2.

24. Ресент О. У робітнях історичної науки / Передмова академіка НАН України П. Т. Тронька. – К.: Пошуково-видавничче агентство «Книга Пам'яті України», Видавничий центр «Просвіта», 1999. – 352 с.

25. Логінов О. В. Життя і смерть керманіча Вінниці Миколи Литвицького (1888-1939) // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXVII Всеукраїнської Вінницької історико-краєзнавчої конференції 7-8 жовтня 2016 р. – Вінниця: ФОП Корзун Д. Ю., 2016. – 510 с.

26. Официальный отдел // Подольский край, 1920. – № 591.

27. Местная жизнь // Подольский край, 1920. – № 700.

28. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. – К.: Тем-ра, 2003. – 608 с.

29. ЦДАВО України, ф. 4453, оп. 1, спр. 16.

For the first time the article focuses on the way of life of Podillia region dweller Yakiv Andriyovych Ohorodnyk, his participation in the work of the state institutions of the UPR during the years of the Ukrainian Revolution (1917-1921).

Key Words: *Haysynshchyna, Yakiv Ohorodnyk, People's Council, district commissar of Kamianets-Podillia region, emigration, Council of the republic.*

УДК 930.25:929.52Дядинюки(477.44)

К. В. Завальнюк,
(м. Вінниця)

ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРО РОДИНУ ДЯДИНЮКІВ

У повідомленні аналізуються документи Державного архіву Вінницької області, які дозволяють уточнити та доповнити біографію визначного українського майстра пензля Василя Андрійовича Дядинюка, а також його щирої української родини на тлі загального історичного процесу.

Ключові слова: *Родина Дядинюків, архівно-слідчі справи, Державний архів Вінницької області, біографія.*

З давніх часів Мурованокуріловеччина славилася своїми яскравими, непересічними майстрами пензля, серед яких виділяються такі неповторні постаті, як Федір Коновалюк (с. Калівка), Борис Остапович (сміт Муровані Курилівці), Петро Дерев'яно (с. Попелюхи), Ганна Рудковська (с. Жван), Володимир Трачук (с. Бахтин), Юрій Химич (с. Вищеольчедаїв), Володимир Вовк (с. Кривохижинці), Микола Бабій та Микола Козаков (с. Обухів), Оксана Городинська та Володимир Смаровоз (с. Конищів), Микола Олійниченко (с. Михайлівці), В'ячеслав Єрмаков (с. Попове), Юрій Ноговіцин (с. Вінож) та ін.

Окреме місце у цьому почесному списку займає уродженець с. Лучинець Дядинюк Василь Андрійович (01.01.1900 – 21.01.1944), – відомий український художник-монументаліст і графік який навчався у Львові у мистецькій школі О. Новаківського (1925–28) та у П. Холодного; автор серії портретів «Володарі України», виданих

як комплект кольорових листівок; учасник художніх виставок у Львові, Кракові, Відні, Парижі, Празі, Філадельфії та Нью-Йорку і персональної – у Коломиї (1926); за дорученням митрополита Андрея Шептицького скопіював низку портретів греко-католицьких єпископів XVII – XVIII ст.; у 1938 році отримав 2-гу премію за кращий малярський твір на конкурсі в музеї Наукового товариства ім. Шевченка [8, с. 577-578].

У Державному архіві Вінницької області зберігаються архівно-слідчі справи за 1928 рік на рідних братів Василя Дядилюка – Олександра, 1882 р. н. [4, арк. 1-37 зв.], Івана, 1896 р. н. [3, арк. 1-28 зв.] та Володимира, 1897 р. н. [6, арк. 1-47 зв.], а також за 1927 рік на дядька, Прокопа Авакумовича Дядилюка, 1868 р. н. [7, арк. 1-47 зв.] та племінника, Бориса Олександровича Дядилюка [5, арк. 1-43].

У списку посадових осіб Могилівської міської управи за 27 липня 1918 року (фонд Могилів-Подільської міської управи) зазначено, що найстарший із братів, Олександр Дядилюк, закінчив Петроградську рисувальну школу Імператорського товариства заохочення художників і має свідоцтво на звання вчителя графічних мистецтв, видане Академією мистецтв. З 1 травня 1917 року по 24 травня 1918 року був членом Могилівської міської управи. 24 травня (6 червня) 1918 року обраний міським головою Могилева-Подільського [1, арк. 159 зв.-160].

В листопаді 1919 року захворів на тиф, і тому у травні 1920 року написав заяву про свою відставку, яка була негайно задовільнена [4, арк. 17 зв.].

Також у фонді Могилів-Подільської міської управи є постанова № 4 за 10 січня 1918 року про делегування Олександра Дядилюка представником міської управи до козацької ради куреня ім. Гетьмана Петра Сагайдачного [1, арк. 116].

За радянських часів О. Дядилюк працював викладачем образотворчого мистецтва у Могилів-Подільському педагогічному технікумі та місцевій 7-річній школі. Заарештований 23 вересня 1928 року за звинуваченням у ст. 54-3, 54-4 і 54-10 КК УСРР [4, арк. 13, 25]. Йому, зокрема, інкримінувалося «проведення антирадянської агітації, влаштування нелегальних зібрань, поширення нелегальної літератури». Очевидно, слідчими були взяті до уваги і свідчення сина Бориса, який розповідав на допиті: «Мене батько виховував в українському дусі, тобто прагнув

зробити з мене українця, який любить свою батьківщину і стоїть за її незалежність. Часто він розповідав мені історію боротьби українців за незалежність» [4, арк. 2].

Постановою Особливої Наради при Колегії ОДПУ від 11 січня 1929 року Олександр Андрійович був позбавлений права проживання у Москві, Ленінграді, Ростові-на-Дону, зазначених губерніях та округах і в УСРР, з прикріпленням до певного місця проживання, терміном на 3 роки [4, арк. 30]. Згодом, постановою аналогічного карального органу за 19 лютого 1932 року термін покарання було продовжено ще на 3 роки [4, арк. 35].

Реабілітований О. А. Дядинок був висновком Прокурора Вінницької області за 19 квітня 1995 року [4, арк. 37].

Ще раніше, 5 березня 1928 року, було заарештовано Володимира Дядинока, який на той час працював завідувачем діловодства Лучинецького райвиконкому (звинувачувався за ст. 54-10 КК УСРР). На час арешту сім'я складалася з дружини, Параски Федорівни, 29 років, домогосподарки, матері, Євдокії Петрівни, 65 років, сина Володимира, 5 років та дочки Неоніли, 2 роки [6, арк. 5-5 зв.].

Із протоколів допиту В. Дядинока стало відомо про його службу в Армії УНР. Зокрема, у 1919 році він служив писарем штабу 9-ї бригади, а у 1920 році-писарем штабу 27-го куреня 3-ї Залізної дивізії О. Удовиченка. Служили в Армії УНР і його брати Петро та Василь : «Два брати мої Василь та Петро, які служили у петлюрівській армії, знаходяться за кордоном. Василь у Львові, де навчається у консерваторії, а Петро у Каліші, де працює у столярній майстерні» [6, арк. 7-7 зв.].

Постановою Особливої Наради при Колегії ОДПУ від 11 травня 1928 року В. А. Дядинок був засуджений до 3 років вислання у Сибір [6, арк. 29]. Покарання відбував у Наримському краї (с. Комашево), де працював рахівником [6, арк. 40-41].

Вже після відбуття терміну покарання Володимиру Дядиноку було оголошено постанову Особливої Наради при Колегії ОДПУ за 23 січня 1931 року, за якою йому заборонялося проживання у Московській та Ленінградській областях, Україні, Північно-Кавказькому краї, Дагестані, Казані, Іркутську, Читі, Ташкенті, Тифлісі, Хабаровську, Омську, Омському районі та прикордонних округах терміном на 3 роки [6, арк. 44].

Реабілітований В. А. Дядинок висновком Прокурора

Вінницької області за 4 грудня 1995 року [6, арк. 47-47 зв.].

Окрім Василя Дядинюка, сімейну традицію малярства продовжував і його брат Іван, маляр-живописець, який також виготовляв предмети релігійного культу. Як і його брати, був заарештований безбожницькою більшовицькою владою (18 вересня 1928 року). Звинувачувався за ст. 54-4, 54-10, 54-13 КК УСРР. На час арешту сім'я складалася з дружини, Віри Хомівни, 29 р., домогосподарки, сина Миколи, 6 р., та дочки Тамари, 4 р. [3, арк. 3-4].

Постановою Особливої Наради при Колегії ОДПУ від 11 січня 1929 р. Іван Дядинюк був позбавлений права проживання у Москві, Ленінграді, Ростові-на-Дону, зазначених губерніях та округах, і УСРР, з прикріпленням до певного місця проживання, терміном на 3 роки [3, арк. 26].

Реабілітований Іван Дядинюк був висновком Прокурора Вінницької області 9 червня 1995 року [3, арк. 27-27 зв.].

Особливої ваги архівно-слідчій справі на Дядинюка Івана Андрійовича надає та обставина, що у ній знаходяться надзвичайно цінні для дослідників документи: три фотографії та лист Василя Дядинюка зі Львова до рідні, датований 31 липня 1928 року [3, арк. 25].

На одній із фотографій зображений в однострої вояка Армії УНР рідний брат Василя Дядинюка Петро. На звороті фотографії рукою співробітника ДПУ зроблено підпис: «Дядинюк Петр Андреевич б. петлюровский офицер, сейчас в Польше» [3, арк. 25]. Інша фотографія показує нам Василя Дядинюка у «домашній» обстановці. На звороті рукою Василя Андрійовича зроблена помітка: «Недавня фотографія, 1 рік по залишеню гімнаст. вправ, які мусів припинити через велику працю помислову (розумову. - Авт.). Морда ідіотська, бо мене смішили, а сміятись не хотів» [3, арк. 25].

І, нарешті, третя фотографія, на якій зліва знаходиться відомий художник-імпресіоніст, учений-хімік, член Української Центральної Ради, міністр народної освіти УНР Петро Холодний, в центрі – його син Петро, а справа – Василь Дядинюк. Напис на звороті фотографії, зроблений рукою нашого земляка, гласить: «В лютому 1928 році, по повороті з Італії.

В роботі П. Холодного.

Валова 14, Львів» [3, арк. 25].

Надзвичайно цінним документом особового походження, про який вже згадувалося вище, є приватний лист Василя Дядинюка до своїх родичів, в якому він розкриває свої творчі і наукові задуми, звітує про творчі здобутки, ділиться із родичами своїми планами на майбутнє, розповідає про мистецько-студійні подорожі до Італії і Франції та про взаємовідносини з родиною відомого українського арт-маляра Петра Холодного-старшого та митрополитом Андреем Шептицьким, від якого разом із багатьма українськими митцями (в т. ч. й В. Січинським) отримав батьківську допомогу й притулок [9, с. 372-373].

З огляду на важливу наукову та суспільну цінність цього листа, дозволимо собі навести його текст повністю із збереженням стилістики та мови автора.

«Року Божого 1928 31/VII.

Милі, дорогі і рідні!

Знову пройшов довший час, як я не писав до Вас листа та і від Вас – жадних відомостей не одержував.

За себе, прошу у Вас вибачення, але настають такі хвилини життя мого, що кожний день наступаючий приносить нові і нові розрішення ріжнього роду питань і повстають із ним щодня, то иньші перспективи. И кожний раз, збираючись написати Вам, гадаю: зобачу що вийде з того, або того-тогди напишу все разом, а кінчивши чекать кінця одного питання, як наростає не менш цікавий початок другого. И знову чекаю. Це є перша причина моїх перерв кореспонденційних.

Друга – абсолютний брак часу, навіть спокійно поїсти.

Третя – не люблю писати без змісту і потреби, а четверта, – останні три місяці, довше перебуваю на боці, як дома.

В останніх часах мені незвичайно щастить доля, хоч мушу признати, що перед тим також не відмовляла, тому не покладаючи рук – працюю, наскільки сил вистачає, бо твердо пам'ятаю приповідку російську: «Куй железо, пока горячо!».

Тому в багатьох ділянках життя, я все минаю і переслідую лише свою ідею, аби не випустити з рук долі своєї – упертої ініціативи; і коли наступають хвилі короткого відпочинку, то почуваю себе настільки змореним, що чесно говорю – не хочеться не то що писати, а і балакати.

Я зараз складу коротенький опис останніх подій і праць – то для

Вас стане все зрозумілим.

1) Не знаю чи писав, що 1-го жовтня с/р. виїзжаю на студії до Парижа на 1 рік, як до академії малярської, так і до консерваторії.

Знову виїзжаю, як степендіянт Митрополита, на що вже дістав і гроші, і благословення.

Ця подія викликала багато і радості, і праці. Мусів працювати багато по музиці, щоб гаразд здати іспит, бо буду переноситись до франц. школи так робити певні підготовлення і до мал. академії прибавилась мова французька, яку вже вчу і щотижня беру 3 лекції, хоч правда дається легко, бо вже знаю мову італійську, а вони обидві зближені. Крім того мушу забезпечити життя у Львові дружині, яка востається дома.

Степендію в розмірі 30 долярів 300 зол. = 900 франків я забираю всю, а дружині на рік життя мушу підробити тут, що майже все залагодив, бо мав багато замовлень, але на те потрібно було інтензивної праці.

Щодо праць, то за час перерви нашого писання виконав слідуєчі праці:

Портрети: Гр. Льва Шептицького, жінку і двох доньок. То є рідний брат Митрополита. Був запрошений до нього на 3 тижні у маєток на гостини і роботу портретів.

Адвоката Метрополітальних дібр. Гвоздецького О. Мітрлата Войнаровського, Генерального адміністр. дібр. Метрополітальних.

Лісова інженера Метрополіт. дібр. п. Кіселевського, дружину Коменданта бригади кавалерії у Львові, – барона Бістрама, і його матері.

Коли виконував портрет Войнаровського, то знову був запрошений в гостини до його в курорт Метрополітальний в Підлюте, де просидів знова 3 тижні. Ну а крім сих портретів, намалював для себе 8 великих образів, переважно студіював в глибині свого змісту «Natur morte».

Нині знова приступив до портрету «miniatur» п. Сасик. От і посудіть самі о часі і відпочинках.

Крім того, получив пропозицію від Митрополита прийняти по повороті з Парижа – дерекцію школи релігійного малярства для монахів, яку би я мав сам відчинити, на що я вже дав принципову згоду. Думаю тогди забрати на роботу Петра, яко помішника інструктора – відділів: столярського, різьбар. і позолотного, але боюся, аби він не напсував мені своїм поведженням, оскільки ще

досі не залишив чарки і карт.

Писав правда до мене, що вже роздав всьому кінець і хоче працювати. Може, – але не віриться! Ех якби тут ти Іване був. Хо-хо! Займав бись тут дуже добре становисько і працювали б оба. Вам певне вірити не хочеться всім моїм подіям, але незадовго, по документальним даним пересвідчетесь в правдивості всіх подій мого життя і праці.

Ще забув! До від'їзду в Париж, запросив до спільної праці коло каплиці семинара Духовного у Львові мене - Петро Холодний (арт.-маляр). Будемо малювати власні композиції технікою «tempera».

Посилаю між іншим Вам фотографію свою разом з П. Холодним і його сином у їхній робітні. Фотографувався зарас по повороті з Італії – в зимі.

Дуже часто сниться мені покійний батько. В неділю 5 серпня буду служити паніхиду по ньому.

Надійка видужує потроху – хвала Господу і долі твердо і непохитно товаришить мені у моїх замірах. Не мало здивувало мене, що дядько Прокіп, на старости літ змушений був залишити рідну оселю.

Мимоволі пригадав Котляревського в «Наталці Полт.»

«Ой доле людская, чом ти є сліпая».

Як тільки залагоджу всі справи хатні перед виїздом до Парижа, а буде в розпорядженні який гріш, вишлю, через Вас – йому. Я вже гадав зробити це давніше, але як випала справа поїздки на рік науки, то пляни трохи змінилися, а через них і мій бюджет.

Здається все про нас написав. Тепер буду лише очікувати відповіді про життя і бут всіх Вас там.

Як зі здоров'ям мамці? Яке здоров'я Вас обоїх Володимире та Іване з дітьми та дружинами.

Нетерпеливо будемо очікувати відповіді, а Ви не полінуйтеся, та напишіть ширшого листа, згадавши про кожного рідного і близько знайомого. Де є Боря Шелест? Чи оженився також? Що є з Ганею та Миколою? Лідою і Савою? Та милою Марусею? Вона мусить бути надзвичайно вродлива, судячи з діточих літ як вона виглядала. Мабуть вже також досить велика. Що робить Надія та Василь. Одним словом про всіх і вся.

Що є з дітьми Олександра від першої дружини і чи єсть діти від другої. Хто друга жінка його? Чи не та учителька, яка мешкала у Ліди?

Що робить тепер Катерина Олександрівна, його перша дружина і де працює?

Хотів би конечно мати фотографію цілої нашої родини разом, дому і майстерні, такі фотографії мені дуже є потрібні для Митрополита. Він дуже цікавиться. Я написав йому свою біографію, але ліпше би було якби дістав якісь документальні дані. Не знаю чи заховалася фотографія з пам'ятника Шевченка, якого тато робив та взагалі якихось фотографій інших.

Це все лежить і в твоєму інтересі Іване. Може дасться мені якось і тебе притягнути тут до праці в Художньо-ремісничі школі, а тому всілякі фотографії, які лише єть доказом життя і праці нашої родини, збери і вишли рекомендованим листом.

Ну буду кінчати своє довге посланіє і працювати Вас.

Обоє міцно цілуємо Вас усіх.

Василь і Надія» [3, арк. 25].

Також у ДАВіО зберігається архівно-слідча справа на Дядинюка Прокопа Авакумовича, рідного дядька братів Дядинюків, який у часи УНР був головою Могилів-Подільської повітової народної управи (1917-1920), а також восени 1918 року був обраний делегатом на Трудовий Конгрес України у Києві [7, арк. 7 зв.]. У справі є також цілий ряд копій документів тієї епохи, які засвідчують подвижницьку, державотворчу працю Прокопа Дядинюка. Ось, наприклад, телефонограма усім волосним народним управам Могилівського повіту за 11 липня 1919 року за підписом П. Дядинюка: «До Могиліва прибуло з фронту 2000 тяжко хворих козаків українських. Всі оборон[н]ики трудового народу, заступники його прав, на волю і землю, положивши своє здоров'я за добробут, знаходяться зараз в неможливо-тяжких умовах. Народня Управа, зруйнована комуністами, не може задовольнити всім необхідним. В самому місті Могильові немає де купити хліба, чере що Повітова Народня Управа звертається до Волостних Народних Управ зараз з полученням цієї телефонограми улаштувати збір жертв хліба. Просити населення найдопоможуть хто скільки може, хто бухан хліба, а хто яйце, а хто хвунт муки. За всі жертви зараз повідомити. Спішіть, час не жде, щоб Ваши оборонці не вмирили голодньою смертю. Знайте, що за вчорашній день з голоду померло 28 ранених і слабих козаків» [7, арк. 23].

Інші розпорядження П. Дядинюка на посаді голови

Могилівської повітової народної управи стосуються питань мобілізації населення до Армії УНР, боротьби з більшовицькою агітацією, налагодження мирного життя у повіті, збору пожертв на користь хворих вояків Армії УНР, обліку та охорони хлібних запасів тощо [7, арк. 23-24].

За радянських часів Прокіп Дядинок вів скромне, непомітне життя: працював столяром-меблярем, виконуючи приватні замовлення. 15 червня 1927 року колишній державний службовець УНР був заарештований окружним відділом ДПУ за ст. 54-13 КК УСРР. Цікаво, що під час арешту були вилучені такі «контрреволюційні» речі, як рукопис «Гіркий сміх», дві листівки із зображенням похорону козака, вбитого більшовиками, та дві фотографії українських старшин (на жаль, ці «докази», очевидно, були знищені під час арешту) [7, арк. 3].

На момент арешту сім'я П. Дядинока, яка проживала з ним у Могилеві-Подільському, складалася з дружини, Маври Федорівни, 57 років, домогосподарки, сина, Коваля Максима Миколайовича (нерідний), 14 років, та дочки, Байдацької Галини, 9 років [7, арк. 4 зв.]. Також із метричної книги Свято-Миколаївської церкви с. Лісові Берлинці Могилівського повіту Подільської губернії (нині – с. Лісове Барського району Вінницької області) ми дізнаємось, що звільнений у запас армії старший військовий писар Прокіп Авакумович Дядинок 26 січня 1896 року одружився на вдові, селянці Маковської волості Кам'янецького повіту Подільської губернії, Маврі Федорівні Книшовській, 25 років [2, арк. 18 зв.-19].

Постановою Особливої Наради при Колегії ОДПУ від 16 вересня 1927 року Прокіп Авакумович Дядинок був висланий до Старобільського округу терміном на 3 роки [7, арк. 1]. Реабілітований висновком Прокурора Вінницької області за 11 січня 1996 року [7, арк. 47-47 зв.].

Таким чином, наявні документи Державного архіву Вінницької області дозволяють уточнити та доповнити біографію визначного українського майстра пензля Василя Андрійовича Дядинока, а також його щирої української родини на тлі загального історичного процесу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО). – Ф. Д – 37. – Оп. 1. – Спр. 88.

2. ДАВіО. – Ф. Д – 904. – Оп. 12. – Спр. 56.

3. ДАВіО. – Ф. Р. – 6023. – Оп. 4. – Спр. 12626.

4. ДАВіО. – Ф. Р. – 6023. – Оп. 4. – Спр. 12634.

5. ДАВіО. – Ф. Р. – 6023. – Оп. 4. – Спр. 22958.

6. ДАВіО. – Ф. Р. – 6023. – Оп. 4. – Спр. 27339.

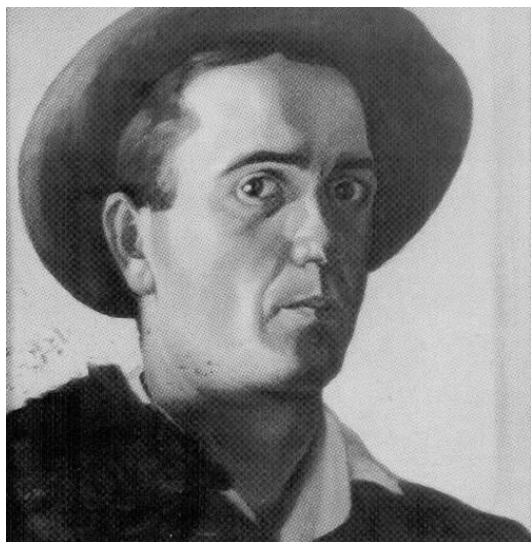
7. ДАВіО. – Ф. Р. – 6023. – Оп. 4. – Спр. 27772.

8. Пеленська О. М., Мельник Л. Василь Дядинок // Енциклопедія сучасної України. – Київ: Ін-т енциклопед. досліджень НАН України, 2008. – Т. 8. – С. 577-578.

9. Трембіцький А. М., Трембіцький А. А. З епістолярної спадщини українського художника Василя Дядинока // Третя Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція. – М.-П., К.-П.: Оіюм, 2009. – С. 370-376.

The documents of the State Archives of Vinnytsia region, which allow clarifying and supplementing the biography of the famous Ukrainian master of paintbrush Vasyl Andriyovych Diadyniuk, as well as his sincere Ukrainian family in the background of the general historical process have been analyzed in the report.

Key Words: *the Diadyniuk family, archival-investigatory files, State Archives of Vinnytsia region, biography.*

Василь Дядинок. Автопортрет. 1929. Париж

А. М. Трембіцький,
(м. Хмельницький)

ПОДІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА ТЕРЕНАХ ПОДІЛЛЯ В 1919-1920 РР. У СПОМИНАХ ВОЛОДИМИРА ЛЕВИЦЬКОГО

У повідомленні аналізується непересічна постать українських визвольних змагань 1917–1921 рр. В. Левицького, котрий залишив яскравий слід у національній історії, а також його військово-історична студія про знакову добу вітчизняної історії.

Ключові слова: *спомини, Поділля, визвольні змагання, джерело, мемуарна література.*

В сучасній українській історичній науці посилився інтерес до вивчення доби Української революції 1917-1921 років, коли в огні збройної боротьби український народ відроджував і відстоював свою державність. Досить цінним джерелом дослідження маловідомих сторінок вітчизняної історії є мемуарна література, адже для історії «будь-якої країни, народу чи спільноти ... дуже важливим джерелом, попри документи, є спогади осіб, які ту історію творили або були її свідками» [2].

До таких надзвичайно цінних наративних джерел відносяться «спогади відомих діячів про себе і сучасників, із детальними характеристиками їхніх особистих якостей та словесними портретами». Спогади, – це той «дуже важливий вид джерел, що висвітлюють життя і діяльність даної особи», адже автор писав їх для публікації і «вивчення громадськістю та нащадками». Однак варто враховувати, що автор спогадів й безпосередній учасник подій «часто намагається прикрасити описувані у спогадах події» і тому на «правдивість спогадів впливає соціальний стан їх автора, його політичні переконання, час написання їх та його віддалення від того періоду та подій, які описуються, а також справжня роль автора у цих подіях» [10, с.204-205].

Для зображення історичної епохи з суб'єктивної точки зору спогади безпосередніх учасників українського просвітницько-політичного і національно-громадського руху 1917-1921 років мають свою значну актуальність і займають сьогодні «одне з найповажніших місць», адже «справжнє життя завжди цікавіше,

ніж вигадане». Український етнограф О. Воропай пише, що мемуарист у спогадах «передає новому поколінню свій власний життєвий досвід в ділянці літературній, політичній, чи громадській» й при цьому він щирий «своїм прагненням до точного зображення дійсності» [8, с. 374]. Мемуарні джерела (*автобіографії, записки, листи, спогади, щоденники тощо*) завжди допомагають науковцям краще відтворити досліджувані ними історичні події, глибше відчуті мрії, настрої та сподівання багатьох тогочасних історичних осіб та персоналій. Спомини дають дослідникам можливість «дивитись на описані події з певної перспективи, охопити більший відрізок часу та аналізувати події з точки зору його ідейної концепції», що «значно підвищує якість і актуальність кожного твору». Праці відомих військово-громадських діячів, це «цінні скарби», що розповідають «новим поколінням про те, як жили і боролись старші за визволення нашої батьківщини – України» [8, с. 375].

Відомий український громадсько-політичний і державний діяч В. Приходько пише, що ці праці, – це «наша боротьба, наша історія, наші змагання і наші глибокі переживання» [17], адже вони «зображують події особистого життя на полі сучасної дійсності», в них є «можливості для відбору, відсіву подій» [8, с. 375]. Мемуарист, подаючи «реальну правдивість» подій, розкриває національну свідомість і соціальну приналежність, які «визначають тематику спогадів», обумовлюють його відношення «до описаних подій, та й вибір самих фактів» [8, с. 376].

Важливо враховувати, що спомини, – як пише Віктор Поліщук, – «є одним з джерел історії», адже автори мемуарів «розповідають про своє життя, громадські і політичні події, про зустрічі з видатними людьми тощо. Спогади є одним з джерел історії». І, на його думку, саме «на підставі спогадів, в результаті порівняння описаних різними авторами подій, майбутні історики встановлятимуть правду про життя, діяльність і розвиток народів, про їхні досягнення, часом поразки. Того, що пережили учасники згаданих подій, не опише офіційна історіографія» [15].

Із-поміж великої кількості спогадів, присвячених подіям Визвольних змагань в Україні 1917-1921 років, які головним чином вийшли за межі України, особливу цінність для сучасних науковців і краєзнавців, що цікавляться перебігом історичних подій національно-визвольних змагань 1919-1920 рр. на теренах

Поділля, складають маловідомі «Воєнні спомини : УГА – ЧУГА – Армія УНР» безпосереднього учасника Визвольних змагань 1917-1921 рр., протопресвітера Володимира Левицького, які складаються з двох частин: «Останній акт трагедії Української Галицької Армії (УГА)» і «В рядах армії Української Народньої Республіки (УНР)» (1932-1933, перевидані 2017) [13]. Їхнє значення для сучасних досліджень частково розкрито в доповідях на Другій Мурованокуріловецькій науково-краєзнавчій конференції [19], Першій Чернівецькій науковій історично-краєзнавчій конференції, присвяченій 100-річчю Української революції 1917-1921 рр. [21] та на Шостій Могилів-Подільській науково-краєзнавчій конференції (всі жовтень 2017) [20].

Цінними в його спогадах є те, що автор розкриває не тільки перебіг бойових дій УГА, ЧУГА та Армії УНР, а також описує майже кожне місто, містечко чи село Поділля, в яких йому прийшлося бувати. Зокрема, В. Левицький пише, що «місто Винниця повітове, доволі просторе та, як на теперішній час, чисте. Широкі вулиці, обсажені рядами великих дерев, роблять його крацим. Не вважаючи на різні переходи після революції, є мало слідів знищення. ... Ріка Буг з кількома мостами майже довкруги нього обходить. Літом Буг благодійний для стомленої міської людности. Ще й тепер видніють на ріці човни та мало хто ними їздить, бо зима зближається» [13, с. 48]; «Могилів має гарний вигляд, бо лежить між горбами в китлині Дністра. Літом пригріває тут сильніше сонце, окружуючі горби здержують холодні вітри, тож овочеві сади багаті в ріжнородні овочі. На другому боці Дністра бессарабське місто Атаки; тепер там господарять по своєму румуни» [13, с. 49].

Про подільські містечка він пише: містечко Білилівка «досить чисте і має симпатичний вигляд»; «Ружин, невеличке, але доволі чисте»; кругом міста Погребища «гарні та чисті хати наших міщан... є цукрівня (*цукровий завод* – А. Т.) ... мішана 6-класова українська приватна гімназія, що має досить учеників та учениць» [13, с. 40]; Марківка «жидівське – брудне» містечко; у Томашполі «є велика цукрівня» [13, с. 60]; в Чернівцях «є пам'ятник героям японської війни і гарна криничка свіжої води»; «Чернівці, це мале жидівське містечко... Є тут доволі латинників, з яких деякі визнають себе поляками, хоч по-польськи ні слова не розуміють» [13, с. 83]; Миньківці «мале жидівське містечко наповнене нашими

частинами й обозами» [13, с. 114]; Смотрич «нехарне (неприбране, захарачене – А. Т.) жидівське, але в гарному положенні між скалами річки тої самої назви» [13, с. 117]; Шатава «маленьке жидівське місточко» [13, с. 142], Сатанів «брудне, жидівське місточко, осередок жидівської контрабанди» [13, с. 143].

Про станцію Затишшя (нині – станція Одеської дирекції Одеської залізниці) відзначає, що вона «має гарний вигляд, хоч вона на полі, бо маленький садок-парк окружає її; та тепер в більшості знищений він революційною братією. Із пам'ятника царя освободителя Александра II остався тільки підклад, бо погруддя збито після революції» [13, с. 79-80].

Подаючи описи сіл, В. Левицький пише, що в селі Сестренівка «є велика й гарна школа» [13, с. 39]; село Погребище «причепилося, як це звичайно на Україні буває, до місточка, однак само село дуже бідне й опущене»; в селі Плисків «над рікою на узбіччю є велика цукрівня»; Андрусів – «це велике село. Ціле в густих овочевих садах. Має воно гарний вид серед густих овочевих дерев» [13, с. 41]; в селі Мервин «на двірським полі за селом знаходиться стовп з польським написом, датованим 1733 р. Біля нього дуб, тепер великий, засаджений колись дідичем цього села»; «Кантоліно – це велике і багате село» [13, с. 42]; село Яструбинці «доволі велике та вбоге» [13, с. 44]; село Антопіль «гарне та велике» [31а, с. 60]; у селі Чорномінці «є велика цукрівня» [13, с. 61]; село Борівка «дуже велике та просторе»; у селі Серби «є спалений колись великий млин. Знищили його червоні, мовляв, це «боржуйське іменіє». Народ нарікає, бо остався без млина» [13, с. 83]; у Верхньому Ольчадаєві «є велика цукрівня в долині, а до неї веде залізниця з Віндичан»; перед селом Татариськи «є гарна громадська лічниця» [13, с. 84]; село Кривохижинців «положене в ярі ... Через село пливе річка Жван, на якій є кілька млинів...» [13, с. 87]; у Женижківцях «є гарна українська школа...» [13, с. 92]; у селі Дерло «селяни мають добре уряджений власний млин»; «Березівка – це велике село, що має гарну школу й пошту» [13, с. 102]; у великому селі Моївка «є дуже гарно збудована велика цукрівня, довкола якої простягається гарний сад-парк» [13, с. 103]; в Обухові «є гарні вишневі сади»; Володівці – «це велике, просторе й чисте село» [13, с. 112]; село Чорна «кам'яне підложе подільської площини, яке тут виступає невисокими уломами на верх, що опісля знижуються в напрямі Дністра» [13, с. 117].

Варто відзначити, що автор подаючи описи сіл і містечок, звертає увагу на побут і стиль життя українських міщан і селян та «московських мужиків». Так, у містечку Погребище «гарні та чисті хати наших міщан. Зате в осередку, замешканим жидами, осоружна нечистота і бруд; через це миле вражіння, якого сподіваєшся дізнати, дивлячися здалека, стає відражаючим, коли увійдеш в середину містечка» [13, с. 40]; село Погребище «причепилося, як це звичайно на Україні буває, до місточка; однак само село дуже бідне й опущене. Причиною цього є виріб селянами самогонки на велику скало зі збіжа і картоплі, якою розпиваються до нестями. Це має у собі від'ємні наслідки: часті бійки до крови (вчора порізали одного), неморальне життя та крайня матеріальна нужда. Це останнє видно особливо по внутрішнім уладженні хат, що крайно занедбані та брудні» [13, с. 41]; село Антонівка Тираспільського повіту «це кольонія московських мужиків з Тульської губернії, що їх спровадив бувший царський уряд на наш український чорнозем. Розміщуючи хлопців по квартирах, бачу великий бруд, що панує по хатах московских кольоністів. Мимоволі насувається тобі велика ріжниця, між чистою українською хатою й московською «светелкою». Коли я спитав одного кольоніста, як можна жити в такій нечистоті, то він відповів: «Какая різниця? Єрунда; всьо равно: памрьош» [13, с. 62-63]; у селі Шкуля «народ дуже брудний та лінивий. Видко це по внутрішньому уладженні хат та по одінню селян. Зате не забули розібрати фільварок, якого деревом поділилися їй поскладали на своїх подвір'ях, де воно не накрите гніє» [13, с. 102].

Автор також подає в споминах короткі відомості про церкви, костели, цвинтарі, про обряди богослужіння. Він звертає увагу на «стиль будови давніх наших церков», зауважуючи, що всі «нові – московського зразку» тощо. Так, у містечку Білилівка «особливо звертає та приковує увагу гарна православна церква, якої верх покритий в кутики жовто-блакитними бляшками» [13, с. 39]; в містечку Погребище є «латинський костел, дві православні церкви» [13, с. 40]; в місті Винниця «особливо гарний є православний собор» [13, с. 48]; в містечку Марківка «є бувша уніятська церква, тепер православна, не вживана, бо застара. Часть уніятів після переслідування їх московським урядом приняла римо-католицтво і тепер називають і себе поляками, бо так їх польські ксьондзи вивчили» [13, с. 82]; в містечку Чернівці «є дві церкви та великий

латинський костел. Є тут доволі латинників, з яких деякі визнають себе поляками, хоч по-польськи ні слова не розуміють»; в містечку Озаринці стоять «є дві церкви і латинський костел. Латинників небагато... є також дуже старенька поуніятська церква, що має біля 400 років. Тепер вона замкнена і в ній не відправляється, бо є нові. Стиль будови давніх наших церков, зате нові – московського зразку [13, с. 83]; на краю села Кривохижинці «під горбом знаходиться монастир, який, кажуть, збудувала місцева дідичка Француженка 1760 р. Наша церква побудована наче латинський костел в готицьком стилю. Це перший раз таке стрічаю. Побудувала її, як кажуть на приказ дідички одна місцева селянка-кріпачка, що після одного сну знайшла велику суму закопаних грошей у землі, мабуть перед турецькими набігами. Сам дідич, як місцеві повідають, за симпатії до Наполеона 1812 р. втратив своє майно та став кріпаком. Монастир винаймили були жиди на магазин збіжа. Щойно перед війною заходами одного монаха викуплено монастир від жидів, а околичні люди його багато прикрасили» [13, с. 87].

Володимир Левицький описуючи фільварки та бібліотеки в них, зауважує, що в містечку Погребищі є «останки колись розкішної та тепер зруйнованої палати гр. Ржевуського (Ревухи). Її оточував колись гарний парк та тепер тільки пні свідчать про колишню красу цього саду, вирубаного після революції», але «місцева «босота» розібрала пречудну палату гр. Ржевуського, вичистивши внутрішнє її уладження та все рухоме майно фільварку» [13, с. 40]; в селі Мервин «є розбитий великий фільварок. На двірським полі за селом знаходиться стовп з польським написом, датованим 1733 р. Біля нього дуб, тепер великий, засаджений колись дідичем цього села» [13, с. 42]; в селі Рижавка «місцевий фільварок розібраний зовсім місцевими дядьками» [13, с.56]; у селі Антопіль є «просторі панські фільварки, які місцеві селяни не розібрали, ані не дали нікому знищити» [13, с. 60]; у селі Чорномінці є «гарні двірські палати на горі» [13, с. 61]; в містечку Марківка «заховалась на бувшому фільварку дуже гарна бібліотека, яку місцеві стережуть і рідко кому визичають книжки з неї» [13, 82]; село Верхівку і село Промошаниці «ділить великий став», оподалік якого «знаходиться прегарна палата адмірала Чихачева (адмірал російського імператорського флоту, генерал-ад'ютант, начальник головного морського штабу і керуючий морським міністерством Микола Чихачев – А. Т.), доволі добре удержана, а

звідсіля йдуть бувші його маєтки, які тягнуться непереривно від Дністра по залізничу лінію Жмеринка-Могилів» [13, с.88]; у селі Женижківці була «ще донедавна гарна бібліотека, але нові союзники, перешуковуючи за небезпечними книжками, доволі її знищили» [13, с. 92]; у селі Дерло селяни розібрали «фільварок, якого деревом поділилися їй поскладали на своїх подвір'ях, де воно не накрите гниє» [13, с. 102]; у селі Грячківці є мури «розбитого фільварку» [13, с. 104], «в Берлинцях видніють ще останки колись гарної дідичівської палати у великому, розкішному парку» [13, с. 112]. Крім того автор споминів звертає увагу й на те, що «останки» давніх турецьких фортець знаходяться в містечку Марківка [13, с. 60-61] і стоять на горбку біля містечка Озаринці [13, с. 83].

Значну увагу в своїх споминах автор звертає на відношення місцевого населення до вояків УГА, ЧУГА та Армії УНР. «Місцевий народ до нас ввічливий та досита гостить святочним», – пише автор. Далі він описує Свят вечір 6 січня 1920 р.: «Свят Вечір святкуємо в домі православного священика. Приявні всі старшини курія з комендантом. Старенький, священик благословить нашу скромну вечеру та бажає швидко вернутись домів вільними громадянами. Сот. Станімір дякує щиро за теплі слова та, нав'язуючи до минулого Святого Вечера, який обходили ми в крузі своїх рідних під Львовом, бажає слідуючі свята святкувати на вільній ближчій батьківщині. Традиційні коляди всіх зібраних у родинному крузі місцевого священика закінчили цей Святий Вечір» [13, с. 59].

Автор добрим словом згадує і селян села Андрусів, «родючі сливові сади» якого «дають населенню значний дохід. Хоч яка пізна осінь, бож початок жовтня, по садах є ще доволі овочів, яких нам не жаліють місцеві, симпатично до нас настроєні селяни. Зі сливок виробляють вони овочеві наливки, що ними доволі нас наливають, а також дали на дорогу до пляшок»; в селі Медівка Липовецького повіту «народ назагал добрий та до нас привітний, хоч не надто заможний. Свідомість по деяких селах більша, однак загал мало визнається в освітних справах. Краще представляються околиці Погребища, що має свою гімназію. До неї ходять також селянські діти. Самі селяни бачать зміну на краще, мовляв, досі тільки «благородні» могли бути учнями гімназії, а селян будь-то не допускали, будь-то не ставало їх на дорогу науку. В цих околицях

задержалися давні гарні весільні звичаї-хороводи. Ми саме трапили на пору весіль, що зачалися в Медівці. Весільні обряди тут давні, традиційні, заховалися ще вповні, не вважаючи на воєнну хуртовину та її наслідки. Весілля відбувається п'ять днів; у бідніших бідніше, у багатих гучне та багате. Мені вдалося зібрати докладний опис цілого весільного обряду» [13, с. 41]; «село Підвисоке – свідоме українське село та дуже симпатично настроєне до галицьких частин» [13, с. 46]; у селі Женижківців «народ тут свідомий та прихильно настроєний до Петлюри» [13, с. 92]; «Березівка – це велике село», жителі якого «доволі розвинені та симпатично до нас настроєні» [13, с. 102]; в селі Обухові – «виходять проти нас селяни й питають за своїми синами, що служать тепер в українській армії» [13, с. 110].

При цьому В. Левицький звертає увагу й на те, як мешканці подільського села Юрківка (*нині – село Тульчинського р-ну Вінницької обл. – А. Т.*), в «якому донедавна учителювала Оксана Бучманюк з Отинійщини (*Отинія, стародавнє поселення на Покутті, нині – містечко Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. – А. Т.*)», з повагою і вдячністю відносяться до вихідців із Західної України. «Місцеві селяни хвалять собі «галічанську вчительницю», бо ця ідейна дівчина при відвороті українських військ з Галичини зуміла по мужеськи поставитися збройно проти нових наїзників, які грабили українські склади» [13, с. 58-59].

Водночас, автор споминів наголошує, що в деяких селах місцеві жителі не тільки проявляли вороже ставлення до вояків Армії УНР, але й вступали в збройні сутички з ними. «Народ у селах, через які переходимо, не дуже до нас ввічливий. По деяких селах навіть займає ворожу поставу – от хоч би у Горишківці (*нині – село Томашпільського р-ну Вінницької обл. – А. Т.*). Тут хотіли місцеві дядьки роззброїти наших хлопців, які були вислані по підводи. Зібрана товпа місцевих з «утинанками», себто обрізаними крісами (*рушницями – А. Т.*), під кожухами хотіла розправитися самосудом з вістуном (*зв'язківець, посильний – А. Т.*) та з чотирма стрільцями. Умовлені стріли вгору та свисток вістуна заалармували (*підняли по тривозі – А. Т.*) нашу сотню, яка окружила дядьків та не допустила до кровавої розправи. Багацько з них повтікало, і тільки деяким попало по заслuzі» [13, с. 59]; населення села Кантоліно «ворожо настроєне до нашої республіканської влади та армії. Це тип людей багатіїв, що хочуть повороту царського режиму. З неутаєною

радістю надіються швидкого приходу денікінців, радіючи тим, що ближче чути гарматні відгуки. Це перше село, яке на нашому похідному шляху виразно заявилось за поворот старого режиму...» [13, с. 42]; село Ворошилівка (нині – село Тиврівського р-ну Вінницької обл. – А. Т.), це село «якого дядьки стріляли колись до українських частин. Це звикли робити вони зі всіми військами, які відступали і були ослаблені. Ворошилівка – це велике село, замешкане неспокійним елементом; після упадку царизму та демобілізації вже революційних російських військ, проголосила себе самостійною т. з. «Ворошелевская Республика», як це на їхній печатці стояло. Ця «Республіка» – не признавала нікого, як довго не було близько сильних військових частин. Населення має багацько зброї також із часів відвороту австро-німецьких відділів з України, які зазнали багацько горячого і болючого, в цих околицях. Ще й сьогодні гордо згадують дядьки, як «германці та венгерці» втікали швидко без зброї та награвлених річей звідсіля» [13, с. 54-55]; у містечку Миньківці (нині – село Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл. – А. Т.) «жидова тут зухвала й чекає приходу комуни. Тож кілька з них «облизали» нині по кілька нагаїв» [13, с. 114].

Зважаючи на прояви недружелюбного, навіть деколи ворожого ставлення до вояків Армії УНР, у т. ч. й до вояків Української Галицької Армії, Пресова Квартира УГА проводила культурно-освітню працю серед подільських селян. Одним із дієвих заходів, спрямованих на покращення ставлення подолян до галицького війська, стало «ходіння в народ», насамперед, проведення масових віч (*зібрань, сходів* – А. Т.), що часто супроводжувалися виступами стрілецького хору, який виконував народні, патріотичні пісні. Громадсько-культурний і військовий діяч, колишній начальник Пресової квартири Осип Левицький зазначав: «Населення, що перед вічем недовірливо «бокувало» від галичан та пускало на їхню адресу образливі вислови, після віча, триваючого іноді більше години, підходило до цих галичан, включаюся у співрозмову, запрошувало їх приїхати в те чи інше село і провести подібне віче» [77, с. 69]. Найбільш яскравим прикладом пропагандистської та культурно-освітньої діяльності серед подолян може слугувати спомин Володимира Левицького про відзначення 9 березня 1920 р. дня народження визначного українського поета-пророка Тараса Григоровича Шевченка в придністровському селі Бергдорф: «Святкуємо сьогодні врочисто уродини Тараса Шевченка. Тільки

нашої розради у тій турботі дня та невідомого завтра. Наші полеві духовники (*священники* – А. Т.) відправили полеву Службу Божу на місцевому цвинтарі, на яким були приявні всі наші частини полка. Після панахиди уставлено бюст Шевченка, а біля нього стала команда бригади і так відбуто дефіляду (*урочистий парад, варта* – А. Т.), бо червоні є проти неї перед старшинами. Пополудні відбувся концерт в німецькому Народному Домі. Точки виповнили пісні мужеського хору, деклямації національного змісту та гарна промова – все це для підбадьорення стрілецьтва та старшинства на дусі. При кінці чутгвево до глибини душі поділлала пісня «Ой та зажурились стрільці січовії», яку співала ціла саля. А була вона нині так могутньою, так дорогою, як може ще ніколи досі. Бо зміст її саме нині найбільше для нас зрозумілий серед цієї страшної дійсности, серед лячного оточення ворогами, в часі насилля над нашою національною душею» [13, с. 78].

В своїх споминах Володимир Левицький описує як польські наїзники господарювали на теренах Поділля після підписання 21 квітня 1920 р. політичної конвенції, більш знаної як Варшавський договір, або Договір Пілсудський – Петлюра: «29/4. ... Виходимо далі через села Желехів, Яблонівку до містечка Деражні. В обох попередніх селах вернулися дідичі-поляки й зажадали від людей відбудувати фільварки та віддати забране колись збіже. На волость наложено 80.000 до 100.000 пудів збіжа. Поміщики безпечні тепер під охороною «союзників», а народ обурений до крайности цим новим станом» [13, с. 92].

Досить цінними для сучасних дослідників є опис автором споминів про трагічні події щодо роззброєння вояків III галицького корпусу: «26/4. Раненько 6 сотня нашого курія пішла на позицію до села Кузьминців, а наша 5, стоїть у поготівлі. ... Стоїмо на поготівлі та їмо обід; втім надлетів верховий з бригади та доносить, що прийшов наказ Начального Довудзтва (*Начальної Команди* – А. Т.) до 1 години зложити зброю. Позаду нас жде польська розстрільна (*загороджувальний загін із скорострілами* – А. Т.) на випадок нашої відмови. Сталося те, що було до передвидження (*передбачення* – А. Т.). Клянемо зі всіх сил ініціаторів цієї останньої орієнтації. Гірка була біда блукати по широких ланах України та зносити всі терпіння і страхіття часу, але ми вже звиклі з цим горем; воно нашим рідним зробилося, бо дорогий був нам наш ідеал, який мерехтів нам на шляху змагання до волі. А тепер приходить

остання хвилинка нашого існування – холодний смертний піт огортає нас. Ми завидуємо нашим товаришам-героям, що лягли за волю України і не бачать цієї ганьби, яка нам нині в уділі припала. Помилування нам більше не ждати, бо ми добре розуміємо, з ким маємо до діла, як тяжко-важко клянемо всім і вся, що аж жах збирає, та жаль не має границь. ... Нам наказ звучить – вже самі не знаємо від кого, бо все зневірене, огірчене до крайности – відійти до села Пилипів Чемериських [13, с. 90]. А перед нами село Буцни горить, земля від гармат гудить, скоростріли грають, наче останній прощальний нам марш заводять. Так Україна своїх синів-героїв прощає... Ми вертаємось у сторону Галичини, але як?! За короткий час маємо зложити зброю. Це йде маса безобразна, це йдуть тільки людські постаті одна :за одною, схиливши голови вниз – без чуття і волі, хоч, і навчена горем та терпінням, готова була на все. Та тепер не від неї залежить ця днина упокорення. За хвилину втратить те, чого досі ні вороги, ні лютий тиф не вирвали їм із рук, чого не веліли вони зробити цим останнім героям галицької волости, що тут у год. 5 пополудні дня 26 квітня під місточком Ялтушковом (нині – село Ялтушків Барського р-ну) скоїлося. Під лісом за Пилипами Чемериськими бачимо ми боеву лінію зі скорострілами й гарматами проти нас, яка ждала на наш евентуальний опір. Та і тут нема вже кому реагувати, і бо провід своїми частими орієнтаціями вирвав з душі галицького героя велич почуття гідности та оборони. Але чи й провід винен, коли політичні верхи оставили нас на власні сили, а невмолимі обставини кроваво значили наше існування? Там під лісом біля містка приказано нам зложити зброю. Неодин щиро прощався зі своїм побратимом-крісом, якого здавав тепер, може й без замка та надломаний нарочно, бо серце рвалося з туги й болю за любим побратимом наших славних днів та нашого любого горя-недолі. А з боку з цинічною усмішкою стоять польські старшини та потішують нас, мовляв, тепер підемо додому на відпочинок... Тут біля місточка Ялтушкова перестав існувати III галицький корпус, що то своєю славою хоробрости був знаний по всіх українських землях. Тут зрадив галицький стрілець свого друга не по добрій волі, але силою накинених обставин. Хай історія судить тих, які привели нас до сьогоднішнього соромного дня. Хай інші скажуть, чому з нами зроблено цей крок, який став останній віддихом нашої самостійности. Роззброєну товпу бувших вояків У.Г.А. запровадили до місточка Ялтушкова та умістили на

оболонню біля ставу. На горбах, поза нами поставлено стійки, що пильно стежать наші рухи. А в полі біля ватри снує важкі думи бувший стрілець Галицької Армії. Штаб нищить безпотрібно різні записки та акти й до мене прибігає один застрашений штабовець та кричить знищити записки, бо знав, що я їх роблю. Та я обернувся, не слухаючи його. В ночі вчинився рух: це чужі кіннотчики вибирають собі коней без дозволу. На що здалися протести власників, коли ми безсилі? На рано й інше майно від нас забирають, мовляв, воно нам не потрібне, бо ми додому підемо на відпочинок. 27/4. Польські офіцери крутяться від рана між нами і потішають, що все буде добре, однак ми мало віримо тому. А наші верхівці стають один за другим власністю ворогів [13, с. 91]. В полудне відлучили всіх старшин і, давши підводи на річи, казали виїхати з цього обозу. Тут розлучився галицький старшина від свого дорогого друга долі й недолі – галицького стрільця. Тільки сльози та сумно-тужні погляди провожають таких колись щирих друзів спільного минулого – разом пережитого. Хлопці лишилися самі й роздали майже все майно, як цукор тощо, місцевим людям, які носять це міхами домів. Цю ніч ночуємо на майдані під голим небом та вже під охороною смертоносних дул скорострільів. Щойно завтра маємо відходити далі... 28/4. Хлопці осталися без провіантів, тож грозить їм голодівка. Щойно тепер стало зрозумілим, що без проводу все гине. Пополудні зроблено збірку старшин цілої бригади. ... Перед вечером виходимо через село Ходаки і їх хутір Слобідку до села Женижківців, де ночуємо в саді дідича, якого вже стережуть польські стійки та не допускають нас брати нам соломи до спання, грозючи стрілами. 29/4. ... В Деражні випроводили нас за місто на майдан, де окружень нас стійками. Всіх старшин вище сотника кликали в штаб своєї дивізії на якісь допити. В ночі строга ревізія по возах та приватних клунках; забрано решту цукру та похідні палатки. Після нього повели нас на двірець та завагонували. Їдемо цілу ніч до міста Проскурова» [13, с. 92].

В місті Проскурові (нині – місто Хмельницький), – зауважує В. Левицький, – вояків колишнього III галицького корпусу помістили в табірні бараки для військовополонених. Він також подає спомин про своє десятиденне перебування в таборі та про свою втечу з двома побратимами з нього за сприяння членів Проскурівської «Просвіти». Так, автор згадує: «30/4. Сплю цілу ніч, їдучи у вагоні й не встаючи. Над раном протираю очі і їм не вірю,

бо читаю «стація Плоскіруф». Пояснюють мені, що це «союзне» місто, яке давніше Проскуровом звалось. Всюди повівають тільки союзні прапори, а – «твоїх, батьку Петлюро, не видно ніде, може ще не готові». Нас вивагонувано швидко, а один сержант з кількома рядовиками запровадили нас до бараків за залізничним шляхом. Замкнено за нами високу браму, а густа колючо-дротяна огорожа каже нам думати, що не легко звідсіля дістатися. 1/5. Розглядаємося по таборах, яке положення на всякий випадок. 2/5. Сьогодні вдалося нам кільком під доглядом одного «могільона» (так звемо їхніх рядовиків) піти до міста. Воно ціле в союзних прапорах, і всі написи в польській мові. Українська задержалася ще на «Просвіті» [13, с. 92]. Непомітно скочив я до середини, а пізнавши урядовця, довідуюся, що в Проскурові є українське евіденційне військове бюро, яке вербує до петлюрівських частин. З урядуючим старшиною можна буде щойно завтра бачитися. Оповідає мені урядовець, що союзники видали наказ замінити українську таблицю товариства на польську, однак голова, спротивився, за що грозять йому карою. 3/5. Я знов у місті, бо купив в «могільона» за 5 марок. «Просвіта» урядує. Зголошуюсь у військовим бюро, де, по знакомству урядовця, зареєстровують мене як старшину Армії У.Н.Р. родом із м. Ставища Таращанського повіту. «Просвіта» помагає нам у цьому, а також в постачанні харчів до табору, однак ціна за них дуже висока. Поляки зрівняли нашу гривню зі своєю маркою у висоті 14 гривень за одну марку. Скількиж треба гривень, щоби сяк-так прожити?! Евіденційне бюро вербує старшин і стрільців до групи ген. Удовиченка у Могилеві та до відділів, які формуються в Кам'янці. Остання мусить мати апробату союзної дефензиви. Та про це дбають уже місцеві Українці, бо нам небезпечно туди являтися. Хоч ми щойно третій день у таборі, однак багацько вже втікло з нього. На місті пізнаю залізничного урядника Н. Н. з Кам'янецької вулиці, який докладно інформує мене про тутешні відносини, та як найкраще забратися з табору. 4-5/5. В таборі переводять реєстрацію старшин: кажуть виповняти евіденційні картки. Говорять, що після цього кожний старшина може зголоситися до петлюрівської армії. Та я не пхаю здорової голови під евангеліє і не виповнюю евіденційної картки, хоч деякі сміються з мене. 6/5. Мій здогад справдився. Сьогодні зібрали всі вчора виповнені евіденційні списки та відправляють перший транспорт старшин, але до табору. Загострено сторожу та подвоєно

стійки. Сторожа – це молоді рекрути, які нарікають, що їм зле, бо підофіцери з ними погано поводяться, а також терплять голод, тож просять у нас хліба, якого ми й самі не маємо. Сьогодні не пускають нікого на місто, бо ген. Івашкевич бачив наших на місті та звернувся в тій справі з гострою заборонаю до «Довудзтва обозу». 7/5. Деяким моїм товаришам вдалося піти до міста, але мене не пустили, бо пізнають, що я часто ходжу. Думаю над способом, якби свої річі передати до знакомого в місто. Однак годі щонебудь продумати самому, бо обходив довкруги всіх дротів, які добре загороджені. З допомогою мені прийшов товариш з кінного полку, чет. Щербанюк. Якось зробив він знакомство з одним дядьком, що переходив попри дроти, і, хоч це було небезпечно, бо ми перший раз і цього дядька бачили, то однак рішили його використати. Річі знесли ми на одно місце під барак; дядько крутився під дротами від цвинтаря, ніби там чого шукав; я заговорював та гостив папіросами «могільона», а Щербанюк в одну мить поперекидував річі дядькови через дроти та казав занести на помешкання мого знайомого [13, с. 93]. «Могільон» скрутився та кричить за дядьком, але цей уже на цвинтарі; тоді за мною, але я вже в бараку. Штука вдалась, а за годину чесний дядько приніс посвідку від знакомого, за що одержав умовлену нагороду, а Щербанюк ще таки пополудні зник з табору, а я жду ранку, сам не знаю чому. Сьогодні делегація, зложена з сотн. Станиміра, от. Льобковіца, от. Шльоссера й інших старшин, ходила на стацію до переїжджаючого Петлюри. Цей прийняв їх доволі холодно, згадуючи про минуле. Обіцяв зробити все, що буде в його спроможності. Старшини прийшли розчаровані, маючи вражіння, що Петлюра мало що може, а ще менше хоче. Під вечір прийшов відділ львівської жандармерії та перевів докладну ревізію по всіх таборах. В чет. Рибюка з 11 полка знайшла цілий мішочок грошей ріжних сортів, які курсували на Україні, і все забрали. Також забрали багацько приватних річей, не військових. Після ревізії зробили наші старшини крик та пішли до офіціра цієї жандармерії, який зробив ревізію між жандармами. Багацько річей повідбирав від них, деякі покидали зі страху під дроти та бараки, але багацько таки в них пропало. 8/5. Цілу ніч не сплю, бо ладнаюся до мандрівки. Звірююся з цього сотн. Станимірови, до якого відчуваю особливу пошану та любов. Він радить почекати – може буде б інакше, однак я таки рішився не ждати. В 4 годині рано, я вийшов

із бараку оглянути, куди найкраще вийти з табору. Рішаюся в головну браму попри стійку. Нам було відомо, що між годиною 5 і 6 рано підofiцери сплять, а стоїть тільки стійка: двох молодих рекрутів. З одним вістуном беремо кухню та ідемо по воду. Стійка спинює, але кілька папіросів та 10 марок стають нам у допомогу: каже якнайшвидше нам вертатися. Від'їхали з кухнею над яр, що оподалік від табору, пустили її саму вділ «по воду» – там загуркотіло вдолі, але нам це байдуже, бо ми скорою ходою правцюємо (*ідемо* – А. Т.) до знакомих. Гостять нас ввічливо. Хоч щойно і від трох днів знакомі, але спільні думки про наші справи єднають нас та роблять так скоро рідними. Знакомий пішов сам пополудні до «Просвіти» вибрати мої документи, потвердив їх в польській «дефензиві» та відпровадив нас на двірець. Шукаємо – поїзду на Могилів, однак він недавно відійшов. Знакомий прохає нас назад до себе переночувати. Однак я обережний, бо тайні агенти слідкують за кожним новим у місті. Думаю, краще на стації між союзниками, які питають нас, чи ми «здешне», я потакуюча відповідь ломакою російщиною вдоволяє їх, бо переконані, що ми не Галичани. Ночую в порожнім вагоні на бічнім торі біля польської стійки, бо ми вже союзники. Також одіння, петлорівський френч та шапка, які мені заміняв знакомий, вказують на те. 9/5. Встаємо рано – а було нас трох – та шукаємо поїзду на Жмеринку. Питаємось урядників ломаною російщиною, та один каже, що щойно в полудне буде поїзд. Досада збирає нас, бо й голодні вже доволі. Набираємо відваги та ідемо до союзницької військової кухні, де дістаємо каву, щоби погрітись після холодної ночі. Перед полуднем стягнули поїзд, що має їхати на Жмеринку. Довідуємося, що в однім із вагонів їде якась державна установа до Могилева [13, с. 94]. Робимо знакомство та прохаємося до середини. Трапили на доброго чоловіка, тож не противиться нашому проханню. Щойно розмістились у вагоні, коли чуємо, що на пероні вчинився якийсь великий рух. Заглядаємо через двері, і в один мент холодний мороз пробігає наше тіло. Це новий транспорт наших старшин і однорічних стрільців з табору привели, оточених строгими стійками до вагонування на захід. Думаємо собі: яка невелика віддаль ділить нас від них, а які відмінні обставини. Добре, що рішився таки вчора покинути табір і хоч маємо всі потрібні документи, однак, коли би знали хто ми такі, напевно прилучилиб до громади цих

невільників. Ховаємося в куток вагонів, щоб не побачив який знакомий та, забувшись, поздоровив нас, а тоді б і документи не допомогли. Втім загудів паровозний гудок і поїзд рушив у нову путь на нове невідоме дальшої боротьби за Україну вже в рядах Армії УНР. Наші шляхи, які були такий довгий час спільно верстований за спільні ідеали, розійшлися тепер. Останнє «здорові були товариші, спільної долі й недолі!» – виривається з наших вільних грудей. Ми, даліше їдемо на Могилів до дивізії ген. Удовиченка, а їх під багнетами повезли до таборів полонених у Тухолі на Поморь» [13, с. 95].

Спомини В. Левицького про роззброєння галицьких вояків у квітні 1920 р. поляками, підтверджує й колишній поручник УГА Д. Бречко в своїх споминах «До історії 9-ої Белзької Бригади УГА» (*Нью-Йорк*, 1962), де зауважує, що 23 квітня 1920 р. усі полки УГА одержали «наказ скласти зброю полякам» і «відійти в запілля, переорганізуватися і потім разом з Дієвою Армією УНР рушити на большевиків відбивати столицю України». Проте, «як звичайно, поляки не дотримали слова» і коли «УГА склала зброю, поляки інтернували її в таборах в Проскуріві і Фридрихівці (*нині – місто Волочиськ Хмельницької обл.*)», а потім 700 старшин і 500 вояків вивезли до польського військового табору інтернованих у Тухолі (*нині – адміністративний центр Тухольського повіту Куявсько-Поморського воєводства*). «В такий підступний спосіб поляки зліквідували Українську Галицьку Армію» [1]. Згодом частина старшин утекла з табору і перейшла до Української бригади в Німецькому Яблонному (*нині – місто Яблонне-в-Под'єшtedі, Чехія*), частину їх звільнено, але невелика кількість полонених вояків продовжувала утримуватись в таборі аж до листопада 1922 р.

Володимир Левицький завершуючи свої спомини, пише, що має намір розповісти в «дальших споминах» про те «лихо-горе, що його пережив український козак (хто остався в живих!) в «союзницьких» таборах інтернованих і полонених на Заході. Адже він до кінця випив «чашу горя народу із товаришами спільних переживань наших визвольних змагань» [13, с. 145]. Однак, досі не відомо чи він написав їх, чи вони десь публікувалися, чи так і залишилися в планах чи в рукописах.

Характеризуючи маловідомі й дуже цінні для вітчизняних дослідників спомини знаного громадського і церковного діяча, протопресвітера Володимира Олександровича Левицького, варто

також розглянути життєві шляхи та діяльність автора споминів та членів його родини. Зокрема, Наталія Сербенюк, директор Музею історії Надвірнянщини, в своїй статті про рід Левицьких із Камінного, пише, що «Надвірнянська земля багата різноманітними героями, серед яких і цілі сподвижницькі родини, котрі усе своє життя віддали на благо українського народу, його культури, духовності та здійснення національних ідей» [18].

Так, дід автора споминів Лев Левицький (*1830/1831 – †1906) був парохом (*парафіяльним священиком, духовним батьком парафії, до якого зверталися – «отець» – А. Т.*). Про бабусю Людвіку Левицьку (*дів. Ціпановська*) відомо лише, що вона померла до 1890 р. Обоє поховані в с. Князівське (*нині – село Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.*), яке «було дочірньою парохією Янівки» (з 1946 р. село Іванівка (*розмовне Янівка*) Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.), «там жили парохі і там поховано сімох Левицьких із трьох поколінь» [5; 18]. Син та онуки отця-декана продовжили родинну традицію і стали священиками, зокрема, син Олександра Левицького – Володимир. На превеликий жаль, через ранню і трагічну загибель правнука Ігоря – сина отця Володимира закінчилася священицька династія Левицьких [18].

Батько отець Олександр Левицький (*1858 – †1942?) походив зі священицького роду, в 1884-1887 рр. був співробітником деканату в с. Чортовець, Городенківського повіту (*нині – село Городенківського р-ну Івано-Франківської обл.*), в 1887-1889 рр. – співробітником деканату в с. Балинці Коломийського повіту (*нині – село Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.*), в 1889-1921 рр. (за іншими даними до 1923 р. [18]) – парохом у с. Камінна (*нині – село Камінне Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.*) [5], де будучи активним громадським діячем, став співзасновником читальні «Просвіти» [18], в 1921-1942 рр. – парохом у с. Виноград Лісний Товмацького повіту (*нині – село Виноград Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.*) [5]. Подальша його доля невідома.

Про матір Людмилу Левицьку (*дів. Ступницька*) відомо лише, що вона померла до 1925 р.. У династії духовенства Левицьких, яка бере початок з 1600-х років, у старій від діда-прадіда греко-католицькій священицькій родині, що мешкала в с. Камінна Надвірнянського повіту на Гуцульщині (*нині – село Камінне*), народилося шестеро дітей: четверо синів (Іван, Володимир, Олександр, Юрій) і дві доньки (Леонтія, Ольга). Хоча, як пише

Н. Сербенюк, родина виховала «четверо дітей: Івана, Володимира, Ольгу та Олеся», але чомусь дослідниця подає дані ще про одного їхнього сина Олександра? [5; 18].

Левицький Володимир (*02.04.1898 – †30.09.1969) закінчив Коломийську українську гімназію, навчався на факультеті філософії у Львівському університеті. Після розпаду Австро-Угорської імперії, коли розпочались Визвольні змагання, поринув у вир боротьби за волю України, вступивши в 1918 р. на військову службу до Легіону Українських січових стрільців [5; 6; 7; 11; 12; 18; 24]. Упродовж 1918-1920 рр. зі зброєю в руках, як старшина УСС; хорунжий – командант II чети VI сотні 2 куріня 8 Самбірської бригади III корпусу Української Галицької Армії (УГА); сотник – командант 5 сотні 2 куріня II бригади 3-ої Галицько-української дивізії Червоної Української Галицької Армії (ЧУГА); сотник – начальник зв'язку 15 куріня, поручник – командир технічної сотні 3-ої Залізної дивізії Армії Української Народної Республіки, в огні збройної боротьби відроджував і відстоював українську державність. У своїх споминах він вказує, що в бою проти денікінців під с. Росоховата (нині – село Ілінецького р-ну Вінницької обл.) отримав 12 (а не 10 [86]) жовтня 1919 р. важке поранення [5; 7; 12; 13, с.45; 18]. Про своє поранення Володимир Левицький пише, що «з яру перестрілюють нашу розстрільну там захovanі москалі. Кілька гранат змусило їх до мовчанки. Продвигнув чету кілька кроків і знова вперед та сам впав важко ранений в крижі. Було це біля 3 год. попол[удні]. Перше вражіння болю – це задеревіння ніг. Здавалося, що вони відбиті, бож й ворожа граната недалеко розірвалась. Дотикаюся – на щастя ні, – та піднятися годі. Кричу до підхорунжого, щоб перебрав, чету. Сам на силу зісуваюся на животі в яр, бо встати годі, наче переломаний. В яру двоє стрільців виносять мене за фронт під горб, де санітет робить першу перев'язку. Комендант куріня махнув значучо рукою, бо рана в околицях обох нирок. Занесли мене до якоїсь порожньої хати, що, під самим фронтом, без вікон, бо хазяїн їх поховав, а сам втік перед кулями. Лежу на постелі: рана пече вогнем. Денікінці б'ють гарматами кругом хати. Мій хлопець доносить, що вони завзято наступають на наш курінь. Холодна тривога обняла мене, бо хата біля самої дороги; думаю, що коли вороги впадуть сюди, тоді певно дібють безборонного, а нема більше жажливої смерти для жовніра, як згинути без зброї в руці. Підводи годі знайти в селі, бо всі

забрали рано втікаючі москалі. Щойно по двох годинах вдалося санітареві знайти «дядька» з волами, який везе мене до села Яструбинців. Тут змінюють підводу на кінну» і везуть до села Підвисокого (*нині – село Підвисоке Оратівського р-ну Вінницької обл.*) [13, с. 46], де 13 жовтня в «годині 11 дня» зробив йому перев'язку «санітет чет[ар] Літинський, лікар гарматної батареї». По полудні усіх ранених, яких доволі зібралось в Підвисоцькому вивозять до стації Фронтівки (*нині – село Оратівського р-ну Вінницької обл.*), де «заладували нас у товарні вагони, зимні, діраві, в яких ще чути свіжий кінський гній. На долівці настелено грубої житньої соломи, що розсувається під раненими». «14. Х. Поволеньки наче черепахи сунемося через стації Андрусів, Погребище, Ревуська Рось, Зарудинці, Раставиця до Козятина ... 15. Х. На рано ми у місті Винниці. ... На стації велике безладдя: нема ніякої лікарської опіки. ... всі лічниці переповнені хорими і раненими». Місцевий візник за «кілька карбованців добавки» знайшов для нас «вільне місце» на «кримських казармах» у Запасній Лічниці № 1 [13, с. 48]. Під час лікування пережив пощесть тифу і ледве вижив від нього, але після лікування повернувся до своїх вояків [5; 7; 12; 18].

Після розбросення поляками 26 квітня 1920 р. під містечком Ялтушковом (*нині – село Ялтушків Барського р-ну*) 3-ої бригади Червоної Української Галицької Армії (ЧУГА) [13, с. 91; 18] його вивезли в табір військовополонених у місті «Плоскіруф» (*Проскурів, нині – місто Хмельницький*), де він перебував упродовж 30 квітня – 9 травня 1920 р. [13, с. 92-94]. Йому з двома побратимами вдалося втекти і вступити в 3-ю Залізну стрілецьку дивізію Армії УНР, у складі якої «брав участь у боях проти большевиків і за переможний бій під М'ясківкою (*нині – село Городківка Крижопільського р-ну Вінницької обл.*) у червні 1920 р. піднесений до ступеня поручника». 21 листопада 1920 р. він разом із залишками 3-ої Залізної стрілецької дивізії перейшов Збруч в екзил, де поляки інтернували його в табір військовополонених у Каліші (Польща), але йому в 1921 р. вдалося втекти до Львова від «доброго сусіда» – поляків [5; 7; 12; 18].

Після війни В. Левицький повернувся до навчання й отримав ступінь доктора богослов'я у Львівській духовній семінарії, закінчив богословські студії в м. Грац (*місто на Південному Сході Австрії*), в 1932-1933 рр. навчався на теологічному факультеті Віденського університету, де в 1933 р. отримав науковий ступінь

доктора теології [5; 6; 7; 12; 18; 24].

Під час навчання значну увагу він приділяє вивченню мов і швидко «стає вільно говорити на дев'яти мовах» [23]. У 1912 р., ще будучи семінаристом, стає членом Українського товариства «Відродження» (голова Іван Раковський) у Львові, метою якого була боротьба проти вживання алкоголю й нікотину [13, с. 138].

У 1930 р. Володимир Левицький прийняв священницьку хіротонію, тобто целебс (обряд безшлюбності, обов'язкової для греко-католицького духівництва – А. Т.) [7; 12; 18]. Висвячення д-ра Володимира Левицького в духовний сан поклало початок 10-му поколінню священнослужителів у родині Левицьких [23]. Із листопада 1935 р. до вересня 1939 р. служить священником на теренах Західного Поділля, зокрема, адміністратором парохії у с. Плавуча Велика Бережанського повіту (нині – село Велика Плавуча Козівського р-ну Тернопільської обл.) [5; 6; 18]. Водночас провадить широку громадсько-освітню діяльність, організовує молодь, засновує читальні «Просвіти» [7; 12; 18], виголошує «доповіді на релігійні та національно-культурні теми», провадить «збірки на національні потреби і на українських інвалідів», активно пропагує українську мову та культуру, «незважаючи на репресії з боку окупаційних сил» [5; 24], фактично стає «піонером запровадження української мови в богослужінні під час польської влади, метою якої була послідовна польонізація українського населення і перетворення західних земель України на «Малопольщу». В 1939 р., із початком Другої світової війни, о. Володимир Левицький, усвідомлюючи, яка «доля чекала б його, відданого українського патріота, коли б він потрапив до рук більшовиків, виїхав за Сян», на Лемківщину, де «відразу розпочав суспільно-освітню працю серед місцевого населення, виховуючи у нього почуття українського національного патріотизму» [7]. Стає організатором українського шкільництва та українського життя на Холмщині, приймає «пост директора Лемківської регіональної шкільної системи, одночасно виконуючи обов'язки священника» [5; 12; 16; 18; 24].

В роки Другої світової війни вступає в українське підпілля і стає активним співучасником дій ОУН на рідних землях. Згодом отця Володимира Левицького покликали на посаду генерального секретаря Українського Національного Об'єднання в Західній Європі (Берлін, Німеччина). Водночас він стає заступником голови

Українського допомогового комітету, активно «підтримуючи українців, які залишали розірвану війною Україну. Зокрема, «допомагає братам і сестрам із Східної України, вивезеним на примусові роботи до Німеччини», а після закінчення Другої світової війни рятує їх від жорстокого всевидячого ока советських репатріаційних комісій та СМЕРШу [5; 7; 16; 18; 23].

Після Другої світової війни розпочався американський шлях отця Володимира. В 1949 р. він емігрував до Філадельфії (США), де служить секретарем єпископа, а згодом митрополита Іоанна Теодоровича. Стає організатором і парохом (*душпастирем*) декількох українських православних парафій, зокрема, св. Андрія Первозванного (Вашигтон) [5; 7; 12; 16; 18; 23]. Служить у православній парафії Покрови (Алентаун, штат Пенсильванія) [24]. Усвідомлюючи потребу національного й релігійного виховання молоді, о. В. Левицький наполегливо працює для розвитку парафіяльного шкільництва [7], будучи організатором українських шкіл і їх викладачем при парафіях в місцевостях свого перебування [24].

В 1956 р. переїхав у далекі краї Міннесоти, в Міннеаполіс, де протягом шести років був настоятелем (*парохом*) православної парафії св. Архистратига Михайла (штат Міннесота) [5; 7; 12; 16; 24]. Він був щиро відданим пастирем своїх вірних [24] і праці в цій українській парафіяльній громаді «віддався з усім запалом», його «богослужбові відправи були натхненні», а «проповіді – глибоко повчальні», адже отець Володимир «пов'язував у своїх проповідях основні релігійні теми з національними молитвами» [7]. Тут він стає одним з ініціаторів українського православного дня, вдихнувши нове життя в парафіяльну українську школу [24] і за короткий час православна парафія, яка значно поповнилася новими повоєнними емігрантами, високопатріотичною та чітко національно-свідомою когортою українців, стає центром духовного, релігійного та національно-культурного життя.

Протопресвітер Володимир наслідуючи свої попередників – парафіяльних священиків: протоієреїв Михайла Запаринюка, Корнилія Кірстюка та Павла Корсуновського, митрофорного протоієрея Андрія Кістя та протопресвітера Степана Біляка, значно активізує «суспільно-національне і релігійне життя громади, значно підсиливши її до рівня найактивнішого православного осередку в Міннесоті» [9]. Про це П. Шайда,

зокрема, пише, що історично важливим «для усіх православних церков в штаті Міннесота, а зокрема для Українських Православних церков в Сейнт Полі, Міннеаполісі та в усьому штаті Міннесоти» став 1957 р. Адже 5 березня губернатор штату Міннесоти Орвіл Фріман підписав «Прокламацію Визнання Східніх Православних Церков», яку 25 лютого було затверджено легіслатурою Міннесоти. Орвіл Фріман, підписуючи «Прокламацію» сказав, що «він вперше в житті почув, що в штаті Міннесоти є українські православні церкви». Українські православні церкви штату Міннесота репрезентувала делегація, до складу якої входив парафіяльний священик православної церкви Святого Архистратига Михаїла в Міннеаполісі протопресвітер д-р Володимир Левицький [25, с. 8].

В парафіяльній громаді регулярно «відбувалися свята Державності, відзначалися роковини героїських Крут, щорічні громадські і шкільні свята Т. Шевченка і ін. Для дітей влаштовувалися свята Матері, свята Батька, релігійне свято св. Миколая». Великою популярністю серед дітей і молодих парафіян «користувалося новорічне свято Маланки, Запусти. Значною фінансовою допомогою для парафії були щорічні пікніки, базари, продаж великодніх писанок». Наприкінці 1962 р. отець Володимир Левицький «виїхав з Міннесоти до іншої парафії, і Парафіяльна Управа лишилась сама, а ціла парафія без духовної обслуги», що стало «критичним моментом для управи» [25, с. 12].

Варто зауважити, що отець Володимир водночас був довголітнім адміністратором Українського Православного Деканату Західно-Північних штатів США [5; 16; 18; 24], «здобув великі успіхи, зорганізувавши все православне духовенство на цьому терені в спільний Clergy Ass'n». Як «ревний душпастир у соборницькому дусі» співпрацював із багатьма організаціями в США, служив духовним радником Української Православної Ліги [23] та секретарем консисторії Української Православної Церкви в США [11]. Він, не зважаючи, що 1960-ті роки були досить нелегкими для всієї Української Православної Церкви у США, Володимир Левицький мужньо виступає в обороні правопорядку в Церкві. Олександр Варавва-Воронін (*чоловік відомої балерини та балетмейстера, подільянки Оксани Миколаївни Вікул*) зауважує, що впродовж «усієї своєї священицької діяльності в Українській Православній Церкві о. В. Левицький завжди наголошував потребу

церковної єдності усіх православних українців, створення єдиної Української Автокефальної Православної Церкви у всьому світі, бо був переконаний, що тільки тоді з нею рахувалися б, її визнавав би Вселенський патріарх та всі Православні Церкви, що належать до сім'ї Вселенського Православ'я. Цей ідеал він постійно пропагував, радів, коли доходили до спільних нарад Українських Православних Церков в діаспорі, що мали довести до створення єдиного духовного центру для всіх українців» [7]. Тому громада парафії св. Михаїла, як частина Української Православної Церкви в США, брала активну участь в розбудові православного центру в Баунд Бруці» (*штат Нью Джерсі*). Парафіянами «збиралась і висилалась допомога на збудування великого Культурного центру Церкви, допомога на заснування і працю семінарії св. Софії, пам'ятника св. Ользі та ін.» [9]. Останні роки свого життя отець Володимир провів у Міннеаполісі, де «здобув собі загальну пошану як добрий пастир, проповідник, учитель. З особливою любов'ю він викладав історію України, наголошуючи на світлих сторінках її минулого і закликаючи молодь подбати, щоб таким світлим було майбутнє рідної землі» [7].

Характеризуючи його сімейне життя, варто зауважити, що отець Володимир вже будучи в православ'ї з дозволу єпископа одружився. У Володимира та його дружини Галини Левицької (*div.?*) народилося четверо дітей: сини Ігор та Олег, доньки Оксана та Люба [5; 16; 18]. Син Олег став інженером, син Ігор трагічно загинув у молоді роки [24].

Оселившись у Філадельфії в 1949 р. він, поряд із священницькою діяльністю, стає редактором органу Української Православної Церкви (УПЦ) в США – журналу «Дніпро» (*Філадельфія*) [7; 12; 18; 24], згодом україномовного церковно-народного часопису-газети «Український вісник» (*Нью-Йорк*) [24]. До речі, саме в часопису «Дніпро» опублікував свою працю «20-річчя творчості М. Ситника» (1957) талановитий український письменник, поет і публіцист української діаспори США, подолянин Василь Михайлович Дубина.

Як науковець із двома докторськими дипломами, отець Володимир Левицький використовує свої знання і дослідження, пише численні наукові розвідки, статті та спомини [5; 7; 12], які публікує в періодичній пресі [23], серед них такі, як: «Воєнні спомини» (1932-1933), «Церковні суди княжої доби» та ін. [11]. Його

«пристрасні полемічні статті» з 1960-тих років були і досі є «цінним матеріалом для істориків українського православ'я в Америці» [7]. Враховуючи його наукові здобутки, він був обраний дійсним членом Української Вільної Академії Наук та Наукового Товариства ім. Шевченка в США [5; 7; 12; 16]. «Велика заслуга цієї благородної людини у тому, – стверджує Н. Сербенюк, – «що він зібрав, систематизував та зберіг для своєї родини і всієї України матеріали про багатьох видатних людей із родини Левицьких» [23].

Україномовний часопис української громади США «Свобода» подав некролог, де ділитися «найсумнішою вісткою, опечаленим серцем, ділимося з ріднею, ієрархами, духовенством, побратимами зброї, друзями, крайнами та зі всім українським громадянством», що 30 вересня 1969 р. у м. Міннеаполіс (*штат Мінесота, США*) відійшов від нас з Божої Ласки у Вічність активний церковний і громадський діяч протопресвітер д-р Володимир Левицький. «Господь покликав визначного душпастиря до своїх вічних осель» [5; 7; 12; 16; 23]. Далі йдеться про те, що по довгій і важкій недужі, помер «відданий син України», «найдорожчий муж, батько, брат і вуйко», «старшина УСС-ів, Сотник УГА, сотник Армії УНР, член наукових товариств УВАН і НТШ, довголітній підпільник ОУН на Рідних Землях, генеральний секретар УНО в Західній Європі, організатор шкільництва в Лемківщині, заступник гол[ови] УДК і його організаційний референт на терені Холмщини». Він осиротив і в «безмежнім смутку і стражданні залишив» дружину – Галину, сина – мґра Олега з дружиною Іреною, доньок – Оксану і Любу (*в 1988 р. голова парафії Святого Архистратига Михаїла в Міннеаполісі* [25, с.19]) та численну ближчу і дальшу родину в Америці й Україні: сестру – проф. Леонтію з чоловіком, знаним журналістом і письменником, проф. Іваном Лазаровичем Боднаруком; брата – інженера Олександра Левицького з дружиною Зонею; брата – інженера Юрія Левицького з родиною; племінників – інженерів Богдана та Ростислава Боднаруків із дружинами, племінницю – Любу Троян в Україні [16].

Похоронні відправи, за заповітом покійного отця Володимира, робив отець протоієрей В. Коваленко. Отця Володимира поховали 3 жовтня 1969 р. на Українському православному цвинтарі в Савт Бавнд Брук (*Нью-Джерсі, США*) [16], де спочивають славні сини і доньки України і, зокрема, Поділля. Серед яких такі відомі подоляни, як: Володимир Січинський з дружиною Михайлиною

Січинською (дів. *Орисик*), Віктор Приходько, Євген Приходько, Тетяна Приходько (дів. *Солуха*), Олена Чехівська (дів. *Сіцінська*), Олекса Повстенко та багато інших. Їхні могили нагадують нам, сучасним українцям, за що вони боролись, нашу славу спадщину, яку ми, їхні нащадки, повинні зберігати та гідно передавати нашим дітям. Вони є доказом живучості та невмирущості української духовності та ідеалів, якими жили і за які вмирали й досі, на жаль, вмирають найкращі сини та доньки України.

Пам'ять про отця Володимира залишається, його пам'ятають за непохитну відданість церкві і вірі, його глибоку любов до своєї української батьківщини і прибраної другої батьківщини – Америки, і, понад усе, за милу опіку яке він проявляв до своїх парафіян, і тих, з ким стикався. Його пам'ятають як чудового історика, оратора, педагога, письменника. Саме в пам'ять про відданість протопресвітера Володимира Богові та церкві та паніматики Галини Левицьких в Міннеаполісі в 1990 р. був заснований стипендіальний фонд ім. Левицького («Lewytzkij Seminarian Scholarship Foundatijn»), який збирає кошти та надає фінансову підтримку – оплату навчання і стипендії студентам з обмеженими фінансовими можливостями з України, «у яких є бажання вступити до семінарії, служити Богові та підтримувати духовне зростання людей», готових до служіння Українській Православній Церкві в США та Україні. Цей стипендіальний фонд ім. Левицького став своєрідним 11 поколінням династії священників Левицьких. Починаючи з 1990 р. студентам, які приїзять до США для навчання в Українській православної духовній семінарії Святої Софії у Сомерсеті (*штат Нью-Джерсі*), вже надано 650 стипендій. «Головною, хоча й не ексклюзивною, ціллю Св. Софії є допомога у формуванні та тренінгу справжніх православних пастирів, вчителів та керівників людей Бога». Вже 190 стипендіатів висвячені в духовний сан і нині вірно служать у парафіях в США та Україні на благо українських громад [24].

Перевідані в 2017 р., з нагоди 100-річчя Української революції 1917-1921 рр. військово-історичні студії Володимира Левицького «Воєнні спомини : УГА – ЧУГА – Армія УНР», дають можливість вітчизняним науковцям використовувати їх у своїх дослідженнях і вшановує пам'ять цього доброго пастиря Христового, письменника-мемуариста та українського патріота, протопресвітера Володимира.

Володимир Левицький – значна постать, котра залишила яскравий слід в українській історії, тому нашим є «обов'язком перед своїм сумлінням пам'ятати тих, котрі допомагали зберегти нас як українців у лихоліттях минулого століття» [86]. Нехай пам'ять про славного сина українського народу живе серед його вдячних духовних дітей та всюди, в т. ч. й на теренах сучасного Поділля, де він служив Богові й українському народові.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бречка Д. До історії 9-ої Белзької Бригади УГА (Спогад) // Свобода (Нью-Йорк). – 1962. – Ч. 12. – 19 січня. – С. 2.
2. Верес Р. Спогади – важливе історичне джерело // Свобода (Нью-Йорк). – 1966. – Ч. 228. – 9 грудня. – С. 2.
3. Вишнівський О. До історії «Синіх» та «Залізних» // За Державність (Варшава). – 1937. – № 6. – С. 68-102.
4. Вишнівський О. Трагедія 3-ї дивізії Армії УНР. – Мюнхен, 1963. – 19 с.
5. Володимир Левицький [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://uk.rodovid.org/wk/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81>
6. Володимир Левицький // Блажейовський Д. Історичний шематизм Львівської архієпархії (1832-1944). Т. 2. – К., 2004. – С. 263.
7. Воронін О., Левицька Л. Незабутній о. д-р Володимир Левицький (*1898 – †1969) // Свобода (Нью-Йорк). – 2009. – Ч. 44. – 30 жовтня. – С. 21.
8. Воропай О. Мемуарна література // Визвольний шлях (Лондон). – 1983. – Кн. 3. – березень. – С. 374-377.
9. Історія нашої парафії почалася на початку минулого століття [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://stmstguoc.thishouse.us/linked/history_of_parish.html
10. Колобов О. О. Значення фондів особового походження для історико-біографічних досліджень // Українська біографістика. Збірник наук. пр. Вип. 2. – К. : «РІО», 1999. – С. 201-212.
11. Левицький Володимир (*1899) // Енциклопедія Українознавства-II (далі – ЕУ-II). – Львів : НТШ, 1994. – Т. 4. – С. 1266.
12. Левицький Володимир (протопресвітер) // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

https://uk.wikipedia.org/wiki/Левицький_Володимир_протопресвітер

13. Левицький В. Воєнні спомини : УГА – ЧУГА – Армія УНР / Упоряд., передмова та післямова А. М. Трембіцький. – Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2017. – 170 с.

14. о. Протопресвітер д-р Володимир Левицький [Некролог] // Свобода (Нью-Йорк). – 1969. – Ч. 181. – 2 жовтня. – С. 3.

15. Поліщук В. Потреба писати спогади / Віктор Поліщук // Свобода (Нью-Йорк). – 1986. – Ч. 80. – 29 квітня. – С. 2.

16. Помер Впр. о. протопресвітер д-р Володимир Левицький // Свобода (Нью-Йорк). – 1969. – Ч. 181. – 2 жовтня. – С. 1.

17. Приходько В. «Пабіско» (спогад) // Свобода (Джерзі Сіті). – 1952. – Ч. 321. – 2 грудня. – С. 2.

18. Сербенюк Н. Славна родина Левицьких із Камінного // Народна воля : незалежна громадсько-політична газета (Надвірна). – 2016. – 6 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://volya.if.ua/2016/05/slavna-rodyna-levytskyh-iz-kaminnoho/>

19. Трембіцький А. М. Муровані Курилівці в роки Визвольних змагань 1917-1921 рр. за спогадами Володимира Левицького: хроніка подій // Друга Мурованокуриловецька науково-краєзнавча конф. / Мат. конф., 22-23 вересня 2017 р., смт. Муровані Курилівці – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2017. – С. 141-155.

20. Трембіцький А. М. Перебіг подій Визвольних змагань 1917-1921 рр. на Могилівщині за спогадами Володимира Левицького // Шоста Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція / Мат. конф., 27-28 жовтня 2017 р., м. Могилів-Подільський – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2017. – С. 127-144.

21. Трембіцький А. М. Чернівці в роки Визвольних змагань 1917-1921 рр. за спогадами Володимира Левицького: хроніка подій // Перша Чернівецька наукова історико-краєзнавча конф., присвячена 100-річчю Української революції 1917-1921 рр. / Мат. конф., 6 жовтня 2017 р., смт. Чернівці – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2017. – С. 149-158.

22. Українська господарська академія в Ч.С.Р., 1922-1935. – Нью-Йорк : Вид. абсолювентами Укр. госп. акад. та Укр. техн.-госп. ін-ту, 1959. – 248 с. : іл., фотогр. – (Українська висока політехнічна школа на чужині; т. 1).

23. A Guide to Ukrainian American Newspapers in Microform / Compiled by Halyna Myroniuk and Alexander Lushnycky ;

Immigration history research center university of Minnesota ; Shevchenko Scientific Society. – New York - L'viv, 1998. – 40 s.

24. Ukrainian Orthodox Church of the USA – The Rev. Lewyetzkyj Seminarian Scholarship Foundatijn [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uocofusa.org/rev_lewyetzkyj_scholarship.html

25. Church histories of Saints Volodymyr and Olga Ukrainian orthodox church and Saint Katherine Ukrainian orthodox church. Chapter II (Історії церков Української Православної Церкви Святих Володимира і Ольги та Української Православної Церкви Святої Катерини. Розділ II). – Сент-Пол (Міннесота), 2000. – 60 с.

The report analyzes the remarkable figure of the Ukrainian liberation struggle of 1917-1921 V. Levytskyi, who left a striking footprint in national history, as well as his military-historical studies on the iconic era of the national history.

Key Words: *recollections, Podillia region, liberation struggle, source, memoir literature.*

НАШІ КРАЙ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ТА УТВЕРДЖЕННЯ ТОТАЛІТАРИЗМУ

УДК 061.236.4(477.82)«19»(09)

В. О. Байдич,
(с. Кузьмин, Красилівський район)

ПІВДЕННО-СХІДНА ВОЛИНЬ: КРИМІНАЛЬНИЙ БАНДИТИЗМ 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

В цій статті оприлюднюються узагальнені відомості про кримінальний бандитизм 20-их років ХХ століття на теренах Південно-Східної Волині

Ключові слова: Південно-Східна Волинь, 20-і роки ХХ століття, кримінальний бандитизм.

Становище Південно-Східної Волині, як і усєї України, на початку 20-их років ХХ століття було дуже складним. Її землі опинилися на прикордонні, тут найдовше перебували польські окупаційні війська, та рештки армії УНР. На її теренах осіло чимало людей, які не змогли евакуюватися за Збруч, а певний прошарок місцевого населення ще з дореволюційних часів займався контрабандою та конокрадством [1, арк. 8].

За роки української революції господарство у Південно-Східній Волині було зруйноване майже повністю, оскільки тільки в невеликі проміжки часу жителі регіону могли мирно жити і працювати. Постійна зміна влади, мобілізації до тих чи інших армій, приводили до появи великої кількості дезертирів, які втікали з війська. Все більше з'являлося озброєних людей, які вже звикли жити за рахунок грабежів. Коли військові дії припинилися, перед ними постала дилема: чи повертатися до праці, в зруйнованих господарствах, чи продовжувати жити тим «вольним» життям. Багато хто вибрав останнє. Саме ці люди й поповнювали склад озброєних бандформувань. Зброї ж бо, після активних боїв кількох років, у населення вистачало [2, арк. 6-10].

Зазначимо й той факт, що на цій території ще в роки української революції діяло чимало банд, які різним владам не вдалося ліквідувати. Виключення складають лише знищені

органами влади УНР банди Любарця в районі Красилюва [3]. та кількох бандитських груп у ряді поселень Південно-Східної Волині [3, арк. 11]. Більшість же бандгруп пережила ті часи і, в умовах слабкості радянської влади на початку 1920-их років, змогла організаційно та кількісно зміцнитися, створивши розгалужену агентурну систему й бази для переховування власного та награваного майна.

Для розвитку кримінального бандитизму сприяв такий фактор, як межування Південно-Східної Волині з Подільською губернією та Польщею, що давало можливість бандитам переховуватись на їх теренах.

Особливістю ж Південно-Східної Волині стало встановлення в ній прикордонної смуги, яка охоплювала територію кількох районів Хмельниччини. В ній діяв особливий режим, що перешкодив розвитку бандитизму [5, арк. 55].

Пізніше цю смугу скоротили до 15-18 верст. В 1924 р. до неї входили: половина Базалійського, весь Теофіпольський, майже повністю Ляховецький та Плужнянський, дві третини Славутського, увесь Антонінський та частина Берездівського районів. Площа її складала 2330 кв. верст, населення 180 тис. чоловік [6, арк. 69].

В цілому ж, враховуючи наявність значних лісових масивів та відсутність розгалуженої сітки доріг, Південно-Східна Волинь була досить зручним місцем для діяльності бандформувань, щоправда не всюди.

Особливістю ж бандитизму в зазначеному районі було те, що він носив, виходячи з відомостей архівних документів, переважно кримінальний характер. Тільки окремі бандформування мали якесь політичне забарвлення, яке, щоправда, в більшості випадків швидко зникало і члени цих угруповань переходили до чисто кримінальної діяльності. Останнє яскраво видно на прикладі куреня ображених козаків, які спочатку висували певні політичні лозунги і вимоги, а пізніше їхні групи перетворилися на звичайні кримінальні банди [7, арк. 12].

Специфіка ж діяльності в регіоні, насиченому військовими частинами та прикордонниками, враховуючи відсутність значних лісових масивів на півдні, привела до того, що чисельність бандформувань не перевищувала 10-20 чол., найчастіше й того менше. Діяли бандити в пішому порядку, лише інколи

використовували гужовий транспорт – чи верхових коней.

Склад бандитських угруповань був досить строкатим. Найчастіше до них входили місцеві карні злочинці зі стажем, дизертири, демобілізовані червоноармійці, а інколи й солдати строкової служби [4, арк. 30]. Немало було й ображених владою селян [8, арк. 110-111].

Грабували бандити переважно заможних громадян, торгових осіб, селянські садиби, окремих громадян на дорогах. А коли розвинулася кооперативна система, то почали віддавати перевагу її товариствам [9, арк. 1-180].

Діяли злочинці швидко: здійснювали раптовий напад, грабували й оперативно поверталися у свої криївки. Мали вони власних вивідувачів, переховувачів та збувачів награваного майна. Про розгалужену мережу, що обслуговувала банди, засвідчує суд над С. Андрощуком та його поплічниками з Красиївського району [10, арк. 13,131].

Не зупинялися бандити й перед вбивствами, діяли жорстоко, не шкодуючи навіть помічників.

Традиційна активність їх зростала навесні, коли сходив сніг, з'являлося листя на деревах і трава, а завершувалася, як правило, пізньої осені, з першими снігопадами [11, с. 516].

Озброєння банд складалося з гвинтівок різних систем, втинків, карабінів, гранат, револьверів та пістолетів. Банди Женьки Галичанина та Гордія Ковтонюка мали й по ручному кулемету [12, арк. 24].

В ряді місцевостей, в окремі періоди, бандити користувалися значною підтримкою населення. Пізніше місцеві мешканці почали ставитися до злочинців вороже [13, арк. 60].

Деякі бандформування мали підтримку й окремих представників більшовицької влади [13, арк. 61]. Займалися бандити й рекетом, як-то банда Ліснюка в м. Кузьмин [14, арк. 10,28].

Спостерігалися й координація дій між бандами та розподіл сфер впливу між ними [15, арк. 28, 29].

Під діяльністю кримінальних бандформувань у Південно-Східній Волині припав на 1923 – 1924 роки. Потім вона йде на спад. Більшовицька влада за короткий час зуміла усунути основні причини активізації бандитизму, налагодивши дуже широку агентурну мережу по селах і містечках, та змінюючи поступово

тактику боротьби з цим небезпечним як для держави, так і для населення, явищем. А повела вона її лише тоді, коли дії бандитів почали істотно зачіпати її інтереси. Індивідуального ж виробника вона не дуже прагнула захищати.

Все вищенаведене дозволяє провести повну аналогію з сучасною ситуацією в Україні. Як і тоді, існує глибока політична та соціально-економічна криза. Так само зубожіє населення, посилюється господарська руїна на фоні збагачення чиновницько-бюрократичної номенклатури. Слабкою є державна влада, яка не в змозі контролювати криміногенне становище, такий же непослідовний характер мають реформи, ефективність яких на практиці дорівнює нулю. Катастрофічно поглиблюється прірва між основною масою населення та державно-олігархічними (тоді – державно-партійними) структурами. Люди не довіряють владі й не надіються на неї. Як і в роки НЕПу посилюється організована злочинність, з якою держава веде умовну «боротьбу». А зубожіння населення та зростання армії безробітних створює сприятливу базу для поповнення рядів бандформувань.

Відмінність між сучасністю і 1920-ми роками полягає в тому, що в наші дні організована злочинність (в т.ч. й бандитизм) поступово стає всеохоплюючою. Спостерігається злиття злочинних структур із державним апаратом. Йде процес криміналізації всього суспільства. Й, зрозуміло, що без значних політичних змін в суспільстві, перспективи успішної боротьби з криміналітетом виглядають не дуже привабливими. Для декриміналізації українського суспільства необхідно використати весь попередній досвід боротьби із злочинністю, в першу чергу саме заходи по викоріненню кримінального бандитизму у 20-х роках ХХ ст.. Звичайно, це необхідно здійснювати використовуючи сучасні досягнення науки і техніки.

Список використаних джерел та літератури:

1. Держархів Хмельницької області. – Ф. П-152. – Оп. 1. – Спр. 86.
2. Держархів Хмельницької області. – Ф. Р-296. – Оп. 1. – Спр. 24.
3. Волинська рада (Старокостянтинів). – 1919. – 12 листопада.
4. Держархів Хмельницької області. – Ф. Р-1503. – Оп. 2. – Спр. 2.
5. Держархів Хмельницької області. – Ф. П-458. – Оп. 1. –

Спр. 22.

6. Держархів Хмельницької області. – Ф. Р-1503. – Оп. 1. – Спр. 5.

7. Держархів Хмельницької області. – Ф. П-458. – Оп. 1. – Спр. 8.

8. Держархів Хмельницької області. – Ф. П-458. – Оп. 1. –

Спр. 43.

9. Держархів Хмельницької області. – Ф. Р-2652. – Оп. 1. –

Спр. 524.

10. Держархів Хмельницької області. – Ф. Р-2669. – Оп. 3. –

Спр. 2.

11. Пограничные войска СССР. 1918-1928. Сборник документов и материалов. – М.: Издательство «Наука», 1973.

12. Держархів Хмельницької області. – Ф. Р-1121. – Оп. 1. – Спр. 75.

13. Держархів Хмельницької області. – Ф. П-458. – Оп. 1. – Спр. 10.

14. Держархів Хмельницької області. – Ф. Р-6193. – Оп. 1. – Спр. 5222.

15. Держархів Хмельницької області. – Ф. П-458. – Оп. 1. – Спр. 23.

In the article, generalized information about the criminal banditry of the 1920s on the territory of South-Eastern Volyn has been published.

Key Words: South-Eastern Volyn, 1920s, criminal banditry.

УДК 061.236.4(477.82)«1926/1927»(09)

О. В. Байдич,

(с. Кузьмин, Красилівський район)

ШПИГУНОМАНІЯ У ШЕПЕТІВСЬКІЙ ОКРУЗІ У 1926-1927 РОКАХ

У цій статті подаються відомості про нагнітання антипольської істерії в Шепетівській окрузі у 1926-1927 роках через звинувачення багатьох мешканців у зв'язках з польською розвідкою та в шпигунстві.

Ключові слова: Шепетівська округа, звинувачення, кримінальні справи, польська розвідка, шпигунство, 1926-1927 роки.

Шепетівська округа, створена в ході адміністративно-територіальної реформи 1923 року, стала однією з прикордонних у складі Волинської губернії. До неї увійшла територія всіх північних районів сучасної Хмельниччини по рубежу на півдні: Теофіполь – Базалія – Красилів – Старокостянтинів. На заході ця округа межувала з українськими землями, які відійшли до Польщі за умовами Ризького мирного договору 1921 року.

Проте, облаштувати кордон більшовики розпочали ще наприкінці 1920 року, створивши так звану «нейтральну смугу або зону» [1, арк. 23]. В ній були введені особливі прикордонні пости [2, арк. 23]. Пізніше, в створеній прикордонній смузі розташувалися полки 131 Таращанської та 180 бригади [2, арк. 21, 26; 3. арк. 40]. Особливі пости підпорядковувалися Шепетівському прикордонному особливому відділу [2, арк. 26].

19 січня 1921 року всі військові частини і загони внутрішньої служби, що охороняли кордон, а також загони ВЧК при частинах Червоної Армії були передані повністю ВЧК [4, с. 12]. Посилення напруги на кордоні, нездатність невеликих прикордонних гарнізонів забезпечити вже не охорону, а оборону кордону, привели до того, що 21 жовтня 1921 року Рада праці і оборони розформувала прикордонні війська і виділила для охорони кордону частини Червоної Армії, які передавалися у відання ВЧК. Відповідальність за організацію охорони кордону несли особливі відділи ВЧК, а за несення служби військами відповідало військове відомство.

Через рік, 27 вересня 1922 р. та ж Рада праці і оборони створила прикордонний корпус [4, с. 13]. Того ж року було демілітовано кордон УСРР з Польщею.

В цей час, в межах Південно-Східної Волині, тобто території Шепетівської округи, базувалися 18-й і 19-й прикордонні батальйони, які становили чималу військову силу [5, арк. 140, 146].

На початку 1923 року було створено прикордонні війська за новою організацією: прикордонні округи, прикордонні загони і застави [4, с. 33]. 18-й прикордонний батальйон ввійшов до складу Славутського, а 19-й прикордонний батальйон – до Ямпільського прикордонного заводу.

І, якщо у 1921 та, в деякій мірі, у 1922 році, прикордонникам доводилося оберігати кордон від проникнення груп, а то й великих формувань підрозділів колишньої УНР, а також від провокацій з

боку польських військ та прикордонних застав то в 1923-1925 роках на перший план вийшли інші завдання – боротьба з контрабандою товарів через кордон, тобто захист ще дуже слабкої економіки країни.

Ці ж завдання переважали й в наступні роки.

Проте, опрацьовуючи справи фонду Шепетівської окружної прокуратури (ф. Р-2669), автор цієї статті знайшов дещо цікаве, пов'язане з держкордоном СРСР в межах Шепетівської округи. В описі №3 цього фонду виявилось багато кримінальних справ, датованих 1925-1930-м роками, щодо громадян округи. Більшість з них була пов'язана не з контрабандою, а із звинуваченнями різних осіб у зв'язках з польською розвідкою, або ж у шпигунстві на її користь.

Характерно, що лєвова частка цих справ відноситься до двох з вищезгаданих років, а саме – до 1926 і 1927 рр. На них, лише з опрацьованих автором, припадає, відповідно, - 29 і 40 справ. По інших же роках такі кримінальні справи розподіляються наступним чином:

1925 р. – 3 справи

1928 р. – 4 справи

1929 р. – 1 справа

1930 р. – 1 справа

По суті звинувачення всі ці одиниці зберігання розподіляються так:

1. звинувачення у шпигунстві – 32

2. звинувачення у переході держкордону та шпигунстві – 13

3. звинувачення у зв'язках з польською розвідкою – 15

4. звинувачення у зв'язках з польською розвідкою та в контрабанді – 6

5. звинувачення у контрабанді та в шпигунстві – 4

6. звинувачення у переході держкордону і зв'язках з польською розвідкою – 10

З них: звинувачувались у шпигунстві – 3 справи (1925 р., 1928 р., 1929 р.)

звинувачувались у переході держкордону та шпигунстві – 4 справи (2 – 1922 р., 2 – 1925 р.)

звинувачувались у зв'язках з польською розвідкою – 1 справа (1928 р.)

звинувачувались у переході держкордону та зв'язках з

польською розвідкою – 2 справи (1929 р., 1930 р.)

Всі інші відносяться до 1926-1927 років.

За об'ємом справи різняться досить істотно: від одного [6, арк. 1; 7, арк. 1] – трьох [8, арк. 1-3; 9, арк. 1-3] аркушів до 58 [10, арк. 1-58] – 100 [11, арк. 100] та 143 [12, арк. 1-143] аркушів.

В одних одиницях зберігання кримінальні справи заведені проти окремих осіб. Наприклад, про звинувачення Кутусова Л. М. у зв'язках з польською розвідкою [13, арк. 1-7], чи Лаврюка А. в шпигунстві [14, арк. 1-20], або ж Матвійця І. в контрабанді та зв'язках з польською розвідкою [15, арк. 1-4]. В інших – звинувачується по кілька осіб. Зокрема, це справи по звинуваченню Венцьковського І. І., Обуха С. П., Радудевича П. А., Яворського Н. В. та ряду інших осіб в контрабанді та шпигунстві [16, арк. 1-21], Квятковського Ф. К., Квятковського К. К., Іщука І. в шпигунстві [17, арк. 1-18] тощо.

Досліджуючи деякі з справ опису № 3 вищезазначеного фонду, зокрема:

1. Про звинувачення Букевича Я., Колесника Т. у зв'язках з польською розвідкою та в контрабанді Датована вона 1926 р.

2. Про звинувачення Безушко в шпигунстві [19, арк. 1-10]. Датована тим же роком.

3. Про звинувачення Дзеби, Смирнова та Новака в шпигунстві та переході держжордону [20, арк. 1-14]. Датована тим же 1926 роком.

4. Про звинувачення Жуковського Ю. А. у зв'язках з польською розвідкою [21, арк. 1-10]. Датована також 1926 р.

5. Про звинувачення Козьмінського М. С. у службі в польській розвідці [21, арк. 1-10]. Датована теж 1926 р.

Автор цієї статті у слідчих документах не знайшов ніяких підтверджень справедливості таких гучних звинувачень проти вищезазначених громадян. У них, фактично, фіксуються лише факти нелегального переходу держжордону та звичайнісінької контрабанди. Все інше, то лише домисли слідчих, які вели ці справи. А по Козьмінському звинувачення пішло іншим шляхом. Йому згадали службу в Ізяславській комендатурі під час окупації міста польськими військами у 1920 році. У польській розвідці він не служив, а займався тоді звичайними поліцейськими справами, переважно допитами арештованих мешканців Ізяслава та повіту. Перегляд ряду справ цього опису дає подібний результат.

То ж, логічно, постає питання: кому і навіщо була потрібна така, можна сказати істерична кампанія звинувачень мешканців Шепетівської округи у співробітництві з спецслужбами сусідньої країни. Збоку все це виглядає дуже недолуго, й непрофесійно. І чому саме 1926-1927 роки?

З чим це може бути пов'язано?

Доводиться лише гадати. Але виглядають ці карні справи як репетиція перед початком «сумнозвісних викриттів» кінця 20-х років ХХ ст., коли утверджувалася сталінська командно-адміністративна система.

Можливо це реакція на встановлення в Польщі режиму «санаций» у 1926 році? Чи ще щось інше?

Цікаво було б подивитися документи й інших прикордонних окружних прокуратур. Можливо, там є розгадка.

Як би там не було, а дане питання потребує більш глибокого вивчення і осмислення. Тоді, напевно, й знайдуться відповіді на поставлені запитання.

Список використаних джерел та літератури:

1. Держархів Хмельницької області. – Ф. Р-1503. – Оп. 1. – Спр. 2.
2. Держархів Хмельницької області. – Ф. Р-1503. – Оп. 1. – Спр. 5.
3. Держархів Хмельницької області. – Ф. Р-1503. – Оп. 1. – Спр. 3.
4. Пограничные войска СССР. 1918-1928. Сборник документов и материалов. – М.: Издательство «Наука», 1973.
5. Держархів Хмельницької області. – Ф. П-458. – Оп. 1. – Спр. 10.
6. Держархів Хмельницької області. – Ф. Р-2669. – Оп. 3. – Спр. 65.
7. Держархів Хмельницької області. – Ф. Р-2669. – Оп. 3. – Спр. 66.
8. Держархів Хмельницької області. – Ф. Р-2669. – Оп. 3. – Спр. 64.
9. Держархів Хмельницької області. – Ф. Р-2669. – Оп. 3. – Спр. 93.
10. Держархів Хмельницької області. – Ф. Р-2669. – Оп. 3. – Спр. 101.
11. Держархів Хмельницької області. – Ф. Р-2669. – Оп. 3. – Спр. 106.
12. Держархів Хмельницької області. – Ф. Р-2669. – Оп. 1. –

Спр. 2.

13. Держархів Хмельницької області. – Ф. Р-2669. – Оп. 3. –

Спр. 8.

14. Держархів Хмельницької області. – Ф. Р-2669. – Оп. 3. –

Спр. 72.

15. Держархів Хмельницької області. – Ф. Р-2669. – Оп. 3. –

Спр. 76.

16. Держархів Хмельницької області. – Ф. Р-2669. – Оп. 3. –

Спр. 23.

17. Держархів Хмельницької області. – Ф. Р-2669. – Оп. 3. –

Спр. 58.

18. Держархів Хмельницької області. – Ф. Р-2669. – Оп. 3. –

Спр. 12.

19. Держархів Хмельницької області. – Ф. Р-2669. – Оп. 3. –

Спр. 14.

20. Держархів Хмельницької області. – Ф. Р-2669. – Оп. 1. –

Спр. 39.

21. Держархів Хмельницької області. – Ф. Р-2669. – Оп. 3. –

Спр. 43.

22. Держархів Хмельницької області. – Ф. Р-2669. – Оп. 3. –

Спр. 57.

In this article, the information on the instigation of anti-Polish hysteria in the Shepetivka district in 1926-1927, due to the accusation of many inhabitants in relations with Polish intelligence service and espionage has been provided.

Key Words: *Shepetivka district, accusation, criminal cases, Polish intelligence service, espionage, 1926-1927.*

УДК 316.334.2-29:(477.43)«1920/1930»

В. В. Черняк,

(с. Біяни, Чернівецький район,
Вінницька область)

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ
ДЕРАЖНЯНСЬКОГО РАЙОНУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ
1920-Х – НА ПОЧАТКУ 1930-Х РОКІВ**

У статті йдеться про соціально-економічне становище

Деражнянського району у другій половині 1920-х – на початку 1930-х років.

Ключові слова: *територіально-адміністративний устрій, Деражнянський район, соціально-економічне становище, населення, сільське господарство, культурно-освітній розвиток.*

Статистичні показники соціально-економічного розвитку мають важливе значення для створення цілісного історико-краєзнавчого дослідження конкретного регіону. Соціально-економічний розвиток Деражнянського району 20–30-х років ХХ століття, як і більшості районів Хмельницької області, ще не став предметом спеціального дослідження істориків та краєзнавців. Статистичні показники соціально-економічного розвитку Деражнянського району другої половини 1920-х – на початку 1930-х років представлені у загальнореспубліканських [1-3] та регіональних [4] довідниках. Політ-економічний опис Проскурівської округи 1930 р., до складу якої входив і Деражнянський район, ввів до наукового обігу М. П. Олійник [5]. Йому ж належить монографія «Трансформаційні процеси на Поділлі в добу непу (1921-1928 рр.)» [6], у якій досліджено соціально-економічне становище Подільського краю. У праці В. І. Петренка «Більшовицька влада та українське селянство у 20 – 30-х рр. ХХ ст.: причини, технології, наслідки Голодомору-геноциду (на матеріалах Поділля)» [7] проаналізовано соціально-економічне становище українського селянства напередодні Голодомору 1932-1933 років. Про соціально-економічне становище українського селянства, в тому числі і у Деражнянському районі, йдеться у праці А. Зінченка «Нариси історії українського селянства: 1917-1930 рр.» [8]. Повсякденне життя українського селянина у 20–30-х роках ХХ ст. детально висвітлено у серії монографічних видань «З історії повсякденного життя в Україні» [9-10]. Соціально-економічні показники розвитку Роділля використовував І. В. Рибак у статті «Подільський селянин у повсякденному житті в до колгоспний період: гігієна, харчування, праця» [11].

Соціально-економічні експерименти більшовицької влади у 20-30-х роках ХХ століття супроводжувалися частими реформами адміністративно-територіального устрою. Початок адміністративно-територіальній реформі на Поділлі поклала

Постанова ВУЦВК від 31 січня 1923 року, відповідно до якої зменшувалася кількість адміністративно-територіальних одиниць шляхом укрупнення волостей і повітів [12, с. 20]. В основі реформи лежала ідея «дрібного районування», суть якого полягала в тому, що «від сільської одиниці до українського уряду повинно бути три, а не чотири адміністративно-господарських інстанцій», а сама УСРР розглядалась як цілісний державний організм [6, с. 80]. Територія сучасної Хмельницької області ввійшла до складу Кам'янецької та Проскурівської округ Подільської губернії та Шепетівської округи Волинської губернії [13, с. 166-169]. Внаслідок реформи було докорінно змінено устрій Поділля. На 40% скоротилася кількість волостей з утворенням натомість районів, на 56,86% зменшилася кількість сільських рад. Особливістю проведення районування в регіоні було застосування наукових напрацювань подільських географів, землевпорядників і статистиків, що дозволило максимально врахувати особливості кожного населеного пункту, об'єктивно визначити культурно-економічні центри [6, с. 99-100]. В подальшому на території Поділля відбувалися адміністративно-територіальні зміни. Так, за постановами ЦВК і РНК СРСР від 23 липня 1930 р. та ВУЦВК УСРР від 2 вересня 1930 р. в Українській СРР було ліквідовано адміністративно-територіальний поділ на округи і встановлено 503 окремі адміністративні одиниці [14, с. 671]. У 1932 році влада повертається до триступеневої системи управління (центр – область – район). Постановою IV позачергової сесії ВУЦВК XII скликання від 9 лютого 1932 р. в Україні було створено 5 областей: Харківську, Київську, Вінницьку, Дніпропетровську та Одеську. До складу Вінницької області, яку безпосередньо утворено 27 лютого 1932 р., увійшла 71 адміністративно-територіальна одиниця: 2 міста (Вінниця і Бердичів) та 69 районів [12, с. 24]. Таким чином, до утворення Кам'янець-Подільської області у 1937 р. переважна більшість території сучасної Хмельницької області перебувала у складі Вінницької області.

Метою статті є введення в науковий обіг основних показників соціально-економічного розвитку Деражнянського району у другій половині 1920-х – першій половині 1930-х років.

Деражнянський район у складі Проскурівської округи було утворено у 1923 р. з частин Деражнянської та Женишковецької волостей [13, с. 169]. У відповідності з постановою ВУЦВК від

3 лютого 1931 р. проведено укрупнення районів, внаслідок чого 119 районів було розформовано, а їх територію приєднано до інших. Відповідно до цієї постанови Вовковинецький район (утворений у 1923 р. з частин Вівсяниківської та Війтовецької волостей [13, с. 168]) було приєднано до Деражнянського [13, с. 182]. Постановою ЦВК УРСР від 26 лютого 1935 р. Вовковинецький район було відновлено [13, с. 183].

Станом на 1 жовтня 1925 р. територія Деражнянського району складала 439,8 км², Вовковинецького району – 303,3 км² [4, с. 1]. На 1 січня 1932 р. територія Деражнянського району становила, за одними даними, 892,73 км² [1, с. 66-67], за іншими – 834,7 км² [2, с. 6]. Якщо додати територію обох районів станом на 1925 рік (743,1 км²) [4, с. 1], то можемо зробити висновок про те, що протягом 1923-1932 рр. в межах районів продовжувалися адміністративно-територіальні зміни – утворювалися та скасовувалися сільські ради, вони ж передавалися зі складу одного району до іншого тощо. Тому дані про територію станом на 1 січня 1932 р. відрізняються у різних довідниках. У цей час до складу Деражнянського району входило 74 населених пункти, які були об'єднані у 45 сільських та 1 селищну рад. Станом на середину 1935 р. територія Деражнянського району становила 47,8 тис. га (467 км²) [3, с. 342].

Станом на 1 січня 1926 р. населення Деражнянського району становило 38177 чол., Вовковинецького – 31197 чол. (разом – 69374 чол.) [4, с. 1], на 1930 рік – відповідно 39780 та 33269 чол. (разом – 73049 чол.) [5, с. 4-5], на 1 січня 1932 року – 71881 чоловік [1, с. 66-67] (за іншими даними – 73,0 тис. [2, с. 6]. На середину 1935 року населення Деражнянського району становило 40347 чол. [3, с. 342], тобто майже стільки ж, скільки було у 1930 р. Наслідком цього став злочин радянської влади проти українського селянства – Голодомор 1932-1933 рр.

Головним заняттям жителів Деражнянського району було сільське господарство. В роки нової економічної політики українське селянство зуміло забезпечити помітне зростання сільськогосподарського виробництва. Та селянин, «що веде господарство незалежно від державно-партійної монополії на владу з монопольною організованою державною промисловістю, транспортом, банківською системою не вкладався в загальну логіку більшовицької системи, яка дедалі більше набувала рис тоталітаризму» [8, с. 255]. Колективізація селянських господарств і

селах Деражнянщини, як і загалом по Україні, до кінця 1920-х років не мала широкого поширення і проводилася добровільно. Тільки для невеликої кількості селянських господарств комуни, артїлі та тсози (товариства спільного обробіток землі) стали організаційними формами повсякденної виробничої та трудової діяльності. За весняним переписом 1925 р. на території Деражнянського району існувало 11 комун, 14 артїлей та 1 колективне господарство іншого типу (очевидно, тсоз). Натомість індивідуальних селянських господарств у районі було 7161, що становило 98,9% [4, с. 10]. Практично така ж ситуація спостерігалася і у Вовковинецькому районі. Загалом у 1928 р. в Україні було колективізовано менше 4 % площі селянського землекористування [16, с. 443]. У цьому році усіма формами колективів у Деражнянському районі було охоплено 5,48% селянських господарств [6, с. 128]. Та вже в роки суцільної колективізації сільського господарства, яка здійснювалася насильницькими методами, у районі з 15970 господарств було усупільнено 11912 (77,2%), а з 48779 га орної землі, що перебувала у користуванні селян, до колгоспів було передано 38099 га (78,1%) [1, с. 74-75]. Ці показники були вищими за середні по області (61,6% та 62,3% відповідно). Це свідчить про те, що місцеве партійне керівництво досить «активно» впроваджувало у життя вказівки партійного керівництва, зокрема постанови ЦК ВКП(б) від 2 серпня 1931 р. «Про темпи дальшої колективізації і завдання по зміцненню колгоспів», відповідно до якої встановлювалися критерії суцільної колективізації: не менше 68-70% селянських господарств з охопленням не менше 75-80% посівних площ [16, с. 443]. Як бачимо, відповідно до цієї постанови, у Деражнянському районі суцільна колективізація була проведена «успішно». Станом на 10 червня 1932 р. у районі діяло 71 колективних господарств (1 комуна і 70 артїлей) [1, с. 74-75]. У доповідній записці начальника Вінницького обласного відділу ДПУ В. Лєвоцького секретарю Вінницького обкому КП(б)У М. Алексєєву про масові подання колгоспниками заяв щодо виходу з колгоспу, датованій 17 липня 1932 р., вказується, що у Деражнянському районі було подано 80 таких заяв [15, с. 319]. Голодомор 1932-1933 рр., репресивна політика державних органів призвела до того, що станом на середину 1935 р. в районі вже було колективізовано 92,6% господарств, а колгоспів налічувалося 38 [3, с. 342] (зменшення

абсолютних цифр пов'язане з відновленням Вовковинецького району у 1935 р., про що йшлося вище).

Хлібозаготівлі, які здійснювалися насильницькими методами, виконувалися у районі практично на 100%, внаслідок чого селяни були приречені на голодну смерть. Так, якщо у 1930/1931 рр. план хлібозаготівель складав 8085 т (виконання – 87,4%), то у 1931/1932 рр. – 12500 т (виконання – 100%), а у 1932/1933 рр. – 7279 (фактично на 5 січня 1933 р. виконано на 102,5%) [2, с. 118]. Хоча офіційно держава з 1930 р. встановлювала на території УСРР норму здачі товарного хліба від чверті до третини збору, та невдовзі почала забирати все, включаючи насіннєвий, фуражний і продовольчий фонди [16, с. 443].

За даними Відділу землевлаштування обласного земельного управління, загальна площа землі, придатної до сільськогосподарського використання, становила 87920 га. З них орної (польової) – 53991 га, садибної – 12273 га, сіножатей – 3269 га, лісів та чагарників – 13322 га [1, с. 70-71]. В селянському користуванні перебувало 73875 га землі, придатної до сільськогосподарського використання – 72749, з них орної (польової) – 48779 га, садибної – 12175 га, сіножатей – 3104 га, лісу та чагарників – 5316 га [1, с. 71].

У 1932 році, за даними районної інспектури народногосподарського обліку, у Деражнянському районі було засіяно 6382 га озимого жита (радгоспами – 237 га, колгоспами – 4382 га, односібниками – 1763 га), 8846 га озимої пшениці (468 га, 7277 га, 1101 га) [1, с. 100], 59 га озимого рапсу (тільки колгоспи) [1, с. 101], 4636 га ячменю (450 га, 3710 га, 476 га), 3758 га овесу (396 га, 2950 га, 412 га) [1, с. 104], 1241 га кукурудзи на зерно (280 га, 572 га, 389 га), 2324 га гречки (118 га, 1941 га, 265 га) [1, с. 105], 1440 га проса (181 га, 825 га, 233 га), 704 га вики на зерно (211 га, 407 га, 86 га) [1, с. 108], 18 га інших зернових культур (тільки колгоспи), 3321 га гороху (268 га, 2783 га, 270 га) [1, с. 109], 306 га інших бобових (77 га, 195 га, 34 га) [1, с. 114], 3063 га цукрового буряка фабричного (39 га, 2825 га, 199 га), 246 га цукрового буряка на насіння (тільки радгоспи) [1, с. 113], 196 га сої, 56 га соняшника (16 га, 39 га, 1 га) [1, с. 116], 331 га коноплі, 263 га тютюну (тільки колгоспи) [1, с. 117], 2997 га картоплі (8 га, 488 га, 2501 га), 854 га гарбузів та інших кормових коренеплодів (148 га, 550 га, 156 га), 1698 га різної городини (19 га, 287 га, 1392 га) [1, с. 121], 826 га однорічних трав на

сіно [1, с. 126], 2228 га багаторічних трав на сіно, 2239 га багаторічних трав на насіння [1, с. 125]. Посіви на силос становили 313 га (тільки радгоспи та колгоспи) [1, с. 128]. Під урожай 1935 р. в районі було засіяно зернових і бобових культур на площі 21137 га, технічних культур – на площі 2298 га [3, с. 342]. Порівнюючи дані 1932 р. з даними 1925 р., можна зробити висновки про зміну структури посівів серед селян, які не вступили до колгоспу. Так, якщо у 1925 р. засівна площа жита становила 34,8% від усієї засівної площі, то у 1932 р. одноосібники засівали 3,6% від усіх посівів жита. Частка посіву ячменю зменшилася з 7,6% до 1%, озимої пшениці знизилась з 13,5% до 2,2%. Якщо у 1925 р. селяни Деражнянщини засівали лише 7,4% від всіх засівів картоплею, то у 1932 р. цей показник становив 5,1% [підраховано за: 1, 3]. Ці дані свідчать, що у 1932 р. жодна сільськогосподарська культура у структурі посівів не займала значного місця. Зернових сіяли менше, тому що в будь-якому випадку більшість врожаю забрали б у рахунок хлібозаготівель. Та навіть таке розпорошення сільськогосподарських культур у посівах 1932 році не дало змоги вижити сотням та тисячам селян Деражнянщини у 1932-1933 рр., коли в рахунок хлібозаготівель забирали не лише зернові, але й картоплю, коренеплоди тощо.

Станом на 1 лютого 1932 р. у селах району нараховувалося 11827 коней, з яких 283 знаходилися у радгоспах, 8024 – у колгоспах, і 3019 – у одноосібників. Цікаво, що 223 коней знаходилися у колгоспників, але усупільнені вони не були [1, с. 132-133]. Якщо врахувати, що кількість господарств, що не вступили до колгоспів, у Деражнянському районі на цей час становила 4058, то в середньому на одне господарство припадало 0,7 коня, або 1 кінь на 1,3 господарства. Великої рогатої худоби нараховувалося 12913 голів, з них у радгоспах – 1198, у колгоспах – 1437, у одноосібників – 2275 голів. У колгоспників перебувало 7808 голів ВРХ, які не були усупільнені. Серед ВРХ корови становили 10140 голів, з яких переважна більшість – 9068 – знаходилися у власності одноосібників та колгоспників (не усупільнені) [1, с. 136-137]. Поголів'я свиней у районі становило 9670 голів, з яких 5244 знаходилися у радгоспах та колгоспах, всі інші – у одноосібників та колгоспників (не усупільнені) [1, с. 140-141]. Більше як 78% поголів'я овець (1263 голів) знаходилося в колгоспах та радгоспах [1, с. 144]. Та вже станом на 1 січня 1936 р. одноосібники мали лише 77

коней із загальної кількості 5411 по району (1,4%) [3, с. 342]. Схожа ситуація була і з іншим поголів'ям.

Держава зберігала ще один вплив на колгоспний лад – машинно-тракторні станції. Станом на 20 жовтня 1932 р. у машино-тракторних станціях Деражнянського району нараховувався 51 трактор [1, с. 146]. Район мав наступні корисні копалини: будівельний камінь, вапняки для будівель, граніт грубо-зернистий, глини, якість яких не вивчено, торф [1, с. 147]. На 1 липня 1932 р. серед значних промислових підприємств у Деражнянському районі був крохмальний завод, що знаходився у с. Божиківці, який належав Укркрахмалопатотрест. За 1931 р. на ньому було вироблено крохмалю на суму 140 тис. крб. На підприємстві працювало 39 робітників. Вартість майна заводу становила на 1 січня 1932 р. 146 тис. крб. Також у с. Корживці діяла торфозробка, на якій працювало 612 чоловік, а вартість майна становила 199 тис. крб. [1, с. 158-159].

Мережа роздрібних торговельних закладів Деражнянського району на початок 1932 р. складалася з 68 торговельних одиниць (66 крамниць та 2 кіоски), з яких три було закритого типу [1, с. 182]. Станом на 15 квітня 1935 р. у районі діяло 67 торговельних точок, обіг за перший квартал 1935 р. склав 1283 тис. крб. [3, с. 343].

Освітня мережа району станом на 1 січня 1932 р. нараховувала 75 трудових шкіл – 57 I концентру і 18 II концентру, у яких навчалось 10012 учнів [1, с. 184-185]. На початок 1932/1933 навчального року кількість шкіл залишалася такою ж, серед яких 4-х річних було 53, 7-річних – 22. 10-річних шкіл у районі не було. Загальна кількість учнів у них становила 10224 чоловік [2, с. 208-209]. У педагогічному процесі було задіяні 287 чоловік. 14002 малописьменних та неписьменних відвідували школи та групи лікнепу. У районі діяло 47 установ клубного типу – сільських будинків та хат-читалень [1, с. 185]. У 1935 р. 6906 дітей здобували освіту у 33-х початкових, 13-ти неповних середніх та 3-х повних середніх школах [3, с. 343].

Станом на кінець 1931 р. мережа установ охорони здоров'я району нараховувала 3 лікарні (загальна кількість ліжок – 47), 4 лікарських дільниць (47 ліжок), 1 поліклініку, 4 амбулаторії, 4 пункти першої допомоги, 1 консультацію Охматдиту. Загальна кількість пологових ліжок становила 10. У сезонних яслах перебувало 2315 дітей. У районі працювало 12 лікарів, з яких 1 –

санітарний лікар, та 28 представників середнього медичного персоналу [1, с. 188-189]. На 1 липня 1932 р. кількість пунктів першої допомоги збільшилася на 1 і становила 5. Кількість ліжок у трьох лікарнях збільшилася на 16 і становила 63. 1 лікарське ліжко у Деражнянському районі припадало на 1165 жителів. Кількість лікарів зменшилася на 2 і становила 10. На 10000 населення кількість лікарів становила 1,4 [2, с. 220-221]. На 1935 р. у районі діяло 3 амбулаторії, 1 поліклініка, 4 медпункти, 2 лікарні (61 ліжок), 3 хати-родильні (9 ліжок), 1 консультація Охматдиту, 1 аптека. Медичну допомогу населенню надавали 9 лікарів та 43 працівника середнього медичного персоналу [3, с. 343].

Станом на 1 липня 1932 р. у районі налічувалося 204 радіоточки. Станом на 1 грудня 1932 р. район мав телефонний зв'язок з обласним центром. Крім того, було телефонізовано 2 МТС та 23 сільських рад [2, с. 228]. Станом на 1 травня 1935 р. 15 сільських рад, 1 радгосп, 12 колгоспів та 1 МТС було телефонізовано [3, с. 343].

Згідно з постановою ЦВК СРСР від 22 вересня 1937 р. утворено Кам'янець-Подільську область, до складу якої ввійшло 36 районів, в тому числі і Деражнянський район.

Таким чином, соціально-економічні показники розвитку Деражнянського району дають змогу проаналізувати соціально-економічне становище району в другій половині 1920-х – на початку 1930-х років, тобто в умовах нової економічної політики та суцільної колективізації сільського господарства. Статистичні дані свідчать про те, що протягом досить короткого часу кількість колективізованих господарств в Деражнянському районі досягла більш як 75 %, перевершивши загальнореспубліканські показники. Наслідком такої політики став Голодомор 1932-1933 рр. Статистичні дані свідчать про різке скорочення поголів'я коней та худоби, що призводило до погіршення рівня життя сільського населення району. У складному становищі перебували не тільки одноосібники, але й члени колгоспів, які не отримували достатньої кількості зерна для утримання своїх сімей. Разом з тим цифри свідчать про розвиток шкільної мережі, медичних закладів, телефонізації району тощо. Соціально-економічні показники розвитку Деражнянського району у вказаний період можуть стати у пригоді краєзнавцям та є цікавими для порівняння із сучасністю.

Список використаних джерел та літератури:

1. Статистично-економічний довідник Вінницької області / Вінницьке обласне управління народногосподарського обліку при Облплані. – Вінниця: Віндерздрук. ім. Леніна, 1932. – 192 с.
2. Довідник з основних статистично-економічних показників господарства районів Вінницької області УСРР. – Харків: Видання Управління справами Ради Народних Комісарів УСРР, 1933. – 240 с.
3. Райони УСРР. Статистичний довідник / За редакцією О. М. Асаткіна. – Том 1. – К.: Видавництво «Народне господарство та облік», 1936. – 1196 с.
4. Матеріали до опису округ УСРР. Проскурівська округа. – Харків, 1926. – VII с, 49 с.
5. Політ-економічний опис Проскурівської округи за даними 1930 року / Автор-упорядник, передмова, коментарі М. П. Олійник. – Хмельницький: ХмЦНЕТІ, 2010. – 80 с.
6. Олійник М. П. Трансформаційні процеси на Поділлі в добу непу (1921-1928 рр.): монографія. – Хмельницький: «Поліграфіст-2», 2015. – 480 с.
7. Петренко В. І. Більшовицька влада та українське селянство у 20–30-х рр. ХХ ст.: причини, технології, наслідки Голодоморугеноциду (на матеріалах Поділля). – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. – 320 с.
8. Зінченко Арсен. Нариси історії подільського селянства: 1917-1930 рр. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. – 344 с.
9. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921-1928 рр.): Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький: В 2 ч. – Ч. 1. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – 445 с.
10. Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного життя: Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – 786 с.
11. Рибак І. В. Подільський селянин у повсякденному житті в до колгоспний період: гігієна, харчування, праця // Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2012. – Т. 19: 130-річчю від дня народження Івана Огієнка присвячується. – С. 351-366.
12. Петренко О. Історія адміністративно-територіального

устрою Вінниччини від найдавніших часів до сучасності. – Вінниця: ПП «Едельвейс і К», 2008. – 56 с.

13. Олуйко В. М., Слободянюк П. Я., Баюк М. І. Адміністративно-територіальний устрій Поділля: історія та сучасність / За заг. редакцією Смоля В. А., Слободянюка П. Я. – Хмельницький, 2005. – 400 с.

14. Державний архів Вінницької області: Путівник. – Вінниця, 2010. – 753 с.

15. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2007. – 704 с.

16. Кульчицький С. В. Колгоспи // Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – Т. 4: Ка – Ком. – К.: Наук. думка, 2007. – С. 441-446.

The article deals with the socio-economic situation in Derazhnia district in the second half of the 1920s - early 1930s.

Key Words: territorial-administrative system, Derazhnia district, socio-economic situation, population, agriculture, cultural-educational development.

УДК 001.894:37-029:9

І. С. Вітюк,
(м. Хмельницький)

Розвиток педагогічних технологій. Історичний аспект

У статті розглянуто основні педагогічні технології, що виникли у першій третині ХХ століття. Увага приділена яскравим представникам педагогічної науки, починаючи від Я. А. Коменського й до 80-х рр. ХХ століття, які зробили вагомий внесок у формування означеного поняття. На основі проаналізованого історичного досвіду виділено найбільш розповсюджені педагогічні технології на сучасному етапі розвитку школи.

Ключові слова: педагогічна технологія, культурно-історичний, ретроспективні дослідження, історико-педагогічний аналіз.

В останні десятиріччя у прикладному напрямі педагогіки набуває популярності та розповсюдження нова дисципліна, що описує технологію та техніку організації виховного процесу,

майстерність «тонкого дотику» до особистості школяра в процесі взаємодії з ним педагога, засоби найбільш плідної взаємодії між педагогом та колективом.

Поняття педагогічної технології не є однозначним. Спочатку його пов'язували тільки з застосуванням у навчанні технічних засобів та засобів програмованого навчання. Останнім же часом педагогічну технологію розуміють як нові наукові підходи до аналізу та організації навчального процесу. Педагогічною технологією називають також і сукупність необхідних професійних вмінь, що визначають виховний успіх педагогічного впливу, саме той бік роботи педагога, що складає ремесло педагогічної професії.

Традиційні технології апробовані роками і дозволяють вирішувати безліч завдань, що були висунуті суспільством ще наприкінці XIX століття. В цей історичний період актуальними були задачі інформування, просвіти тих, хто навчався. Це дозволило за доволі короткий проміжок часу виховати покоління освічених людей, озброєних знаннями та навичками, необхідними для існування в умовах масового виробництва.

Питанням педагогічної технології в історичній ретроспективі займалися ряд сучасних та радянських вчених, такі як О. В. Аніщенко [1], К. О. Баханов [2], М. Н. Гупан [3], І. М. Дичківська [4], Я. А. Коменський, І. Г. Песталоцці, Н. І. Попова [5], В. Н. Сорока-Росинський [6], М. М. Чепіль [8] та інші.

Глибокий аналіз проведених історико-педагогічних досліджень дозволяє стверджувати, що педагогічна технологія була предметом дискусій та наукових суперечок протягом багатьох століть. Практично кожен видатний педагог звертався до цієї проблеми. Як стверджував Я. А. Коменський, кожного вчителя треба навчити користуватися педагогічним інструментарієм, тільки за цієї умови його робота буде мати високі результати, а місце вчителя – найкращим місцем під сонцем. За словами педагога, школа – це майстерня, що друкує людей, адже вчитель у навчальному процесі користується такими самими засобами для виховання, навчання молоді, як і типографські працівники, коли створюють книгу. Видатний чеський педагог створив педагогічну технологію, що засновувалася на принципі поточної системи виробництва, яка зберегла своє домінуюче положення і в наш час. Основними її елементами є класно-урочна організація діяльності школи, предметність навчання, певні правила викладання навчального

матеріалу (наочність, доступність, систематичність, послідовність та інше).

Ідею технологізації навчання підтримував й І. Г. Песталоцці. Він створив «механізм» освіти, спираючись на який кожен вчитель, який має належну підготовку, зможе виховати будь-якого учня.

Але поряд з прихильниками педагогічних технологій почали з'являтися й опоненти, які вважали спробу технологізації освіти неприйнятною, а подекуди навіть шкідливою. Так, представники напрямку „педагогіка творчості“ (Гансберг, Лінде, Шаррельман) вважали неприпустимим впливати на унікальну особистість дитини за допомогою заздалегідь визначеної технології. Від технологізації педагогічного процесу відмовилися й прихильники ідей «вільного виховання» (Л. М. Толстой, О. В. Аніщенко, І. І. Горбунов-Посадов та ін.) [1].

Початок ХХ століття, а саме 20-ті його роки, знаменується формуванням принципово нових ідей щодо педагогічної технології. Згідно логіки педології, що інтенсивно розвивається у ці роки, розробляються такі стадії педагогічної технології: ретельне вивчення побутових, природних, соціальних, культурних факторів середовища, що обумовлювали розвиток дитини, окремо вивчалися генетичні, фізіологічні, психологічні характеристики дитини, адже головною метою вивчення було відтворення картини життя школяра, його соціалізації та виховання. Наступною стадією було збагачення та розвиток уявлень дитини за рахунок введення його у світ природи, праці та суспільних відносин, в результаті дитина оволодівала тими ціннісними уявленнями, які не могла дати навколишнє мікро середовище.

У 30-х роках ХХ століття у рамках культурно-історичної концепції (Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн та інші) формується ідея, що визначила новий напрям педагогічної технології – розвиток дитини відбувається під дією навчання та виховання. В цьому контексті унікальною стала технологія А. С. Макаренка, теоретичною основою якої була концепція колективу. Основним елементом педагогічної технології педагога стала виробнича праця дітей. Однак, за словами А. С. Макаренка, праця як виховний засіб, можливий тільки як частина загальної системи та без навчання не має виховної користі.

Як бачимо, період 20–30-х рр. ХХ ст. став часом плідних пошуків, виникненням різноманітних напрямків та наукових

педагогічних шкіл, створенням конструктивних педагогічних технологій для вирішення освітньо-виховних завдань, розвитком експериментальної роботи у сфері навчання та виховання. Педагогічні технології цього періоду засновані на різноманітних концептуальних ідеях, показують унікальні способи організації дитячої життєдіяльності, створення нових засобів спілкування «педагог-вихованець», приклади організації навколишнього середовища, включення його в педагогічний процес.

У 20-рр. ХХ ст. виникла педагогічна технологія С. Т. Шацького, що була втілена ним у Першій експериментальній станції з народної освіти. В основі знаходилися сформульовані ним принципи навчально-виховної роботи школи. Наприклад, «У центрі життя школи знаходяться не книжкові знання, а трудова діяльність», «Не діти для школи, а школа для дітей», «Виховувати не для майбутнього, а для сьогодення» та ін. [7].

Прогресивні ідеї вітчизняної та зарубіжної педагогіки було відтворено в педагогічній технології Н. І. Попової та втілені нею в «Школі життя», теоретичною базою якої була концепція «ілюстративної школи» [5]. Поняття «школа» розглядалося Н. І. Поповою достатньо традиційно: першочерговими вважалися задачі освіти, а навколишня дійсність була базою для застосування отриманих знань чи підтвердження їх об'єктивності. Дослідниця та її однодумці в центрі педагогічної технології поставили проблему організації пізнавальної діяльності дитини, в процесі якої вихованець займає активну позицію дослідника. Зміст цієї діяльності одночасно визначається навчальними програмами, інтересами та потребами дитини. Різноманітні види діяльності (трудова, ігрова, творча та інші) є базою для реалізації пізнавальної діяльності дитини. Функція вчителя при цьому – бути, в першу чергу, організатором діяльності дітей. Взаємовідносини його з вихованцями приймають характер співпраці в різних сферах життєдіяльності. Одним з важливих елементів технології була й суспільна діяльність, яка включала організацію музею та виставок робіт дітей. Заняття в гуртках також мали суспільну спрямованість.

В першій половині 20-х рр. ХХ ст. сформувалася педагогічна технологія В. М. Сороки-Росинського. Створюючи свою технологію педагог разом зі своїм творчим колективом керувався гуманістичною метою: зробити життя молоді безперервним самоствердженням особистості. Основним напрямом розвитку

педагогічної технології була організація навчально-пізнавальної та художньої діяльності дітей. Багата бібліотека, гуманітарна освіта багатьох педагогів створювали реальні умови для її втілення.

В організації процесу навчання у школі ім. Достоевського (так називалася експериментальна школа В. М. Сороки-Росинського) були знайдені такі рішення як диференційоване навчання, яке потребувало поділу дітей за різноманітними показниками інтелектуального розвитку; поєднання розумової пізнавальної діяльності з іншими видами діяльності, що стимулювало гарне емоційне відношення дітей до навчання; в школі був введений облік, що являв собою своєрідний огляд знань, який дозволяв вихованцям усвідомити суспільну цінність та необхідність набутих знань та отримати визнання своєї діяльності з боку інших.

Головним виховним результатом В. М. Сорока-Росинський вважав те, що діти почували впевненість у своїх можливостях. У педагога також була чітка технологія виховання художнього смаку: від безсистемного читання він приводив вихованців до декламації та інсценювання найкращих творів російської та зарубіжної класичної літератури, а потім – до власної творчості.

Незаперечним значенням створеної педагогічної технології було те, що вона дозволяла перемикати діяльність вихованців з руйнівної на «діяльність суспільно значиму, творчу, осмислену, таку, що орієнтується на високі духовні цінності» [6].

Отже, розглянуті нами педагогічні технології першої третини ХХ століття – унікальне явище в педагогічній науці. Вони включали в себе загальні педагогічні принципи: повагу до свободи та життя кожної дитини; творчий розвиток особистості; введення вихованців у соціальні та особистісно-значимі види діяльності; збагачення зв'язків навчально-виховного закладу з навколишнім світом; формування всебічно розвиненої особистості. Нажаль, набуті позитивні знання означеного періоду зазнали критики та забулися вченими на декілька десятиліть.

Перші спроби повернути із забуття термін «педагогічна технологія» зробила М. М. Чепіль під час аналізу іноземного досвіду, адже сам термін «освітня технологія» (як будувати навчання та виховання) виник у США у 30-х рр. ХХ ст. [8]. Це було пов'язано з появою перших програм аудіовізуального навчання.

Зазначимо, що вище названі педагогічні технології стали певним прообразом сучасних експериментів в цьому напрямі.

Науково-технічна революція, яка торкнулася всіх галузей науки, техніки, суспільного життя, освіти, наповнила й педагогіку новим змістом.

В наш час інформаційного суспільства природною була поява різноманітних особистісно-орієнтованих технологій, які базуються на основі активізації діяльності учнів та підвищенні ефективності якості навчального процесу. Особистісно-орієнтоване навчання передбачає використання різноманітних форм і методів організації навчальної діяльності, що дозволяють розкрити суб'єктний досвід учнів.

При цьому перед викладачем постають нові завдання: створення атмосфери зацікавленості кожного учня в роботі всієї групи; стимулювання їх до виконання завдань без остраху допустити помилку, отримати неправильну відповідь; використання в процесі уроку дидактичного матеріалу; оцінка діяльності учня не тільки за кінцевим результатом, але й в процесі його досягнення; заохочення прагнення учня знаходити свій спосіб роботи, аналізувати роботу інших учнів на занятті, обирати та опановувати найбільш раціональні; створення педагогічних ситуацій спілкування на занятті, що дозволяють учню проявити ініціативу, самостійність у засобах роботи; створення клімату для природного самовираження учня.

Серед різноманітних напрямів нових педагогічних технологій найбільш універсальними, на думку багатьох вчених, є навчання у співпраці, метод проєктів, ігрові технології та диференційований підхід у навчанні. Означені технології дозволяють вирішити основні завдання: розвиток пізнавальних навичок учнів, вмінь самостійно конструювати свої знання, орієнтуватися в інформаційному просторі, розвиток критичного та творчого мислення.

Як і інші дослідники І. Дичківська, О. Пехота концентрують увагу на системному підході до процесу навчання як головній ознаці технологізації. Проте, більшість учених продовжує розглядати організацію процесу навчання насамперед як діяльність викладача, учителя. Той, хто навчається, як і раніше посідає в їхніх схемах місце підлеглого, керованого, тому представлена в такому вигляді технологія навчання («педагогічна технологія») виявляється досить уразливою [4]. Так, відомий дослідник О. Баханов зазначає: «якщо технологія розуміється таким

чином, то вона орієнтується на навчання репродуктивного типу, обумовлене загальним тяжінням до відтворюваності навчального процесу. Вона також пов'язана мотивацією навчальної діяльності, що зумовлює загальний і, ймовірно, найбільший недолік педагогічної технології – ігнорування особистості».

Однак він справедливо зауважує, що сильною стороною педагогічної технології є те, що «у ній конструюється й здійснюється такий навчальний процес, що повинен гарантувати досягнення поставлених цілей». При цьому обов'язковими є постановка цілей і їх максимальне уточнення; жорстка орієнтація всього процесу навчання на висунуті цілі; орієнтація навчальних цілей, а разом з ними й усього ходу навчання на гарантоване досягнення результатів; оцінка поточних результатів; корекція навчання, спрямована на досягнення поставлених цілей; заключна оцінка результатів [2].

Таким чином, проаналізовані нами педагогічні технології в ретроспективному аспекті дозволяють стверджувати, що сучасна педагогічна наука представляє собою синтез досягнень практики минулих поколінь, поєднання традиційних елементів набутого досвіду зі здобутками сучасного соціального прогресу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Аніщенко О. В., Яковець Н. І. Педагогічні технології: курс лекцій. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2005. – 198 с.
2. Баханов К. О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі: Монографія. - Запоріжжя: Просвіта, 2000. - 160 с.
3. Гупан М. Н. Українська історіографія історії педагогіки. – К.: АПН, 2002. – 224 с.
4. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: підручник. – К.: Академвидав, 2012. – 352 с.
5. Попова Н. И. Школа жизни. – М., 1924. – 210 с.
6. Сорока-Росинский В. Н. Школа Достоевского. – М., 1978. – 321 с.
7. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. : навч. посіб. / за ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. - Кн.1. - 624 с.
8. Чепіль М. М., Дудник Н. З. Педагогічні технології: навч. посіб. – К.: Академвидав, 2012. – 224 с.

This article deals with the basic pedagogical technologies which appeared in the first quarter of the XXth century. It pays attention to the outstanding representatives of pedagogical science beginning with Y. A. Komens'kij up to 80ties years of the XXth century which made a significant contribution to the forming of the above mentioned notion. The most spread pedagogical technologies on the modern level of development of a school on the basis of analyzed historical experience are distinguished.

Key words: *pedagogical technologies, cultural historical process, retrospective study analysis, historical pedagogical analysis.*

УДК 069.02:908(477.43)«19»(09)

С. М. Єсюнін,
(м. Хмельницький)

ДО ІСТОРІЇ ПРОСКУРІВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Висвітлюється історія створення та розвитку Проскурівського краєзнавчого музею (нині – Хмельницький обласний краєзнавчий музей) у першій половині ХХ ст.

Ключові слова: *музей, Проскурів, краєзнавчий музей.*

Історія створення Хмельницького обласного краєзнавчого музею бере початок у 20-х роках ХХ ст. Як не дивно, але заснування музейного закладу відбулось за ініціативою регіональної системи охорони здоров'я.

У середині 1920-х років Народний комісаріат охорони здоров'я УРСР віддав розпорядження своїм регіональним установам розгорнути серед населення санітарно-просвітню роботу. На території теперішньої Хмельниччини, що складалась з трьох округів (Проскурівський, Кам'янецький та Шепетівський), проведенням санітарно-просвітньої роботи активно почали займатися окружні відділи Народного комісаріату охорони здоров'я. У кожному окрузі були введені посади інспекторів санітарно-просвітньої роботи та організовані окружні санітарно-просвітні бюро, які зайнялися улаштуванням агітаційних кімнат при медичних установах, друкуванням плакатів і листівок, проведенням лекцій та бесід.

У 1926 р. в Кам'янці-Подільському створюється Будинок санітарної просвіти. Досвід кам'янчан перейняли інші міста краю, а у Проскурові пішли далі – тут у 1929 р. був створений музей санітарної культури [1, арк. 64; 2, арк. 23]. Нажаль, точної дати (день, місяць) заснування музею виявити не вдалось, проте відомо що вже у перший рік свого існування він активно працював. Складався Проскурівський музей санкультури з 4 відділів – антропологічного, санітарно-гігієнічного, мисливського і сільськогосподарського, які розміщувались у різних приміщеннях у різних куточках міста. Відомо, що дирекція та санітарно-гігієнічний відділ перебували у приміщенні окружного адміністративного відділу по вул. 25-Жовтня, 34 (нині – вул. Проскурівська, р-н кінотеатру ім. Шевченка, довга одноповерхова будівля, знесена на початку 70-х років XX ст., на її місці нині фонтани). Сільськогосподарський відділ містився у приміщенні Господарсоюзу¹ по вул. Котовського, 55 (нині – вул. Проскурівського підпілля, будівля в районі перехрестя з вул. Подільською, не зберіглась), мисливський відділ – у будинку канцелярії ВУСОПу² по вул. Остаповича, 67 (нині – вул. Володимирська, будівля не зберіглась), антропологічний відділ – в двох різних приміщеннях Окргздорозвідділу³ (адреси не вказано) [3, с. 98; 6, с. 98].

Директором музею з початку його заснування був призначений Семен Ісакович Лісер, який очолював заклад до липня 1941 р. Із біографії Семена Ісаковича Лісера відомо, що народився він 1896 р. у містечку Широке Херсонського повіту (нині – смт Широке Криворізького району Дніпропетровської обл.), де у другій половині XIX ст. існувала єврейська колонія. Його батько – Ісак Лісер працював лікарем на залізному руднику Донецького товариства, що знаходився неподалік Широкого. Він був прогресивною людиною свого часу, крім лікарської справи проводив наукові дослідження у сфері лікувально-профілактичної роботи серед робітників-гірників і опублікував за цією темою ряд

¹ Господарсоюз – скорочена назва Західного союзу сільськогосподарських кредитних товариств і колгоспів «Господар»

² ВУСОП – «Всеукраїнський союз охотників и рыболовов»

³ Окргздорозвідділ – окружний відділ Народного комісаріату охорони здоров'я

праць. У 1912 р. родина Лісерів переїхала до Проскурова, де Ісак Лісер став земським лікарем, а після встановлення радянської влади був завідувачем Будинку немовлят та головою Товариства «Допомога», отримав почесне звання «Герой Труда»⁴. Семен, так само як батько, отримав медичну освіту. У 1925 р. С. Лісер очолив медичні курси, що діяли при Проскурівському окрздороввідділі, а 1929 р. був призначений директором музею санітарної культури [9, арк. 1; 11, арк. 3].

Головне завдання новоствореного музею – виховання у населення елементарної санітарно-гігієнічної культури та пропагування здорового образу життя. Тому не дивно, що в перші роки роботи музею величезною популярністю користувався антропологічний відділ, де серед 295 експонатів були представлені різні заспиртовані органи людини (відвідувачам для порівняння демонстрували, наприклад, здорові легені і легені, вражені сухотами) і навіть муміфіковане тіло. Разом з тим, відвідувачі охоче йшли у мисливський і сільськогосподарський відділи, експозиція яких була побудована на місцевих матеріалах (опудала, гербарії тощо) [6, с. 98].

На початку 1930-х рр. музею санкультури надали окремі приміщення – два будинки. Один з них, за адресою вул. Р. Люксембург (нині – Грушевського), 66, був одноповерховий, мав шість кімнат загальною площею 60 кв.м. Другий будинок знаходився у подвір'ї першого та мав більшу площу. Але, рішенням окружного виконкому він був тимчасово переданий під житло адмінпрацівників. Таким чином, з одного боку, всі відділи музею розмістилися у одній будівлі, що було зручно для музейної роботи та для відвідувачів, але з іншого – мала площа не дозволяла розгорнути повноцінну експозицію.

Одночасно із переїздом у нове приміщення, відбулись внутрішні структурні зміни. Зокрема, санітарно-гігієнічний та анатомічний відділи були об'єднані у відділ санітарної культури, а

⁴ «Герой Труда» – звання, встановлене ЦВК і РНК СРСР 27.07.1927 р. Присвоювалось особам, що мали особливі заслуги в галузі виробництва, державної чи громадської служби і працювали як робітник або службовець не менше 35 років. З присвоєнням звання вручалася грамота ЦВК. У 1938 р. звання скасоване. Усього в 1928-38 рр. звання «Герой Труда» удостоїлися 1014 осіб.

мисливський і сільськогосподарський – у краєзнавчий відділ. У 1933 р., для організації більш ефективної роботи та зважаючи на різні напрямки діяльності відділів, було прийняте рішення – відокремити краєзнавчий відділ у самостійну установу – краєзнавчий музей [1, арк. 64].

Відокремлення було здебільше формальним, адже обидва музеї так і залишились у одному приміщенні, мали одного директора. Тому не дивує, що навіть у офіційних документах 30-х років обидва заклади інколи називали як єдиний – «Проскурівський музей санкультури і краєзнавства». Разом з тим, як видно з документів 1936-41 рр., накази по кожному музею видавались окремо, штатні посади були теж окремі, хоча більшість співробітників працювали по-сумісництву в обох музеях [9; 10].

На початку вересня 1937 р. представники Вінницького обкому КП(б)У та Проскурівського міськпарткому провели перевірку проскурівських музеїв. З акту перевірки від 15 вересня 1937 р. дізнаємось, що обидва проскурівські музеї «...краєзнавчий і санітарної культури містяться в одному будинку, в якому є 6 мініатюрних кімнат, вся площа яких складає 60 кв. м. Через тісноту немає можливості як слід розставити експонати і нормально проводити масову роботу в приміщенні музею» [11, арк. 1].

З акту можна дізнатись про фінансове забезпечення музеїв на певні напрямки роботи: «По краєзнавчому музею асигновано на науково-дослідну роботу на 1937 р. – 7400 крб., а використано на 1 вересня 1937 р. лише 1300 крб.

По санітарному музею асигновано на придбання літератури і проведення масової роботи – 13600 крб., а використано на 1 вересня – 5000 крб.

На придбання устаткування та експонатів краєзнавчому музею на 1937 р. асигновано – 9200 крб., на 1 вересня витрачено – 10800 крб.» [11, арк. 1]

Стосовно науково-дослідної роботи, в акті зазначене наступне: «Науково-дослідну роботу в краєзнавчому музеї веде сам директор музею т. Лісер. Приймаючи на увагу те, що музей проводить свою роботу і поза межами м. Проскурова, науково-дослідні роботи треба поширити, а тому необхідно негайно прийняти на науково-дослідну роботу ще одного кваліфікованого робітника... Краєзнавчий музей проводить наукову роботу по вивченні історії Проскурівщини, для цього зібрано багато експонатів з районів та Округи (історичні документи про суспільний

устрій, літератури, речі побуту, військові знаряддя та інші). Всі експонати заінвентарізовано по книгах та по картках. Краж експонатів не було, експонати зберігаються в належному стані» [11, арк. 1].

Цікавими є відомості про штат співробітників. Зокрема, зазначено, що *«В музеях краєзнавчому і санітарної культури працює штат 10 чол.»*. Із додатку до акту можна з'ясувати, що 7 із 10 осіб працювали по сумісництву у обидвох музеях. Наприклад, Лісер Семен Ісакович був директором як краєзнавчого музею, так і музею санкультури; Гофман Матвій Ізраїлевич у штаті краєзнавчого музею займав посаду екскурсовода, а у музеї санкультури – художника; Стойко Йосип Барткович був сторожем у штаті як краєзнавчого музею, так і музею санкультури. Зарплату сумісники отримували в обох музеях згідно затверджених окладів. Наприклад, сторож у краєзнавчому музеї отримував 75 руб. на місяць, у музеї санкультури – 62 руб. 50 коп. на місяць. Найбільша зарплату була у директора – разом 408 руб. на місяць [9, арк. 2; 11, арк. 4]. Крім того, у додатку зазначені основні анкетні дані всіх музейних співробітників, з яких ми бачимо, що із 10 штатних працівників було 8 чоловіків та 2 жінки, за національністю – 6 євреїв, 3 росіянина і лише один українець (і той – сторож!), за освітою – 2 мали вищу, 4 – середньою. З усіх співробітників від початку створення музею (тобто з 1929 р.) працювали директор Лісер Семен Ісакович та екскурсовод / художник Гофман Матвій Ізраїлевич. П'ять років (з 1932 р.) працювали інструктор-кіномеханік Гімельман Яків Львович та лаборантка Романова Тетяна Юріївна [11, арк. 3].

Наприкінці акту вказані головні недоліки в роботі музеїв:

«Як недолік в роботі цих музеїв треба відмітити наступне:

1. *В складі робітників музеїв немає жодного члена партії, ні комсомольців.*

2. *В складі колективу музеїв працює інструктором-механіком Гімельман Яків Львович, що має зв'язок з родичами, які знаходяться закордоном (тесть в Палестині, два брати жінки в Парижі).*

3. *Приміщення музеїв не відповідає своєму призначенню по першу, тому що дуже тісно, немає де розставити як слід експонатів та приймати екскурсантів для проведення лекції, по-друге – приміщення старе і містями руйнується. В дворі музею є ще один будинок, який в свій час був відведений для музеїв, але Окрвиконком забрав його під житлове приміщення. Необхідно цей будинок передати музеям.*

4. В музеї не проводиться робота серед колективу робітників по підвищенні кваліфікації. Из всього складу лише 2 чол. Лісер і Бездітний закінчили курси музейної справи, а решта робітників спеціальної освіти не мають.

5. Бібліотека музею знаходиться у непридатному тісному приміщенні, крім цього бібліотека давно ніким не перевірялась і засмічена шкідливою літературою (Хвиля, Грушевський М.)» [11, арк. 2].

За тиждень після складання цього акту відбулись значні адміністративно-територіальні зміни (ліквідація округів та створення 22.09.1937 р. Кам'янець-Подільської області), що у подальшому вплинули на роботу проскурівських музеїв. Перш за все, змінилось їх підпорядкування – краєзнавчий музей перейшов у відомство міського відділу Народного комісаріату освіти (НКО), музей санкультури – у відомство міського відділу Народного комісаріату охорони здоров'я (НКЗ). По-друге, ліквідація окружної адміністрації та скорочення її працівників, дозволили вивільнити від службових квартир другу будівлю музею та розмістити там експозицію музею санкультури. Будівля по фронту вул. Р. Люксембург, 66 повністю перейшла під експозицію краєзнавчого музею.

За статистичними відомостями на 01.01.1938 р. (див. Додаток 1) краєзнавчий музей мав експозиційну площу 371 кв. м, штатних співробітників – 10; музей санітарної культури – 216 кв. м, штатних співробітників – 7 [2, арк. 23]. Тут ще раз підкреслимо кадрову особливість проскурівських музеїв – співробітників усього було 10, з яких 7 суміщали посади в обох музеях, у тому числі директор – Семен Ісакович Лісер. Серед технічних засобів зазначені – кіно-пересувна установка та автомобіль, які використовували обидва музеї передусім для проведення виїзних лекторіїв і пересувних виставок.

Також статистика свідчить про зростання популярності музеїв серед мешканців Проскурівщини та гостей міста. Гарні показники демонстрував краєзнавчий музей, відвідуваність якого стабільно збільшувалась. Якщо за весь 1937 р. було трохи більше 10 тисяч відвідувачів, то за вісім місяців 1938 р. музей обслужив понад 18 тисяч (відвідали експозиції – 7558, лекторії – 10884), музейні співробітники провели 115 екскурсій, прочитали 99 лекцій і бесід. За межами музею – на підприємствах, в колгоспах, школах,

військових частинах, було проведено 52 кінолекторія, якими охоплено аудиторію в 5610 осіб [2, арк. 3; 11, арк. 1].

У ці роки музейні працівники організували перші власні наукові експедиції – досліджували місце знахідки кісток мамонта в с. Лагодинці Красилівського району (3-9.10.1938), провели археологічні дослідження трипільського поселення у с. Кадіївці Довжоцького району (20.06.-10.07.1939) [9, арк. 19 зв., 22-23; 11, арк. 4]. У 1940 р. в краєзнавчий музей надійшло зібрання стародавніх документів XVI-XVII ст. – розбирати та опрацьовувати їх було призначено єдиного професійного історика, наукового співробітника Олександра Стронгіна, який працював у музеї з початку 1938 р. Судячи з усього, він був науковцем доволі високого фаху. Так, на прохання Одеського державного історичного музею саме Стронгіна О. М. у жовтні 1938 р. було відряджено для участі у археологічній експедиції в с. Усадове Одеської області, де відомий археолог Олена Лагодовська проводила дослідження унікального комплексу пам'яток мідної доби. У червні 1939 р. Стронгін О. М. закінчив музейні курси у Одесі, у травні 1941 р. пройшов стажування у музеях Москви та Ленінграді [9, арк. 3, 20; 10, арк. б/н]. Одним із найдосвідченіших працівників був Іван Михайлович Белавенцев, який на початку 1937 р. у шістдесятирічному віці прийшов у проскурівський музей на посаду препаратора-біолога із Кам'янець-Подільського музею, де з 1914 р. був препаратором-наглядачем. Белавенцев І. М., маючи понад тридцятирічний досвід дослідження фауни Поділля, виготовлення опудал та інших природничих експонатів, менш ніж за два роки створив у Проскурові природознавчий відділ та з 1.01.1939 р. став його першим завідувачем [4, с. 169; 9, арк. 22]. Високий фах мав художник краєзнавчого музею – Соловйов Олексій Петрович. Народився 1894 р. у Москві, отримав вищу художню освіту, працював оформлювачем у Держкіно. Опинившись за невідомих обставин у Проскурові, з березня 1937 р. влаштувався у краєзнавчий музей [9, арк. 13 зв.; 11, арк. 3].

Проте, науково-дослідна і краєзнавча робота у проскурівських музеях у 1930-х рр. була не головною. Тодішня адміністративно-партійна система вважала будь-який музей передусім ідеологічним закладом, діяльність якого мала на меті «виховання комуністичної свідомості радянської людини». Отже, великий обсяг роботи музеїв був спрямований на проведення агітаційної та пропагандистської

роботи серед населення. У експозиції краєзнавчого музею велика увага приділялась висвітленню історії класової боротьби та історії партії, музей санкультури зосереджував увагу на антирелігійній пропаганді та санітарно-просвітній роботі. Наприклад, у 1937 р. музейні співробітники виступали на підприємствах, у навчальних закладах, військових частинах, державних установах, колгоспах з лекціями на такі теми: «Від панського Плоськирова до Радянського форпосту», «Селянські повстання на Проскурівщині», «Устим Кармелюк», «Сталінська конституція», «Завдання антирелігійної роботи», «Походження релігійних вірувань», «Походження християнства», «Боротьба з венеричними хворобами», «Малярія та боротьба з нею» та ін. Крім того проводились лекції про актуальні події сучасності – «Про міжнародний стан», «Про хід іспанських подій» тощо [11, арк. 1-2].

У березні 1941 р. місто Проскурів отримало статус обласного центру Кам'янець-Подільської області. На початку квітня було прийняте рішення провести реорганізацію проскурівських музеїв – об'єднати їх в один заклад (Проскурівський краєзнавчий музей) із наступним наданням йому статусу обласного. Проте намічене не встигли зробити – почалась війна...

22 червня 1941 р. війська Третього Рейху та його союзників здійснили напад на СРСР, а вже 8 липня місто Проскурів було окуповано нацистськими військами. У серпні 1941 р. окупаційна влада ввела адміністративний поділ Кам'янець-Подільської області на 9 округ, серед яких була утворена Проскурівська округа. У Проскурові була створена окружна та міська управи, де головні посади зайняли представники Організації Українських Націоналістів Андрія Мельника (ОУН-М). Зокрема, окружну управу очолив О. Маяровський, міську управу – М. Ліщинський, редакцію міської газети – Ю. Кошельник, відділ освіти і культури – П. Борусевич та ін. ОУНівці активно взялися до викорінення з усіх установ колишніх радянських діячів, розгорнули патріотичну роботу, звернувши особливу увагу на українізацію закладів освіти та культури.

У вересні 1941 р. було вирішено відновити роботу Проскурівського краєзнавчого музею, але в іншому форматі. Директором музею став теж представник ОУН-М – Ю. Романів, який на шпальтах міської газети «Український голос» (30.09.1941) так визначив завдання оновленого музею: «*Проскурівський музей,*

який за більшовиків використовувався головним чином для антирелігійної пропаганди, тепер знаходиться в періоді реорганізації. Під час більшовицької евакуації музею в значній мірі було розграбовано, через що він втратив деякі цінні експонати, наприклад, в музеї був кишеньковий годинник часів наполеонівської війни з емальовими портретами Наполеона та Олександра I, тепер його не знайдено; був старовинний годинник з білого мармуру з цікавою жіночою, фігурою: його знищено зовсім – знайдено лише окремі кавалки мармуру. Втрачено багато дечого зі старовинної зброї, наприклад, дуельні пістолети надзвичайно тонкої німецької роботи та інші. Загинула звукова кіноапаратура, мікроскоп і ще багате цінного інвентаря. Але й те, що залишилось, являє собою цінність для міста і дає можливість влаштувати музей корисний для розвитку науки та мистецтва. Незабаром буде відкрито такі відділи в музеї: природничий, археологічно-палеонтологічний, українського мистецтва, а також бібліотеку. Всі ці відділи будуть влаштовані переважно з експонатів місцевого значення, з метою всебічного вивчення рідного краю, головним чином Поділля – його геології, фауни, мистецтва та ін. Бібліотека музею буде закритого типу, лише для наукової роботи в стінах музею. Завідувач музею Романів» [7, с. 4].

Невеличкий колектив музею взявся за намічену роботу і влітку 1942 р. планували відкриття його для відвідувачів. У липні-серпні 1942 р. в місцевій пресі з'явилась чергова інформація про музей. Зокрема, у проскурівській газеті «Український голос» 23 липня 1942 р. під промовистим заголовком «Проскурівський музей антисовєтської культури» (див. Додаток 2) докладно повідомлялось про успіхи у підготовці оновленого музею до відкриття [8, с. 4]. Відкриття музею анонсувала і кам'янець-подільська газета «Подільнин» у номері від 13 серпня 1942 р.: «При великій підтримці німецької цивільної влади в Проскуріві підготовляють відкриття музею. Цей музей має рідкісне цінне знаряддя й посуд з доісторичних періодів людства, старовинну зброю, кераміку, порцеляну, скло, картини, фоліанти старовинних книжок тощо. Є також природничий відділ з цікавими зразками місцевої фауни» [5, с. 4]. Проте, дати відкриття музею жодна з газет не повідомляла. Більше того, переглянувши наступні номери названих газет (за серпень-грудень 1942 р. та увесь 1943 р.), взагалі не вдалось знайти інформації ані про відкриття музею, ані про його будь-яку діяльність. Припускаємо, що проскурівський музей в роки окупації так і не був відкритий для

відвідувачів. Невідомою залишається і доля директора музею Ю. Романіва.

25 березня 1944 р. місто Проскурів було звільнено від нацистських окупантів, а вже 1 квітня музей відновив свою роботу як обласний історико-краєзнавчий. Почалась нова сторінка історії музею.

Таким чином, Хмельницький обласний краєзнавчий музей веде свій родовід з 1929 р., коли у місті Проскуріві (нині – м. Хмельницький) був створений музей санітарної культури. У 1933 р. від нього у окрему установу був виокремлений краєзнавчий музей.

Список використаних джерел та літератури:

1. Держархів Хмельницької обл. – Ф. Р.1211. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 64-65.
2. Держархів Хмельницької обл. – Ф. Р.1285. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 23.
3. Єсюнін С. М. Прогулянка Проскуровим. Історичні нариси. – Хмельницький: ПП Мельник, 2008. – 160 с.
4. Матвеев М. Д. До історії природознавчих музеїв у м. Кам'янець-Подільському // Природничий музей: роль в освіті та науці : Матеріали IV Міжнародної наукової конференції / Національний науково-природничий музей НАН України. – Київ, 2015. – Ч. 2. – с. 168-169.
5. Подолянин. – 1942. – 13 серпня.
6. Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. – Київ: Рідний край, 1995. – 204 с.
7. Український голос. – 1941. – 30 вересня.
8. Український голос. – 1942. – 23 липня.
9. Хмельницький обласний краєзнавчий музей. – Нд. 4769. Книга приказов по Проскуровському музеям санкультуры и краеведения, 1936-40 гг. – 36 арк.
10. Хмельницький обласний краєзнавчий музей. – Нд. 4770. Книга приказов Проскуровского музея на 1941-46 гг. – арк. б/н.
11. Хмельницький обласний краєзнавчий музей. – Науковий архів ХОКМ. – НР. 1107. Акт перевірки Проскурівського краєзнавчого музею від 15.09.1937 р. (копія). – 4 арк.

The history of creation and development of Proskuriv museum of regional ethnography (now Khmelnytskyi regional museum of regional ethnography) in the first half of the XXth century has been covered.

Key Words: museum, Proskuriv, museum of regional ethnography.

Додаток 1:

Список музеев Каменец-Подольской области на 1.01.1938

назв. музея	адрес	подведом- ственность	год основа- ния	кол. персо- нала	число посетит. за год	площ. в кв.м.
Заславский краеведческий	Заслав, Пролетарская,5	РОНО	1932	2	1356	878
Кам.-Под. обл. краеведческий	Кам-Под., К.Маркса, 20	НКО	1893	11	25605	4268
Проскуровский санкультури	Проскуров, Р.Люксембург, 66	НКЗ	1929	7	17537	216
Проскуровский краеведческий	там же	НКО	1933	10	10667	371
Проскуровский политехническ.*	Проскуров, Остаповича, 56	НКО	1935	2	2470	40
Старокостянтин. краеведческий	Старок-в	РОНО	1932	4	7820	492,12

* Проскуровский политехнический музей за отсутствием помещения в 1938 г. не работал

Держархів Хмельницької обл. – ФР.1285. – Оп.. – Спр. 53. – Арк. 23.

Додаток 2:

Проскурівський музей антисоветської культури.

Німецька влада з перших днів свого приходу в Проскурів подбала про охорону та впорядкування культурних цінностей місцевого музею. Минуло чимало часу від серпня м. р. до липня ц. р. За цей час чимало людей запитувало, що саме робиться в музеї, чи скоро він буде відкритий? і т. ін. Тепер можна дати відповідь на ці запитання, бо пророблено велику роботу по впорядкуванню експонатів за певними відділами. Лише тепер можливо поставити питання про відкриття музею, що й буде в найближчі дні зроблено. Слід зупинитися на питанні: чим був музей і чим він повинен бути? Відвідувачі музею за більшовиків виробляли певний погляд на музей (як цього хотіли працівники від советської пропаганди, до речі, жиди), як на якусь установу освіти, де музейний працівник «екскурсовод» читає лекцію і стверджує

свої слова музейними експонатами. Таким чином більшовицька абстрактно-агітаційна тема вважалась за доведе ну й незаперечну. Підчас таких лекцій в переміжну з дійсно музейними експонатами демонструвались т. зв. «муляжі» штучно під роблені з гіпсу – це різні черепи, бронзові речі іт. ін. Стіни музею були завішані малюнками та цитатами «авторитетів советської політики». Як цікавий приклад можна навести, що для ствердження теорії Дарвіна про походження людини від мавпи, демонстрували черепи доісторичних людей, і головний з них – череп «переходового ступеня» людини-мавпи (Пітекантропус еректус) як і всі вони з гіпсу. Глядач не знав, що він бачить фальсифікацію, що цей головний експонат на віть не копія і що такого черепа зовсім немає ніде у світі. Наша думка складається інакше. В бувшому советському музеї за півгодинну лекцію глядач, якого приголомшували всіма тими «безсумлінними доказами» і цитатами, переймався чужими думка ми й легко приймав брехню за правду. Це була не освіта, а ділком щось протилежне їй. Тому довелося більшість цього музейного матеріалу зняти, все пересортувати і залишити лише натуральні, дійсно музейні експонати. Тепер викладачі природничих та історичних наук і мистецтва у школах зможуть привести своїх учнів, щоб показати їм дійсно рідкісні речі, а не муляжі. За часи панування більшовиків відпускались великі кошти на музей – як на сильне знаряддя советської пропаганди й агітації. Скуповували різні експонати в Києві, Одесі, Кам'янці та інших містах. Все це майно складали в одну купу «музейних фондів» аж до часу використання його з певною агітаційною метою. Великий музейний штат складався з «наукових робітників», переважно жидів, які не мали нічого спільно го з наукою. Доказом того є те, що більшість експонатів точно не визначено і для цього потрібно було б запросити на короткий час висококваліфікованих фахівців з культурних центрів. Завдяки труднощам пересування в теперішній військовий час, запросити цих фахівців до нашого Зею поки що неможливо. Музей має рідкісне цін не знаряддя і посуд доісторичних періодів людства, старовинну зброю, кераміку, порцеляну і скло, картини, фоліанти старовинних книжок тощо. Також маємо природничий відділ з цікавими зразками місцевої фавни. Зберігаючи це коштовне майно, ми певні того, що надалі музей буде збагачуватися на нові експонати завдяки щирому відгукові

населення, яке пристане на цю думку і допоможе збирати різні експонати історичної вартості, які в зви чайному житті можуть час то не мати ніякої ціни і легко можуть бути безповоротно втрачені.

Завідувач музею Романів

Український голос. – 1942. – 23 липня. – с. 4.

УДК 314.156.5:930.25(477.43/44)«1932/1933»

Д. П. Красносілецький,
(м. Хмельницький)

ГОЛОДОМОР-ГЕНОЦИД 1932–1933 РОКІВ ЯК ОБ'ЄКТ ПАМ'ЯТІ СУЧАСНИКІВ

В статті здійснено аналіз процесів історичного дослідження Великого Голоду (Голодомору) 1932–1933 рр., який було визнано геноцидом українського народу. Також звернуто увагу на причини, перебіг та наслідки цього історичного явища.

Ключові слова: Великий Голод, Голодомор 1932–1933 рр., штучний голодомор, геноцид, День пам'яті.

Національне відродження України потребує об'єктивного дослідження історії минулого української нації без чого неможливий її подальший повноцінний розвиток. Адже трагедія яку довелося пережити українцям 1932–1933 рр. за жорстокістю і масштабністю немає аналогів у світовій історії. Відчуття відповідальності прийдешніх поколінь очевидне. Єдине, що можливо та необхідно зробити – це вшановувати пам'ять убитих голодом, ретельно дослідити уроки голодомору, щоб подібне більше ніколи не повторилося, адже помер кожний четвертий українець.

Голод 1932–1933 рр. є однією із найжахливіших сторінок в історії українського народу, яка замовчувалась упродовж багатьох десятиліть й стала «білою плямою» на тлі політичних подій. У сучасній українській історіографії, яка веде свій відлік з 1991 р., з'явилося чимало наукових праць, присвячених проблемі голодомору як на республіканському так і регіональному рівнях

України. Серед них праці над якими працювали Ф. Турченко, Л. Коваленко, В. Маняк, В. Прокопчук, І. Рибак, П. Слободянюк, Л. Бур'ян, І. Рікун, Ю. Телячий, С. Маркова, Р. Пиріг, В. Даниленко та ін.

Як не парадоксально, але причиною відновлення історичної пам'яті про події 1932–1933 років була відсутність цієї пам'яті. В 1970-ті рр. в середовищі західної української діаспори проявилось наростання кризи культурної ідентичності. Одним із засобів запобігання цьому було звернення до теми Голоду 1932–1933 років, який мав стати «одним із знакових історичних символів, культурним маркером, довкола якого можна було будувати історичну ідентичність і різні форми політичної репрезентації – подібно до того, як сконструйована пам'ять про Голокостстала чи не центральним і цементом історичної політики і громадянського виховання Ізраїлю та єврейської діаспори США» [6, с. 19].

Найбільшого резонансу на Заході проблема Голодомору в Україні набула в 1980-х рр. Причинами та проявами цього стали наступні події: випуск у Торонто фільму Ю. Лугового та Я. Невицького «Жнива відчаю» 1983 р.; створення в жовтні 1984 р. Комісії комітету Конгресу США з вивчення Голодомору, виконавчим директором якої був призначений американський історик Джеймс Мейс; підготовка і публікація книг англійського історика Р. Конквеста «Жнива скорботи» та представника української еміграції М. Долота «Виморення голодом»; робота Міжнародної комісії з розслідування голоду 1932–1933 років в Україні (1988–1990).

Показовою була реакція СРСР на ці дії, котрі не лише загрожували міжнародному іміджу країни, а й протистояли офіційній історичній пам'яті. Тому Радянський Союз використовував як дипломатичні, так і силові важелі для запобігання розповсюдженню інформації про голод. Показовою була операція «Фарисеї» про яку голова КДБ УРСР С. Муха повідомляв першого секретаря ЦК КПУ В. Щербицького у доповідній записці від 14 березня 1987 р. Операція передбачала здійснення таких заходів: «просунення» в засоби масової інформації США та Канади матеріалів, які повинні викривати «фальсифікації» про штучний характер голоду; компрометування членів комісії конгресу США з вивчення голоду в Україні; видання «документальної» книги, яка розкриває політичні мотиви

фальсифікації проблеми оунівцями»; розсилання сенаторам і конгресменам застережень, що підтримка висновків комісії може завдати шкоди їхньому авторитетові [5]. Разом з тим хоча б частково подолати своє примусове безпам'ятство українці отримали змогу лише з початком горбачовської «Перебудови» у другій половині 1980-х років, розпадом Радянського Союзу та створенням власної держави. Створена завдяки зусиллям української діаспори комісія Конгресу США на чолі з Дж. Мейсом у 1986 р. назвала Голодомор 1932–1933 рр. в Україні геноцидом. Це визначення базувалося переважно не на документах, а на суб'єктивних судженнях свідків Голодомору. Крім того, ця комісія була покликана встановити факти, а не давати їм правову оцінку. Тому з ініціативи Світового конгресу вільних українців було створено Міжнародну комісію з розслідування голоду 1932–1933 рр. в Україні під керівництвом професора шведського Інституту публічного та міжнародного права Якуба Сандберга. У листопаді 1989 року комісія Я. Сандберга опублікувала свої висновки. Безпосередньою причиною масового голоду в Україні вона назвала надмірні хлібозаготівлі, а його передумовами – примусову колективізацію, розкуркулювання і прагнення центрального уряду дати відсіч «традиційному українському націоналізму» [2].

У 1988 році Конгрес США, а в 1989 році – Міжнародна комісія юристів офіційно визнали голодомор 1932–1933 років актом геноциду проти української нації [3].

Офіційне відзначення Дня пам'яті жертв голодоморів встановлювалося Указом Президента України Л. Кучми №1310/98 від 26 листопада 1998 року як «День пам'яті жертв голодоморів». Указом Кучми №1181/2000 від 31 жовтня 2000 року встановлювалася назва «День пам'яті жертв голодомору та політичних репресій». Указом Кучми №797/2004 від 15 липня 2004 року встановлювалася назва «День пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій».

Спеціальним засіданням Верховної Ради України 14 травня 2003 року, присвяченим пам'яті жертв Голодомору, в якому не взяла участі лише фракція комуністів. Учасники засідання ухвалили Звернення до українського народу, в якому визнали, що «...Голодомор був свідомо організований сталінським режимом і повинен бути публічно засуджений українським суспільством і міжнародним співтовариством як один з найбільших за кількістю

жертв факт геноциду у світовій історії».

У вересні 2003 р. Президент України закликав учасників 58-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН підтримати ініціативу України щодо засудження Голодомору 1932–1933 рр. в Україні як акту геноциду. Проте представлений Україною відповідний проект резолюції провести не вдалося. Натомість, розповсюджена як офіційний документ ГА ООН Спільна заява делегацій держав-членів ООН щодо 70-ї річниці Голодомору в Україні 1932–1933 рр. вперше в історії ООН визначила Голодомор 1932–1933 рр. як національну трагедію українського народу, висловила співчуття його жертвам та закликала всі держави-члени Організації, її спеціалізовані установи, міжнародні та регіональні організації, НУО, фонди і асоціації віддати данину пам'яті тим, хто загинув у цей трагічний період історії. Співавторами Спільної заяви стали понад 60 держав-членів ООН і ЄС.

Росія, хоч і приєдналася до Спільної заяви, чинила значний опір продовженню Україною роботи щодо міжнародного визнання голодоморів. Зокрема, МЗС РФ у письмовій формі виклало свою позицію щодо відповідного положення виступу Міністра закордонних справ на 59-й сесії ГА, де російська сторона наголосила, що вважає питання закритим після схвалення Спільної заяви на 58-й сесії Генасамблеї і «подальше обговорення цієї теми в ООН є контрпродуктивним». У МЗС РФ однозначно негативно сприйнято й ідею щодо приділення уваги проблемі голодоморів з боку спеціального радника Генсекретаря з питань геноциду [2].

28 листопада 2006 року Верховна Рада України ухвалила закон «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», який трактує події 1932–1933 років, як геноцид українського народу [3].

Указом президента Віктора Ющенка № 431/2007 від 21 травня 2007 року називається «День пам'яті жертв голодоморів» і повинен відзначатися щороку у четверту суботу листопада.

Відповідно до Указу цього дня в Україні та світі запалюють свічку пам'яті та вшановують хвилиною мовчання пам'ять жертв Голодомору 1932–1933 років – найтрагічнішої сторінки в історії українського народу. В ті жахливі роки, у мирний час і за сприятливих природно-кліматичних умов від голоду помирали мільйони людей. Політична система сталінізму свідомо винищувала людей штучним голодом.

З огляду на масштаби, жорстокість і цинізм здійснення

Голодомору, історія сучасної Європи не має аналогів подібних злочинів. В Україні та багатьох країнах світу споруджені меморіали пам'яті та встановлені пам'ятні знаки жертвам Голодомору. Віддаючи шану пам'яті мільйонам втрачених впродовж 1932–1933 року життів, у листопаді 2008 року в м. Києві було відкрито Національний музей «Меморіал пам'яті жертв голодоморів в Україні».

ЮНЕСКО, Парламентська Асамблея ОБСЄ, Європейський Парламент ухвалили документи про вшанування пам'яті жертв Голодомору.

Голодомор в Україні 1932–1933 років офіційно визнали геноцидом українського народу наступні держави: Австралія (2003/2008), Ватикан (2001, 2003), Грузія (2005), Еквадор (2007), Естонія (1993), Канада (2003/2008), Колумбія (2007), Латвія (2008), Литва (2005), Мексика (2008), Парагвай (2007), Перу (2007), Польща (2006), Португалія (2017), Угорщина (2003), Україна (2006), США (2017).

Ще ряд країн в офіційних зверненнях засудили Голодомор як акт винищення людства, вчинений тоталітарним сталінським режимом або вшанували пам'ять його жертв, зокрема: Андорра (2009), Аргентина (2007), Бразилія (2007), Іспанія (2007), Італія (2004, 2007), Словаччина (2007), США (2003, 2006, 2008), Чехія (2007), Чилі (2007).

23 жовтня 2008 року Європарламент визнав Голодомор в Україні злочином проти людства і висловив співчуття українському народу.

Парламентська Асамблея Ради Європи у квітні 2010 року ухвалила резолюцію «Щодо вшанування пам'яті жертв Великого Голоду (Голодомору) в колишньому СРСР», якою визнала Голодомор злочином проти людяності, закликала держави відкрити архіви, а істориків – здійснювати незалежні дослідження проблеми з метою встановлення повної, об'єктивної, не заполітизованої правди про цю трагедію [3].

Станом на 2011 рік Голодомор офіційно визнаний геноцидом українського народу у п'яти церквах: його визнали Католицька церква, Константинопольська православна церква, Українська православна церква (Київського патріархату), Українська православна церква (Московського патріархату) та Українська автокефальна православна церква [1].

20 вересня 2017 року, Президент України Петро Порошенко, в ході загальних дебатів 72-ї сесії Генеральної асамблеї Організації Об'єднаних Націй закликав держави-члени ООН визнати Голодомор в Україні в 1932–1933 рр. геноцидом українського народу. «Я закликаю держави-члени ООН прийняти власне історичне рішення про визнання Голодомору актом геноциду», – заявив він [3].

Однак, не зважаючи на такий розголос, подальше вивчення проблеми залишається відкритим і актуальним. Тим більше, що під час пошуку істини спостерігається і перекручування фактів та перетворення трагічних відомостей на інструмент досягнення політичних потреб. Мусимо констатувати, що події 1932–1933 рр. і досі не викликають належної рефлексії, як з боку влади, так і суспільства. Можна навіть погодитися з думкою, що ця планетарна трагедія просто замовчується.

Причини голодомору 1932–1933 рр. в Україні треба шукати в політиці радянського уряду 1920-х рр. спрямованої на повернення до соціалізму, що було втрачене більшовицькою владою внаслідок антибільшовицького руху селян у 1920–1924 рр. Ганебна політика більшовицького керівництва тоталітарної держави щодо українського селянства переконливо простежується з початку 1920-х років, бо воно не вписувалося в проскрутове ложе уявлення про соціалістичне суспільство. З приходом до влади Сталіна партія фактично узурпує всю повноту влади. Він вважав своїм головним завданням приборкання селянства як «основної сили національного руху» [10, с. 152]. З такого розуміння селянства логічно випливав взаємозв'язок національної та селянської політики радянської влади. Початком трагедії українського народу, що закінчилася штучним голодомором-геноцидом 1932–1933 рр., був так званий «рік великого перелому», як офіційно було названо в СРСР 1929–1930 господарський рік – рік примусової колективізації, ліквідації куркульства як класу, рік, коли колгоспи перестали бути кооперативними підприємствами, а їхня продукція перестала належати працюючим у них. Сталін добре розумів, що в українському селі внаслідок його авантюрної політики можливий соціальний вибух. «Повторюю, ми можемо втратити Україну» – писав він у конфіденційному листі до Л. Кагановича 11 серпня 1932 р. [9, с. 274].

Рішення XV з'їзду ВКП(б) 1927 р., що передбачали поступовий

добровільний процес кооперації гальмували швидкі темпи індустріалізації. Сталін зрозумів, що потреби промисловості простіше задовольнити спираючись не на 25-30 млн. індивідуальних селянських господарств, а на 250-300 тис. колгоспні. Селяни мусили перебувати у залежності від державних структур. 1928 р. Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло рішення про примусове вилучення у селянства зернових та форсовану колективізацію, оскільки за умов зростання ринкової ціни на хліб селянство відмовилося продавати державі хліб за нижчими цінами. Україна відносилася до групи районів, де колективізацію мали завершити восени 1931 р., або навесні 1932 р. Кремлівська влада кинула у маси гасло «Колективізації шалених темпів!».

24 лютого 1930 р. Генеральний секретар ЦК КП(б)У С. Косіор підписав директиву партійним організаціям України, в якій ставилося завдання колективізувати республіку до осені 1930 р.

Окрім підйому промисловості за рахунок колективізації Сталін передбачав знищити самостійницькі тенденції України. Особливість України полягала в тому, що селянське і національне питання були тісно поєднані. По селах в основному проживали українці, а у містах росіяни та євреї, тому основний удар Сталін наніс у серце України – село. Заможний селянин з міцним господарством – потенційний провідник усякого спротиву, відповідно, для перемоги соціалізму треба було «зламати хребет куркулю». Для початку необхідно було знищити незаперечний авторитет – Українську автокефальну церкву, яку ліквідували в 1929 р. Залишалася діяти російська православна церква, яка контролювалася органами ДПУ. На місці зруйнованих церков встановлювали пам'ятники Сталіну. Для здійснення колективізації та розкуркулення в Україні 1930 р. було створено 5700 вербувальних бригад, які займалися хлібозаготівля ми на селі та сприяли створенню колгоспів. 5 лютого 1930 р. ЦВК та РНК РСР видає постанову «Про заборону самовільного переселення куркульських господарств та розпродажу їх майна» в цілях боротьби з ухилом куркульських господарств від оплати податків та інших повинностей.

Про дефіцит продуктів харчування в Україні свідчить той факт, що на ринках Проскурівщини в 1930 р. активізувався приватник-скупщик – селяни Криворіжжя, Одещини, Херсонщини скуповували продукти харчування. Через Загрозу зриву державних

заготівель ДПУ отримало наказ Народного комісаріату фінансів СРСР за № 492 перевіряти не тільки багаж з продуктами але й ручну поклажу у пасажирів; конфісковувати пакунки на пошті, які містять понад 4 кг. ваги продуктів харчування. При цьому застосовувати кримінальний кодекс. Масове притягнення до кримінальної відповідальності призводило до катастрофічного положення наприклад Проскурівського ДОПРу. У документах зазначалося, що камери переповненні, велика кількість в'язнів стоїть усю ніч, не маючи можливості навіть присісти; 50% ув'язнених потребували госпіталізації (23 листопада 1933 р.).

РНК СРСР і ЦК ВКП(б) ухвалили встановити план хлібозаготівлі по Україні на 1932 р. мав становити 356 млн. пудів, що було більше ніж для інших республік та районів СРСР. Це незважаючи на посуху минулого 1931 р., коли вимагали за планом 434 млн. пудів. Фактично ця постанова прирекля Україну на штучний голодомор [7, с. 161-164].

Незважаючи на значну кількість гіпотез щодо причин виникнення цієї жахливої події, наслідки залишаються непоправними й у жодному разі не можуть бути виправданими. Злиття економіки та політики було основним засобом знищення будь-яких проявів національної самобутності. Як відомо, насильницька масова колективізація селянських господарств супроводжувалася застосуванням репресивних заходів та була своєрідним способом перебудови суспільства задля створення потужної матеріальної бази та можливого налагодження галузей важкої промисловості з урахуванням аграрної сфери економіки, адже продовольче питання завжди було постійною проблемою радянської влади. Безперечно, провідним методом реалізації реформування було відлучення селянства від будь-яких форм власності, що призвело до економічного занепаду окремих регіонів, запустіння сіл, опору населення, яке втратило інтерес до власної праці та було виснаженим через постійні репресії. Ще до проголошення суцільної колективізації, влада знехтувала економічним становищем регіонів, які не мали належних умов для здійснення усіх вимог керівництва. Нелюдські методи насадження радянської політики, численні зловживання місцевого керівництва, посилення кризових явищ, неконтрольовані ревізії, репресії, моральний тиск, тотальний контроль над усіма сферами життя – все це сприяло наростанню невдоволення селянства та переходу до

активних форм опору. Штучний голод був не лише інструментом припинення протесту селян, а й засобом стримування сепаратизму, так як Україна мала великий досвід національно-визвольних змагань та була «житницею» Радянського Союзу.

Як насильницька колективізація так і голодомор 1932–1933 рр. були справжнім геноцидом проти українського селянства. Знищення мільйонів українських селян, свідомо здійснене владою Сталіна, мало вирішити кілька питань. Найважливіші з них такі: загнати всіх селян в колгоспи; отримати мільйони безкоштовних робочих рук селян для створення індустрії; примусити селян працювати за наймізернішу платню; зробити все населення покірним, щоб воно беззастережно виконувало всі розпорядження влади; налякати всіх українців так, щоб вони боялися навіть мріяти про свої національні проблеми. За цей період померло від 5 до 12 мільйонів, за різним джерелами, десь в середньому 10 мільйонів осіб [11, с. 23-24]. А з урахуванням не прямих жертв (внаслідок повного фізичного виснаження, тифу, кишково-шлункових отруєнь, канібалізму, репресій, самогубств на ґрунті розладу психіки та соціального колапсу), за приблизними підрахунками, голодомор забрав життя 14 мільйонів людей [2].

Через брак достовірних демографічних даних того періоду чисельність втрат серед українців оцінюють дуже по-різному: від 1,8 до 7,5 і навіть 10 млн. Однак більшість фахівців нині сходяться на думці, що прямих жертв Голоду було 3–3,5 млн. За підрахунками Інституту демографії та соціальних досліджень НАНУ, їх було 3,2 млн. У рішенні Київського апеляційного суду щодо винуватців Голодомору вказано число 3,9 млн. «Президент Віктор Ющенко зробив своїй країні ведмежу послугу, заявивши про 10 мільйонів смертей і втричі завищивши кількість убитих українців», – написав американський історик Тімоті Снайдер. З тим, що дані экс-президента перебільшені, погодилися Стівен Дж. Віткрофт, Станіслав Кульчицький, Людмила Гриневиц та інші дослідники цієї теми. Серед дослідників також немає єдиної думки щодо загальної кількості смертей від голоду в СРСР у 1932–1933 рр. Деякі іноземні історики говорять про 5,5–8 мільйонів загиблих, стверджуючи, що більше половини з них були українцями. За підрахунками Снайдера, серед мільйона жертв на території Російської РСР близько 200 000 були етнічними українцями [4].

Якщо навіть проаналізувати усі державні постанови у справі

хлібозаготівельної кампанії в УСРР, що були прийняті сталінським керівництвом 1932 р., стає зрозумілим навіть не фахівцю, що ці накази цілком злочинні та окрім голоду і смерті нічого з собою не несуть. Чого варті лише положення постанови ЦК ВКП(б) та РНК Союзу РСР від 14 грудня 1932 р., що засвідчують необхідність для всіх, хто заважає здійсненню колективізації у справі хлібозаготівлі застосовувати суворі репресії, тривалі ув'язнення до I концтаборів терміном від 5 до 10 років, не зупиняючись навіть перед застосуванням вищої міри покарання – розстрілом.

Колективізація, розкуркулення, репресії проти цвіту нації – інтелігенції і селянства зруйнували значний шар традиційної української національної культури. Разом з етнокультурними надбаннями українство втратило морально-психологічну стійкість, етнічну самобутність та почуття господаря на своїй землі. Небачене насильство над українським селянством призвело до деградації національних, духовних і релігійних цінностей [7, с. 168-169].

Голодомор-геноцид був як фізичним, так і духовно-релігійним, етнічним геноцидом українського селянина. Знищувалися не лише одноосібні господарства та заможні і середні селяни, а й руйнувалися багатотисячолітні гуманістичні традиції землеробів, знищувалися їх сім'ї, які позбавлялися будь-яких засобів до існування, насильно висилались з насиджених місць у інші регіони. Під лозунгами за колективізацію оголошувалась справжня війна релігії, яка захищала віковічні традиції та одвічний уклад селянського життя, засуджувала антилюдську політику колективізації. Були випадки, коли церква оголошувала анафему колгоспним та сільрадівським активістам. Зрозуміло, церква стояла на заваді антиукраїнізму, антинародним методам колективізації, економічному розоренню, морально-політичному цькуванню, фізичному знищенню селян, як основи економічного добробуту, духовно-культурної й етнонаціональної стабільності України. Партійне керівництво було переконане, що колективізація буксує завдяки агітації ксьондзів і куркулів. Селяни довіряли своїм духовним пастирям більше, ніж представникам владних структур, які намагалися довести їм переваги колективної праці, шкідливість релігії тощо.

Трагедія голодомору-геноциду для України мала сумні наслідки: порушено демографічний баланс української нації, бо від голоду вмирили переважно селяни-українці; голодомор-

геноцид остаточно зламав опір українського селянства колгоспно-феодалній системі; ця трагедія остаточно підірвала сили українського народу в національно-визвольному русі.

Люди втрачали людську подобу. В період голодомору поширювалися такі аморальні явища, як масові крадіжки колективного та особистого майна громадян – худоби, зерна, по ночах з'являлись гурти витягачів із землі картоплі, буряків, іншої рослинності. Серед них були жінки, діти, старі. У відповідь з'явилося ще ганебніше духовно-моральне явище, яке породжувало соціальну конфронтацію, міжсемеїну та міжродову ненависть і ворожість – самосуди, які населення здійснювало над крадіями. Антилюдська політика народжувала антилюдську психологію і мораль та відповідну поведінку. Масові порушення людської психіки, доведення людей до крайніх меж, до стану дикості і повної духовно-моральної деградації ілюструються численними фактами людожерства.

Катастрофа штучного голодомору-геноциду 1932-1933 рр. в Україні була наслідком спеціального національно-політичного курсу Москви у підношенні України. Комуністична партія втратила моральне право керувати країною не в серпні 1991 р., а ще тоді, в 1932-1933 рр. Звичайно, вина не всіх комуністів за той злочин однакова. Організацією голодомору власного народу здійснювали задурманені компартійною ідеологією, безграмотні радянські і комсомольські активісти. Адже, згідно з переписом 1927 р., понад 90% комуністів були безграмотними, або мали тільки початкову освіту. Як справедливо зауважує сучасний український історик П. Я. Слободянюк «чи не в цьому також криється національна трагедія геноциду, підтриманого і здійсненого невігласами власної нації, адже високоосвічена, висококультурна, високодуховна людина ніколи не підніме руку на іншу безневинну людину, не поставить себе на службу ворогові, колонізаторові, загарбникові, не буде зрадником власного народу» [8, с. 15].

Викриття подібних злочинів проти людськості, збереження історичної пам'яті про жертви голодоморів, визнання та вшанування їхніх страждань сприятимуть запобіганню подібних катастроф у майбутньому.

Ще живі люди, котрі пам'ятають голодомор і можуть розповісти про нього. Ще зберігається шанс засвоїти урок історії не за підручниками, а через безпосередній контакт із живими

свідками. Але з кожним днем події голодомору віддаляються в часі, не втрачаючи при цьому свого скорботного і трагічного значення. Вшановуючи пам'ять невинних жертв – це той мінімум, який ми, сучасні українці, маємо зробити не стільки для мільйонів загиблих, а, скоріше, задля наших дітей, які повинні завжди пам'ятати про ті страшні часи й робити все, щоб подібне ніколи не повторилося.

Тому дане питання потребує ще більше системних наукових розробок. Пам'ять про голодомор повинна стати засторогою майбутнім поколінням і не тільки для українців. На наш погляд необхідно здійснювати подальші наукові дослідження цієї проблеми з широким обговоренням громадськістю на Всеукраїнському та міжнародному рівнях.

Список використаних джерел та літератури:

1. Визнання Голодомору геноцидом. – Режим доступу. – https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D1%80%D1%83_%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D0%BC
2. Голодомор 1932–1933 років – геноцид українського народу. – Режим доступу. – <http://libya.mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/holodomor>.
3. Голодомор в Україні (1932–1933). – Режим доступу. – [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D1%80_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96_\(1932%E2%80%941933\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D1%80_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96_(1932%E2%80%941933))
4. 10 фактів про Голодомор. – Режим доступу. – http://www.bbc.com/ukrainian/science/2013/11/131120_holodomor_10_facts_ko
5. Доповідна записка КДБ УРСР В. Щербицькому про розвиток заходів з операції «Фарисеї». 14 берез. 1987 р. // Голодомор 1932–1933 рр. в Україні за) документами ГДА СБУ: Анотований довідник / В. М. Даниленко (відп. упоряд.), Л. Л. Аулова, В. В. Лавренюк. – Львів, 2010. – С. 86.
6. Касьянов Г. Danse macabre: голод 1932–1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – початок 2000-х). – К.: Наш час, 2010. – 271 с.
7. Островий В. М. Голодомор на Поділлі 1932–1933 рр. За

матеріалами архівів Хмельницької області // Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій ХХ століття (до 80-х роковин Голодомору 1932–1933 рр. в Україні): зб. наук. праць за матеріалами ХІ Всеукраїнської наук.-практ. конф., 21 листопада 2013 р. / гол. ред. Л. Г. Білий. – Хмельницький: Вид-во ХІ МАУП, 2013. Вип. VIII. – С. 161–170.

8. Слободянюк П. Я. Голодомор 1932–1933 років – геноцид українського народу // Голодомор 1932–1933 років в Україні: соціально-демографічні та економіко-правові аспекти у зв'язку із 75-ми роковинами пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років: зб. наук. праць / МАУП, Хмельниц. ін-т, Держ. архів Хмельниц. області, Центр досліджень історії Поділля і Південно-Східної Волині, Виконком Хмельниц. міськради; ред. Л. Г. Білий та ін. – Хмельницький: ХІ МАУП, 2007. – С. 14-23.

9. Сталин и Каганович. Переписка 1931–1936 гг. / Сост.: О. В. Хлевнюк, Р. У. Дэвис, Л. П. Кошелева, Э. А. Рис, Л. А. Роговая. Федеральная архивная служба России; Российский государственный архив социально-политической истории. – М.: РОССПЭН, 2001. – 798 с.

10. Сталин И. Марксизм и национально-колониальный вопрос. – М.: Партийное издательство, 1935. – 232 с.

11. Щербак М. М. Україна в трансформаціях політики російського імпершовінізму // Тоталітарна держава і політичні репресії в Україні у 20-80-ті роки. Матер, міжн. наук. конф. – К., 1998. – С. 20-30.

The analysis of processes of historical research of Large Hunger (Holodomor) of 1932-1933 pp. is carried out in the article, that was confessed by the genocide of the Ukrainian people. Also displace attention on reasons, motion and consequences of this historical phenomenon.

Key words: *Large Hunger, Holodomor 1932-1933, artificial Holodomor, genocide, Day of memory.*

В. О. Лавринчук,
(м. Красилів)

ПРО СТАТИСТИКУ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РОКІВ НА КРАСИЛІВЩИНІ

В цій статті розглядаються деякі проблеми статистики жертв Голодомору 1932-1933 років по Красилівському району Хмельницької області.

Ключові слова: Голодомор 1932-1933 років, геноцид, жертви, Красилівщина, достовірність.

Голодомор 1932-1933 років в Україні є одним з найбільших лих-трагедій в історії людського суспільства. Зібрав він свій жахливий «урожай» і в нашій місцевості.

В ході пошуку та ідентифікації жертв непередбаченої антинародної політики сталінського режиму, спрямованої на геноцид непокірних мешканців України, нам вдалося вже встановити імена значної кількості наших земляків з поселень, що входять тепер до складу Красилівського району.

Основними джерелами складених списків жертв Голодомору в межах сучасної Красилівщини для нас послужили матеріали метричних книг ряду поселень району, які зосереджені в фонді Р-6379 Держархіву Хмельницької області; списки померлих в 1932-1933 роках, складені сільськими радами району після проведеного опитування населення у середині першого десятиліття ХХІ століття; свідчення безпосередніх очевидців Голодомору, в яких вони згадували прізвища чи прізвиська, а то й, взагалі, приблизні відомості про померлих з голоду у ті страшні роки; й, нарешті, документи комісії в справах реабілітації жертв сталінських репресій, які зберігаються у фонді 1 Красилівського райдержархіву. В результаті опрацювання згаданих вище джерел, ми виокремили вісім списків мешканців Красилівщини, причиною смерті яких став голод 1932-1933 років, а саме:

Список 1 в метричних книгах, стосовно причин смерті цих людей, прямо вказано «голод», «опухання», «недоїдання», «виснаження» (це картки смертності з фонду Р-6379 Держархіву Хмельницької області – авт.).

Список 2 причиною смерті людей вказана хвороба, яка могла стати наслідком голодування. Наприклад – «водянка», «заворот кишечника» тощо. Зазначені картки також зосереджені у вищезазначеному фонді Р-6379.

Список 3 сюди входять ті померлі мешканці Красилівщини, чії імена згадуються як в метричних книгах (картках) фонду Р-6379, так і в списках сільських рад.

Список 4 в нього включені жертви Голодомору зі списків, складених сільрадами, за виключенням тих осіб, які автором віднесені до списків № 1-3 та 5-8.

Список 5 ввійшли до нього померлі від голоду, точні прізвища яких названі у спогадах очевидців Голодомору.

Список 6 у цей список входять померлі від голоду, про яких очевидці Голодомору дають приблизні відомості.

Список 7 сюди включені особи, які померли в місяці підвищеної смертності 1933 р. (за картками померлих фонду Р-6379– авт.).

Список 8 в нього включені жертви Голодомору, про яких є матеріали у справах фонду 1 Красилівського райдержархіву.

У читачів може виникнути запитання: Навіщо було розбивати жертв Голодомору 1932-1933 років по кількох списках? Чи не кращим є варіант єдиного великого списку?

Справа в тім, що ми міркували з позиції необхідності визначення ступеня достовірності смерті мешканців тодішнього Антонінського району, в складі якого перебували й поселення Красилівського району (з 1931 р. – авт.), а також ряд сіл сучасної Красилівщини, які тоді входили до Базалійського району, саме від голоду, чи супутніх йому хвороб, або ж хвороб, які він породив.

Емоційний ефект від одного підрахунку великої кількості жертв сталінської політики геноциду в Україні є більш вражаючим для розуміння масштабності цього страхітливого явища. Але ми, ще раз повторюю, прагнули вияснити у кожному випадку смерті людини у 1932-1933 роках, чи дійсно певна особа померла від голоду, а не, скажімо від старості чи хвороби, яка не мала до голоду ніякого відношення, або й від нещасного випадку.

Нам необхідна точність в питанні аргументації Голодомору, геноциду в Україні в цілому, перед опонентами, яких на жаль, є ще багато і не тільки за межами нашої держави, а в самій Україні. Це потрібно для того, щоб ніхто, як тепер, так і в майбутньому, не міг

дорікнути нам за неточності, або ж фальшування тодішньої дійсності. Стосується дане твердження, в першу чергу, можливих звинувачень в перебільшенні втрат від Голодомору, серед населення нашого району.

Справа в тім також, що в експозиції по Голодомору 1932-1933 років у Меджибізькій фортеці, стосовно Красилівщини подана цифра померлих від голоду тоді людей, яка склала більше 1500 чол. Вона є однією з найбільших серед районів сучасної Хмельниччини. А це дещо некоректно, оскільки найбільша смертність у 1932-1933 роках фіксувалася у східних і південно-східних районах, а не в прикордонних адміністративно-територіальних одиницях. Проведена автором перевірка виявила, що до жертв Голодомору на Красилівщині по картках смертності метричних книг району включили всіх померлих у ці два роки, незалежно від причин смерті, навіть таких, як-то: «забила корова», «помер від падіння з дерева», тощо. Звичайно, ми знаємо, що завдання поставлене Президентом Ющенком, зібрати 1 мільйон прізвищ жертв Голодомору, було, в якійсь мірі виправданим. Але це давало й підстави для опонентів ставити під сумнів достовірність наведених відомостей.

Автор ні в якому разі не прагне діяти в подібному напрямі. Насправді, кількість у прикордонних районах тодішньої Вінницької області, вірогідно, й складала до 1500 осіб, а, можливо, й значно більше. Але прізвищ їх ми не маємо стільки. До того ж, в списках, узагальнених автором, не відображені (через їх відсутність в архівах) метричні відомості про смертність у ті роки по більшості поселень сучасного Красилівського району. По більш як 70 населених пунктах ми не маємо ніяких архівних відомостей про фіксацію загибелі людей від голоду (а це ж найточніші дані-авт.). Випадає також ряд померлих, про яких очевидці Голодомору свідчать, але не можуть назвати ні їхніх прізвищ, ні імен, ні прізвиस्क, навіть місця їх проживання не пам'ятають. Так, наприклад, ми знаємо про смерть від голоду в с. Вереміївка 9 мешканців (згідно даних сільради – авт.), проте архівних відомостей про це не знайдено, а місцевий селянин Дейнека свідчив, що в селі померло дуже багато людей. При цьому він навіть прізвища 51 особи, додавши: «Ще вмерло з сотню душ, яких я забув». Останній його фразі навряд чи можна вірити, тим більше, що він давав ці свідчення через певний час і не навів їх прізвищ [1,

с. 125].

Подібна картина спостерігається, вірогідно, по багатьох поселеннях району. В окремих же селах й очевидців Голодомору майже, або ж і зовсім не залишилося, а якщо й залишилися, то були в той час дуже молодими, щоб що небудь пам'ятати. Тому, потенційно, жертв Голодомору в нашому районі, могло бути значно більше, ніж це оприлюднюється. Про це, ще в 2002 р. писав кузьминський краєзнавець О. Байдиц: «Виходячи з свідчень очевидців та списків померлих у ті роки, відфільтрувавши померлих від старості, хвороб та ряду інших причин, можна зробити припущення, що на Красилівщині померло від голоду не менше як 1500-2000 чоловік» [2]. Гадаю, що через певний час, нові дослідження доведуть правдивість цих слів. Вважаю за доцільне також, наголосити на факті, що абсолютна більшість жертв Голодомору 1932-1933 років в нашому районі померла саме в 1933 р., а в 1932 році спостерігалися лише окремі випадки. Смертність від голоду у 1932 р. фіксується переважно по списках сільрад. Коли ж автор звірив ці відомості з наявними архівними документами фонду Р-6379 то виявив, що багато мешканців Красилівщини, датою смерті яких у списках сільрад значився 1932 рік, насправді померли у 1933 році. Серед таких осіб можна, зокрема, назвати Олексійчука Григорія Павловича з с. Чепелівка, який покинув цей світ від голоду не в 1932, а в липні 1933 року [3, арк. 140], або ж Бровчук Теклю Миколаївну з с. Чепелівка, яка померла в квітні 1933, а не в 1932 р. [4, арк. 23] тощо.

Найбільша ж смертність від голоду припадає, за архівними відомостями, на літні місяці 1933 року. Найбільше ж людей з цієї причини померло в липні 1933 року, коли вже дозрівав врожай.

В цілому ж у наших восьми списках налічується 1168 мешканців Красилівщини, які померли від голоду в 1932-1933 роках, зокрема: по списку № 1- 102 особи, по списку № 2 – 45, № 3 – 32, № 4 – 578, № 5 – 105, № 6 – 67, № 7 – 212, № 8 – 27 людей. Робота ж наша по виявленню нових прізвищ жертв Голодомору 1932-1933 років не згортається, а продовжується постійно і послідовно.

Список використаних джерел та літератури:

1. Голод 1933 року в Україні (Свідчення про винищення Московією українського селянства). – Дніпропетровськ-Мюнхен: 1993.

2. Байдич О. В. Сталінський геноцид українського народу // Красилівський вісник. – 2002. – 23 листопада.

3. Архівний відділ Красилівської РДА. – Ф.1. – Оп. 1. – Спр. 803.

4. Архівний відділ Красилівської РДА. – Ф.1. – Оп. 1. – Спр. 804.

In this article some problems of statistics of victims of the famishment of 1932-1933 in Krasyliv district of Khmelnytskyi region have been considered.

Key Words: *famishment of 1932-1933, genocide, victims, Krasyliv district, authenticity.*

УДК 94(477.43/44)

Л. Л. Місінкевич,
(м. Хмельницький)

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ НАСЕЛЕННЯ ПОДІЛЛЯ В 1930-Х РОКАХ

У статті проаналізовані проблеми політичних репресій на регіональному рівні, які дозволяють збагатити історичну науку новим оригінальним фактичним матеріалом, внести в інформаційний обіг і оприлюднити раніше закриті для дослідників документи політичного керівництва, вищих органів державної влади та державного управління, колишніх спецслужб, правоохоронних органів, відкрити широкі можливості для наукового вивчення й узагальнення проблем формування і функціонування тоталітарної держави.

Ключові слова: *політичні репресії, депортації, тоталітарна держава, радянська влада, колективізація, голодомор, позасудові органи.*

В умовах утвердження України як правової держави зростає інтерес до тих її сторінок радянської доби, які впродовж тривалого часу замовчувалися. Шлях до істини лежить через об'єктивність, критичність оцінки історичних здобутків, недопустимість шельмування ратних та трудових досягнень народу. Без критичних оцінок, як позитивних, так і негативних уроків минулого, без знання істинної правди будь-яке суспільство неспроможне позбутися згубних рецидивів минулого, до яких належать масові політичні репресії.

Глибоким аналізом політичних репресій вирізняються з-поміж інших публікації С. Білоконя [1], В. Васильєва [2], В. Даниленка,

Г. Касянова [3], С. Кульчицького [4], Р. Подкура [5], В. Ченцова [6], Ю. Шаповала [7] та ін. Своєрідним підсумковим виданням згаданої тематики стала праця вітчизняних науковців «Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст.: Історичні нариси» [8].

Зазначена стаття спрямована на висвітлення основних заходів партійно-державного керівництва УРСР, місцевих партійних та державних органів щодо масових політичних репресій серед різних верств населення. Дослідження цієї проблеми має свої широкі перспективи, оскільки дозволяє відстежити форми і методи репресивної політики, осмислити негативні явища, пов'язані з необґрунтованими репресіям, об'єктивно оцінити більшовицький терор радянської доби та зрозуміти необхідність заходів увічнення пам'яті жертв політичних репресій.

Система влади, встановлена більшовиками у формі диктатури пролетаріату, формувалася на насильстві – фізичному, політичному та моральному, яке тривало не тільки під час громадянської війни, але й у період мирного будівництва.

Намагаючись виправдати політику насилля, Й. Сталін висунув тезу про загострення класової боротьби по мірі успіхів у соціалістичному будівництві. З його врахуванням було розроблено «Положення про злочини державні (контрреволюційні та особливо для СРСР небезпечні проти порядку управління)», затверджене постановою ЦВК СРСР 25 лютого 1927 р. Визначені ним санкції рекомендувалося включити до кримінальних кодексів союзних республік, розширивши при цьому контингент осіб, на які розповсюджувалося право позасудових репресій [9, с. 32–36].

Труднощі хлібозаготівель, що склалися в СРСР, призвели до запровадження з початку 1928 р. продрозкладки, яку ініціювало вище політичне керівництво країни на чолі із Сталіним. Відповідно до директив РНК СРСР та ЦК ВКП(б) місцеві органи влади, компартійні осередки за допомогою міських і сільських активістів розпочали ревізіцію збіжжя. Тільки в січні – лютому 1928 р. в українських селян вилучили 70 мільйонів пудів хліба [8, с. 359]. На початку травня 1928 р. на пленумах райвиконкомів Шепетівського округу головам сільрад запропонували посилити виявлення «надлишків» збіжжя в заможних селян [10, арк. 3–4]. Активісти відбирали навіть хліб, придбаний селянами на базарі. Натомість селянину, що здав хліб, видавали «охоронну розписку» про те, що він виконав хлібозаготівлю. Подальша його доля нікого не

цікавила. Це наводило селян на думку про неминучість голоду. Начальник 21-ого прикордонного загону Богданов писав про наростання невдоволення серед бідняків та середняків діями влади, яка забрала хліб за лімітними цінами [10, арк. 4].

3 липня 1929 р. ВУЦВК і РНК УСРР прийняли постанову «Про поширення прав місцевих Рад щодо сприяння виконанню загальнодержавних завдань і планів» на підставі якої селян, що ухилялися від здачі збіжжя в розмірах, визначених сільськими сходами, сільрадам дозволялося штрафувати в межах 5-разового розміру вартості хліба, що підлягав заготівлі. У випадках не внесення штрафів, майно боржників підлягало розпродажу. Груповий опір кваліфікувався як «контрреволюційний виступ», який за Кримінальним кодексом УСРР передбачав конфіскацію всього рухомого та нерухомого майна й виселення в північні райони СРСР [8, с. 360]. Тільки весною 1929 р. за невиконання «твердого» завдання в республіці постраждало 18 624 селянських господарства, з них 8012 було продано на торгах і 1150 власників притягнуто до кримінальної відповідальності [11, с. 12].

Селян, які не підтримували політику колективізації, відмовлялися від усуспільнених форм ведення господарства, оголошували куркулями й ліквідували як «класово ворожу» соціальну групу. Оперативний наказ за № 42167 ДПУ УРСР від 7 лютого 1930 р. про масове виселення «куркульського елементу» з території України містив конкретні вказівки щодо речей, які селяни могли взяти з собою. Це найбільш необхідні предмети домашнього вжитку, а також теплий одяг, деякі елементарні засоби виробництва у відповідності з характером їх роботи на новому місці, зокрема сокиру, пилюку, лопату та інші необхідні інструменти, які повинні вантажитись в окремому вагоні. При цьому загальна кількість речей та продовольства не повинна перевищувати 25-30 пудів. Грошові заощадження дозволялося мати в мінімальних сумах – до 500 крб. на сім'ю, необхідних для переїзду та облаштування на новому місці [12, с. 51].

Процес розкуркулення за масштабами, рівнем підготовки та залучення підрозділів ДПУ УСРР нагадував військову операцію, яку органи держбезпеки розробили для перевезення розкуркулених селян ешелонами на північ. Завантаження ешелонів селянами Кам'янець-Подільського округу мало початися 11 березня 1930 р. і завершитися 14 березня, Проскурівського округу –

13 та 15 березня, Шепетівського – 15 та 17 березня відповідно [2, с. 172–173].

Упродовж березня – квітня 1930 р. з території України було виселено 20 761 селянську родину – 98 743 осіб, а також 14 894 одинаків «особливого призначення» («контрреволюційний елемент» і «шпигуни» з прикордонної смуги України) переважно до Архангельської області та Комі АРСР [2, с. 64]. До 10 березня 1930 р. органи місцевої влади розкуркулили у Кам'янець-Подільському окрузі 230 господарств, Проскурівському – 1281 господарство. За неповними даними на цей час на Поділлі було розкуркулено 4442 господарства [2, с. 205–206].

Практика колективізації призвела до селянських заворушень. До прикладу, у прикордонних з Польщею селах Плузненського району селяни за умовним сигналом збіглися вночі до колгоспів і почали забирати назад усупільнене майно. Селянський виступ, який розпочався у Плужному 20 лютого 1930 р., зібрав на площі біля церкви понад 1500 чоловік. Присутні вимагали: «Не чіпайте церкви», «Геть колективізацію», «Геть радянську владу». Натовп кинувся розбирати усупільнене зерно, інвентар. Після втручання військових виступ селян був придушений. Проте 26 лютого «волинки» з вимогами повернення усупільненого зерна та інвентарю охопили майже всі села району, поширилися на інші райони округу [13, арк. 6].

У Полонському районі з 27 населених пунктів виступи відбулися у 24 селах, Ляховецькому – 19, Антонінському – 25, Ганнопільському – 22, Грицівському – 18. Селянські заворушення пройшли в більшості сіл Теофіпольського та Ізяславського районів, майже в кожному селі Судилківського району було розібране усупільнене зерно та інвентар, у прикордонному з Польщею Ганнопільському районі кілька груп селян намагалися перейти державний кордон.

Активну участь у селянських виступах брало населення польських сільських рад сіл Хотень Плузненського району, Цмівка та Судимонт Шепетівського району, Буртин, Новоселиця, Лабунської єврейської сільради Полонського району. Не залишилося осторонь подій німецьке населення району. 8 березня 1930 р. жінки німецької колонії Дерманка зібралися біля сільради. До них приєдналися жителі німецьких сіл Конотоп і Михайлпючка на Шепетівщині. Організатори зборів проти колективізації

вирішили землю розділити порівно між усім населенням Дерманки [13, арк. 17, 18, 21, 22, 23, 25, 161].

Селянські протести в січні-березні 1930 р. прокотилися Україною. Перебуваючи у цей час в республіці, голова ЦКК ВКП(б) – нарком РСІ СРСР С. Орджонікідзе у нотатках виклав враження від побаченого: «Україна поставила за мету досягти стовідсоткової колективізації. Там, де не вистачало розуму, в хід пускалося голе адміністрування. Внаслідок чого село дуже стривожене, жіночі бунти не рідкість, а в трьох округах – Тульчинському, Шепетівському і Могилівському – справжні повстання селян. Повстання придушено зброєю, застосовано кулемети, а в окремих місцях – і гармати. Убитих і розстріляних 100, поранених декілька сотень... Причини: скороспішна колективізація, погоня за процентами, усупільнення корів, звирячі утиски при вилученні насіння, глумлення над релігією і церквою, обшуки, знімання дахів, підлоги, печей та інше...» [2, с. 88].

Інформація про селянські заворушення в Україні, зокрема в прикордонних районах, надходила до Сталіна, який наказав керівництву УСРР взяти під контроль ситуацію. На Правобережну Україну відрядили голову ДПУ УСРР В. Балицького. На чолі кавалерійських загонів військ ДПУ під прикриттям бронепоезда він придушував селянські повстання. На місця направили загони міліції, курсантів військових училищ, чекістів. У Шепетівському окрузі сформували 5 оперативних секторів зі співробітників держбезпеки, залучили червоноармійських командирів, щоб виявити осіб – ініціаторів «волинок», які були причетні до побиття партійно-господарського активу, розбирання колгоспного майна. Затримали 427 осіб, у тому числі в Ляховецькому районі – 63, у Ганнопільському та Плузненському районах – по 49, Старокостянтинівському – 45 [13, арк. 31].

Влада застосувала голодомор як засіб терору і розправи над населення Поділля. Станом на 18 березня 1933 р. органи влади зареєстрували 22 випадки опухання від голоду в Проскурові, 41 – у Полонному. Якщо станом на 30 квітня 1933 р., за офіційними даними, голод лютував у 385 населених пунктах Вінницької області, де проживало 11 964 селянин, то на 15 травня – у 400 селах із 13852 мешканцями. На кінець весни 1933 р. голод охопив 34 райони області.

На Поділлі, яке на думку керівників органів держбезпеки

УСРР, за «контрреволюційною засміченістю» посідало одне з перших місць в Україні, було посилено репресії. Під час страшного голодомору упродовж листопада – грудня 1932 р. ДПУ «ліквідувало» 121 «контрреволюційну групу» в складі 548 осіб, з яких 75 були кваліфіковані як «петлюрівці», а 61 – «колишні бандити» [14 арк. 15].

Всього у 1932 р. органи держбезпеки заарештували в Україні 74849 осіб, 1933 р. – 124463 особи. З огляду на це цілком логічно є теза Ю. І. Шаповала, що для України великий терор 1937 року розпочався саме 1932–1933 рр. [15].

Політичні репресії, що застосовувалися більшовицьким керівництвом в Україні мали специфічну спрямованість – проти «українського сепаратизму» та його потенційних ідейних керівників – української інтелігенції. Фальсифікований за ініціативою вищого партійно-державного керівництва СРСР в кабінетах ДПУ судовий процес 1930 р. у справі «Стілки визволення України» продемонстрував національну спрямованість політичних репресій. На показовому судилищі в Харкові виявилися 45 представників «ворожих класів», «українського буржуазного націоналізму»: академіки, професори, лікарі, священники, викладачі вищих навчальних закладів, учителі та студенти на чолі з відомим діячем українського національного руху академіком С. О. Єфремовим [8, с. 404]. Серед них подоляни Г. К. Голоскевич, Й. Р. Карпович, В. Д. Отамановський, В. Я. Підгаєцький, Н. С. Токаревська, К. Т. Туркало. Наступною хвилею було заарештовано до 30 тис. невинних людей. Депеушники сфальсифікували «філії СВУ» у Вінниці, Кам'янці – Подільському, Дунаївцях. Фальсифікація «контрреволюційних організацій» було звичним явищем у роботі репресивних органів. Так, в Кам'янець-Подільському чекісти «розкрили» студентську націоналістичну контрреволюційну групу, яка прагнула повалити радянську владу і встановити «буржуазну Українську Республіку» [16, арк. 438].

У другій половині 1931 р. співробітники ДПУ сфабрикували чергові міфічні організації – «Український національний центр», нібито очолюваний академіком М. І. Яворським, та «Українську військову організацію», подільська філія якої діяла нібито ще з 1924 р. Головним її осередком стала кафедра історії культури Поділля Кам'янець-Подільського Інституту народної освіти. [17,

арк. 81]. До контрреволюційного осередку зарахували професора В. О. Гериновича, якому приписали керівництво філією, Ф. А. Кондрацького, Н. Т. Гамараку, І. А. Любарського, Добуша, Кобилянського, А. Волянського, О. М. Кожухова, О. С. Мельника, А. А. Марценюка, М. А. Коссака [18, арк. 17]. Окрім зазначених осіб, до осередку включили й учителів з багатьох сіл Кам'янецьчини, де діяли культурно-просвітницькі краєзнавчі осередки, що автоматично стали структурними підрозділами контрреволюційної організації. Всього в Кам'янець-Подільському окрузі «віднайшли» 50 контрреволюційних осередків.

На масштаби політичних репресій в країні впливало ускладнення міжнародної ситуації. У прикордонному Поділлі, що межувало з Польщею та Румунією, численні компактні етнічні групи розцінювалися як потенційна п'ята колона, від якої надходить загроза широкомасштабного зрадництва та шпигунства. Проведений у вересні 1933 р. культпропом ЦК КП(б)У комплексний аналіз польської меншини в Київській та Вінницькій областях засвідчив зростання активності куркульських, клерикальних, націоналістичних елементів, «агентів польського фашизму» [19, с. 117].

Відповідно до постанови оргбюро ЦК КП(б)У з 9 по 21 листопада 1933 р. у Вінницькій області проведене масове вивчення кадрів культурно-освітніх установ. Спеціальні комісії особливу увагу звернули на новоутворені польські технікуми: Проскурівський педагогічний, Полонський агротехнічний та курси короткотермінової перепідготовки вчителів. Обстеженням було охоплено 815 осіб у 42 районах краю і виявлені факти засміченості шкіл антирадянськими елементами. У березні 1934 р. розпочалася нова хвиля перевірок національних шкіл на Поділлі. Виявлені під час перевірок «ворожі» елементи звільнялися з роботи і піддавалися репресіям. В результаті цих перевірок у Вінницькій області з 285 польських шкіл в українські реорганізували 133.

Наприкінці 1933 – початку 1934 рр. органами ДПУ була сфальсифікована справа Подільського обласного центру «Польської організації військової» (ПОВ). Керівником організації оголосили А. Григоровича –інспектора Вінницького облВНО. У справі «ПОВ» на Поділлі незаслужено притягнуто до відповідальності 103 працівники польських навчальних закладів. Їх звинуватили в шкідництві на національно-культурному фронті,

вихованні польської молоді в національному дусі, полонізації українських шкіл [20, с. 88]. Після постанови ЦК КП(б)У від 27 жовтня 1935 р. на Поділлі залишилося 29 польських шкіл: серед них середніх – 5, неповних середніх – 18 та 6 початкових, в яких навчалося 6537 учнів. У Кам'янець-Подільському окрузі з 14 залишилося лише 2 – у м. Кам'янці-Подільському та Дунаївцях [21, арк. 15, 16]. Із 430 звільнених польських вчителів 134 притягнуті до кримінальної відповідальності, а решта хоч і не потрапили в поле зору каральних органів залишалася без роботи [14, арк. 6].

Поряд з ліквідацією національних навчальних закладів, культурних установ, редакцій національних газет здійснювалася реорганізація національних адміністративно-територіальних одиниць, передусім польських сільських рад. Політбюро ЦК КП(б)У 23 листопада 1934 р. схвалило постанову Вінницького обкому КП(б)У «Про реорганізацію 18 польських сільрад в українські». Однією з перших шляхом злиття української, польської і єврейської сільських рад була ліквідована польська сільська рада в Лянцкоруні Чемеровецького району. У 1935 р. в 23 районах Поділля було ліквідовано 39 польських сільських рад [21, арк. 1]. Із 71 польської сільради на Поділлі залишилося лише 12 [14, арк. 2].

Однією з найбрутальніших форм політичних переслідувань національних меншин у західних регіонах УСРР стало проведення масових депортацій. 23 січня 1935 р. політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову про переселення з прикордонної смуги з оборонних міркувань. Всього виселили 8329 сімей «ненадійного елементу» з прикордонних районів Київської і Вінницької областей у східні райони УСРР, зокрема з Вінницької області – 2854 родини поляків та німців [22, арк. 14]. Повідомляючи голову Раднаркому СРСР В. Молотова про здійснену операцію, нарком внутрішніх справ СРСР Г. Ягода зазначав, що контингент переселенців з прикордонних районів Вінницької області був порівняно невеликий; там, на його думку, залишилося чимало контрреволюційних польських націоналістичних елементів, перебування яких у прикордонних районах потрібно визнати небажаним [22, арк. 14–15]. Уже 4 листопада 1935 р. політбюро ЦК КП(б)У прийняло рішення про переселення 1500 польських сімей з Вінницької області з подальшим розселенням у Харківській, Донецькій і Дніпропетровській областях, у тому числі з

Городоцького району – 250 сімей, Шепетівського – 180, Волочиського – 151, Проскурівського – 150, Ізяславського, Славутського, Плузненського, Сатанівського, Антонінського, Старокостянтинівського – по 100, Козятинського – 80, Базалійського – 50 та Жмеринського – 39 сімей [21, арк. 4].

У відповідь на ініціативу керівництва УСРР 17 січня 1936 р. політбюро ЦК ВКП(б) прийняло рішення переселити в Казахстан ще 5 тисяч господарств – 3 тис. з Київської і 2 тис. з Вінницької областей. З 20 травня до 10 червня 1936 р. було переселено 2047 сімей з 6 районів Поділля: Проскурівського – 249, Волочиського – 500, Шепетівського – 384, Славутського – 303, Берездівського – 273 та Плузненського – 374 польських сімей [23, арк. 49]. У серпні – вересні 1936 р. з районів Вінницької області до Казахстану депортовано ще 5233 польських сімей. А протягом 1935-1936 рр. з Поділля організованим порядком виселено щонайменше 11 634 польських та німецьких господарств [24, с. 131]. У результаті з географічної карти зникли цілі населені пункти. Одна лише згадка залишилася про село Кастанівку Великолазучинської сільської ради Базалійського району.

Другий пік репресій в Україні припав на 1937-1938 рр. Події тих жажливих років англійський історик Р. Конквест назвав «великим терором», який суттєво відрізнявся від репресій попередніх років: якщо раніше каральні органи займалися в основному непролетарськими елементами (куркулями, непманами, представниками старої інтелігенції), то в другій половині 1930-х рр. хвиля масових арештів зачепила представників усіх соціальних груп.

Метою великого терору стали фізична ліквідація колишніх опозиціонерів, чистка партійного і державного апарату з метою створення нових, абсолютно відданих Й. Сталіну та радянській владі «кадрів, які все вирішують», тотальне знищення залишків експлуататорських класів, викорінення найменших проявів вільнодумства в усіх верствах суспільства. Не в останню чергу масові репресії були пов'язані із загрозою війни: сталінський режим настирливо продовжував ліквідовувати в СРСР потенційну п'яту колону. Крім того, на «ворогів народу» та «шкідників» переклали відповідальність за прорахунки в економічному розвитку.

Великий терор в Україні розпочався з репресій в управлінських структурах у другій половині 1936 р. Стосувалося це і Вінницької

області, в якій з кінця 1936 р. по травень 1937 р. органами НКВС було заарештовано 600 осіб, обвинувачених у «контрреволюційній» та «антирадянській» діяльності. ЦК ВКП(б) вимагав викривати і винищувати ворогів народу від ЦК КП(б)У та обкомів, а ті націлювали райкоми партії та інші структури управління на пошук «шпигунів та диверсантів». Зокрема в листі секретаря Вінницького обкому КП(б)У М. Співака від 31 серпня 1937 р. були висловлені побажання профспілковим комітетам, щоб звітна кампанія допомогла повністю викрити і викорчувати всіх і всіляких ворогів народу, що притаїлися та не забезпечують перебудови всієї профспілкової роботи [25, арк. 86].

Кадрова революція, що відбувалася у другій половині 1936 – першій половині 1937 рр., переросла у великий терор з початком масових репресивних операцій. Їх ініціювало політбюро ЦК ВКП(б), яке 2 липня 1937 р. затвердило розроблену Сталіним постанову «Про антирадянські елементи». У надісланій секретарям обкомів, крайкомів, ЦК республіканських компартій телеграмі пропонувалося взяти на облік усіх куркулів, що повернулись на батьківщину, і карних злочинців з тим, щоб найнебезпечніші були негайно розстріляні в порядку адміністративного розгляду їх справ трійками, а інші, менш активні, але все – таки ворожі елементи, були вислані за вказівками НКВС. 4 липня 1937 р. на засіданні політбюро ЦК КП(б)У сформувало обласні трійки в складі першого секретаря обкому, начальника обласного НКВС, обласного прокурора [26, арк. 38].

До 5-6 липня 1937 р. в облуправліннях НКВС були сформовані списки куркулів та кримінальників, які повернулись із заслання. Головну роль у проведенні арештів зіграли міжрайонні оперативні групи чекістів, створені в колишніх окружних центрах і великих населених пунктах. На території республіки діяло 45 міжрайонних оперативних груп, у Вінницькій області – у Вінниці, Бердичеві, Шепетівці, Тульчині, Проскуріві, Кам'янці-Подільському та Могилеві-Подільському [27, с. 90–91].

Політбюро ЦК ВКП(б) 31 липня 1937 р. затвердило проект оперативного наказу № 00447 НКВС СРСР «Про операції щодо репресії колишніх куркулів, кримінальних елементів та інших антирадянських елементів», у якому всі, хто підлягав репресіям, розбивались на дві категорії: перша – негайний арешт і розстріл, друга – ув'язнення в табори чи тюрми терміном від 8 до 10 років.

Всього планувалось заарештувати в СРСР 259450 осіб, з них 72950 розстріляти. Ліміт для Вінницької області за оперативним наказом № 00447 спочатку передбачав арешт 4000 осіб, з них по першій категорії (розстріл) мало пройти 1000 чол., по другій – 3000 чол. [28, с. 88].

Паралельно розпочалися арешти за «національною лінією». Задовго до появи оперативного наказу №00485 «Про фашистсько-повстанську, шпигунську, диверсійну, пораженьську і терористичну діяльність польської розвідки в СРСР» розпочалися арешти поляків. На 9 серпня 1937 р. згідно з інформацією начальника УНКВС Вінницької області було арештовано 811 поляків [29, арк. 214–215].

Особливу увагу органи НКВС приділяли розгрому українського антирадянського націоналістичного підпілля. За період з 15 червня по 15 вересня було арештовано 1280 осіб, яких об'єднали у 47 «групових справ» і віднесли до 28 повстанських осередків та 5 диверсійних груп, які нібито діяли в Антонінському, Базалійському, Волочиському, Городоцькому, Грицівському, Ізяславському, Кам'янець-Подільському, Красилівському, Ляховецькому, Меджибізькому, Михалпільському, Полонському, Проскурівському, Старокостянтинівському, Теофіпольському, Шепетівському районах сучасної Хмельницької області [30, арк. 214–215].

У квітні 1938 р. в Проскурівському районі була «викрита» антирадянська організація у складі 65 членів «ПОВ», які нібито готували збройне повстання та диверсії на промислових підприємствах м. Проскурова, у колгоспах сіл Гречани, Заріччя, Мацьківці, Шаровечка. Всі вони були засуджені до розстрілу. Чимало громадян розстріляли за належність до релігійних осередків «Ружанець», які кваліфікувались як контрреволюційні осередки.

Зазнало політичних репресій єврейське населення Поділля. У грудні 1937 р. органами НКВС була «виявлена» в м. Дунаївці антирадянська сіоністська організація «Гехолуц», члени якої нібито проводили активну агітацію серед єврейського населення, висловлювали невдоволення радянською владою та агітували за виїзд з СРСР до Палестини. Після застосування фізичного впливу заарештовані М. М. Клігер, Г. І. Шперкін, Й. М. Лівшиць та Х. Й. Баренбойм визнали себе членами «Гехолуцу». Трійка по

Кам'янець-Подільській області 28 березня 1938 р. засудила їх до вищої міри покарання [31, арк. 171–185].

У Городоцькому районі в липні 1938 р. було викрито «антирадянську шпигунську групу» із 8 осіб, яку створив Проскурівський окружний сіоністський комітет. Її діяльність нібито була направлена на збирання шпигунських матеріалів на користь Англії і Польщі. Рішення особливої трійки по Кам'янець-Подільській області вони були розстріляні [32, арк. 256–258, 276–278].

Вишукуючи «шпигунів і контрреволюціонерів», чекісти вдавалися до підтасовок та фальсифікацій. Технологію формування «шпигунів» розкрили колишні співробітники управління НКВС по Кам'янець-Подільській області Северин і Кракович. Потрапивши за ґрати за порушення законності, вони свідчили, що з серпня 1937 по серпень 1938 рр. під слідством перебувало 16 тисяч чоловік, з них до 90 відсотків зізналися в тих чи інших протидержавних злочинах (шпигунство, участь в організаціях і т.д.). Як правило, заарештованих на допитах били, у камерах влаштували провокації, побиті заарештовані схилили свіжих заарештованих до дачі свідчень, зізнання в неіснуючих злочинах. Северин стверджував, що тільки в Кам'янець-Подільській області за рік викрили 10 тис. польських шпигунів, у такий спосіб створивши польській розвідці ореол. 80 відсотків справ направлялися на засідання особливої трійки – і заарештованих, як правило, розстрілювали [33, арк. 29–30].

Керівництво УНКВС по Кам'янець-Подільській області, фальсифікуючи кримінальні справи, постійно вимагало збільшення лімітів на репресії, сподіваючись у такий спосіб вберегтись від звинувачень у недостатній боротьбі з ворогами народу. За час великого терору 1937–1938 рр. тільки позасудовими органами – «двійкою» і «трійкою» – в області засуджено 13848 осіб, у тому числі до вищої міри покарання – 13275 арештованих, або 96 відсотків. «Трійка» УНКВС Кам'янець-Подільської області перетворилася на кривавий конвейер смерті: 26 грудня 1937 р. вона прийняла рішення про страту 103 осіб, через день, 28 грудня – 130 осіб, у передноворічну ніч 1937 р. – 170 громадян. З лютого 1938 р., коли УНКВС по Кам'янець-Подільській області очолив колишній заступник наркома НКВС Білорусії І. Жабров, «трійка» починає приймати рішення про страту від 300 і більше заарештованих осіб.

Найжахливіші звірства УНКВС відмічалися в грудні 1937 р., коли до розстрілу було засуджено 1956 осіб, у лютому 1938 р. – 1938 заарештованих, у березні 1938 р. – 1797, у квітні – 858, у травні – 1868, у вересні – 1662 особи. Всього за рік (жовтень 1937 – жовтень 1938 рр.) за рішенням «вищої двійки», та «трійки» УНКВС було знищено 13078 громадян області. Із 56 засідань «трійка» УНКВС по Кам'янець-Подільській області жодного разу не приймала рішення про ув'язнення до виправно-трудових таборів.

Великий терор продовжувався до середини листопада 1938 р. і був зупинений директивами ЦК ВКП(б) і РНК СРСР. Перша з них від 15 листопада 1938 р. скасувала практику розгляду справ арештованих «трійками», друга 17 листопада 1938 р. заборонила проведення масових арештів та виселення. Завершення великого терору, як і його початок, – це суворо централізований процес, яким керували Сталін і його соратники в політбюро ЦК ВКП(б).

Список використаних джерел та літератури:

1. Білокінь С. І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.) Джерелознавче дослідження К., 1999. 447 с.
2. Васильєв В., Віола А. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 р.р.) Вінниця: «ЛОГОС», 1997. 536 с.
3. Даниленко В. М., Касьянов Г. В., Кульчицький С. В. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки К.: Либідь, 1991. – 344 с.
4. Кульчицький С. В. Україна між двома світовими війнами. 1921–1939 К.: Альтернативи, 1999. 336 с.
5. Подкур Р. Ю. Переселення «політично неблагонадійних» громадян України на початку 1935 року в контексті репресивної політики партійно-державного керівництва СРСР / Історія України: Маловідомі імена, події, факти: зб. статей / Ін-т історії України НАН України та ін.; Редкол. : П. Т. Тронько (відп. ред.) та ін. К., 2001. Вип. 13. С. 127–149.
6. Ченцов В. В. Політичні репресії в радянській Україні в 20-ті роки Тернопіль: Збруч, 2000. 481 с.
7. Шаповал Ю. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії К.: Наукова думка, 1993. – 350 с.
8. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст. : Історичні нариси / НАН України; Інститут історії України / В. А. Смолій (відп. ред.). К. : Наукова думка, 2002. 950 с.

9. Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика За ред. В. Т. Маляренка К.: Юрінком, 1997. 464 с.
10. Державний архів Хмельницької області (далі ДАХм.О). Ф. П. 458, оп. 1, спр. 180. Арк. 3 – 4.
11. Марочко В. І. 1932 – 1933 рр. Голодомор в Україні: причини і наслідки К., 1994. 302 с.
12. Рибак І. В., Матвеев А. Ю. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та південно-Східній Волині. – Кам'янець-Подільський, 2001. – 140 с.
13. ДАХм.О. Ф. П. 458, оп.1, спр. 324. Арк. 6.
14. Державний архів Вінницької області (далі ДАВін.О). Ф. П 136, оп. 1, спр. 371. Арк. 15.
15. Шаповал Ю. В очікуванні Нюрнбергу / Критика. Вид-во Канадського інституту Українських Студій. 1998. Березень. С. 18 – 20.
16. ДАХм.О. Ф. Р. 6193 оп. 12 спр. П. 23791. Арк. 438.
17. ДАХм.О. Ф. Р. 6193 оп. 12 спр. П. 19057. Арк. 81.
18. ДАХм.О. Ф. Р. 6193 оп. 12 спр. П. 17758. Арк. 17.
19. Рубльов О., Репринцев В. Репресії проти поляків в Україні у 1930-ті роки // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. №1/2. 1995. С. 117.
20. Войналович О. О. Організація шкільної освіти для національних меншин України: 20 – 30-х рр. Київ-Полтава, 1992. 149 с.
21. ДАВін.О. Ф. П. 136, оп. 3, спр. 371. Арк. 1, 4, 15, 16.
22. Державний архів Російської Федерації Ф. 5446, оп. 11, спр. 265. Арк. 14, 16
23. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України) Ф. 1, оп. 16, спр. 12. Арк. 49.
24. Жезицький В. Й. Масові депортації населення Поділля // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 1997. № 1/2. С 128 – 134.
25. ДАХм.О. Ф. П. 458, оп. 1, спр. 503. Арк. 86.
26. ЦДАГО України. Ф. 1, оп. 16, спр. 14. Арк. 38
27. Нікольський В. М. Репресивна діяльність органів державної безпеки в Україні (кінець 1920-х – 1950-і рр.): історико-статистичне дослідження. Донецьк: Вид-во Донец. ун-ту, 2003. 624 с.
28. Юнге М., Биннер Р. Как Террор стал «Большим». Секретный приказ № 00447 и технология его исполнения. М.: АИРО XX, 2003.

352 с.

29. ГДА СБ України. Ф. 16, оп.30, спр. 61. Арк. 214 – 215.

30. ГДА СБ України. Ф. 16, оп.30, спр. 79. Арк. 2.

31. ДАХм.О. Ф. Р. 6193, оп. 12, спр. П.11090. Арк. 171 – 185.

32. ДАХм.О. Ф. Р. 6193, оп. 12, спр. П. 4727. Арк. 256 – 258, 276 – 278.

33. ДАХм.О. Ф. Р. 6193, оп. 12, спр. П. 6584. Т. 4. Арк. 29 – 30.

The article analyzes the problems of political repressions at the regional level, which allow enriching the historical science with new original factual material, make the information circulation and publicize previously closed to the researchers documents of political leadership, supreme bodies of state power and state administration, former special services, law enforcement agencies. It is great opportunities for scientific study and generalization of problems of the formation and functioning of a totalitarian state.

Keywords: political repression, deportation, totalitarian state, soviet government, collectivization, famine, extrajudicial bodies.

УДК 274/278:323.281(477.43)«1930»(09)

Г. С. Гамрецька,
(м. Хмельницький)

РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ПРОТЕСТАНТІВ ШЕПЕТІВЩИНИ У 1930-Х РОКАХ

Стаття присвячена аналізу механізму репресій радянської влади проти євангельських християн-баптистів у 1930-х роках на Шепетівщині.

Ключові слова: тоталітаризм, репресії, державно-церковні відносини, християни-баптисти, реабілітація.

У багаторічній боротьбі сталінського режиму з «соціально-ворожими елементами» більшовицькі лідери не могли чітко окреслити ознак «ворога». Тому ці ознаки постійно змінювалися внаслідок тактичних та економічних міркувань, і до радянських концтаборів каральні органи направляли нові соціальні та національні групи населення. До «антирадянських елементів» НКВС СРСР відніс і так званих «церковників» і «сектантів». Цими термінами, які в офіційному лексиконі тодішньої радянської

юриспруденції не побутували, позначалися духовенство та віруючі – специфічна суспільна верства, яка постійно зазнавала тиску з боку тоталітарного режиму. Тиск на віруючих набирав різних форм та інтенсивності, однак мав масштабний і системний характер.

Спеціальні структури радянських органів державної безпеки, які провадили боротьбу з «церковною контрреволюцією», не лише «розробляли» легально існуючі церковні об'єднання, але й здійснювали також «нагляд та агентурну розробку всіх видів сектанства (євангелісти, баптисти, хлисти, скопці)» [4, с. 160-161].

Перший період зіткнення протестантизму з радянським режимом припав на 1918-1929 рр. Систематичний наступ на конфесію розпочався з репресій проти лідерів євангельсько-баптистського руху з метою руйнування загальноукраїнської структури. У 1928 р. був заарештований секретар об'єднання О. Букреєв, у 1929 р. – скарбник Ф. Косолапов. Обидва піддавались катуванням, що серйозно підірвало їхнє здоров'я [2, с. 221-222]. Та найбільших втрат зазнали протестанти після оприлюднення сумнозвісного «Законодавства про культу» (1929 р.). У 1930 р. було ліквідовано центр Всеукраїнського об'єднання баптистів, у 1933 р. був заарештований і засуджений на три роки ув'язнення А. Костюков – колишній голова Всеукраїнського союзу баптистів та пресвітер київської церкви. У 1934 р. репресували П. Дацка – заступника голови та члена правління Всеукраїнського союзу баптистів [2, с. 223]. Репресії торкнулися навіть неповнолітніх дітей деяких релігійних діячів [2, с. 223]. У середині 1930-х років усі баптистські церкви було закрито, а молитовні доми конфісковано. До 1944 р. було заарештовано 25 000 проповідників, і 22 000 з них загинули безслідно [3]. Серед цих 22 тисяч безслідно загиблих були члени релігійної організації, яка діяла на Шепетівщині. Їхні трагічні долі потребують окремого дослідження.

Проблема репресій проти протестантів побіжно розглядається в контексті досліджень радянських репресій в Україні у роботах таких вітчизняних науковців, як-от: В. Нікольський, В. Ченцов, Ю. Шаповал, М. Шиток та ін. Аналізують характер та механізм репресій у контексті розвитку протестантських конфесій в Україні у 1920-1930-ті рр. П. Кравченко, Ю. Решетников, С. Санніков, Р. Сітарчук та ін. Проте недостатньо вивченим є питання репресій євангельських християн-баптистів у 1930-х роках у регіональному

вимірі.

Метою статті є аналіз механізму репресій радянської влади проти євангельських християн-баптистів у 1930-х роках на Шепетівщині.

У порівнянні з 1920-ми роками, у 1930-ті роки партійна влада змінила методи боротьби з протестантськими церквами, залучивши до них державні силові структури, які розгорнули страхітливую за своїми масштабами репресивну кампанію проти віруючих.

Яскравим прикладом роботи карально-репресивної системи (діяльність ДПУ, механізм порушення кримінальних справ, рішення позасудових органів тощо) може бути доволі типова архівно-слідча справа семи членів баптистської організації м. Шепетівки.

У зв'язку з тим, що для масової репресивної політики 1930-х років були характерними одноманітність системи допитів та ведення справ, то постанови про арешт та протоколи допитів відрізнялися один від одного переважно в тій частині, де йшлося про життєвий шлях засудженого (автобіографічні дані). Для «урізноманітнення» змісту сфабрикованих справ слідчим, ймовірно, бракувало часу, та й зрештою – потреби. Наприклад, протестантських священнослужителів м. Шепетівки заарештовували переважно як активних учасників «нелегальної контрреволюційної секти євангелістів антивоєнників». Звинувачення були також однаковими: за статтею 54-10 ч.1-а КК УРСР, яка передбачала великі терміни ув'язнення.

Так, проти керівника шепетівської релігійної організації Сергія Русина (уродженця Сибіру) уповноважений УДБ Шепетівського окружного відділу НКВС УРСР Оболенський висунув низку звинувачень. У його постанові від 29 вересня 1937 р. зазначалося, що Русин «проводить контрреволюційну діяльність, спрямовану проти заходів партії та уряду, закликає населення не виступати зі зброєю в руках на захист СРСР» [1, арк. 1]. Постанови аналогічного змісту були прийняті стосовно інших шести членів організації, хоча звинувачення проти Василя Бублея та Федора Кожана виносив інший уповноважений – Северухін, який зазначив, що Ф. Кожан «висловлював терористичний настрій на адресу місцевого сільактиву» [1, арк. 3, 21].

Характеристики Шепетівської міської ради на членів

організації були написані 4-5 жовтня 1937 р. незалежно від дати обшуку та арешту. За своїм змістом вони були спрямовані на дискредитацію віруючих і містили звинувачувальний вердикт. Віруючих звинувачували в тому, що кожен із них був членом (або головою) «бобтинської секти євангелістичних християн, запроваджує ворожі слова в сектантських молитвах, як-то: «В радах РККА зброю не брати»; «При воєних діях будь-те братья сміренними без зброї в руках»; «В колгоспах роблять ті, які продали душі антихрестам» [1, арк. 4]. У характеристиці на С. Русінова (голова організації) відзначено було також те, що він «робить наклеп на Міськраду, що ніби-то Міськрада застосовує примусовість до бобтинської секти», а також що він був «переброшен із глибої Росії спеціально для запровадження подживлення цієї секти» [1, арк. 8]. На Ф. Кожана характеристику давала Білокриницька сільська рада. Вона характеризувала його як члена євангелістської секти, який проповідував не лише у своєму селі, але й по околицьких селах, мав зв'язок із закордоном, звідки одержував потрібні йому матеріали.

За змістом характеристик на членів організації можна з'ясувати критерії, за якими влада визначала «соцстан» селян. Так, якщо Ф. Кожан «мав 4 га землі, 2 корови, 2 коней, 1 хату, 1 клуню, 1 хлів» [1, арк. 25], то його зарахували до односібників-середняків. А ось Р. Лисюк та Д. Ліщинський були вже «зажиточними кулаками», тому що перший мав «одну хату, два хліви 5 коров троє коней землі 10 га» [1, арк. 31], а другий був власником однієї хати, двох хлівів, 6 корів, пари коней та 12 га землі [1, арк. 36].

4 жовтня 1937 р. Шепетівський окружний відділ НКВС склав звинувачувальний висновок про злочини «сектантів-антивоєнників», передбачені ст. 54-10 КК УРСР. Обсяг звинувачувальної постанови складав п'ять сторінок. Рішення трійки управління НКВС по Вінницькій області не забарилося. Вже наступного дня, 5 жовтня 1937 р., вона розглянула справу № 5979 Шепетівської оперативно-слідчої групи НКВС зі звинувачення С. С. Русінова (1900 р. народження, росіянин), О. О. Філімонова (1891 р. народження, росіянин), К. І. Царика (1907 р. народження, українець), В. М. Бублея (1902 р. народження, українець), Р. В. Лисюк-Власюка (1891 р. народження, українець), Д. А. Ліщинського (1891 р. народження, українець), Ф. С. Кожана (1870 р. народження, українець).

Як видно із витягу з протоколу № 30, однаковий вирок було винесено усім семи членам релігійної організації. Зміст постанови протоколу по кожному засудженому небагатослівний: «за контрреволюционную деятельность - заключить в исправтрудлагерь сроком на десять лет» [1, арк. 97-103].

Як свідчить перебіг подій, вражаючою була оперативність репресивних органів. Так, арешти баптистів були здійснені протягом 23 вересня – 4 жовтня (останнім був заарештований Ф. Кожан); Шепетівський окружний відділ НКВС склав звинувачувальний висновок 4 жовтня, а 5 жовтня трійка управління НКВС по Вінницькій області вже винесла вирок.

Місце перебування засуджених за матеріалами справи встановити не вдалося. Винятком є К. Царик, який неодноразово звертався до наркома внутрішніх справ Берії з проханням переглянути його справу. У зверненні від 31.01.1940 р. вказано його місце перебування – Свердловська обл. В іншому зверненні-скарзі до комісії при Верховній Раді УРСР від 20.07.1940 р. (написана іншим почерком) було зазначено такий пункт перебування «Сев. Жел. Дор. Лаг НКВД в Коми А.С.С.Р». У характеристиці на К. Царика, виданій 29.10. 1940 р. «начальником Сангородка перес. пункта Чибью», привернув увагу цікавий факт: засуджений зумів відкрити для ремонту і пошиття взуття «сапожную мастерскую без единого инструмента. Все время по работе числится ударником и отличником» [1, арк. 109].

У зв'язку зі скаргами К. Царика та його дружини до наркома внутрішніх справ, архівно-слідча справа УНКВС № 90 по Вінницькій області була розглянута помічником прокурора зі спецсправ Кам'янець-Подільської області Туркевичем. У постанові від 12 листопада 1940 р. помічник прокурора вказав, що «нет никаких оснований для опротестования решения тройки как в отношении Царика Кирилла Ивановича так и в отношении других шести осужденных за к/р деятельность» [1, арк. 116]. Тому у скаргах було відмовлено і спостережне провадження було припинено.

Під час «хрущовської відлиги» довгий час реабілітація не торкнулася безневинно засуджених християн-баптистів. Вони залишалися ворогами народу. У період масових репресій 1937–1938 рр. ув'язнення у виправно-трудоному таборі вважалося «пом'якшеним» видом покарання. Між тим така міра покарання

ще не гарантувала життя засудженим. З архівних матеріалів можна зробити висновок, що на той час живими були троє засуджених: К. Царик, Д. Ліщинський, Р. Лисюк.

30 вересня 1958 р. на ім'я військового прокурора Хмельницької області надійшла заява від О. Болюх (дружини засудженого В. Бублея) з проханням реабілітувати її чоловіка, щоб зняти з нього клеймо ворога народу.

У липні 1959 р. була проведена додаткова перевірка. Старший слідчий Овчар та начальник слідчого відділу Лебедев, продублювавши попередні підстави, прийшли до висновку, що «матеріалов для привлечения к уголовной ответственности и придания суду Бублея Василия Максимовича и других, всего 7 человек было достаточно» [1, арк. 186]. Тому заступник прокурора по Хмельницькій області Применко відмовив О. Болюх у реабілітації її чоловіка та постановив, що рішення трійки по відношенню до усіх звинувачених є достатньо обґрунтованим.

Наступний перегляд справи відбувся за заявою Р. В. Лисюка на ім'я «Верховного Прокурора Союзу ССР» (Р. Лисюк після відбуття покарання з 1955 р. проживав у м. Красний Луч Луганської області). За протестом прокурора Н. Ляшенка постанова трійки була відмінена. У постанові № 44-у-634 Президії Хмельницького обласного суду (голова П. Д. Чауш) від 31.12.1960 р. було вказано на недоведеність звинувачення. Серед обставин, які свідчать про відсутність складу злочину, було спростування факту нелегальної діяльності організації християн-баптистів. Про легальність цієї релігійної організації свідчив її реєстраційний номер № 38, виданий НКВС 16.07.1926 р. (він зафіксований на посвідченні Д. А. Лещинського) [1, арк. 37].

Інша обставина, яка вказує на неправомірність засудження, пов'язана із довільним використанням свідків, покази яких не були перевірені. Після додаткових заходів переопитування свідків у 1959 р. чимало фактів не були підтверджені. Так, свідок С. К. Семенюк (керівник організації до 1928 р.) заявив про те, що баптисти сповідували пацифізм до з'їзду християн-баптистів. У 1928 р. з'їзд дав установку служити в лавах Червоної армії зі зброєю в руках на рівні з іншими громадянами.

31 грудня 1960 року постановою Президії Хмельницького обласного суду семеро засуджених були реабілітовані [1, арк. 192-195]. Однак, лише двоє з них (К. Царик та Д. Ліщинський) 9 лютого

1961 р. ознайомилися з документами про свою реабілітацію, про що свідчать їхні підписи [1, арк. 200, 207]. Інші репресовані, як повідомив голові Хмельницького обласного суду начальник І спецвідділу УВС Колесник, «проживаючими на території Хмельницької області не установлені» [1, арк. 199]. Очевидно, що їхніх родичів ніхто не шукав для ознайомлення з документами.

Отже, у зв'язку з тим, що логіка розвитку більшовицької держави не залишала можливості для існування альтернативного, зокрема, релігійного світогляду, влада винищувала частину населення, одержуючи інший тип людини. Терор став одним з дійових засобів її формування. Як свідчить доля семи шепетівських християн-баптистів, репресії не оминули достатньо лояльних до радянської влади віруючих.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Хмельницької області. – Ф.Р – 6193. – Оп. 12. – Спр. П – 10026. – 207 арк.
2. История евангельских христиан-баптистов в СССР. – М.: ВСЕХБ, 1989. – 624 с.
3. Решетников Ю., Санников С. Огляд історії Євангельсько-баптистського братства в Україні. – Одеса: Богомисліє, 2000. – 230 с.
4. Шаповал Ю. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. – К.: Генеза, 2001. – 557 с.

The article deals with the analysis of the mechanism of repressions of Soviet power against evangelical Christian Baptists in the 1930s in Shepetivka district.

Key Words: *totalitarianism, repressions, state-church relations, Christian-Baptists, rehabilitation.*

УДК 321.64:929.52Горин-Кнойпаух(430/477)«19»

В. М. Островий,
(м. Хмельницький)

БІОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКОЇ РОДИНИ ГОРИН-КНОЙПАУХ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ТОТАЛІТАРНОЇ ЕПОХИ ХХ СТОЛІТТЯ

Досліджується біографія українсько-німецької родини Горин-

Кнойпауа через призму тоталітарної епохи ХХ ст. Здійснено спробу відтворити основні віхи сімейної біографії родини Горин-Кнойпауа на рівні мікроісторії в контексті епохи в якій вона проживала. Доведено, що тоталітарний режим є злочинним, антилюдським.

Ключові слова: *Біографістика, родина, сім'я, Перша світова війна, Зальцведель, Р. Горин, с. Рінна, Е. Кнойпауа, імперія, тоталітарний режим, Німеччина, СРСР, репресії.*

Неодмінною умовою становлення Української правової, демократичної держави, є повернення із забуття минулого численних людських імен які творили історію, наше майбутнє. Значимість ролі особистості в історії спонукає науковців до активізації біографічних досліджень. Цьому сприяє розвиток вітчизняної біографістики як галузі історичної науки, яка поєднує різні підходи спеціальних історичних дисциплін, щодо дослідження особистості. Оскільки біографістика знаходиться на стику просопографії і генеалогії, варто відзначити, що її теоретичні підвалини закладав французький учений, представник школи «Анналів», Л. Февр. На його думку, основним завданням історика є відтворення «живої історії», а її центральним персонажем – людину минулого зі всіма притаманними їй особливостями. Школа «Анналів» започаткувала новий напрям історичного дослідження – «нова сімейна історія», покликаний розглядати історію кожної особистості в контексті сучасного їй суспільства, її соціального та родинного походження [1].

Я. Р. Дашкевич, також вважав біографістику відтворенням «живих» образів історії на матеріалах конкретних джерел [2; 3, с. 244; 4, с. 427].

Вагомий внесок у розробку вітчизняної біографістики зробили Я. Р. Дашкевич, В. С. Чижко [5], В. І. Попик [6] та ін.

В дослідженні використано історико-генетичний метод, що дозволив виявити властивості, функції та зміни досліджуваної реальності в процесі її історичного руху, що дає можливість у більшій мірі наблизитися до відтворення реальної історії об'єкта. Цей підхід також дозволяє продемонструвати причинно-наслідкові зв'язки і закономірності історичного розвитку, а історичні події та особистості охарактеризувати індивідуально.

Доречними стали також наступні методи дослідження: мікроісторії, лінійно-хронологічний, проблемно-хронологічний,

історико-порівняльний, конкретно-пошуковий, історико-структурний та ін.

Початок біографії майбутньої українсько-німецької родини Горін-Кнойпаух поклала Перша світова війна, одним з ініціаторів якої стала Російська імперія.

У 1915 р. мобілізований до Російської імператорської армії (далі – РІА) Роман Стефанович (Степанович) Горин, мешканець с. Ріпна Подільської губернії (тепер Волочиський р-н, Хмельницької області, Україна), внаслідок запеклих боїв на російсько-німецькому фронті потрапив у полон. В подальшому до 1928 р. проживав і працював у Німеччині [7, арк. 16].

Фото 1. *с. Ріпна, Хмельницька обл., Волочиський р-н. (Сучасний вигляд) [8].*

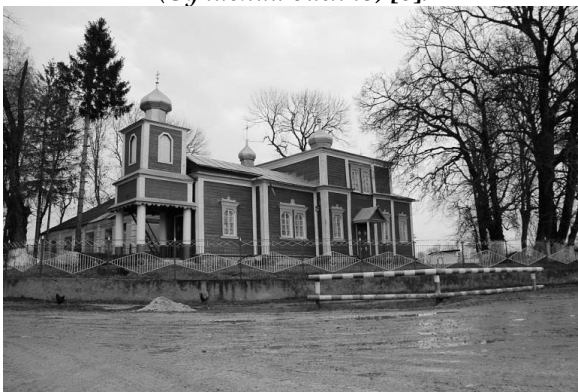

Фото 2. *С. Ріпна. Дерев'яна церква Святих Косми і Даміана, збудована за ініціатииви священика Аполінарія Розумовського в 1893 р. (Сучасний вигляд) [9].*

У 1915 р. Р. Горин потрапив до табору для українських військовополонених м. Зальцведель (Земля Саксонія-Ангальт, Німеччина), який було створено за сприяння Союзу Визволення України (СВУ), з метою проведення культурно-просвітницької роботи серед вихідців з Наддніпрянської України. Табір проіснував до 1921 р., в якому перебувало 10 тисяч українців.

Фото 3. Перший праворуч, Р. С. Горин, серед групи українських військовополонених РІА. (Табір для військовополонених, м. Зальцведель, Німеччина, 20-ті рр. ХХ ст.).

Фото 4. Перший ліворуч, Р. С. Горин, серед військовополонених РІА, (м. Зальцведель, Німеччина, 20-ті рр. ХХ ст.).

На початку 1924 р. Р. С. Горин познайомився у м. Берліні з 24-х річною німецькою дівчиною Еллі Кнойпаух, яка працювала домогосподаркою наймаючись на роботу до різних землевласників. Роман і Еллі полюбили один одного і незабаром побралися. Еллі походила з незаможної родини, яка мешкала в передмісті Зальцведеля.

Її батько, Вільгельм Кнойпаух працював теслею. Мати, Анна-Катерина займалася домогосподарством [7, арк. 3].

**Фото 5. Батькі Еллі Кнойпаух,
Вільгельм та Анна-Катерина. Весільне фото.
(Німеччина, кінець XIX ст.).**

Зазвичай, в подібних ситуаціях на заваді шлюбу ставала низка перешкод. Зокрема, соціальне походження, відмінність культури, ментальність, історична консервативність німецьких родин тощо. Наприклад вихідці з німецьких земель, поселенці-колоністи які проживали на території Російської імперії з XVIII ст., (в Подільській, чи Волинській губернії) традиційно не брали шлюб з корінними мешканцями. Необхідно зауважити, що Роман Горин і батько Еллі – Вільгельм Кнойпаух воювали у ворожих один одному арміях – російській та німецькій.

**Фото 6. Вільгельм Кнойпаух, батько Еллі Кнойпаух,
солдат кайзерівської армії часів Першої світової війни.**

Тому природно, що родина Еллі Кнойпаух, була зовсім не в «захваті» від кандидатури майбутнього зятя. Однак, все ж таки, спільне соціальне походження та особистісні якості Романа взяли гору, а саме, повага і любов до їхньої доньки Еллі, володіння мовою, працьовитість.

Протягом наступних років у родині Горин-Кнойпаух народилося троє дітей – Еріка (1924 р/н), Артур (1926 р/н) і Альвін (1927 р/н). Нажаль старша донька Еріка померла в 1927 р.

Протягом перебування в Німеччині родині Горин-Кнойпаух прийшлося пережити важкі часи післявоєнної економічної кризи, що були продиктовані грабіжницьким Версальським миром. Роман Горин сумував за рідною Україною та прагнув дістатися дому. Бажання повернутися на Батьківщину призвело до зростання психологічного напруження. На цьому ґрунті в родині виникали конфлікти. І не безпідставно. Повертатися треба було до чужої країни не тільки в культурному, але й політичному відношенні. Це була вже навіть не Російська імперія, а тоталітарний СРСР, в якому останні роки проводилися антилюдяні соціалістичні експерименти. Зокрема, «червоний терор», «воєнний комунізм», «продрозкладка», «НЕП» тощо.

Майбутній переїзд співпав у часі з протилежними за своїм змістом і значенням соціально-економічними та політичними процесами. А саме, початком стабілізації економіки Німеччини та згортанням нової економічної політики в СРСР. Не зважаючи на це, бажання повернутися до рідної України для Романа було нездоланим. Він навіть висунув дружині ультиматум про те, що в разі відмови їхати разом, забере з собою до СРСР в Україну старшого сина Артура. Безумовно, Еллі як мати, не могла погодитися з руйнуванням родини, і втратою сина, тому була змушена пристати на вимогу чоловіка.

Тим часом в Німеччині у Еллі залишалися батьки, бабуся, зведена сестра Фріда та велика кількість родичів. Батьки Еллі були категорично проти переїзду, однак завадити цьому не змогли.

В жовтні 1925 р. Роман Горин подає необхідні документи в радянське консульство. Основною умовою дозволу на виїзд до СРСР для Еллі Кнойпаух, стала відмова від німецького громадянства. Уникнути цього було неможливо, тому Еллі погодилася. Процес оформлення документів затягнувся, але завершився позитивним рішенням. Шлях на Батьківщину пролягав через м. м. Берлін, Варшаву, Підволочиськ. Лише в жовтні 1928 р. сім'я Романа і Еллі Горин разом з дітьми прибула до УСРР в с. Ріпну.

З переїздом до СРСР нові випробування очікували на родину Романа та Еллі Горин. Зокрема, початок колективізації в селах України. Сталінський тоталітарний режим прагнув остаточно покінути з власником на селі, основою українського спротиву будівництва соціалізму. Широке розгортання колгоспної системи і суцільний вивіз хліба з українського села, стали головною причиною початку голодомору в Україні 1932-1933 рр.

В 1932 р. у родині народжується третій син Павло, а вже 1933 р. помирає від голоду Роман Горин.

Важка втрата чоловіка змусила Еллі вже наступного 1934 р. вступити до колгоспу, щоб якось прогодувати трьох дітей. Однак важка виснажлива праця не давала можливості забезпечити елементарні потреби в їжі.

Єдине, що психологічно підтримувало та плекало надію на завтрашній день, це листування з родиною, що мешкала в Німеччині.

**Фото 7. В центрі сестра Еллі – Фріда разом із своїми доньками.
Ліворуч, Еріка – 9 років, праворуч, Урзеля – 17 років.
(Німеччина, 1940 р.)**

**Фото-збірка 8. Рідні Еллі Горин-Кнойнаух.
(Німеччина, 1940 р.).**

Поштовий зв'язок здійснювався до лютого 1941 р. Напередодні військового вторгнення Німеччини в межі СРСР, в черговому листі сестра Фріда вимагає повернутися Еллі до Німеччини. Однак, для цього необхідно добитися аудієнції у німецького консула та отримати дозвіл на виїзд. В грудні 1940 р. Еллі звернулась до 232

односельця Еміля Фрідриховича Ванке, з проханням підготувати відповідне звернення. Вже 9 лютого 1941 р. на адресу Еллі надійшли анкети на виїзд з німецького консульства [7, арк. 18]. Залишалося їх заповнити та відправити поштою. Оскільки всі іноземці, а особливо вихідці з Німеччини були під особливим контролем радянських органів держбезпеки, подібне листування не могло залишитися без наслідків. Особливо, якщо зважити на те, що в Західній Європі вже йшла Друга світова війна. Сталінський тоталітарний режим намагався виявляти і знешкоджувати всіх «неблагонадійних».

Побоюючись за життя власних дітей, Еллі Горин зволікала з прийняттям остаточного рішення, щодо виїзду до Німеччини.

Початок війни між двома тоталітарними режимами, Німеччиною та СРСР, наблизив арешт Еллі Горин. Ніщо вже не могло її врятувати. 27 червня 1941 р. Еллі була заарештована органами НКВС. Органи держбезпеки інкримінували Еллі Горин жахливе за тих часів звинувачення: антирадянська діяльність.

В процесі слідства з'ясувалося, що обвинувачувана неодноразово скаржилася односельцям на своє важке соціально-економічне становище: «...Тут все працюєш, а жити нема за що. До колгоспу більше не піду. Діти голі й босі не можуть більше ходити до школи. Коли я буду їхати на Батьківщину, то навмисно повезу дітей босими й роздягнутими, нехай подивляться в Німеччині як живуть люди в СРСР...» [10, с. 11].

Вочевидь, єдиним злочином в минулому громадянки Німеччини був радянський соціальний реалізм і національна приналежність. Більше нічого не мало значення.

У перші роки війни, коли Червона армія відступала, Еллі Горин етапували до в'язниці м. Барнаула. Показовим було й те, що справу розглядала судова колегія в кримінальних справах, яка засідала без участі свідків та в закритому режимі. Все в кращих традиціях злочинного, антинародного тоталітарного режиму. Рішення суду було безкомпромісним: Ст. 54-10 ч. 1-а УК УРСР. Антирадянська пропаганда і агітація! Санкція статті передбачала позбавлення волі засудженого терміном від 6-ти місяців, аж до розстрілу. Вдивляючись у перспективу кримінальної відповідальності засудженої, якщо можна так сказати – Еллі дуже поталанило. Алтайський крайовий суд засудив Еллі Горин-Кнойпаух до 10 років позбавлення свободи з поразкою в політичних правах

терміном на 5 років [7, арк. 25]. Не зважаючи на касаційну скаргу, на те, що засуджено матір трьох неповнолітніх дітей, від 27 жовтня 1941 р., Верховний суд РСФРР залишив вирок без змін.

Фото 9. Е. В. Горин-Кнойпаух серед в'язнів, друга праворуч в середньому ряду. За стиною килим власноруч зітканий Е. Горин. (СРСР, м. Барнаул, Алтайський край, 50-рр. ХХ ст.).

Це рішення в черговий раз довело, що радянська державна тоталітарна система, власні політичні інтереси ставила вище за людські.

В ході проведення пошукової роботи було встановлено, що під час окупації України німецькими військами двоє старших синів Еллі – Артур та Альвін потрапили до концтабору, однак були визволені Червоною армією. Молодшого сина Павла вдалося врятувати від арешту, переодягнувши в жіночу сукню. В подальшому він єдиний виховувався в дитячому будинку.

Альвін одружився та мешкав з родиною в Кам'янець-Подільській області, де помер у 1954 р.

Молодший Павло, мешкав в Кіровській області м. Кірово-Чепецьк РФ, де помер 2007 р.

Елі Горин-Кнойпаух була звільнена з місць позбавлення волі в 1951 р., тоді ж повернулася в Україну, де проживала з родиною сина Альвіна до 1953 р. Типовим у відношенні радянського тоталітарного режиму до політично «неблагонадійних» осіб, стало позбавлення їх будь-яких громадянських і політичних прав. Зокрема, до кінця свого життя Еллі Горин так і не отримала

радянський паспорт.

14 жовтня 1953 р. Еллі переїхала жити до свого старшого сина Артура (Атусь) Романовича. Еллі Горин мешкала з родиною Артура 23 роки (в Тамбовській області, РФ). Допомогала виховувати трьох онуків: Павла (1952 р/н), Раїсу (1955 р/н), Еллі (1961 р/н). Наймолодшу онуку Еллі, назвали на честь бабусі, на її прохання. Артур Романович Горин помер в жовтні 1982 р.

Фото 10. Верхній ряд: зліва праворуч, онука Раїса, син Атусь (Артур), невістка Фаїна, друга невістка Олександра, онук Павло. Нижній ряд: зліва праворуч, онука Розалія, онука Еллі, бабуся Е. В. Горин (Кнойшаух), онука Олена, син Павло. (РСФСР, Тамбовська обл. серпень 1967 р.).

Еллі Горин-Кнойшаух померла 18 лютого 1976 р. на 76-му році життя. Похована в Тамбовській області, тепер РФ [11, арк. 266].

Лише 18 вересня 1991 р., на підставі закону РСФСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій» ст. 3 п. «а» та ст. 5 п. «а», Еллі-Горин-Кнойшаух було реабілітовано посмертно.

Історична біографія родини Горин-Кнойшаух, яка представлена у дослідженні, не є винятком. Вона є типовою, а якщо так, то закономірною. Зокрема, про це свідчить екранізація всім відомої художньої стрічки «Схід – Захід» – французького режисера

Р. Варньє, 1999 р. Тисячі подібних життєписів ще чекають на своє відкриття.

Таким чином, спроба реконструювати життєву біографію українсько-німецької родини Горин-Кнойпаух крізь призму тоталітарної епохи ХХ ст., дала можливість однозначно стверджувати, що радянський тоталітарний режим як вищий прояв антилюдяності, не тільки позбавляв права на життя цілі народи і нації, але й нищив усі сподівання на будь-яку перспективу розвитку пересічної людини, особистості.

Список використаних джерел та літератури:

1. Інститут Історії України НАН України. Біографістика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Prosopohrafiia.

2. Дашкевич Я. Р. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури // Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського НАНУ. – 3-тє вид., доповн. – Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2016. – 924 с.

3. Дашкевич Я. Об'єктивне і суб'єктивне в просопографії / Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського НАН України. – Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2011. – С. 238-244.

4. Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко [та ін.]. – К.: Либідь, 2008. – 520 с.

5. Чишко В. С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії сучасності України. – К.: БМТ, 1996. – 239 с.

6. Попик В. І. Світоглядні засади розвитку української біографістики та формування національних ресурсів біографічної інформації ХХІ ст. // Українська біографістика – Biographistica Ukrainica: зб. наук. праць / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т біографічних досліджень; редкол.: В. І. Попик (відпов. ред.) та інш. – К., 2008. – Вип. 4. – 554 с.

7. Державний архів Служби безпеки України. – Спр. – 51943. – Ф. П. – 1941 р.

8. Фото с. Ріпна, Хмельницька обл., Волочиський р-н. (Сучасний вигляд). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Ріпна>.

9. Там само.

10. Островой В. М. «Восток-Запад»: жизнь, ставшая кинолентой // Московская немецкая газета. – № 13 (162). – 26 июня. – М., 2005.

11. Запис акту про смерть Горин Еллі Вільгельмівни. – Виконавчий комітет Петрівської сільської ради, Тамбовської області РРФСР від 18 лютого 1976 р., 480 арк.

The biography of the Ukrainian-German family of Horyn-Knoipaukh has been studied through the prism of the totalitarian era of the twentieth century. The attempt has been made to reproduce the major milestones of the family biography of Horyn-Knoipaukh at the micro-historical level in the context of the era in which it lived. It is proved that the totalitarian regime is criminal, anti-human.

Key Words: *biography, family, First World War, Zaltsvedel, R. Horyn, village of Ripna, E. Knoipaukh, empire, totalitarian regime, Germany, USSR, repressions.*

УДК 356.15 (477)–029:9

П. Я. Слободянюк,
(м. Хмельницький)

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ ОУН-УПА

У повідомленні аналізуються основні суспільно-політичні причини, що обумовили боротьбу ОУН-УПА проти комуністичного режиму та військову діяльність підрозділів Української повстанської армії у період II Світової війни.

Ключові слова: *повстанці, Організація українських націоналістів, Українська повстанська армія, боротьба, комуністичний режим, Волинь, підпілля.*

Ідея здобуття державної самостійності була і залишається головною метою політичного руху націоналістичних сил України. Зазначимо, що цієї мети добивалася Українська повстанська армія (УПА) як військово-політичне формування Організації українських

націоналістів (ОУН), що діяло в Україні протягом 1942–1953 рр.

Після звільнення у вересні 1939 р. Західної України від польської національно-культурної і релігійної зверхності радянською владою розпочалося тотальне переслідування українських національних сил. В лютому 1940 р. діячі крайової езекутиви ОУН сформували у Кракові власний «революційний провід», визнали своїм лідером С. Бандеру і почали готувати на Волині і в Галичині антирадянське повстання. Однак, через масові репресії національно свідомих сил передумови до повстання не визріло. Тільки у Львові було розстріляно понад 1000 представників інтелігенції. Члени сімей – учасників українських і польських націоналістичних організацій, керівники яких перейшли на нелегальне становище або були засуджені до вищої міри покарання, підлягали арешту і виселенню на поселення у віддалені райони СРСР терміном на 20 років з конфіскацією майна. В результаті чотирьох депортацій з території західних областей України було виселено: лютий 1940 р. – 220 тис. осіб, квітень 1940 р. – 320 тис., червень – липень 1940 р. – 240 тис., травень – червень 1941 р. – 300 тис., а всього – 1 млн. 80 тис. осіб.

Початок війни фашистської Німеччини з Радянським Союзом був зустрінутий як явище, що сприяло б досягненню головної мети – створенню Української Соборної Самостійної Держави (УССД). Лідери ОУН С. Бандера і Я. Стецько надіялись «тісно співдіяти» з Німеччиною на відновлення української державності. 30 червня 1941 р. у Львові ОУН було проголошено незалежну Українську державу. Але до німецьких планів це не входило. Тому з 15 вересня 1941 р. всі поліцейські органи рейху (поліція безпеки, СД, гестапо, таємна польова поліція, абвер) провели перші масові арешти членів ОУН(Б) на окупованій території України та в інших країнах. Провідники ОУН опинилися спочатку в тюрмі, а потім у концтаборі Заксенхаузен. В 1941-1943 роках у Бабиному Ярі було розстріляно 621 члена ОУН.

Внаслідок початих німцями масових репресій проти бандерівців, останні перейшли на нелегальне становище і вели активну роботу із створення підпільних оунівських організацій і збройних бойових груп (боївок). На їх базі в 1942 р. ОУН створила Українську повстанську армію. З 1943 по 1950 рр. її боротьбу очолював Роман Шухевич. У квітні 1943 р. повстанцями вже контролювалася майже уся сільська місцевість Волині і Поділля. На

її озброєні були гвинтівки, кулемети, легкі гармати, бронемашини і навіть танки. Зростали бойові дії: 295 атак на німецькі опорні пункти у липні, 391 у серпні, 682 саботажі на залізниці у липні, 1034 у серпні; 119 атак на господарські об'єкти в липні, 151 у серпні. Активізується УПА також на Житомирщині та Київщині, у чорнобильських лісах, у Галичині.

У відповідь в травні 1943 р. німці розгорнули масштабні наступальні операції проти УПА. Тільки в Галичині восени 1943 р. німцями було страчено понад півтори тисячі членів ОУН і УПА. Однак у відповідь ніяких значних наступальних чи оборонних операцій, масштабних боїв з фашистами не було.

В ході весняного наступу 1944 р. Червона Армія звільнила від фашистів частину Західної України. За архівними відомостями для боротьби з советами гітлерівці передали ОУН-УПА: більше 700 мінометів, близько 10 тис. станкових і ручних кулеметів, 26 тис. автоматів, 72 тис. гвинтівок, 22 тис. пістолетів, 100 тис. ручних гранат, 12 млн. набойів. Тому зі встановленням весною 1944 р. радянської влади на території Західної України радянські органи відразу зіткнулись з чисельними і добре озброєними формуваннями українських націоналістів. Чисельність УПА на 1944 р. складала 45 тис. бійців.

Основними суспільно-політичними причинами, що обумовили боротьбу ОУН-УПА проти комуністичного режиму за національну автономію України, на наше переконання, були причини українофобства, геноциду українського народу в умовах бездержавності, зокрема:

- Поразка української національної революції 1917-1920 років;
- Винищення українського селянства в роки сталінської політики колективізації та голодомору 1932-1933 років;
- Масові політичні репресії в ході боротьби сталінського режиму проти українського «буржуазного націоналізму» та винищення української інтелігенції;
- Масові репресії та депортації українського населення Західної України в 1939-1941 роках;
- Тотальна руйнація українського церковно-релігійного життя;
- Масові етнічні чистки польських націоналістичних сил на Волині.

УПА стала жорстоко діяти проти військовослужбовців Червоної армії, внутрішніх і прикордонних військ СРСР, співробітників

правоохоронних органів і служб безпеки, радянських і партійних працівників. Проводили вбивства колгоспних активістів, представників інтелігенції, що приїхали «зі сходу», осіб з числа місцевого населення і структур ОУН(б), запідозрених у підтримці та лояльності радянської влади.

Підрозділи УПА стали на захист проти знищення польською Армією Крайовою українського населення Волині. У неймовірно складних умовах відділи УПА також вели боротьбу на Закарпатті проти, так званої, «деукраїнізації» етнічно українських Лемківщини, Підляшшя, Посяння, Сокальщини, Равщини і Холмщини (бл. 19,5 тис. км.2 з населенням 1,5 млн.), зокрема: примусової депортації українського населення до СРСР та примусового переселення углиб Польщі 150 тис. українців (акція «Вісла»).

Для боротьби з ОУН-УПА в 1944 р. у доповнення до наявних 4-х бригад внутрішніх військ НКВС (10 тис. осіб) і 4-х прикордонних полків по охороні тилу (4 тис. осіб) в Рівненську і Волинську області були направлені 2 дивізії, 4 бригади, 1 кавалерійський полк і танковий батальйон військ НКВС загальною чисельністю 28 тис. осіб. Було створено 7 оперативних груп в містах Луцьку, Рівному, Сарнах, Гощі, Костополі, Острозі і Домбровиці.

Так, 21-27 квітня 1944 р. під час операції в Кременецьких лісах у складі військ НКВС було використано 15 легких танків. Було вбито 2018 бійців УПА, попало в полон 1570 чол. Війська НКВС захопили один літак У-2, 7 гармат, 5 станкових і 42 ручних кулеметів, 15 мінометів, 6 протитанкових рушниць, 31 автомат, 298 гвинтівок, друкарню з папером і велику кількість речового майна і продовольства.

З 22 по 27 серпня 1944 р. в операції проти боївків ОУН-УПА Рава-Руського, Угнівського, Магерівського, Немирівського і Яворівського районів Львівської області брали участь шість прикордонних полків військ по охороні тилу 1-го Українського фронту, п'ять прикордонних загонів військ Українського прикордонного округу і три полки (два стрілецьких і один кавалерійський) Червоної армії, спеціально на період операції виведені з передової. В результаті проведених операцій вбито 11076 і захоплено живими 10892 осіб, затримано 9304 осіб, що ухилилися від призову в Червону армію.

Всього за період з лютого по грудень 1944 р. було проведено

6495 операцій, в яких було знищено 57405 осіб, 50387 затримано і 15990 явилися с повинною. Із УРСР було вислано 4744 сімей (13320 чол.) членів УПА і сприяючих їм осіб. В результаті оголошених амністій тільки за перше півріччя 1945 р. явилися з повинною 25868 учасників ОУН-УПА, майже половина з яких була засуджена. Кількість операцій по ліквідації оунівських збройних формувань зросло до 9238. В їх ході було вбито 34210 і захоплено 46059 учасників ОУН-УПА, серед яких було 1008 керівного складу – під командира сотні і вище по УПА та від районного працівника і вище по ОУН. Крім того, було заарештовано 5717 осіб, виселено за межі республіки 5395 сімей – 12773 осіб. За друге півріччя 1945 р. радянською стороною було знищено 11698 і захоплено 14339 учасників ОУН і УПА, ще 8227 з’явилися з повинною. Із республіки було вислано 1998 сімей (4724 осіб).

У постанові президії ЦК КПРС «Про політичний і господарський стан західних областей Української РСР» від 26 травня 1953 р. були підбиті перші підсумки боротьби у цьому регіоні від 1944 р. по 1952 р.: репресовано державою майже 500 тис. осіб, в тому числі заарештовано понад 134 тис., вбито понад 153 тис. А до 1955 р. з території західних областей України були виселені довічно з України у віддалені райони СРСР 65906 сімей (203662 осіб) учасників ОУН-УПА, для яких встановлено кримінальну відповідальність за повернення до рідних осель.

Одним із головних заходів по ліквідації оунівського підпілля була мобілізація молоді призовного віку в Червону армію. До 20 травня 1944 р. на призовні пункти Рівненської області було доставлено 78417 осіб, Волинської – 32512, Тернопільської – 72123 осіб. Загалом у травні-червні в регіоні було мобілізовано 170 тис., а до 23 вересня – 525 тисяч (з них 72 тис. поляків), що проживали в західних областях.

Показники боротьби радянської влади з ОУН-УПА в західних областях України з лютого 1944 р. по 25 травня 1946 р.

	1944 р.	1945 р.	1946 р.	Разом
Проведено операцій та засідок	6495	33278	47798	87571
Вбито бандитів та ін.	57405	45907	7523	110835
Затримано бандитів та ін.	98641	126758	25277	250676
З’явилися з повинною бандитів	29204	79488	6157	11485

*Матеріали міждисциплінарної
науково-практичної конференції*

Разом:	185250	252153	38957	476360
Наші втрати під час проведення операцій вбитими і пораненими	1675	1072	236	2983
Обліковано бандпроявів	3287	3421	601	7309
Наші втрати вбитими та зниклими	5869	7395	864	14128
Вилучено одиниць зброї	28346	40791	13389	82526
Ліквідовано	1944 р.	1945 р.	1946 р.	Разом
«Антирадянських націоналістичних організацій та груп, що організують бандитизм»	-	928	415	1343
«Банд груп, пов'язаних з антирадянським підпіллям»	-	890	337	1237
Убито				
«Учасників антирадянських організацій та груп»	-	1826	1483	3309
«Учасників банд, пов'язаних з антирадянським підпіллям»	57405	44098	9351	110854
«Посібників та переховувачів»	-	3	49	3
Арештовано				
«Учасників антирадянських організацій та груп»	-	4391	14451	
«Учасників банд, пов'язаних з антирадянським підпіллям»	50941	17408		
«Посібників та переховувачів»	-	6635		
Легалізовано				
«Учасників антирадянських організацій та груп»	-	16	4068	
«Учасників банд, пов'язаних з антирадянським підпіллям»	15990	17224		
Убито в результаті бандпроявлення				
Співробітників МВС та МДБ	142	279	46	467
Співробітників міліції, офіцерів	752	353	321	1426

Поділля та Південно-Східна Волинь у першій половині XX століття: суспільно-політичні, соціально-економічні, культурно-освітні процеси та повсякдення

Рядових зі складу військ МВС чи Радянської Армії, бійців винищувальних батальйонів	-	113	344	457
Радпартактив	901	785	335	2021
Інш. громадян	2953	4249	1677	8879
Втрати під час проведення операцій, убито:				
Співробітників МВС та МДБ	83	121	36	240
Співробітників міліції, офіцерів	1295	595	293	2183
Рядових зі складу військ МВС чи Радянської Армії, бійців винищувальних батальйонів	46	255	54	355
Радпартактив	3	38	12	53
Інш. громадян	-	-	11	11

Підкреслимо, що тут під словами «банди» розуміється політичні озброєнні формування ОУН-УПА.

У 1946 р. в ліквідації ОУН-УПА брали участь 585 тис. військовослужбовців регулярних військ Червоної Армії, прикордонних військ, МВС і МДБ з використанням артилерії, танків, літаків, закликів до капітуляції з брехливими обіцянками амністії, створенням розгалуженої агентурної мережі. Для боротьби з «бандерівцями» залучалося майже 3,6 тис. «винищувальних батальйонів», у яких брали участь понад 63 тис. осіб. Проти ОУН-УПА в 1946-1947 рр. проведено 15562 бойових операцій. Проводилося отруєння озер і криниць, поширення отруйних протитифозних уколів, застосування заборонених розривних куль, розстріли полонених. Крім цього, в 1945 р. на території Західної України діяло 156 фальшивих «загонів УПА» (1783 осіб) з перевдяганням у «бандерівців». З метою ізоляції учасників і компрометації визвольного руху серед місцевого населення спецгрупи грабували і розстрілювали людей, палили садиби, знищували худобу, гвалтували жінок.

Під час спецоперації НКВС 4-5 березня 1950 р. вбито провідника ОУН-УПА генерал-хорунжого Р. Шухевича. УПА як єдина військова організація припиняє існування, але окремі дрібні

групи діяли до 1956 р. В 1959 р. у Мюнхені агентом КДБ вбито провідника ОУН С. Бандеру.

За різними даними військової служби в УПА в 1942-1954 рр. пройшло від 100 до 400 тисяч осіб. За даними НКВС-МВС СРСР у 1943-1956 рр. на території західних областей України повстанці здійснили 14424 диверсійно-терористичних актів. Загальні втрати радянської сторони в боротьбі проти ОУН-УПА у 1944-1956 рр. становили 30676 загиблими. Серед них: військовослужбовців – 6476 (НКДБ, МДБ – 687, МВС – 1864), бійців винищувальних батальйонів – 2590, представників влади – 2732, партійних працівників – 251, комсомольських активістів – 207, колгоспників – 15669, робітників – 676, представників інтелігенції – 1931, дітей, людей похилого віку, домогосподарок – 860.

Отже, українська нація в особі ОУН-УПА (армії без держави) зі зброєю в руках воювала, боролась проти всіх ворожих Україні сил (Правобережна Україна), протистояла світовим агресорам – Радянському Союзу і Великонімецькому Райху. На додачу до совєтів та німців досягав своєї кульмінації кривавий конфлікт з поляками за українську Волинь.

Невишпруданими були жорстокі терористичні акти оунівців проти цивільного населення, інших націоналістичних структур. Таким чином, через низку серйозних поразок УПА стало очевидним, що ОУН не змогла реалізувати своє головне завдання – забезпечити українську самостійну державність.

В незалежній Україні національно-визвольна боротьба ОУН-УПА все більше відроджується у національній пам'яті народу. Це виявляється у створенні пам'ятників, перейменуванні вулиць і площ, обладнанні музеїв, проведенні різноманітних заходів і конференцій тощо. У 2007 р. за видатний особистий внесок в національно-визвольну боротьбу за свободу і незалежність України головнокомандуючому УПА Роману Шухевичу присвоєно почесне звання «Герой України». А 9 квітня 2015 р. Верховна Рада України прийняла закон, згідно якого членам ОУН і солдатам УПА надано статус «борців за незалежність України». Однак, історія боротьби ОУН-УПА є предметом багатьох політичних та ідеологічних маніпуляцій, а також періодично перетворюються на об'єкт надзвичайно гострих академічних і суспільних дискусій. А вже через відсутність єдиної позиції серед політичного проводу країни на державному рівні не вироблено чіткого ставлення до проблем

ОУН і УПА. Тому, в умовах ескалації україно-російського конфлікту, через нездатність центральної влади України взяти верх у гібридній війні, громадським комітетом 2 вересня 2014 р задекларовано відродження по всій території України організації «Українська військова організація» (колишня УВО). Українська військова організація провела збори, в яких взяли участь 140 представників «самооборони», територіальних батальйонів, волонтерських організацій з усіх областей України. На цих зборах прийнято рішення про створення у Львові, Харкові та Дніпрі центрів підготовки інструкторів (парамедики, снайпери, гранатометники, сапери) для територіальної оборони та партизанського руху. Передбачено створити інформаційне агентство із залученням журналістів, психологів, істориків, фахівців з реклами для протидії російській пропаганді і впровадженню поразницьких ідей в українському інформаційному просторі.

Список використаних джерел та літератури:

1. НКВД-МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939-1956) / Сборник документов. – Составители: Владимирцев Н. И., Кокурин А. И. – М.: Объединённая редакция МВД России, 2008. – 640 с.

2. УПА. Історія нескорених / Авторський колектив: В. В'ятрович (відпов. ред. та упоряд.), Р. Грицьків, І. Дерев'яний, Р. Забілий, А. Сова, П. Содоль. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2007. – 352 с., іл.

3. ОУН-УПА. Історія // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://oun-upa.national.org.ua/history>. Дата звернення: 01.12.2017. Назва з екрана.

4. На страже границь отечества: Пограничные войска России в войнах и вооружённых конфликтах ХХ в. Т. 3. – М., 2000. – 504 с.

5. Мірчук Петро. Українська Повстанська Армія 1942-1952. – Мюнхен, 1953. – 319 с.

6. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – К.: Дніпро, 1996. – 496 с.

The report analyzes the main socio-political reasons that led to the OUN-UPA fight against the communist regime and the military activity of the units of the Ukrainian Insurgent Army during the period of the Second World War.

Key Words: *rebels, Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian insurgent army, struggle, communist regime, Volyn region, underground.*

ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЇ В ДОСЛІДЖЕННІ РЕГІОНУ

УДК 930.001.11(477)

І. М. Предборська,
(м. Київ)

ПРОБЛЕМИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

У статті здійснено експлікацію методологічного потенціалу концептів «соціокультурна матриця», «трансгресія» для розуміння суспільно-політичних процесів ХХ століття в Україні та їх впливу на сьогодення.

Ключові слова: концептуалізація історії, концепти, «соціокультурна матриця», «трансгресія».

Однією з особливостей сучасного етапу розвитку науки є взаємопроникнення методів різних наук, що зумовлює збагачення дослідницького інструментарію кожної науки. Для дослідження історичних подій, зокрема суспільно-політичних процесів ХХ століття, що мали місце в Україні, таке запозичення видається нам плідним і методологічно виправданим. Використання нових концептів у історичних дослідженнях створюватиме історичний дискурс шляхом становлення різних концептуальних підходів, спрямованих на усунення білих плям і деміфологізацію української історії.

Мета статті – експлікація методологічного потенціалу концептів «соціокультурна матриця», «трансгресія» для розуміння суспільно-політичних процесів ХХ століття в Україні та їх впливу на сьогодення.

Концепт, під яким розуміється зміст, ідея поняття, його інноваційна наповненість, креативний та евристичний потенціал, крім описово-фіксуючих включає емпіричні, чуттєво-вольові характеристики предметів і явищ, відображає їх комунікативну природу. Наприклад, у М. Кастельса використовуються такі концепти, як «простір потоків» та «позачасовий час» для характеристики мережі. У Ж. Дельоза та Ф. Гватаррі концепт ризому («кореневище») слугує для позначення позаструктурного і

нелінійного способу організації цілісності, для якої властиво ацентричність, нон-ієрархічність та ін, що ми можемо спостерігати на прикладі інтернет-мережі. Концептуалізація – це методологічна процедура, що дозволяє здійснити теоретичну організацію наявного знання, в даному випадку історичного.

Між природними і суспільними процесами багато спільного, зокрема, важливим є той факт, що вони відбуваються у певних середовищах. Дослідники висловлюють незаперечну думку про необхідність врахування середовища у дослідженні складних явищ. У природничих науках так воно і відбувається. У суспільних науках вивчення соціальних процесів відбуваються здебільшого іншим шляхом. Часом теоретики пишуть і практики діють так, начебто середовище зовсім не існує, але реальність нагадує про себе, як правило, у вигляді неприємної несподіванки. Для розуміння впливу соціокультурного середовища на деякі фіксовані економічні, адміністративні, державотворчі, освітні, інформаційно-комунікативні процеси (в тому числі й в Україні) мною запропоновано концепт «соціокультурна матриця».

Відправною точкою моїх міркувань став феномен історичних псевдоморфоз, про які пише О. Шпенглер у своєму другому томі «Присмерк Європи». Метафора з мінералогії використовується ним для пояснення аналогічних процесів у соціокультурній сфері. Філософ пояснює суть цієї метафори у такий спосіб: «У пласті гірської породи містяться кристали певного мінералу. Виникають тріщини і розломи; вода просочується всередину і вимиває з плином часу кристали, так що залишаються одні порожнечі, що зберігають форму. Пізніше в гру вступають вулканічні явища, що руйнують породу: розплавлені маси пробиваються всередину, застигають і в свою чергу кристалізуються. Але їм вже не дано утворити свою власну форму – вони мають заповнити наявну, так виникають спотворені форми, кристали, внутрішня структура яких суперечить їх зовнішній будові, один вид мінералу із зовнішніми рисами іншого. Мінералоги називають це псевдоморфозою» [7].

Подібний феномен «відбитку» (як у цитаті О. Шпенглера), коли основні політичні, громадські, економічні, освітні та інші структури та інститути під впливом зовнішніх дій набувають певної форми, я називаю матричним ефектом. Основу його складає поняття «матриця», під яким зазвичай розуміється певний шаблон,

модель, зразок. З цим поняттям зустрічаємося в працях В. Андрущенка, де він говорить про «педагогічну матрицю» української освіти [1, с. 467]. Іншим прикладом використання поняття «матриця» в гуманітарних науках є феміністська концепція американської професорки П. Х. Коллінз [10], в якій вона через термін «матриця панування» розкриває зв'язок життєвих досвідів гноблення з соціальними контекстами, які виробляють ці досвіди.

Основою мого розуміння матриці є концепція подвійного структурування П. Бурд'є та його поняття габітуса. Він вважає, що сприйняття соціального світу є продуктом подвійного структурування, тобто соціальна реальність структурована двічі. З одного боку, структуруванню підлягають соціальні процеси, що існують об'єктивно і впливають на практичну діяльність, уявлення індивідів. З іншого – відбувається структурування компетенцій індивідів та їхніх уявлень про навколишній світ, що реалізуються в існуючих суспільних відносинах, тим самим відтворюючи або перетворюючи соціальну реальність. П. Бурд'є стверджує, що у такий спосіб об'єктивні соціальні структури інтеріоризуються у формі соціально структурованих інкорпорованих структур – «*габітусів*» [2]. П. Бурд'є вважає, що через поняття габітуса можливе поєднання «соціальних структур» і «агента». Виходячи з вищенаведеного, *соціокультурна матриця розуміється як патерн соціальної ідентичності групи людей, включених в систему взаємозв'язків та взаємодії соціальних інститутів, що дозволяє їм спонтанно орієнтуватися у даному соціумі.*

Матричний ефект – глибокий і різноплановий. Він визначає головний тип масової свідомості та соціального пізнання, домінанти поведінки, принципи побудови адміністративних структур. За допомоги матричного ефекту здійснюється вплив на процеси соціалізації, адаптації та асиміляції інших культурних цінностей, передачу повсякденного досвіду, а також відтворюються, пропагуються і популяризуються необхідні стереотипи. Матричний ефект – спонтанний. До того, як державне управління, економічне виробництво, стратегії соціалізації, інститути громадянського суспільства, релігійні організації, моделі комунікації та інші процеси досягнуть більш-менш сталих форм, ми можемо спостерігати їх становлення і розгортання в середині соціокультурного життя, у процесі, який відбувається не згідно з

числює волею, а відповідно до цілком визначених контурів. Щоб пояснити це, наведу деякі моделі соціокультурної матриці (звичайно, що можуть бути й інші приклади, але в даній статті зупинимося лишень на двох протилежних моделях).

Одна з них – соціокультурна модель «сім'ї». У цьому випадку держава та адміністративна ієрархія як частина соціального організму моделюються як сімейно впорядковані відносини і ролі. Подібну модель ми можемо побачити, зокрема в історії Російської імперії, Радянського Союзу. Наприклад, російський *Цар* не міг бути сприйнятий лише як верховний правитель. Це неприпустима абстракція. Він – цар-Батюшка. Крім того, ще була цариця-Матушка. Після 1917 року на теренах імперії з'явився СРСР як федеративна держава, яка отримала культурне пояснення і схвалення як «єдина родина братніх народів». Як і в сім'ї у цьому випадку «брати і сестри» – народи відрізнялись за віком та їхньою позицією в родині: «старший брат» (російський народ) і «молодші брати» (інші народи). У цієї родини був лише батько – «батько народів» – Сталін. Звичайно, крім нього були ще Перший (або Генеральний) секретар партії, Голова Ради Міністрів СРСР та інші статусні позиції. Але це все формальні та супутні обставини, тому що «батько» не може бути на західний кшталт «лідером», «президентом», «функціонером» вищого шабля. Інші вищі соціальні статуси можуть отримати культурне схвалення «батька» – вождя лише у певний час і у конкретній країні, або не здобути його зовсім. Перебуваючи у цьому статусі, він не обирається і не звільняється. Подібні процедури з самого початку не можуть бути застосовані до статусу «батька». Згадаємо, що була «сім'я» не тільки з братів і сестер в СРСР, але й дружня «сім'я» соціалістичних країн.

Подібна термінологія й сьогодні активно використовується в практиці міжнародних відносин між колишніми радянськими республіками. Терени її застосування, зрозуміло, звузилися. Але в певні періоди міф про «братські народи» поживлюється. Експлікація даної моделі засвідчує, що проблема полягає не лишень у лінгвістичному маніпулюванні словами (батько, брат, братські відносини, братські народи тощо). Взагалі, на мою думку, вживання терміну «братський народ» є некоректним. Його радше потрібно розглядати в контексті радянського пропагандистського міфу про «Київську Русь як колыску трьох братніх народів». Чи були (є) такі народи поза межами колишнього Радянського Союзу

та соціалістичних країн, до яких можна застосувати дане поняття?

Крім того, в історичному дослідженні (наприклад, нашого суспільства) соціокультурна модель «сім'ї» виявляє приховані відносини домінування і підкорення між народами, а, отже – консервує комплекс меншовартості, що перешкоджає творчому сприйняттю, зокрема цінностей інших народів, ускладнює впровадження ринкової економіки та розвитку міжнародних відносин з іншими країнами (у тому числі посткомуністичними) на основі стратегічного партнерства, а також сприяє зростанню владних структур з мафіозними, які свідомо будуються за типом сім'ї. Застосування терміну «братський народ» є доволі суб'єктивним, залежним від політичної прихильності до Кремля. Відомо, що в історії соціалістичних країн були братський китайський народ, югославський, але потім їх «братство» було піддано корекції. До речі, сьогодні братськими вже не вважаються грузинський, латвійський, литовський, естонський народи.

Даний термін заперечує права українського народу на власну історію. На істориків чекає велика і відповідальна робота з деміфологізації української історії і вибудовування, власне, української історії. Тому особливого значення набувають краєзнавча робота, дослідження історичних подій ХХ ст. у різних регіонах України, а особливо таких, що пов'язані з становленням української державності, більшовицьким терором (голодомор, репресії), участю у Другій світовій війні.

Міф про братські народи живить ідею «руського міра» та гібридну війну проти України. В своїх промовах В. Путін часто повністю нівелює відмінності між Україною і Росією (що є досить поширеним явищем для російських політиків та громадських діячів), стверджуючи, що вони – це абсолютно точно братські держави, це – один народ [3]. Ідея «руського міра» є за своїм визначенням ксенофобською й імперською і спирається на визнання гібридності⁵ відносин між українцями і росіянами. Їх

⁵Концепт гібридності використовується в основному в постколоніальних дослідженнях. Його актуалізація пов'язана з російсько-українським конфліктом на Сході України. Гібридність є характеристикою культурної форми, що виникає в результаті взаємодії двох або більше окремих культур; під нею розуміється поєднання несумісних сутностей.

гібридний характер інституціоналізований через поняття *homo sovieticus*. Зарубіжні дослідники визначають відносини між «братськими народами» як ієрархічні. На думку А. Фурнієр, у даному випадку маємо справу з імперською гібридністю: «мірою послаблення вертикальних (культурних) кордонів між українцями і росіянами горизонтальний (ієрархічний) кордон посилюється. Культурна близькість слугує для виправдання російського культурного та політичного втручання» [9, с. 417].

Соціокультурна модель «сім'ї» може відбиватися також і на розвитку економіки та освіти як важливих соціальних інститутах. Цим можна пояснити поширення кумівства, непотизму та корупції під час підбору кадрів, вирішення виробничих питань і т. п. Тому у нас у підпорядкуванні керівника державної установи, як правило, працюють в якості підлеглих його родичі. Соціокультурна модель «сім'ї» може пояснити, чому так важко даються країні реформи, і особливо боротьба з корупцією. Адже суспільство, в якому держава та адміністративна ієрархія функціонують як сімейно впорядковані відносини і ролі, *apriori* є недемократичним. Воно породжує патерналізм, інфантилізм, пасивність, апублічність як риси масової свідомості. У свою чергу, саме вона продукує ідеї про те, що нам хтось потрібний для наведення порядку в країні, бо самі українці начебто з цим не впораються. Спектр їх доволі широкий: від бажання повернути сталінські часи у вигляді сильної руки до віри у «варягів», які прийдуть і все вирішать. Але поки що спостерігаємо шпенглерівську аналогію певного мінералу з зовнішніми рисами іншого, тобто, як протягом століття відбувається «вимивання» однієї влади і утворення порожнеч, «що зберігають форму», та заповнення їх іншою владою. До того ж останній «вже не дано утворити свою власну форму», бо вона має заповнити наявну, «так виникають спотворені форми...».

Але це все не є неминучим. Це радше результат певного збігу обставин. У даному випадку доречно говорити про механізм констеляції (М. Вебер), коли відбувається накладання різних вимірів соціуму, тобто, коли у певній точці часу і простору різновимірні процеси збігаються. У такий спосіб, наприклад, М. Вебер пояснював виникнення капіталізму. Отже, модель може бути й зовсім іншою.

Наступна соціокультурна матрична модель умовно названа «корабель», суть якої деякою мірою описана А. Тойнбі в його праці

«Дослідження історії». Англійський історик безпосередньо пов'язував новий тип політичної системи в Стародавній Греції з заморськими міграціями: «У полі, підготовленому розпадом спорідненої групи, зростає політична система подібна корабельному екіпажу... Сполучним елементом цієї системи було вже не кровне споріднення, а загальне підпорядкування вільно обраному вождю і загальна повага до вільно прийнятого закону, який на мові сучасної західної політичної міфології отримав назву «суспільний договір» [6, с. 135].

Складається принципово новий тип політичної системи – республіка, в якій сполучний елемент – договір, а не спорідненість. А. Тойнбі підкреслює, що, опинившись в одному човні перед обличчям спільної небезпеки, члени екіпажу віддають перевагу жити та діяти далі відповідно до заведеного на кораблі порядку, а накази обраного і наділеного повноваженнями лідера вважають більш авторитетними, ніж підказки звичаю і традицій [6, с. 137]. З деякою мірою умовності можна вважати, що організація суспільного життя згідно з договором у всіх його сферах стала нормою взаємодії між членами, наприклад, американського (також французького, німецького та ін.) суспільства як структурно диференційованого.

Таким чином, соціокультурна матриця виступає як символ існуючих інститутів, що переломлюється і фіксується на індивідуальному повсякденному рівні. Соціокультурні матричні моделі «сім'ї», «корабля» та ін. у просторовому і часовому масштабі сприймаються пропорційно до індивіду. Вони спостерігаються, візуалізуються, осмислюються у формах життєвої взаємодії людини, у формі певного порядку цієї взаємодії. Дані моделі як соціокультурні матриці виступають алгоритмами взаємозв'язку порядку в суспільстві, дають можливість зрозуміти, чому люди в даному суспільстві діють саме таким чином, а не інакше, змінюючи соціальні структури і соціальні інститути. Використання поняття соціокультурної матриці в історичних дослідженнях відкриває можливість поєднання теоретизування як на мікро-, так і макрорівні, як на індивідуальному, так й на суспільному рівнях.

В умовах глобалізації, інформаційної революції посилюється міжкультурна взаємодія. Теперішня геокультурна картина світу схожа на плюралістичний дискурс різних культур, етносів та країн, де кожна має рівнозначні історичні надбання. Поряд з загостренням

російського-українського конфлікту (про що вже йшлося) періодично зтикаємося із спалахами українсько-польських сутичок навколо історичних питань. Як налагодити взаємодію з вирішення проблем, яка не спричинить руйнівні наслідки, не призведе до роз'єднаності, відособленості, а сприятиме подоланню відчуження і встановленню взаємопорозуміння між народами? До того ж в українському суспільстві до недавнього часу склалася така ситуація, коли старше покоління знало українську історію з подання «старшого брата», тому всі спроби істориків відновити правду, сприймались неадекватно. А молодше покоління опинилося в умовах постійних дописувань, коректив, відсутності системи історичного знання. Але в той же час все населення України жило в умовах постійної міфологізації минулого, поширення ідентифікаційної моделі «Захід-Схід», яка також апелювала до міфів. Як же навчити людей жити разом? Що є одним з завдань сучасної освіти, згідно з Ж. Делором [8]. І друге питання – доволі болюче для українського суспільства – як примиритися із власною історією?

Доречним у даному контексті є звернення до концепту трансгресії. Оскільки людство в сучасному світі, що постійно змінюється, стикається з необхідністю подолати свої стереотипи та забобони, перефразовуючи думку Сартра, можемо сказати, що людина приречена не лишень на свободу, але й на трансгресію. Трансгресія (лат. trans – крізь, через; і gressus – наблизитися, переходити) – концепт, запозичений у постмодернізмі, де він означає феномен переходу непрохідної границі, і передусім – границі між можливим і неможливим. Сьогодні концепт активно використовується у філософії, соціології, педагогіці та психології. Екстраполяція концепта на історичне знання дозволяє виявити інтеркультурні механізми формування історичних стереотипів; проаналізувати соціокультурні, історичні, ментальні відмінності, що постають як границі, які інколи породжують ворожість і перешкоджають порозумінню в конфліктних ситуаціях. У результаті трансгресії відбувається накладання семантичних полів інтерактивних учасників цього процесу, коли вони виходять за межі власних стереотипів та сприйняття. Утворюється прикордонна зона, де, з одного боку, руйнуються границі просторів індивідуального соціокультурного досвіду, а, з іншого – відбувається становлення нової ідентичності, включаючи нове

ставлення до Іншого, шляхом деконструкції границь, що викликають та інституціоналізують відмінності.

Основним результатом усіх подій, що відбулися в Україні після Революції гідності (2014 р.), на мій погляд, є переосмислення власної історії з позицій українців. Найгостріші дебати, як завжди, відбуваються навколо Другої світової війни. Довгий час її історія подавалася в сталінському тлумаченні. Але настав час розібратися і знати, хто є ворогами, а хто ні? Як можна примирити конфліктуючі сторони, які по-різному розуміли перспективи своєї Батьківщини / України? Відповіді на ці питання знаходимо у запропонованій українськими істориками концепції цієї війни, що суттєво відрізняється від попередніх, і яка може бути кваліфікована як «подолання непереборної межі» за М. Бланшо.

За інший приклад практичного втілення трансгресивного підходу до історичного знання можуть правити деякі сучасні підручники з історії для загальноосвітньої школи [4; 5]. Звичайно, мова не йде про ідеальні підручники. Хочу відзначити спроби авторів вийти за межі усталених історичних уявлень. Здійснений контент-аналіз засвідчив, що істориками зроблені важливі кроки для налагодження порозуміння у суспільстві шляхом:

- антропологізації історичного знання, що означає зростання людського виміру історії (наприклад, в підручниках міститься інформація про особисте життя видатних історичних постатей, що підкреслює індивідуальний, унікальний світ людини);

- створення історичного дискурсу через презентацію різних історичних джерел;

- аксіологізацію історичного знання і діалогізацію освітнього простору на основі впровадження інтерсуб'єктивного підходу до історичної освіти (прикладі з повсякденного життя створюють умови для діалогу культур у часі).

Використання методології історії повсякденності надає можливість виявити «людське обличчя» конкретної історичної епохи, побачити, що у суспільстві жили реальні люди, які мали власну систему цінностей, оцінок, суджень, що має сьогодні велике значення для примирення із власною історією в нашому суспільстві.

Список використаних джерел та літератури:

1. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних

трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу. – К.: ТОВ «Атлант ЮЕМСі», 2006. – 498 с.

2. Бурдые Пьер. Практический смысл / Пер. с фр.: А. Т. Бикбов, К. Д. Вознесенская, С. Н. Зенкин, Н. А. Шматко; Отв. ред. пер. и Послел. Н. А. Шматко. – СПб.: Алетейя, М.: «Институт экспериментальной социологии», 2001. – С. 44.

3. Выступление Путина В. В. на «Валдае». 2016. <https://ria.ru/politics/20161027/1480126314.html>

4. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України: підруч. для 8 класу загальноосвіт. навч. закладів. – Х.: Вид-во «Ранок», 2016. – 272 с.

5. Свідерський Ю. Ю., Романишин Н. Ю., Ладиченко Т. В. Історія України: підруч. для 7 класу загальноосвіт. навч. закладів. – Київ: Грамота, 2015. – 240 с.

6. Тойнби А. Дж. Постигание истории. – М.: Прогресс, 1991. – 776 с.

7. Шпенглер О. Закат Европы. Т. 2: Всемирно-исторические перспективы. – М.: ООО «Попурри», 1999. – С. 193.

8. Delors, J. Learning, the treasure within: Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century. 1996

[.http://unesdoc.unesco.org/images/0010/001095/109590eo.pdf](http://unesdoc.unesco.org/images/0010/001095/109590eo.pdf)

9. Fournier A. Mapping Identities: Russian Resistance to Linguistic Ukrainisation in Central and Eastern Ukraine. In Europe-Asia Studies, 2002, Vol. 54, No. 3 (May), pp. 415-433. <http://www.jstor.org/stable/826484>

10. Patricia Hill Collins: Intersecting Oppressions. – http://www.uk.sagepub.com/upm-data/13299_Chapter_16_Web_Byte_Patricia_Hill_Collins.pdf.

In the article the explication of the methodological potential of the concepts of «sociocultural matrix», «transgression» for understanding the socio-political processes of the twentieth century in Ukraine and their influence on the present has been made.

Key Words: conceptualization of history, concepts, «sociocultural matrix», «transgression».

С. О. Ганаба,
(м. Кам'янець-Подільський)

КУЛЬТУРНИЙ ПРОЕКТ ПОВСЯКДЕННОСТІ ЯК АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ПОВОРОТ В ІСТОРІЇ

У статті окреслено методологічні орієнтири впровадження культурного проекту повсякденності у історичні дослідження та практику історичної освіти. Наголошено, що розгляд історії повсякдення дозволить зробити історію та освіту антропологічно орієнтованими.

Ключові слова: історія, антропологічний поворот, освіта, повсякденність, культура.

Актуальність теми. Зміна умов існування людства в ХХ столітті, антропологічна зорієнтованість сучасної філософської думки зумовили посилення антропологічних орієнтацій в історичній науці. Мова йде про відхід від глобального, універсального розуміння суспільних процесів, що пояснювали минуле крізь призму апріорних загальних схем, на користь індивідуального, унікального світу людини. На першому плані у дослідженнях опиняється світ казуального, а не закономірного. Відправним пунктом у наукових розвідках «виступає не соціальний контекст, а своєрідність окремих астеурс, специфічні умови їх функціонування, конкретика їх соціальних взаємозв'язків і – особливо найбільш ймовірні мотиви їх дій» [5, с. 31]. До сфери дослідницьких інтересів потрапляє усе, що пов'язане із людиною, її життєвим та духовним світом. Історія постає як різнобарвна сукупність усіх сторін повсякденної дійсності. Залучення до вивчення минулого повсякденних знань сприяє переорієнтації історії з транслятора культурних надбань попередніх епох на підготовку людини до життя у повсякденних реаліях, до використання набутих культурних ресурсів у практиках сьогодення. З огляду на цю обставину, реалізація у різних дослідницьких сферах культурного проекту повсякденності є релевантною та актуальною.

Метою статті є окреслення методологічних орієнтирів впровадження компоненти повсякденності у історичні

дослідження та практику історичної освіти як антропологічно зорієнтованих сфер людського буття.

Ступінь дослідження теми. Тема повсякденності є ключовою для феноменології. Зокрема, Б. Вальденфельс презентує розуміння повсякденності як «плавильного тигля раціональності», А. Шюц розглядає повсякденність як сферу соціальної взаємодії, як перехід від інтимного переживання окремого суб'єкта до типізації соціальної структури, що об'єктивується через практичні цілі та інтеракції індивідів. Однак не лише феноменологи зосереджуються на дослідженні цієї теми. Культурологічні студії феномену повсякденності презентовані у роботах Ф. Броделя, М. Блока, М. Лотмана, Й. Хейзінги тощо. Постсучасні реалії повсякденності проаналізовані у постмодерністських дослідженнях Ж. Бодрійяра, Ж. Дерріди, Ж.-П. Лютара, А. Хелера та інших. Аргументував самостійне значення буденної мови у лінгвістичному аналізі Л. Вітгенштейн. Дослідження міфології буденного життя містяться у наукових розвідках представників структуралізму Р. Барта, М. Фуко та ін.

Виявляють інтерес до дослідження повсякденних практик і сучасні українські дослідники, зокрема: Т. Андрущенко, Д. Білько, І. Богдановський, М. Бойченко, М. Галушко, Д. Гревцова, І. Дробот, В. Зінченко, М. Култаєва, А. Лустенко та інші. Впровадження досвіду повсякденного життєвого світу людини у практику освіти є предметом наукових зацікавлень Н. Бойченко, Л. Горбунової, С. Клепка, І. Предборської, С. Пролеєва та ін.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі дефініція «повсякденність» трактується неоднозначно. У вузькому розумінні дослідники розглядають повсякденність як побутову сферу життя людини, як звичні самоочевидні для людини ситуації. У ширшому значенні поняття повсякденності пов'язанезі станом свідомості та культури. Так, А. Лустенко окреслює повсякденність як «реальність буденного, усередненого людського існування, котра обтікає з усіх боків ідеальність даної доби, розмиває її і водночас надає субстанційність для цієї ідеальності, слугує субстанційним фундаментом для ідеальності [12, с. 3]. М. Галушко наголошує, що «проект повсякденності апелює до первинних конструктивів життєвого світу, в якому відбувається накопичення, зберігання та реалізація унікального різноманіття сенсів людського буття та розуміється як унікальне своєрідне бачення світу та людини в

ньому [6, с. 4]. Загалом практики повсякденного розуміються як тактики випадку, як відбитки переплетінь чужих думок та інтересів, як світ чуттєвого, ірраціонального.

Слід звернути увагу, що філософські практики минулого певною мірою нехтували епістемологічним потенціалом повсякденності в осмисленні проблем світу та людини. Так філософська думка доби античності, середньовіччя, Нового часу презентували повсякденність лише як чуттєву сторону природи людини та протиставляли її науковому, об'єктивно-раціональному світу. Не дістали свої концептуальні розробки проблеми повсякденності і у класичній німецькій філософії. Обравши своїм науковим лозунгом декартівське «Мислю, значить існую», філософи намагалися пояснити світ з позицій об'єктивно-суб'єктивного раціоналізму, у межах якого суб'єкт не здатен подолати власну іманентну природу. І лише у ХХ столітті повсякденність увійшла до сфери наукових досліджень. Звернення сучасної філософії до повсякденних практик було зумовлено тим, що можливості філософської науки як суто раціональної вичерпалися. З огляду на цю обставину, виникла необхідність звернутись до наукових практик, що поєднують раціональне та ірраціональне, індивідуальне та соціальне, тілесне та духовне. Залучення життєво-культурної практики та досвіду конкретної людини дозволило, за влучним висловом М. Култаєвої, спорудити нові «апартаменти для раціо». Дослідниця переконує, що невмируща сила філософської думки полягає, між іншим, і у її схильності до протезізму – здатності перетворюватися, опановувати нові терени, відкривати нові джерела філософствування, насамперед у полі повсякденності [11, с. 122]. Наука сконцентрує свої зусилля на людині, її життєвих практиках, світі її екзистенцій, а відтак, отримує можливість та здатність дати адекватні відповіді на запити людської спільноти, окреслити горизонти її подальшого буття. Звернення до феномену повсякденності, на думку М. Галушка, зумовлює подолання абстрактно-теоретичного способу аналізу суспільного життя, відкриває здатність до розуміння і пояснення соціальної реальності, виявляється дієвим інструментом для антропологічної експертизи суспільства і терапії індивідуальних людських проблем [6, с. 13].

У дихотомії історія-повсякденність зникає протиставлення, вони розуміються як взаємозумовлені, рівно вартісні категорії.

Складається нова наука про минуле як особливий модус суспільно-історичного буття, який «охоплює, з одного боку, Високу Культуру, наукову, художню, а з іншого, – повсякденність, звички та вірування, смаки та переконання, міфи та стереотипи», – зазначають дослідники А. Кавалеров, Ю. Добролюбська, А. Добролюбський [9, с. 125]. Культурний світ людини розуміється у найширшому сенсі та презентує горизонтальний вимір буття конкретної історичної епохи. Основою вияву історичної реальності виступає багатогранність людського буття, яку дослідник має проаналізувати та збагнути з максимально доступних точок «спостереження», застосувавши низку політичних, економічних, соціальних, культурних та інших критеріїв. Акцент в історичних дослідженнях переноситься на пересічну людину, яку в наукових розвідках прийнято іменувати людиною «другого плану». Предметом розгляду історика вже не є видатна постать, оскільки вона не здатна «розчинитися» у колективній свідомості чи «символізувати» її, а «піднімається» над нею як взірць та бездоганний виразник свого історичного часу. Обравши об'єктом досліджень звичайну людину, представника тієї «мовчазної більшості», котра по собі не залишила свідчень в анналах історії, науковець намагається вступити з нею у своєрідний позачасовий діалог. Дізнатися про мрії, сподівання, думки, цінності людей минулого він може за умови, що «підслухає» те, про що ці люди могли б повідомити через свої вчинки.

Окреслену «стратегію», а саме: дослідження культурно-життєвих практики конкретних людей у всіх різновидах та взаєминах їх із навколишнім світом та соціумом, розглянемо на прикладі методологічних «тактик», презентованих науковцями. Насамперед, у своїх дослідженнях вчені використовують міждисциплінарний підхід. Він дозволяє охопити відомості з усіх сфер наукового пізнання пов'язаних з людиною. Цілісне, концептуальне дослідження антропологічної проблематики історичного буття передбачає співробітництво історії з етнологією, філософією, філологією, географією, економікою, психологією, медициною, археологією, лінгвістикою тощо. Історія виступає комплексною, інтегральною наукою, котра охоплює усю сукупність суспільних відносин. Синтез результатів досліджень усіх наук про людину у площині історії надає можливість продемонструвати багатство минулого життя, віднайти та проаналізувати фактори

історичного процесу, що взаємодіють між собою, удосконалити методи історико-наукового дослідження, актуалізувати культурологічний образ історичного буття. Жива тканина історії складна, сповнена суперечностей і тому «монадне» розуміння людини, надмірне дроблення цілісності, яким є людське буття, його розірваність, розщепленість поглиблюють драматизм людського існування, ще більше унаочнюють збіднілі духовні цінності. Лейтмотивом інтеграційного об'єднання наук є розуміння самоцінності життєвого світу людини.

Наступною методологічною «тактикою» є відмова від побудови загальноісторичних теорій та гіпотез, що зумовлюють спотворене, спекулятивне бачення минулого буття. Відмовляючись від структурно-системного бачення минулого, що не дозволяє відновити усі досяжні аспекти людської діяльності, дослідники спрямували свої зусилля на творення синтетичної, багатогранної картини історичного буття, що сприймається як доробок соціально-культурної традиції певної історичної доби. Детальний аналіз матеріального та духовного буття людини минулого дозволяє не лише більш повно та точно «відновити» аспекти та події людського життя, а й зрозуміти, що їх зумовило. Таке пізнання подій минулого реалізується не в еkleктичному описі усіх можливих аспектів суспільного буття, а передбачає «витягнення» з них прихованої інформації. Звертаючи увагу на цю обставину, І. Предборська пише: «для анналістів важливим було не тільки те, як люди сприймали дійсність, але й те, як вони відповідно до цього сприйняття діяли, як їхні психічні реакції й виникаючи у свідомості образи безпосередньо включалися у життєву практику» [13, с. 59]. Дослідження мисленнєвих процедур, проявів ірраціонального у поведінці людей не лише віддзеркалюють культурно-соціальний стан епохи, але й «вдихають життя» в історичний процес, що розуміється як багатозначне і складне переплетіння «об'єктивних зовнішніх умов діяльності конкретних осіб і соціальних груп, так і свідомісних параметрів тих самих індивідуумів та груп» [13, с. 58]. Таким чином, історичний процес сприймається фахівцями не як сукупність фактів, а як результат історичних інтерпретацій та залишається відкритим для подальшого пізнання, знаходячись у постійному процесі становлення.

Завдання антропологічно зорієнтованої історичної думки полягає, за свідченням А. Гуревича, у відтворенні картин світу і

культурних традицій, у реконструкції суб'єктивної реальності, яка була змістом свідомості людей певної епохи і культури та визначає стиль і зміст останньої, характер відносин людей до життя, їх самосвідомість [7, с. 34]. Антропологічно зорієнтоване бачення минулого окреслює перед істориком, на думку М. Барга, таке коло питань:

- Чому люди в ту чи іншу епоху творили історію так, а не інакше?

- Якими були люди у тому чи іншому столітті (особливості специфіки психічної структури індивіда у різні історичні епохи)?

- Що є предметом вивчення історії як науки – людина чи суспільство?

- Чи вичерпується проблема людської суб'єктивності вивченням світу уявлень людини?

- Чи входить в історіографічне розуміння людської суб'єктивності суспільно-матеріальна практика? [2, с. 71].

Слід зазначити, що антропологічна зорієнтованість історичного пізнання, де об'єктом дослідження є «життя, яким воно є» і наукою, як засобом цього дослідження, зумовлює суперечливість, протиріччя, котре вимагає від дослідників застосування іншого методологічного інструментарію. Дослідники Ю. Добролюбська, А. Добролюбський, С. Мохненко, аналізуючи суперечливість, що склалася між наукою та об'єктом пізнання, вважають, що вона полягає у тому, що «життя» традиційно розуміється як особлива, побутова сфера емоційного самопочуття та художньої інтуїції, а тому не підлягає науковому пізнанню, що є різновидом пізнавальної діяльності, підкоряється внутрішній логіці свого розвитку від абстракції та узагальнень до непосредності та конкретності, упорядковує об'єкти та розглядає їх у системі і має цільову настанову на об'єктивне визначення висновків. Тому дослідники пропонують інші наукові шляхи дослідження проявів реального, мінливого та хиткого людського буття:

- спрямованість науково-гуманітарного пізнання визначається включеністю автора до системи ціннісних орієнтирів дійсності у такій формі, яка йому суб'єктивно найбільш близька та полягає далі у підборі фактів, які спроможні її підтвердити;

- запровадження у практику історичних досліджень теоретичного обґрунтування «філософії життя»: «істину не можна доказати, істину можна лише пережити»;

- у конструюванні історичного минулого дослідник має «доповнювати» матеріали джерел, «вичитувати» з них інформацію, яка безпосередньо в них не відображена [8, с. 168-169].

Залучення до осмислення історичних процесів антропологічно зорієнтованого методологічного інструментарію зумовлює зміну конфігурації досліджень. Принципово інноваційним у наукових розвідках вчених є звернення до повсякденного, первинного життєвого світу, у якому відбувається творення та реалізація унікального різноманіття сенсів людського буття, що позбавлені упереджень та стереотипів, фальсифікації та ідеологем, спрощеного, одновимірного погляду на минуле життя людини. Так, зокрема, С. Пролеев звертає увагу на ту обставину, що науковці, котрі надають перевагу осмисленню «вищих» істин та моральних цінностей, ігнорують світ повсякденного життя як культурний феномен та «вузько», збіднено розуміють, осмислюють людське буття. «Адже очевидно, - стверджує він, - що повсякденність утворює свого роду тканину людського існування і є одним з конструюючих моментів культурного універсуму, котрий перетворює оточуючу людині дійсність у світ для людини, в особливий світопорядок» [14, с. 74]. Водночас культурний проект повсякденності, що апелює до первинних конструктів життєвого світу та розуміється як своєрідне, унікальне бачення світу людини в історії, до певної міри постає альтернативою загальносформованій у суспільстві системі думок, ідеалів, ідеологічних уявлень, поглядів. Офіційно визнана «канва» трактування історичних подій та процесів постає у формі відчужених, універсальних проектів, програм, доктрин соціальних змін, не «співпадає» з практиками повсякденного, що розуміються як тактики випадку, як відбитки переплетінь приватних думок та інтересів, як світ чуттєвого, ірраціонального. Унікальне постає, з одного боку, як опозиція універсальному, а з іншого, розширює горизонти розуміння останнього.

Повернення історії обличчям до людини не лише дозволить позбавити її ідеологічних нашарувань та фальсифікацій, а й дасть можливість більш вичерпно та повно розглянути «традиційні» для української історіографії теми політичної та соціально-економічної історії, намітити орієнтири розуміння сучасного, шляхи подолання його негараздів. М. Бердяєв звертає увагу на своєрідність історичного процесу, у якому постійно одночасно діє два моменти,

без яких він не можливий – момент консервативний та момент творчий. Під консервативним моментом філософ розуміє зв'язок з духовним минулим, з тим минулим, що є найбільш священним. Творчий момент розглядається філософом як творче продовження, творче устремління до розуміння історії. Історичний процес є дієвим, життєздатним за умови синхронного існування, дії обох моментів. «...Зв'язок, внутрішній зв'язок з предками, з Батьківщиною, зі всім священним, є завжди зв'язок з творчим динамічним процесом, зверненням до майбутнього, до творення, до розв'язання, до виконання нового світу, нового життя, до об'єднання цього нового зі старим минулим світом», – пише М. Бердяєв [4, с. 31].

Вважаємо, що антропологічний поворот в сучасній історіософії сприятиме подоланню абстрактності у вивченні історії. Такий підхід, на переконання О. Удода, зможе радикально змінити світоглядні орієнтири історичної науки і освіти та утвердити по-справжньому гуманістичну позицію: «доля людини у конкретному суспільстві – це найоб'єктивніший критерій гуманності держави» [15, с. 41].

Залучення у сферу освіти досвіду повсякденних практик дозволить інтегрувати теоретичний ресурс навчальних дисциплін із соціальним досвідом та запасом знань тих, хто навчається. За таких умов, освітній процес не сприймається як готування до якоїсь віддаленої мети майбутнього, а розуміється як такий, що має прямий зв'язок з теперішньою реальністю, з її цінностями та потребами. Освітній ресурс позбавляється відірваності та відчуженості від реалій життя і розглядається як середовище у якому відбувається постійне зростання та розвиток суб'єктів навчальної взаємодії. Учасники навчальної взаємодії постають, насамперед, активними суб'єктами, що знаходяться у постійній взаємодії зі своїм соціокультурним середовищем, визначають собі цілі й шукають засоби для розв'язання проблемних ситуацій, які з ними трапляються у повсякденному житті. У процесі навчання вони постійно роблять відкриття, досліджують, намагаючись вирішити свої освітні проблеми в контексті існуючих соціальних реалій. Відтак, освітня сфера окреслює шлях від випадкової сукупності нічим не пов'язаних знань до творення певної, єдиної цілісної системи, шляхом використання проектних, дослідницьких, дискусійних методів, тобто особистісного

потенціалу того, хто навчається. С. Пролєєв розглядає життєвий світ як форму існування індивіда як особистості, а саме: «як онтологічну структуру, котра втілює єдність, цілісність та безперервність життя особистості; виражає її наповненість та розкриває життєвизначальне значення конкретних подій життєвого процесу людини» [14, с. 97]. З огляду на цю обставину, категорія життєвого повсякденного світу постає онтологічним виразом духовного розвитку особистості, а не розглядається лише як пласт донаукового досвіду.

Не дивлячись на те, що світ повсякденного життя як культурний феномен дозволяє розглянути оточуючу людині дійсність як світ для людини, він не полишений хаотичності та безсистемності, що створює певні ризики щодо його впровадження в освітню сферу. Повсякденні знання не позбавлені протиріч, вони не достатньо структуровані, тобто не об'єднані у певні концепції, плани, проекти тощо. Знання зі сфери повсякденності, на думку І. Касавіна та, С. Шевелева, існують у формі досить слабо пов'язаних між собою і навіть дуже розрізнених ідей, емоційних стереотипів, перцептивних схем та правил мислення. Дослідники окреслюють повсякденність – «як не якийсь єдиний об'єктивний світ, а скоріше як доступний для всіх світ досвіду, який виявляється в багатогранності суб'єктивних світів, котрі частково пересікаються» [10, с. 78]. Світ повсякденності, на їх думку, це – «відрізок життя, який обмежений соціальними, біографічними, біологічними, екологічними факторами» [10, с. 78]. Розуміння повсякденності як багатовекторного та багатогранного, не полишеного суперечливостей світу надає підстави дослідникам витлумачувати використання життєвого досвіду конкретних суб'єктів в освітній сфері амбівалентно: з одного боку, як дефундаменталізацію освіти, втрату нею здатності до наукового цілісного пізнання світу, з іншого, як її подальший розвиток, фундаменталізацію, наповнення змісту освіти критеріями відповідності її вирішення найбільш нагальних, найчастіше повторюваних, проблем життя [10, с. 70]. Л. Бергер і Т. Лукман зауважують: «скоріше повсякденне знання, а ніж «ідеї» повинні бути головним фокусом соціології знання. Це саме те знання, що являє собою фабрикою значень, без якої не може існувати ні одне суспільство» [3, с. 31].

Притримуючись другої точки зору на окреслену проблему,

слід зауважити, що ця позиція дозволяє не лише відобразити у сфері освіти повноту людського буття, а й зробити її антропологічно зорієнтованою. Така освіта розглядається як освіта для людини і про людину. Знання, що надаються в освітньому закладі, насамперед, інтегруються із соціальним запасом знань тих, хто навчається, а тому є вагомим чинником вирішення проблем повсякденного життя. Дослідниця проблем впровадження повсякденності у практику німецької освіти Н. Абашкіна у праці «Нові концепції навчання й виховання у сучасній німецькій педагогіці» зауважує, що «технократичні установки позитивістського характеру втрачають свою актуальність й поступаються місцем концепціям, у центрі уваги яких є суб'єкт, котрий навчається, й соціальна взаємодія у навчальному процесі... Завдяки зверненню до проблем щоденного життя виникає міцніша основа для здобуття освіти, яка зорієнтована на суб'єкта і спрямована на ліквідацію відчуження від процесу навчання. Унаслідок цього на передній план виходять ті освітні процеси, які покликані допомогти розв'язанню практичних проблем того, хто навчається...» [1, с. 4]. Такий культурно-історичний вектор освітньої діяльності, на наш погляд, є антикризовим, оскільки він здатен подолати багато соціальних «хвороб», покликаний забезпечити та спрямувати освітній процес у рідше розуміння «живої», благословенної спадщини поколінь, виваженого, шляхетного розв'язання суспільних негараздів та проблем. Молода людина не сприймає інформацію про минулі епохи як непорушне зведення «готових істин» які необхідно лише завчити і запам'ятати, а як систему відкритих ціннісно-значимих знань для індивіда та спільноти, до якої він належить. Історія як навчальна дисципліна отримує статус культурно-духовного індикатора суспільних змін, розглядається як один із чинників творення суспільно-культурного життя спільноти, соціалізації особистості. Залучення особистості до системи цінностей, норм, відносин, що історично склалися у суспільстві, мають своїм результатом формування її соціальної самоідентичності, самобутності, плекання відповідних соціальних якостей. Зазначена обставина зумовлює орієнтацію освітньої системи на творення умов, які б сприяли становленню особистості, здатної плекати паростки терпимості.

Отже, проблеми актуалізації духовно-історичного відродження в контексті освітніх практик є затребуваними та нагальними в

умовах розбудови української державності. Засвоєння загальнолюдських цінностей, виплеканих досвідом минулих поколінь, визначатиме магістраль подальшого національного розвитку української спільноти. Зауважимо, що історико-культурний діалог епох відбуватиметься у руслі розкриття архетипів національного у контексті їх загальнолюдських компонентів. Дослідження українських вчених у річищі «людського виміру» історичного життя повертають історії втрачений гуманістичний потенціал, поновлюють втрачений зв'язок між поколіннями, сприяють формуванню національної ідентичності українців та оздоровленню, духовному піднесенню української нації. Такий підхід розглядає суб'єкта історичного пізнання не як складову абстрактних макроструктур. Він сприяє визнанню ним своєї приналежності до органічно-природних груп, як-то сім'я, родина, громада, пошуку власного унікального уявлення про себе та про своє буття у цьому світі. Надання життєвому світу людини статусу змістового компонента науки та культури дозволить позбутися тих кризових явищ, які сьогодні спостерігаються у науці, відновити втрачений зв'язок між наукою та суб'єктом, що здійснює пізнавальну діяльність.

Список використаних джерел та літератури:

1. Абашкіна Н. В. Нові концепції навчання та виховання у сучасній німецькій педагогіці. – К.: ІСДО, 1995. – 234 с.
2. Барг М. А. Проблема человеческой субъективности в истории (методологический аспект) // Цивилизации. – М.: Наука, 1992. – Вып. 1. – С. 69–97.
3. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания / пер. с англ. Е. Рудкевич. – М.: Медиум, 1995. – 333 с.
4. Бердяев Н. Смысл и назначение истории. –М.: Мысль, 1997. – 365 с.
5. Бессмертный Ю. Л. Как же писать историю? Методологические веяния во французской историографии 1994–1997 гг. // Новая и новейшая история. – 1998. – № 4. – С. 29–41.
6. Галушко М. М. Філософсько-антропологічний зміст феномену «повсякденність» в горизонті життєвого світу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.04 «Філософська антропологія, філософія культури». – К., 2007. – 19 с.

7. Гуревич А. Я. Социальная история и историческая наука // Вопр. философии. – 1990. – № 4. – С. 23-35.
8. Добролюбська Ю. А., Добровольський А. О., Мохненко С. С. Що таке історико-культурна антропологія? // Таврій. наук. вісн. – Херсон, 1998. – Вип. 5, ч. 2. – С. 163-172.
9. Кавалеров А., Добролюбська Ю., Добровольський А. Антропологія – нова парадигма історико-культурного знання // Перспективи. – 1998. – № 3-4. – С. 124-129.
10. Касавин І., Щавелев С. Анализ повседневности. – М.: Канон, 2004. – 432с.
11. Култаєва М. Нові апартаменти cogito // Філосо. думка. – 2002. – № 6. – С. 121-125.
12. Лустенко А. Ю. Інформація як повсякденність сучасності // Практична філософія. – 2010. – № 2. – С. 3-8.
13. Предборська І. М. Деякі аспекти методології подієвої історії // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. пед. ун-ту. Сер. «Історичні науки». – Кам'янець-Подільський, 2000. – Т. 4(6). – С. 52-62.
14. Пролеєв С. В. Духовність і буття людини. – К.: Наук. думка, 1992. – 108 с.
15. Удод О. А. Історія: осягнення духовності. – К.: Генеза, 2001. – 192 с.

The article studies the methodological guidelines for the implementation of the cultural project of everyday life into the historical researches and practice of historical education. It is stressed that the review of the history of everyday life will make history and education anthropologically oriented.

Key Words: *history, anthropological turning point, education, everyday life, culture.*

УДК 316.6/7(477)

Н. С. Савчук,
(м. Хмельницький)

ГЛИБИННІ РЕГУЛЯТИВИ СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХІКИ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ

З метою осмислення кризових станів, в статті окреслено глибинні інваріантні структури психоевolutивної еволюції українського соціуму, стійкі психічні структури, які слугують своєрідними первісними

схемами соціальної поведінки і є засобом інстинктивної адаптації людини до світу, що постійно змінюється.

Ключові слова: архетип, візантинізм, «петлі антиципації», соціетальна психіка.

На порозі нового тисячоліття людство вкотре вже виявило обмеженість можливостей лінійного раціонального мислення і так званого «об'єктивного» методу пізнання соціальної реальності. Воно знову починає шукати «вищу» силу, яка б допомогла людству відкрити очі на вирішення власних проблем. Дж. Сорос у книжці «Криза глобального капіталізму» означив п'ять основних хиб найбільш «ефективного і передового» життєустрою: нерівномірний розподіл благ, нестабільність фінансової системи, загроза глобальних монополій та олігополій, неоднозначна роль держави, занепад загальнолюдських цінностей і соціальної злагоди. Не завжди в історії трапляється так, що кризові події соціум переосмислює, робить певні висновки і надалі користується ними. Часто досвід, вважають О. Донченко та Ю. Романенко, залишається в надрах історії даного суспільства непереосмисленим, і за наступної ситуації, схожої з минулою, воно потрапляє в «нову» історію зі старими своїми помилковими формами [3]. І все, що колись уже було, повторюється наче вперше. Механізми формування цих дистресових архетипів, як і їхні різновиди, становлять водночас механізми формування внутрішньо конфліктного соціуму (до речі, може, саме це є головним чинником належності України до ексекютивних соціумів).

Кожна революція – це насамперед руйнування системи регуляції, яка забезпечувала організацію відносин усередині даного соціуму. Якщо згадати висновок О. Конта про те, що корінні первісні суспільства – це суспільства «загальної згоди», то продуктом людської історії стали соціальні спільноти зі здебільшого протилежною характеристикою. Революції при цьому відігравали роль потужних механізмів блокування соціального інтелекту і здорового глузду суспільств, перманентного відновлення методу «спроб і помилок», який міг бути перспективним тільки за умови усвідомлення та збереження людьми власних соціальних інстинктів – первинних здорових архетипів, здатних виконувати в людському суспільстві функцію соціальних інстинктів.

Вищезазначені міркування набувають особливої актуальності, якщо урахувати прояви життєвих криз, які тісно пов'язані із специфікою традиційної культури та соціальної психіки даного соціуму. Зокрема, К. Г. Юнг стверджував, що людство взагалі і всі культури зокрема підкорені надперсональним неусвідомленим змістам, які не випливають з досвіду окремих людей чи груп людей, а передують як особистісному, так і колективному досвіду. Такі колективні психічні сили безпосередньо не можуть бути сприйняті, але вони переживаються на рівні колективної та індивідуальної поведінки як її регулятори. Йдеться про стійкі психічні структури, які слугують своєрідними первісними схемами соціальної поведінки, і, завдячуючи дослідженням К. Г. Юнга, в сучасній науці отримали назву архетипів. На його думку, саме вони є засобом інстинктивної адаптації людини до світу, що постійно змінюється [9, с. 121].

Зауважуючи проблему світосприйняття та світорозуміння, український мислитель С. Кримський наголошує, що «архетипи є вузловими пунктами змістовного поля культури і окреслюють той обрій екзистенції, в котрому уречевлюються або виявляються для людини об'єкти життєвого світу» [4, с. 262]. Архетипи надають суспільно-історичному «Я» певних загальних схем поведінки і мислення, де людське «Я» потрапляє в резонансний простір комфортний для власної екзистенції.

З метою осмислення кризових станів, можливо показати глибинні інваріантні структури психоетальної еволюції українського соціуму за допомогою поняття архетипу, який надає суспільно-історичному «Я» певних загальних схем поведінки і мислення. Його використання має необмежені можливості: від дослідження ментальностей великих соціальних спільнот, їх соціального руху докорегування психофізичного стану індивіда. В історії, зазначає С. Кримський, діє закономірність, згідно з якою явища, які чітко виділяються на ранніх етапах розвитку будь-якого суспільства (соціуму, етносу, цивілізації тощо), обов'язково розвинуться на його пізніх фазах, причому, в панівних домінуючих формах [8, с. 28-31].

Відтак, через контурну присутність майбутнього і минулого в теперішньому, яку С. Кримський називає «петлями антиципації», в соціальному процесі можливі неймовірні збіги подій, образів, моделей, масових психокультурних установок тощо (наприклад,

справдження деяких біблійних пророцтв). Все це свідчить, що розвиткові, соціальному рухові великих людських спільнот властива імпліцитна внутрішня структура. «У зворотній логіці оновлення минулого діє не каузальна опосередкованість руху за стрілою часу, а аксіологічні програми історії, тобто не лінійна горизонтальна спрямованість історичних подій, але їхня цінність ієрархія, градація значущості або метачасова «вертикаль» історії... А крім екзистенціального часу в метаісторії є і предметна основа, яка характеризується архетипами або наскрізними структурами соціокультурних процесів», – наголошує С. Кримський [8, с. 28-29].

З метою окреслення можливості коригування цілісних архетипів соціального життя, О. Донченко та Ю. Романенко застосовують поняття «фрактал», яке його автор Б. Мандельброт характеризує як морфологію безформного. На думку авторів, людська психіка має фрактальну структуру, тобто структуру складності, при якій хаос перестає бути синонімом безладдя і набуває тонкої структури. Отже, людська психіка, незважаючи на історичні катаклізми, залишається подібною до самої себе, а деякі властивості цієї подібності можна розгледіти на будь-якому окремому моменті цілісного фракталу. Саме такими моментами О. Донченко вважає архетипи як психосоціальні утворення [2, с. 31-32].

Дослідниця проблеми архетипічних образів ідеального порядку В. Василькова звертає увагу на те, що архетипи несуть певні загальні схеми, за якими структура особистості самоорганізується відповідно до ідеального образу світобудови. Універсальність цих схем для мікро-, мега- та макрорівнів пояснюється тим, що дисипативним системам будь-якого ієрархічного рівня властива первісна необхідність порядку. Коли свідомість та розум не допомагають у пошуку впорядкованої структури, людина має зануритись у хаос – в глибини свого несвідомого. Наразі результативність блукання і пошуку подальшого шляху розвитку залежить від здатності особистості ефективно переробляти накопичувані інформаційні флуктуації і «виводити їх із глибин підсвідомого на рівень раціонального осмислення» [1, с. 371-372].

Таким чином, стислий аналіз вище означених розвідок засвідчує, що архетип існує у вигляді кореляторів інстинктів поведінки людини, він є визначальним у структурі свідомості,

детермінує її зміст та інтенціональність. Відтак, вивчення первинних архетипічних колективних уявлень, їхніх зв'язків та сполучень зможе пролити світло на генезу категорій, логічних принципів та поведінку сучасної української людини як специфічного типу особистості.

Відповідна проблематика висвітлюється в роботах В. Андрущенко, М. Грушевського, О. Донченко, М. Костомарова, О. Кульчицького, В. Липинського, І. Мірчука, М. Михальченка, Ю. Романенка, Д. Чижевського, В. Яніва та інших. Багато хто з цих дослідників доходять висновку, що в українців превалює емоційно-естетична домінанта (М. Грушевський, М. Костомаров, О. Кульчицький, В. Липинський, Д. Чижевський), яка проявляється у вразливості, чуйності, жвавості, життєлюбності і пояснюється матриархальним характером української родини. Естетизм українців не тільки констатує феномен краси, а намагається проникнути в таємниці природи, людської душі, Всесвіту, а це, в свою чергу, пояснює велику кількість національних поетів, музикантів, післярів, художників, обдарованість яких інколи є недосяжною для європейського раціоналізму.

Під впливом геополітичного розташування українських земель – «на перехресті», або, як зазначає М. Михальченко, за умов «лімітрофа Європи» виробилась здатність українців до поєднання різностей. Цією обставиною пояснюється перетинання відмінних культур, світоглядів та цивілізацій (В. Липинський), синтетична в своїй суті тяглість української людини до поєднання раціонально-активної, керованої і контрольованої розумом західної духовності та інтровертизму, кордоцентричної самозаглибленості особистості (О. Кульчицький). Натомість І. Мірчук, наголошуючи на перевазі емоційного моменту над вольовим і розумовим, зауважує, що «українці здібні до безмежного захоплення, одушевлення, однаке після першої невдачі зневірюються у можливості остаточного успіху» [7, с. 37]. І. Мірчуку вторить В. Липинський: «надмірною чутливістю (при пропорційно ослаблій волі та інтелігентності) пояснюється наша легка запальність і шкоро схолодження; пояснюється теж дразливість на дрібниці і байдужість до дійсно важливих речей» [5, с. 27].

У той же час аналіз української ментальності, на нашу думку, не може бути змістовним без виокремлення проблеми візантинізму з його апокаліптичним впливом на українську свідомість. Про

вплив візантинізму говорить один з найбільших дослідників українського характеру, української культури та духовності Ю. Липа. Заслугує на увагу також думка М. Михальченко, який наголошує на формуванні негативних архетипів в українській соціетальній психіці в результаті прийняття візантійської версії християнства. Зокрема він пише: «Справжнім прокляттям України стала орієнтація на Візантію... Таке враження ніби тисячу років тому комета українства попала в фатальне бісівське гравітаційне поле і, вичерпуючи останній енергетичний потенціал, нині догорає на чужинській орбіті» [6, с. 227]. Отже, український етнос, органічно засвоївши психокультурні універсали візантинізму, майже всю його архетипову базу, опинився у символічному просторі ізоляції та відчуженості. Але, якщо для візантинізму ця ізоляція була виразом релігійного догматизму, то для українського етносу – виявом дистресу і резигнації.

На думку О. Донченко, Ю. Романенка, негативні впливи візантинізму проявляються на індивідуальному рівні. А саме: втрачається стимул до самовдосконалення, самореалізація відбувається до похилого віку, формується гіпертрофований інфантилізм, зростає потреба в опіці і контролі, зникає почуття відповідальності, потреба у вияві ініціативи. Едукативність для українця означає те, що життєвого покликання можна навчитись, вона дестабілізує нагромадження досвіду і посилює патерналістичність системи освіти. Все, що існує, можна опанувати через навчання, а не через, наприклад, самопізнання чи самоудосконалення. Формується психотип, що постійно шукаючи опіки, намагається отримати поради на всі випадки життя. Зростає кількість людей невротизованих комплексом меншовартості, нереалізованості, незатребуваності, усім хочеться бути на висоті без урахування життєвого покликання та особистих здібностей [3]. Якщо узагальнити цей перелік негативного, дестабілізуючого впливу, то перед нами постане стресогенна психокультура українського соціуму, яка продукує своєрідний масовий психоз, викликаний до життя стрімким злом нормативно-ціннісної структури.

Отже, попереднім висновком з вищенаведених міркувань є констатація того, що серед соціетальних психічних структур ми виділяємо наступні:

- соціальний інфантилізм, який супроводжується апатією,

песимізмом, агресією, домінуванням негативних почуттів;

- фрустраційність, котра виявляється в гіпертрофованій ортодоксальності;

- надмірна вразливість, чутливість, почуття меншовартості, незахищеність через гіпертрофовану залежність від чужих оцінок;

- наявність внутрішніх неусвідомлених заборон на природне ствердження своєї «самості» (за К. Г. Юнгом, самість – центральний архетип, у якому криється потенціал кінцевої мети самоздійснення);

- пригнічення інтенціонально-практичного первня, перевага споживання над творенням;

- тиражування шаблонного психотипу, що корелює із загальною психокультурною деградацією і становить добрий матеріал для соціальної інженерії влади;

- відчужуваність, безпомічність, беззахисність, які руйнують підвалини для творення нового національного типу людини.

Таким чином, ми маємо дуже небезпечне замкнене коло проблем. Глибинна системна криза, що посилюється перманентною психологічною кризою, закріплює певний психологічний стереотип сучасної української особистості, яка потрапляє в полон власних патологічних форм поведінки. Хоч і запізно, але необхідно осмислити минулий дистресовий досвід, адже людина звільняється рівно настільки, наскільки вона сама здатна здійснити свій шлях до звільнення. Загалом, у ситуації адаптаційного неврозу соціуму, усвідомлення архетипів, що є в екзистенційній глибині українського народу, дають окремій людині потенціал для проривів у нові форми колективного життя. Тому є надія, що соціетальна психіка, нарешті, стомиться від небезпечних для себе глибинних феноменів і буде мати здатність утворити новий порядок та структурувати нове суспільство.

Список використаних джерел та літератури:

1. Василькова В. В. Порядок и хаос в развитии социальных систем: (Синергетика и теория социальной самоорганизации). – СПб.: Лань, 1999. – 480с.

2. Донченко О. А. Криза соціуму і доля людини // Життєві кризи особистості: Науково-методичний посібник у 2 ч. / Ред. рада: В. М. Доній, Г. М. Несен, Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков та ін. – К.: ІЗМН, 1998. – Ч. 1: Психологія життєвих криз особистості. – С. 47-57.

3. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): Монографія. – К.: Либідь, 2001. – 334 с.
4. Крымский С. Б. Архетипы украинской культуры // Феномен украинской культуры. – К.: Либідь, 1996. – С. 61-83.
5. Липинський В. Релігія і церква в історії України (Передрук статей з «Америки»). – Нью-Йорк: Булава, 1956. – 111 с.
6. Михальченко М., Самчук З. Україна доби межичасся. Близк та убозтво куртизанів. – К.: Відродження, 1998. – 288 с.
7. Мірчук І. Світогляд українського народу (Спроба характеристики). – Прага, 1942. – 142 с.
8. Пахомов Ю. Н., Крымский С. Б., Павленко Ю. В. Пути и перепутья современной цивилизации. – К.: Благотворительный фонд содействия развитию гуманитарных и экономических наук Международный деловой центр, 1998. – 432 с.
9. Юнг К. Архетип и символ: Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1991. – 214 с.

In order to understand the crisis conditions, the article outlines in-depth invariant structures of the psycho-social evolution of Ukrainian society, stable mental structures that serve as original schemes of social behavior and is a means of instinctual adaptation of a person to a constantly changing world.

Key words: *archetype, Byzantinism, «loops of anticipation», societal psyche.*

УДК 371.134:005.336.2

В. М. Барановська,
(м. Хмельницький)

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ВЧИТЕЛЯ

В статті розглядається компетентністний підхід проблеми реформування системи освіти. Аналіз основних досліджень, що стосуються визначення переліку та змісту професійних компетентностей вчителя показав, що формування професійних компетентностей учителя передбачає набуття ним ґрунтовних знань з навчального предмета, методики його навчання, дидактики, психології, педагогіки, розвиток педагогічних умінь, пов'язаних з діями вчителя у

різних педагогічних ситуаціях, оволодіння необхідними знаннями, уміннями і навичками роботи з інформаційно-комунікаційними технологіями (інформатичними компетентностями).

Ключові слова: компетентність, компетенція, професійні компетентності вчителя, формування професійних компетентностей учителя.

Реалії інформаційного суспільства спричинюють нові вимоги до підготовки сучасних фахівців. Традиційна система освіти, зміст якої ґрунтується на дидактичній тріаді знання-уміння-навички, має бути підсилена для якісного виконання соціального замовлення на підготовку фахівців для інформаційного суспільства. Знання, що здобуваються студентами у вищих навчальних закладах, часто є недостатньо дієвими, оскільки випускник не вміє їх використовувати на досить високому рівні у конкретних ситуаціях. Тому, аналізуючи проблеми реформування системи освіти, більшість науковців схиляються до ідей компетентнісного підходу в оцінюванні результатів навчання, формування компетентностей на основі сучасних досягнень науки і техніки [6, с. 44-53].

В законах України «Про освіту» «Про вищу освіту» розглядається компетентнісний підхід:

як один з найважливіших напрямів розвитку освіти, що дозволить ліквідувати невідповідність між існуючою підготовкою вчителів і реальними освітніми потребами суспільства;

як засіб орієнтації освіти на особистісно-значущі та практико-орієнтовані результати навчання, що дозволяє досягти інтеграції цілей і змісту навчання;

як один із підходів до оцінювання ефективності професійної підготовки студентів, відповідно до якого критеріями готовності до професійної діяльності є володіння системою компетентностей у цій галузі;

як один з методів моделювання результатів навчання та їх подання як норм якості освіти;

як спосіб ідентифікації основних умінь, які як виявляються, так і формуються в діяльності через застосування знань при вирішенні навчальних професійних завдань.

Виокремимо поняття «компетентність» та «компетенція», враховуючи українські мовні стереотипи. Термін «компетенція»

(латиною *competentia* від *competo* – взаємно прагну; відповідаю, підходжу) означає коло повноважень; термін «компетентність» означає обізнаність, кваліфікованість.

На основі аналізу тлумачень за словниками подамо узагальнене визначення поняття «компетентність» – сукупність знань та вмінь, необхідних для ефективної професійної діяльності; рівень оволодіння певною діяльністю; здатність та вміння здійснювати необхідну діяльність; спроможність і готовність застосовувати знання, уміння і особисті якості для успішної діяльності в певній галузі; вміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності; спеціальні вміння для виконання певних професійних обов'язків відповідно до певних професійних стандартів.

Багато науковців вважають, що поняття компетентності зумовлено концепцією розвитку людини, в якій окреслено роль суб'єкта соціальних перетворень і удосконалення, спроможного зрозуміти складну динаміку процесів розвитку і впливати на їх перебіг. Поняття «компетентність» означає наявність сукупності інтелектуальних якостей і властивостей, необхідних людині для самостійного та ефективного розв'язування різних життєвих ситуацій задля створення кращих умов для конструктивних взаємодій з іншими людьми в різних ситуаціях, враховуючи конфліктні, з соціумом.

Сучасні дослідники розглядають компетентність як специфічну здатність особистості ефективно розв'язувати типові проблеми, що виникають у реальних ситуаціях повсякденного життя, її готовність діяти адекватно у відповідних ситуаціях, застосовувати набуті знання на практиці, вирішувати обсяг конкретних завдань відповідно до сучасних теоретичних та практичних надбань і досвіду. Компетентність, на думку Дж. Равена, означає володіння вузькоспеціальними знаннями, уміннями, способами мислення [22, с. 6].

О. І. Пометун компетентність формулює як складну інтегровану характеристику особистості фахівця, під якою розуміється сукупність знань, умінь, навичок, а також досвіду, що уможливорює ефективну діяльність або виконання певних функцій, забезпечення розв'язування проблем і досягнення певних професійних стандартів у діяльності [21].

М. М. Чошанов розглядає компетентність як специфічну якість, сукупність професійних знань та вмінь, що означає:

1) знання компетентної людини оперативні та мобільні, вони постійно оновлюються;

2) компетентність включає змістовий компонент – знання; і процесуальний – уміння;

3) компетентність передбачає вміння вибирати виважені рішення, аргументувати вибір, брати на себе відповідальність, володіти критичним мисленням [28, с. 45].

Б. С. Гершунський наголошує, що компетентність людини зумовлюється рівнем і якістю її освіти, досвідом [3, с. 74].

На думку Т. В. Добудько, зміст терміну «компетентність» охоплює три аспекти:

проблемно-практичний (розуміння ситуації, постановка і ефективне виконання завдань, готовність до неперервної освіти з метою досягнення професійної мобільності);

змістовий (адекватне осмислення ситуації у більш загальному контексті);

ціннісний (здатність до адекватної оцінки ситуації, її змісту, цілей, завдань з точки зору власних і загальнозначущих цінностей [5, с. 145].

Існують різні підходи до визначення структури компетентності особи. Констатуючи, що компетентність є складним утворенням, інтегрованим результатом навчання, дослідники здебільшого виділяють певні види компетентностей. У структурі системи соціально-професійних компетентностей фахівця можна виділити чотири блоки, два з яких є базовими і необхідними для формування двох наступних (рис.1):

Рис. 1. Структура системи соціально-професійних компетентностей фахівця

1) інтелектуальний – сукупність прийомів розумової діяльності (аналіз, синтез, порівняння, зіставлення, класифікація, систематизація, узагальнення та ін.), сформованих у випускника;

2) особистісний – особистісні якості випускника (відповідальність, цілеспрямованість, самостійність, організованість тощо);

3) соціально-значущі компетентності – ті, володіння якими уможливорює забезпечення життєдіяльності випускника у сучасному світі та його взаємодію з іншими людьми, групою, колективом;

4) професійні компетентності – їх набуття уможливорює виконання професійної діяльності.

Зазначимо, що компетентність не зводиться лише до накопичення досвіду в певній вузькоспеціальній сфері. Вона, у найширшому розумінні, є синонімом суми знань, умінь, навичок та відношень, володіння якими дає змогу ефективно здійснювати певну діяльність [18, с. 13-39].

Компетентність передбачає досконале знання своєї справи, сутності виконуваної роботи, складних зв'язків, явищ і процесів, можливих способів і засобів досягнення поставленої мети [17, с. 9-22].

Відповідно до визначення Міжнародного департаменту стандартів для навчання, досягнень та освіти (International Board of Standards for Training, Performance and Instruction (IBSTPI)) поняття компетентності визначено як спроможність кваліфіковано здійснювати діяльність, виконувати завдання або роботу. При цьому поняття «компетентність» – це сукупність знань, умінь та навичок, володіння якими дає змогу фахівцеві ефективно забезпечувати роботу або виконувати певні функції задля досягнення певних стандартів у професії або в діяльності [32]. Для оцінювання рівня компетентності Міжнародний департамент стандартів пропонує визначити такі індикатори поняття: знання, уміння, навички та навчальні досягнення.

«Компетентність, – за твердженням С. М. Яшанова, – визначається і як здатність до здійснення певних функцій, і як кваліфікаційна характеристика індивіда в момент його включення в діяльність; це здатність людини, звільнена від того предметного й психологічного контексту, в якому ця здатність виникла. У цьому розумінні ключовою характеристикою компетентностей є

можливість перенесення цієї здатності в інші умови, відмінні від тих, у яких вона виникла. Термін «компетентність» має кілька переваг. По-перше, одним словом «компетентність» називається тріада «знання, уміння, навички»; по-друге, він найдоцільніший для визначення реального рівня підготовки фахівця. Можна зробити висновки, що цільова установка на підготовку кваліфікованих кадрів є бажаною, а компетентність – це реальна мета. По-третє, компетентність означає постійне оновлення і поповнення знань, оволодіння новими знаннями для розв'язування професійних завдань сьогодення в сучасних умовах. Іншими словами, компетентність – це здатність до актуального виконання діяльності. По-четверте, компетентність означає сукупність як змістових (знання), так і процесуальних (уміння) компонентів» [30, с. 47].

Компетентності можуть бути як загальними (необхідні для соціально-трудової адаптації в реальному житті), так і професійно-трудовими (спеціальні, необхідні для виконання людиною спеціальних функцій – набір компетентностей, відповідних її професії та кваліфікації). Загальні компетентності формуються у процесі безперервної освіти людини, спеціальні – у процесі професійної підготовки людини (професійної освіти, підвищення кваліфікації, стажування тощо) [23, с. 34-37].

Основою поняття «компетентність» є ідея про виховання компетентної людини не лише з необхідними знаннями, професіоналізмом, високими моральними якостями, а й уміннями діяти адекватно у відповідних ситуаціях, застосовуючи знання і беручи на себе відповідальність за певну діяльність [31]. Оцінювання компетентності випускників є значущим в контексті атестації навчальних закладів і різних педагогічних програм [27, с. 216-217].

Необхідно диференціювати зміст поняття «компетентність» і «компетентний» (від латинського *competens* (*competentis*) – «належний», «відповідний»). У словнику іншомовних слів «компетентність» – поінформованість, обізнаність, а «компетентний» – досвідчений у певній галузі, якомусь питанні; здатний до вирішення певної справи.

У «Новому тлумачному словнику української мови» (укладач В. В. Яременко) «компетентна людина» – яка володіє достатніми знаннями у певній галузі, є добре обізнаною з чимось, тямуючою,

кваліфікованою [29].

У «Словнику-довіднику з професійної педагогіки» (за редакцією А. В. Семенової) компетентну людину характеризують як фахівця зі структурованими (організованими) знаннями, уміннями, навичками, що дозволяє їй розв'язувати (незалежно від ситуації) проблеми, притаманні для певного напрямку професійної діяльності.

До складових, що характеризують компетентну людину, І. А. Зязюн відносить різноманітність знань, артикульованість, гнучкість, швидкість актуалізації, наявність ключових елементів, категорійний характер, володіння не лише декларативними знаннями, але й процедурними, наявність знань про власні знання [7, с. 242-243].

На кожному етапі життя людини професійні компетентності наповнюються новим змістом, новими організаційно-методичними формами і методами, новими потребами і відповідними підходами до інтегрування індивідуальних професійних, соціальних аспектів життєдіяльності [4; 16, с. 8].

Професійні компетентності мають формуватися в процесі навчання і означати знання, вміння, досвід діяльності й поведінкові характеристики особистості фахівця [121, с. 64]. Їх перелік визначається окремо для кожного фаху з урахуванням його специфіки. Їх формування здійснюється, головним чином, у процесі навчання у професійних закладах освіти [2, с. 125-140].

Складником професіоналізму і «оснотою професійної майстерності» І. А. Зязюн називає професійні педагогічні компетентності [20, с. 14, 31-32].

У педагогічній літературі правомірно визнається пріоритет компетентності як однієї з визначальних особистісних характеристик майбутнього вчителя, разом із гуманізмом, демократизмом, духовною культурою, комунікативністю, організаторським талантом [10, с. 10-14]. Компетентність означає не лише належну поінформованість у широкому спектрі питань, а й відповідний стиль педагогічної діяльності, що ґрунтується на знаннях і практичному досвіді. Вона є необхідною ланкою постійного вдосконалення вже набутого інтелектуального й практичного досвіду, щаблем до пошуку ефективних шляхів підвищення педагогічної майстерності та досягнення самотутності особистості фахівця [11, с. 4].

У професійно компетентній роботі вчителя на досить високому рівні здійснюється педагогічна діяльність, педагогічне спілкування, реалізуються його особистісні якості, а відтак досягаються вагомі результати в навчанні й вихованні [13, с. 8]. Тому системними характеристиками професійних компетентностей учителя є його особистісні якості (педагогічна самосвідомість, індивідуальний стиль, креативність), педагогічна ерудиція, педагогічне мислення, педагогічна інтуїція, педагогічна імпровізація, педагогічна уява, педагогічний оптимізм, педагогічна рефлексія, засвоєння яких у комплексі сприяє реалізації вчителем функцій предметника, діагноста, самодіагноста, методиста, суб'єкта своєї педагогічної праці, є важливими показниками професійних компетентностей [12, с. 82-84].

На основі аналізу літературних джерел можна дійти висновку, що у науковій психолого-педагогічній літературі зустрічаються різні точки зору на сутність професійно-педагогічних компетентностей, які інколи ототожнюють з педагогічною культурою, педагогічною освіченістю. Як свідчить наукова практика, більшість дослідників розглядають професійно-педагогічні компетентності у двох аспектах:

- як професійну підготовку вчителів;
- як рівень підготовленості фахівця до реалізації особистої професійної діяльності.

Якщо аналізувати компетентність з точки зору педагогічної діяльності, то, за визначенням В. Ю. Стрельнікова, це знання навчально-виховного процесу, сучасних проблем педагогіки, психології та предмета навчання, а також уміння застосовувати ці знання у повсякденній практичній роботі [26, с. 3]. Дослідник виділив показники професійних компетентностей вчителя, серед яких:

- діяльнісний, що характеризується знаннями і вміннями;
- особистісний, що визначається психологічними та педагогічними якостями вчителя;
- загальнокультурний, що вказує на освіченість і вихованість особистості.

Конкретизуючи визначення професійної компетентності вчителя суспільних дисциплін, В. Ю. Стрельніков визначає володіння знаннями, вміннями, нормативами, необхідними для виконання професійних функцій; здатність здійснювати

професійну діяльність відповідно до еталонів та норм [26, с. 75-80].

Заслуговує на увагу думка І. А. Зязюна, що «професійно-педагогічна компетентність відображає готовність і здатність людини професійно виконувати педагогічні функції згідно з прийнятими у суспільстві на цей час нормативами і стандартами. Саме тому поняття «компетентність» має конкретно-історичну визначеність і може оцінюватися лише у практичній діяльності» [7, с. 14].

Як свідчать численні педагогічні дослідження (В. І. Бондар, Л. М. Карамушка, В. І. Маслов, О. І. Пометун), професійно-педагогічні компетентності спеціаліста є більш широким поняттям і містить в собі взаємодоповнюючі елементи: інструментальні компоненти (знання, уміння, навички) та його особистісні якості. Переважна більшість учених-педагогів до структури педагогічних компетентностей включає уміння й досвід професійної діяльності [25, с. 17]. Саме через них розкриваються практичні аспекти роботи вчителя. В абсолютній більшості досліджень основою цього поняття були визначені знання, які є основою когнітивно-змістових аспектів діяльності, через які розкривається теоретичний фундамент професійної підготовки вчителя.

На основі професійних компетентностей повинна забезпечуватися така праця вчителя, в якій на достатньо високому рівні реалізується особистість вчителя, здійснюється педагогічне спілкування, педагогічна діяльність, у якій досягаються високі результати навчання і виховання школярів [8; 13].

Педагогічна компетентність учителя – це єдність його теоретичної і практичної підготовки для здійснення педагогічної діяльності [15, с. 147-148].

У професійній освіті, як вважає Г. О. Балл, першочерговим завданням є введення особистості майбутнього фахівця у специфічну підсистему людської культури, а саме професійну культуру. Він розглядає особистість фахівця як систему характеристик його професійної культури, невід'ємною складовою якої є професійна компетентність [1, с. 53].

За умови бачення освіти як феномена культури культуровідповідність стає важливою умовою розвитку освіти і засобом реалізації ідеї її гуманізації; мета формування і надання вищої освіти – інтелігент, людина культури; повернення освіти до людини через культуру; визнання її вирішальним фактором

розвитку професійно-особистісних якостей [24, с. 44].

У науковій літературі зустрічаються різні тлумачення професійних компетентностей вчителя:

- володіння знаннями, уміннями, навичками, а також способами і прийомами їх реалізації у діяльності, спілкуванні, розвитку (саморозвитку) особистості вчителя [14, с. 46];

- теоретична та практична підготовленість до здійснення педагогічної діяльності [19, с. 40].

Набуття вчителем системи професійних компетентностей передбачає оволодіння ним необхідними знаннями, уміннями і навичками, чим визначається сформованість компетентностей необхідних рівнів, достатніх для здійснення його педагогічної діяльності, педагогічного спілкування, його особистості як носія визначених цінностей, ідеалів і педагогічної свідомості [9, с. 97].

Отже, аналіз основних досліджень, що стосуються визначення переліку та змісту професійних компетентностей вчителя (О. В. Бондаревської, Н. Л. Коломінського, А. К. Маркової, Л. М. Мітіної, О. В. Овчарук, В. А. Сластьоніна) показав, що формування професійних компетентностей учителя передбачає набуття ним ґрунтовних знань з навчального предмета, методики його навчання, дидактики, психології, педагогіки, розвиток педагогічних умінь, пов'язаних з діями вчителя у різних педагогічних ситуаціях, оволодіння необхідними знаннями, уміннями і навичками роботи з інформаційно-комунікаційними технологіями (інформатичними компетентностями).

Список використаних джерел та літератури:

1. Балл Г. О. Категорія «культура особистості» в аналізі загальної та професійної освіти / за ред. І. А. Зязюна, Н. Г. Нічкало // Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи: зб. наук. праць. – К., 2003. – С. 51–61.

2. Безрукова В. С. Педагогика профессионально-технического образования. Теоретические основы. – Свердловск: Свердловский инж.-пед. ин-т, 1989. – 240 с.

3. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века (В поисках практико-ориентированных образовательных концепций). – М.: Интер-Диалект, 1998. – 608 с.

4. Дергунова Н. А. Формирование профессиональных компетентностей студентов-социологов при обучении математике

[Электронный ресурс]. – Режим доступа к журн. : <http://www.mce.biophys.msu.ru/archive/doc15380/doc.pdf>.

5. Добудько Т. В. Формирование профессиональных компетентностей учителя информатики в условиях информатизации образования: автореф. дисс. на соискание научн. степени доктора пед. наук : спец. 13.00.04 «Теория и методика профессионального образования». – М., 1999. – 44 с.

6. Жалдак М. І., Рамський Ю. С., Рафальська М. В. Формування системи інформатичних компетентностей майбутніх учителів інформатики у процесі навчання в педагогічному університеті // Вища школа. – 2009. – № 10. – С. 44–53.

7. Зязюн І. А. Філософія педагогічної якості в системі неперервної освіти // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2005. – № 25. – С. 13–18.

8. Исаева Т. Е. Педагогическая культура преподавателя как условие и показатель качества образовательного процесса (Сравнительный анализ отечественного и мирового образовательного процесса). – Ростов-н/Д.: Рост. гос. ун-т путей и сообщения. – 2003. – 312 с.

9. Компетентнісна освіта : від теорії до практики / [Н. М. Бібік, І. Г. Єрмаков, О. В. Овчарук та ін.]. – К.: Плянди, 2005. – 120 с.

10. Кононко О. Особистісний підхід : суть та шляхи втілення в державній базовій програмі // Дошкільне виховання. – 2001. – № 9. – С. 10–14.

11. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти // Освіта України. – 2001. – № 6. – С. 4.

12. Маркова А. К. Психологический анализ профессиональных компетентностей учителя // Советская педагогика. – 1990. – № 8. – С. 82–88.

13. Маркова А. К. Психология профессионализма. – М.: Пед. об-во России, 1996. – 308 с.

14. Митина Л. М. Психология профессионального развития учителя. – М.: Флінта, Моск. психол.-соц. ин-т, 1998. – 200 с.

15. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. – 4-е вид., доповн. – К.: Білоцерківська книжкова фабрика, 2003. – 615 с.

16. Неперервна професійна освіта : філософія, педагогічні парадигми, прогноз : [монографія] / [В. П. Андрущенко, І. А. Зязюн, В. Г. Кремень та ін.; за ред. В. Г. Кременя]. – К.: Наук. думка, 2003. – 853 с.

17. Ничкало Н. Г. Неперервна освіта як філософська та педагогічна категорія // Неперервна професійна освіта : теорія і практика. – К., 2001. – Вип. 1. – С. 9–22.

18. Овчарук О. В. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти // Шляхи реформування освіти України. – 2004. – С. 13–39.

19. Педагогика: учеб. пособие [для студентов пед. учеб. заведений] / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. – М.: Школа-Пресс, 1997. – 512 с.

20. Педагогічна майстерність: підруч. / [І. А. Зязюн, Л. В. Карамушка, І. Ф. Кривонос та ін.]; за ред. І. А. Зязюна. – 2-е вид., доповн. і переробл. – К.: Вища шк., 2004. – 422 с.

21. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті // Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи : бібліотека з освітньої політики. – К.: К. І. С., 2004. – 112 с.

22. Равен Джон. Педагогическое тестирование : проблемы, заблуждения, перспективы / Джон Равен. – М.: Когито-центр, 1999. – 144 с.

23. Рамський Ю. С., Балик Н. Р. Методична підготовка вчителя інформатики та розвиток його фахових компетентностей // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 2. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання : зб. наук. праць – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – № 14. – С. 34–37.

24. Руденко В. Н. Культурологические основания целостности содержания высшего образования // Педагогика. – № 1. – 2004. – С. 42–48.

25. Соколова І. В. Професійна компетентність вчителя : проблема структури та змісту // Неперервна професійна освіта : теорія і практика. – 2004. – Вип. 1. – С. 17.

26. Стрельніков В. Ю. Розвиток професійної компетентності вчителів у закладах післядипломної освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. – К., 1995. – 184 с.

27. Холодная М. А. Психология интеллекта : парадоксы исследования. – СПб.: Питер, 2002. – 272 с. : ил. – (Серия «Мастера психологии»).

28. Чошанов М. М. Професійно-педагогічні компетентності : сутність поняття // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Педагогіка та психологія. – 2003. – Вип. 273. – С. 43–49.

29. Яременко В. В., Сліпушко О. М. Новий тлумачний словник української мови : в 3 т. – 2-ге вид. – К.: Аконіт, 2005. – Т. 2. – 2005. – 926 с.

30. Яшанов С. М. Теоретико-методичні засади системи інформатичної підготовки майбутніх учителів трудового навчання : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04. – К., 2010. – 529 с.

31. Definition and Selection of Competencies. Country Contribution Process : Summary and Country Reports. OECD // University of Neuchatel. – October 2001. – 279 p.

32. Spector, J. Michael-de la Teja, Ileana. ERIC Clearinghouse on Information and Technology Syracuse NY. Competencies for Online Teaching. ERIC Digest. Competence, Competencies and Certification. 2001. – р. 1. – Режим доступу до журн. : <http://www.ericdigests.org/2002-2/teaching.htm>

The article deals with the competence approach to the problem of reforming the education system. The analysis of the main researches concerning the definition of the list and the content of the teacher's professional competences showed that the formation of the teacher's professional competences implies the acquisition of solid knowledge of the subject, its teaching methods, didactics, psychology, pedagogy, the development of pedagogical skills related to the actions of the teacher in different pedagogical situations, mastering the necessary knowledge, skills and abilities of work with information-communication technologies (computer skills).

Key Words: competence, competency, professional competences of the teacher, formation of professional competences of the teacher.

УДК 903.7+219:(477.43)–033

С. О. Семенчук,
(м. Хмельницький)

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ КАМ'ЯНОГО АНТРОПОМОРФА З ЛІТОПИСНОГО ГУБИНЬСЬКОГО ГОРОДИЩА

У публікації висвітлено результати археологічних досліджень кам'яної антропоморфної скульптури експедиції Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка на території літописного Губинського городища у 2016 році, учасником якої був автор публікації.

Ключові слова: Губин, городище, скульптура, антропоморф, ідол.

Старокостянтинівщина як складова частина Болохівської землі віддавна цікавила дослідників і була актуальною темою для наукових досліджень. Вперше цей політичний організм, як його назвав у своєму монографічному дослідженні «Скарби Болохівської землі» (2013 р.) В. І. Якубовський [1, с.12], згадано в літописі 1150 року [2, с. 398].

Одним із перших, хто зацікавився цією проблематикою, був історик кінця XIX ст., професор Київського університету М. П. Дашкевич [3]. Слідом за ним історія Болохівщини була у сфері наукових інтересів фахівців М. І. Петрова, М. І. Городецького [4, с. 11], А. С. Петрушевича [5, с.5–55], П. А. Іванова [6, с. 10–77], М. С. Грушевського [7, с. 2], Д. Я. Самоквасова [8, с. 1–99], Н. Квашнина-Самаріна [9, с. 2] та інших. До цієї теми зверталися і провідні дослідники радянського періоду, як-от: О. М. Андріяшев [10], В. П. Пашуто [11, с. 245], М. Н. Тихомиров [12, с. 245], Б. Д. Греков [13, с. 10–13], М. О. Тиханова [14], П. О. Рапопорт [15], О. М. Приходнюк [16], М. Й. Ягодзінський [17, арк. 7–18], І. С. Винокур, О. І. Журко, В. П. Мегей, В. І. Якубовський [18] та ін.

Кам'яна скульптура є однією із форм монументального мистецтва, що існувало в давні часи в окремих етнокультурних спільнотах та мало широке розповсюдження [19, с.5] не тільки на території лівобережжя Середньої Подністрянщини, а й на суміжній – Південно-Східній Волині, зокрема.

Кам'яні скульптури з огляду на їх морфологічні особливості та розташування учені поділяють на такі групи: 1) стели; 2) антропоморфні стели; 3) фалоподібні камені; 4) менгіри; 5) ідоли [20, с.118].

Відомий український мистецтвознавець Р. В. Забашта за образною і стилістичною структурою поділяє їх на кілька відмінних типів: а) абстрактні стовпи, стели; б) стовпоподібні ідоли з вирізьбленими людськими обличчями (одним чи декількома); в) стовпоподібні ідоли з чітко вимodelюваними головами; г) статуї-напівфігури; д) зображення богів, фігури яких відтворено повністю [21, с. 38–39].

Досить цікавою та рідкісною знахідкою є антропоморфна скульптура, виявлена на території давньоруського літописного городища у с. Губин Старокостянтинівського району Хмельницької

області. У червні 2016 р. експедиції Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка під керівництвом В. І. Якубовського, учасником якої був й автор, довелося виявити означену скульптуру у південно-східній частині південного укріпленого сектора Губинського городища (рис. 1).

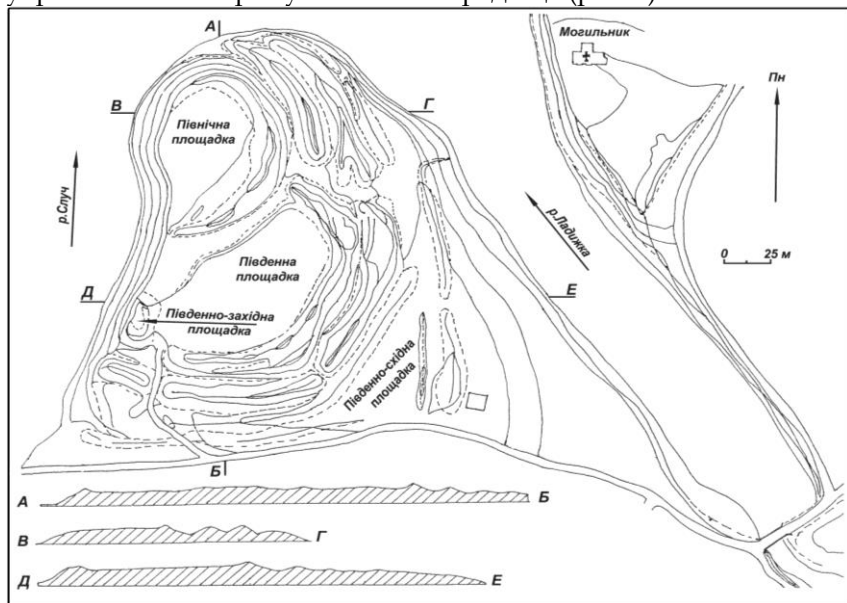

Рис. 1. Джерело (5, с. 167)

Досліджуючи площу ділянки LV, у квадраті 3 - Б, В, вже на глибині 0,13 м від поверхні, було розчищено виступ громіздкого кам'яного виробу.

У подальших роботах, пов'язаних з вийманням ґрунту з площі ділянки LV на глибину 0,65 м від поверхні та пошаровими горизонтальними і вертикальними зачистками, вдалося повністю розкрити і дослідити кам'яну знахідку, зафіксовану у напрямку зі сходу на захід. Причому її західна частина, що демонструвала собою загострений верхній кінець скульптури (голова), була нахилена до рівня материка (глибина 0,65 м від поверхні), а східна, підпрямокутна частина, майже досягала сучасної денної поверхні (0,13 м від поверхні) [22, с. 241].

Обстеживши знахідку з усіх сторін, дослідники виявили на лицевій площині зображення півфігури, створеної у карбованій

техніці низького рельєфу (скульптурна композиція, виконана на площині і пов'язана з тлом).

Означена пам'ятка являє собою кам'яну скульптуру висотою 1,69 м. Поперечний розріз її підпрямокутний, донизу трохи звужується, маючи підквадратну форму розміром 0,50x0,43 м. Голова – з гостроверхою шапкою рельєфно відділена від тулуба і трохи нахилена в сторону грудей. Помітно викарбувано волосся, яке лягає на добре промодельовані плечі. Обличчя плоске, на якому помітними штрихами, у техніці карбування, позначено очі, ніс, рот та бороду. По всіх площинах скульптури спостерігаються нерівності. В місці від плечей до живота на межі бокових площин чіткими заглибленими лініями прокреслено руки. Характерним є також залом у місці ший, вказуючи ним ознаки прикраси, можливо, шийної гривни. У перерізі нижній кінець скульптури виявив скошений профіль, що засвідчує про відсутність значної частини кінця скульптури, який в минулому, очевидно, був призначений для вкопування у землю [23, с. 167] (рис. 2).

*Рис. 2. Кам'яний антропоморф на Губинському городищі.
Фото з архіву автора.*

Уродженець с. Ладиги, що неподалік від с. Губин, кандидат історичних наук О. І. Журко повідомив, що скульптуру було закопано в землю одним із місцевих священників, тому що тамтешні мешканці на Зелені Свята навколо ідола здійснювали язичницькі обряди. Донині спостерігається деяка двоякість у релігійних поглядах селян, яка проявляється в особливостях поведінки в певних життєвих ситуаціях [24].

За версією старожила с. Губин Д. З. Грищука: «у 50-х роках ХХ ст. габаритний кінець кам'яної скульптури, виступаючи більше як на половину із землі, слугував його ровесникам своєрідною штангою футбольних воріт» [25].

На думку дослідника В. І. Якубовського, скульптура походить, власне, з території городища, оскільки досить велика вага була не під силу жодній людині транспортувати її з далекої відстані. З певних міркувань, у недалекому минулому, з невідомих причин скульптуру витягли із культурного шару і залишили на вказаному місці городища. На час проведення археологічних робіт 2016 року нижній кінець антропоморфа повністю погрузився у землю, не виявляючи жодних поверхневих ознак. Тому, якщо умовно взяти за основу розрахунки середніх показників входження скульптури у землю зі швидкістю 0,13–0,20 м кожних 50-х років, то, таким чином, старт втоплення її у ґрунт припадає на останню чверть ХІХ ст. На думку дослідника, кам'яний антропоморф з'явився на поверхні Губинського городища приблизно 150 років тому [23, с. 167–168]. У своїх працях він відносить губинську пам'ятку до четвертої класифікаційної групи скіфських кам'яних скульптур VI–V ст. до н.е. [22, с. 243].

Автор публікації погоджується із думкою В. І. Якубовського про те, що місце знаходження капища, на якому в давні часи стояла описана скульптура, знаходиться десь поблизу, можливо, не виключено, що й на території самого укріпленого центру. Але варто зазначити, що у 2009 р. експедиція дослідила скіфське капище округлої форми неподалік с. Губин в урочищі Попова сіножать. Можна припустити, що скульптура знаходилася саме там. Хоча п'єдесталу, де міг би стяти ідол, або ями, куди він міг бути вкопаний, знайдено не було. Однак автор схиляється до думки щодо присутності на ідолі ознак фалічності і не виключає версії датування скульптури давньоруським часом.

Нині кам'яний антропоморф поповнив фонди історико-

культурного заповідника «Самчики» та є окрасою його паркового ансамблю.

Отже, знахідка Губинського кам'яного антропоморфа є важливим джерелом для пізнання дохристиянських вірувань на території Болохівської землі. Тому, сподіваємось, більш детальні наукові дослідження ідола дадуть ширший спектр іконографічних, семантичних та атрибутивних особливостей.

Список використаних джерел та літератури:

1. Якубовський В. І. Скарби Болохівської землі: Наукове видання. Кам'янець-Подільський: «МЕДОБОРИ» (ПП Мошак М. І.), 2003. 159 с.
2. ПСРЛ, Т. 2. Ипатьевская летопись. Фототип. изд. 1908 г. М., 1962. XVI. 938 с.
3. Дашкевич Н. П. Болоховская земля и ее значение в русской истории // Труды III Археологического Съезда в Киеве. К., 1876. Т. 2. С. 69–13.
4. Батюшков П. Н. Подолия. Историческое описание. Санкт-Петербург: Тип. т-ва «Общественная польза», 1891. 406 с.
5. Петрушевич А. С. Дополнения ко Сводной галицко-русской летописи с 1600 по 1700 год. Львов, 1891. 939 с.
6. Иванов П. А. Исторические судьбы Волынской земли с древнейших времен до к. XIV в. Одесса, 1895. 328 с.
7. Грушевський М. С. До Болохівщини: Губинське городище // Записки наукового товариства ім. Шевченка. Львів: Світ, 1896. Т. 10. С. 1–3.
8. Самоквасов Д. Я. Сборник топографических сведений о курганах и городищах России. Волынская губерния. СПб., 1880. 203 с.
9. Квашнин-Самарин Н. По поводу Любецкого синодика // Чтения в императорском Обществе истории древностей российских при Московском университете. 1873. Кн. 4. Отд. 5. С. 213–226.
10. Андріяшев О. М. Літописне Болохово: Болохівські князі // Записки історичної секції Всеукраїнської Академії наук. К., 1929. Т. XXXII. С. 20–31.
11. Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. М., 1950. 333 с.
12. Тихомиров М. Н. Древнерусские города. М., 1956. 442 с.

13. Греков Б. Д. Киевская Русь. Л., 1953. 569 с.
14. Тиханова М. А. Разведка в районе верхнего течения р. Горынь о докладах и полевых исследованиях // Краткие сообщения Института истории материальной культуры. 1967. Вып. 87. С. 46–53.
15. Рапопорт П. А. Города Болоховской земли // КСИИМК. 1955. Вып. 57. С. 52–59.
16. Приходнюк О. М. Підсумки археологічних досліджень Хмельницького обласного краєзнавчого музею за 1964–1965 роки // Матеріали другої Подільської історико-краєзнавчої конференції. Львів, 1968. С. 131–132.
17. Спр. 1971/52. Звіт про археологічні розвідки в межах Хмельницької обл. проведених Ягодзінським Михайлом Йосиповичем протягом 1958–1971 рр. 39 арк.
18. Винокур І. С., Журко О. І., Мегей В. П., Якубовський В. І. Літописний Губин XII–XIII ст. Болохівська земля: за матеріалами археол. дослідж. 1997–2003 рр.: До 80-річчя Губина. Київ, Кам'янець-Подільський, Хмельницький, Старокостянтинів, 2004. 206 с.
19. Ольховский В. С., Евдокимов Г. Л. Скифские изваяния VII–III вв. до н. э. Москва: МТО Метео, 1994. 158 с.
20. Історія українського мистецтва у п'яти томах / Г. Скрипник (гол. ред.), Дзюба, І. Драч та ін. Київ, 2008. Т. 1: Мистецтво первісної доби та стародавнього світу / ред. кол.: Р. Михайлова, Р. Забашта. 710 с.
21. Забашта Р. В. До питання еволюції й формально-образної структури монументальної скульптури слов'ян-язичників // VII Подільська іст.-краєзн. конф. Секція археології: Тези доповідей / ред. кол.: Л. В. Баженов, І. С. Винокур, (відп. ред.) О. М. Завальнюк, М. Г. Кукурудзяк, А. Ф. Суровий, О. О. Чехівський. Кам'янець-Подільський, 1987. С. 38–40.
22. Якубовський В. І. З історії археологічних досліджень губинського городища у 2016 р. // Князі Острозькі в історії Центрально-Східної Європи: минуле і сучасність: Науковий збірник за підсумками Всеукраїнської науково-практичної конференції. м. Старокостянтинів, 25–27 травня 2017 р. / Редкол.: А. Г. Філінюк, докт. іст. наук. проф. (голова); О. М. Завальнюк, докт. іст. наук. проф. (заст. голови); В. І. Якубовський, канд. іст. наук. доц. (наук. ред.); В. Г. Байдич, канд. іст. наук; О. П. Григоренко, докт. іст. наук, проф.; М. С. Мельничук; С. А. Тимків (відп. секретар). ФОП

Бицик Ю. В., 2017. С. 237–243.

23. Якубовський В. І. Губинська кам'яна скульптура – важливе джерело стародавньої історії краю // Матеріали наукової історико-краєзнавчої конференції з міжнародною участю «Хмельниччина: історія та сучасність» / Ред. кол. Баженов Л. В. (голова), Єсюнін С. М. (співголова, відповід. редактор) та ін. Хмельницький, 2017. С. 166–169.

24. Архів автора. Записано від Олексія Журка, 1953 р. н., м. Хмельницький.

25. Архів автора. Записано від Дмитра Грищука, 1935 р. н., с. Губин, Старокостянтинівський р-н Хмельницька обл.

The publication highlights the results of archaeological research of the stone anthropomorphic sculpture of the expedition of Kamenets-Podilskiy Ioan Ogienko National University in the territory of the annalistic Gubynsky settlement in 2016, the participant of which was the author of the publication.

Keywords: *Gubin, settlement, sculpture, anthropomorph, idol.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Адамський Віктор Романович – кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член НСКУ.

Байдич Вадим Олександрович – вчитель історії Кузьминської загальноосвітньої школи І-ІІІ ст., Красилівського району, Хмельницької області, член НСКУ.

Байдич Олександр Васильович – директор Кузьминської загальноосвітньої школи І-ІІІ ст., Красилівського району, Хмельницької області, Почесний краєзнавець України, заслужений працівник освіти України.

Барановська Валентина Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри природничо-математичних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Блажевич Юрій Іванович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, заступник голови Хмельницької обласної організації НСКУ, Почесний краєзнавець України.

Вітюк Ганна Сергіївна – аспірантка Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Галатир Віталій Вікторович – кандидат історичних наук, науковий співробітник Державного архіву Хмельницької області.

Гамрецька Галина Степанівна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Ганаба Світлана Олександрівна – доктор філософських наук, доцент, доцент кафедри філософських дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Григоренко Любов Олегівна – студентка юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Єсюнін Сергій Миколайович – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, член НСКУ.

Завальнюк Костянтин Вікторович – кандидат історичних наук, головний спеціаліст відділу інформації та використання документів ДАВіО, член Національної спілки журналістів України та Національної спілки краєзнавців України.

Завалюнюк Олександр Михайлович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Почесний краєзнавець України.

Кабачинський Микола Ілліч – доктор історичних наук, професор, професор Національної академії Державної прикордонної служби України.

Коцюк Володимир Дмитрович – кандидат історичних наук, доцент, декан факультету денної форми навчання Хмельницького інституту імені Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї України Міжрегіональної Академії управління персоналом.

Красносілецький Денис Павлович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Лавринчук Віталій Олександрович – методист Красилівського районного Будинку творчості дітей та юнацтва, член НСКУ.

Місінкевич Леонід Леонідович – доктор історичних наук, професор, перший проректор Хмельницького університету управління та права.

Островий Володимир Михайлович – кандидат історичних наук, доцент, т. в. о. завідувача кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Предборська Ірина Михайлівна – доктор філософських наук, професор, співголова Українського товариства філософії освіти (м. Київ).

Прокопчук Віктор Степанович – доктор історичних наук, професор (м. Дунаївці).

Рекрут Валерій Пилипович – кандидат історичних наук, доцент, секретар-референт Національної спілки краєзнавців України.

Савчук Наталія Сергіївна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Семенчук Сергій Олександрович – історик, здобувач кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, старший викладач кафедри гуманітарної підготовки і туризму ПВНЗ «Хмельницький

економічний університет», член НСКУ.

Слободянюк Петро Якович – кандидат історичних наук, доцент, академік УГА, заслужений працівник культури України.

Трембіцький Анатолій Михайлович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом, член НТШ і НСКУ, Почесний краєзнавець України.

Черняк Василь Васильович – вчитель історії Білянської ЗОШ І-ІІІ ступенів, Чернівецького району, Вінницької області, член НСКУ.

Шоробура Інна Михайлівна – доктор педагогічних наук, професор, ректор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член НСКУ.

ЗМІСТ

Шоробура І. М. Звернення до учасників конференції	3
Завальнюк О. М. Кам'янець-Подільський у перші роки Української революції: політичні та національно-культурні процеси (1917–1918).....	5
Прокопчук В. С. Будівництво національної школи під час Української революції 1917–1920 років.....	26
Кабачинський М. І. Проблеми охорони кордонів у роки Української революції 1917–1921 років	45
Адамський В. Р. І Універсал Центральної Ради: Подільський вимір	53
Блажевич Ю. І. Конфесійна політика гетьмана Павла Скоропадського і Подільський регіон (29 квітня – 14 грудня 1918 року)	71
Галатир В. В., Коцюк В. Д. Діяльність Волинського губернського старости Д. Андро в квітні–грудні 1918 року	78
Григоренко Л. О. Акт Злуки УНР і ЗУНР 22 січня 1919 року – визначний історико-юридичний акт в історії українського народу і Української революції 1917–1921 років	87
Рекрут В. П. Кам'янець-Подільський повітовий комісар Яків Огородник (1894–1930)	98
Завальнюк К. В. Документи Державного архіву Вінницької області про родину Дядиноків	112
Трембiцький А. М. Події Української революції на теренах Поділля в 1919–1920 рр. у споминах Володимира Левицького	122
Байдич В. О. Південно-Східна Волинь: кримінальний бандитизм 20-х років ХХ століття	150
Байдич О. В. Шпигуноманія у Шепетівській окрузі у 1926–1927 роках	154
Черняк В. В. Соціально-економічне становище Деражнянського району в другій половині 1920-х – на початку 1930-х років	159
Вітюк І. С. Розвиток педагогічних технологій. Історичний аспект	169

Єсюнін С. М. До історії Проскурівського краєзнавчого музею у першій половині ХХ століття	176
Красносілецький Д. П. Голодомор-геноцид 1932–1933 років як об’єкт пам’яті сучасників	188
Лавринчук В. О. Про статистику голодомору 1932–1933 років на Красилівщині	201
Місінкевич Л. Л. Політичні репресії проти населення Поділля в 1930-х роках	205
Гамрецька Г. С. Репресії проти протестантів Шепетівщини у 1930-х роках	219
Островий В. М. Біографія українсько-німецької родини Горин-Кнойпаух через призму тоталітарної епохи ХХ століття	225
Слободянюк П. Я. Суспільно-політичні причини і наслідки визвольних змагань ОУН-УПА	237
Предборська І. М. Проблеми концептуалізації української історії	246
Ганаба С. О. Культурний проект повсякденності як антропологічний поворот в історії	256
Савчук Н. С. Глибинні регулятиви соціальної психіки українського соціуму	267
Барановська В. М. Формування професійних компетентностей вчителя	274
Семенчук С. О. Історія досліджень кам’яного антропоморфа з літописного Губинського городища	286

Міністерство освіти і науки України
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
Кафедра суспільних дисциплін

Наукове видання

**ПОДІЛЛЯ ТА ПІВДЕННО-СХІДНА ВОЛИНЬ
У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ:
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ, СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНІ, КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ
ПРОЦЕСИ ТА ПОВСЯКДЕННЯ**

**Матеріали міждисциплінарної науково-
практичної конференції
(м. Хмельницький, 6 грудня 2017 р.)**

П 44 Поділля та Південно-Східна Волинь у першій половині ХХ століття: суспільно-політичні, соціально-економічні, культурно-освітні процеси та повсякдення: Матеріали міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 6 грудня 2017 р.) / [І. М. Шоробура (гол. ред.), В. М. Островий (відп. ред.), В. Р. Адамський та ін.]. – Хмельницький: ХГПА, 2017. – 298 с.

Художнє оформлення *Сергій Колісник*
Комп'ютерна верстка *Сергій Повзун*
Літературний редактор *Ярослав Нагорний*

*За достовірність фактів, назв, дат, посилань на літературні джерела
тощо відповідальність несуть автори.*

Підписано до друку 30. 12. 2017 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Book Antiqua.
Ум.друк.арк. 18,5. Обл.вид.арк. 19,2.
Тираж 100 прим. Зам. № 132.